

KORUNK

DINAMIKUS IPARFEJLESZTÉS •
GONDOLATOK AZ EMBERI KAP-
CSOLATOKRÓL • BENEDEK ELEK
ÉS — A „SZÉKELYKÉRDÉS” • A
NÜRNBERGI KATONAI TÖRVÉNY-
SZÉK JEGYZŐKÖNYVEIBŐL • A
NEMZETKÖZI ÉLET ÉS A TÖR-
TÉNETTUDOMÁNY • TANULÓK
TANULÁSDINAMIKÁJA • IRODA-
LOM ÉS ISKOLA • GYERGYÓ-
SZENTMIKLÓS — 1969 • DÉRY
TIBOR PORTRÉJÁHOZ • • •

1969 | 9

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Bodor Pál
Bugnariu, Tudor

Csikszereda

Kozán Imre

Kolozsvár

Bodor András
Bretter György
Demény Dezső
Egyed Ákos
Farkas László
Furdek Mátyás
Kántor Lajos
Kassay Miklós
Kiss János
László Ferenc
Lázár József
Magyari András
Mihu, Achim
Murádin Jenő
Páll Árpád
Roth Endre
Ifj. Szabó T. Attila
Szilágyi Júlia

Sepsiszentgyörgy

Veress Dániel

Szatmár

Gellért Sándor

Temesvár

Sándor István

Külföldi szerzők

Gál István
Gera György

*Szervátiusz Jenő:
A Tamási Aron-emlékmű terve*

KORUNK

havi szemle

FURDEK MÁTYÁS	Dinamikus iparfejlesztés	1287
LÁZÁR JÓZSEF	Gondolatok az emberi kapcsolatokról	1293
ACHIM MIHU	A kiscsoport — a munka hatékonyságának ösztönző tényezője	1304
SÁNDOR ISTVÁN	Sejthalál és fejlődés	1309
Ifj. SZABÓ T. ATTILA	Szabad rabságban	1314
EGYED ÁKOS	Benedek Elek és a „székelykérdés“	1317
TUDOR BUGNARIU	A szocialista nemzet	1323
BRETTNER GYÖRGY	Élet és gondolat (Egy könyv margójára)	1329
DÉRY TIBOR	Gaál Gáborhoz	1336
SZILÁGYI JÚLIA	Pillantás a csúcstról	1338
GERA GYÖRGY	Beszélgetés Párizsban a tragikumról	1347
KISS JÁNOS	Diszeloadás és bankett (elbeszélés)	1351
* * *	A nürnbergi nemzetközi katonai törvény- szék jegyzőkönyveiből (Magyar András fordítása)	1359

HAZAI TÜKÖR

KASSAY MIKLÓS	Gyergyószentmiklós — 1969	1369
----------------------	---------------------------	------

JEGYZETEK

MURÁDIN JENŐ	Aurel Ciupéról — két kiállítás ürügyén	1375
BODOR PÁL	Szívemből utálom	1377
GELLÉRT SÁNDOR	Sárga lombok (Sinka István halálára)	1379

NEMZETKÖZI ÉLET

BODOR ANDRÁS	A nemzetközi élet és a történettudomány	1383
FARKAS LÁSZLÓ	Az amerikai ifjúság kivetett elkötelezettjei	1391

FORUM

PÁLL ÁRPÁD	Színházi mérce	1400
-------------------	----------------	------

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

MURÁDIN JENŐ	Collegium Artificum Transylvanicorum	1403
LÁSZLÓ FERENC	A Szalon hangversenyeiről	1409

IFJÚSÁG — NEVELÉS

DEMÉNY DEZSÓ	Tanulásdinamika az általános iskolában	1411
--------------	--	------

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS	Irodalom és iskola (Kövek)	1421
GÁL ISTVÁN	A dunai egymásrataltság történése	1424
VERESS DÁNIEL	A „negyedik műfaj“ reneszánsza?	1426
ROTH ENDRE	Szociológia a modern ipari társadalomban	1431

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

KOZÁN IMRE	Tervszerű legelőgazdálkodás és vetőmagtermesztés	1443
------------	---	------

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Bartha Árpád művészfotói

*Aurel Ciupe, Klein József,
Eugen Pascu festményei*

Ferenczy Noémi gobelin-terve

*Ambrus Imre, Arkossy István, Benkő Mrazek Berta, Csutak
Levente, Kazinczy Gábor, Keleti Adám, Kopacz Mária, Kozma István,
Veress Pál grafikái*

K O R U N K

ALAPITOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)
Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Tel.: 1 14 68, 1 38 05
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (fő-
szerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár
József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

FURDEK MÁTYÁS

DINAMIKUS IPARFEJLESZTÉS

A Román Kommunista Párt X. kongresszusának homlokterében az ország termelőerőinek további gyors gyarapítása állt. Ez érthető is, hiszen a történelmi materializmus egyik alapelve szerint a társadalmi fejlődést végső soron a gazdasági haladás határozza meg. Társadalmunkat ebben a szakaszban a gazdaság, az egész társadalmi-politikai élet szüntelen magasba ívelése, dinamizmusa jellemzi. A párt fő célkitűzése — szögezik le a X. kongresszus Tézisei —, hogy a jelenkori tudományos-műszaki forradalom eredményeinek, a nagyfokú társadalmi munkatermelékenységnek az alapján modern gazdaságot, erőteljes ipart, fejlett mezőgazdaságot hozzon létre a tömegek állandó élet-színvonalának emelése érdekében. A modern gazdaság jellemzői a gyors fejlődési ütem, a korszerű ipar, fejlett mezőgazdaság, a tudomány és technika vívmányainak széles körű felhasználása, a rendelkezésre álló természeti kincsek és munkaerő ésszerű kihasználása.

Hazánk gazdasági életének legjellemzőbb vonása a dinamizmus. Sokan és sokat írtak már erről, igyekeztek felfedni ennek „titkait“. E dinamizmust meghatározó tényezők sokaságából egyet feltétlenül ki kell emelnünk: pártunk tudományos, hosszú távra szóló, mélyen a valóságban gyökerező, következetes gazdaságpolitikáját. Ennek egyik alappillére a szocialista iparosításért folytatott lankadatlan erőfeszítés.

AZ IPAR DÖNTŐ SZEREPE

A párt gazdaságpolitikájában mindvégig megkülönböztetett figyelmet szentel a modern ipar kiépítésének. A X. kongresszus Tézisei megállapítják: „Társadalmunk általános haladásának alapja a szocialista iparosítás marxi—lenini politikájának következetes folytatása.“

Iparosítási politikánk legszembetűnőbb vonása az egységes és nagy távlatú koncepció. Az iparfejlesztés stratégiájának kidolgozásakor pártunk az ország konkrét adottságaiból és a nemzetközi téren felhalmozott tapasztalatokból indul ki, a természeti kincsek jobb hasznosítására törekszik, és olyan ipart épít ki, amely nemcsak a hazai szükségleteket elégíti ki, hanem lehetővé teszi a nemzetközi munkamegosztásban való fokozottabb bekapcsolódást.

Ma már köztudomású, hogy a társadalmi haladásnak és a gazdasági élet hatékony fejlődésének kulcsa az erős, korszerűen felszerelt, a szerkezeti felépítésében is a jelenkori tudományos-műszaki haladáshoz igazodó ipar. Az iparosítás gazdasági, demográfiai és szociálpolitikai vetületei annyira nyilvánvalóak, hogy nem szorulnak bizonyításra.

A gazdaságilag fejlett országok — melyek fejlettségüket éppen korszerű iparuknak köszönhetik — és a gazdasági fejlődés útján megindult harmadik világ országainak tapasztalata bebizonyította, hogy a gazdasági növekedés, az életszínvonal emelésének anyagi előfeltétele a korszerű ipar kiépítése. A szocialista országok több évtizedes iparosítási politikája igazolta: a szocialista iparosítás az általános fejlődés és haladás eszköze.

A gazdasági életben az ipar vezető, meghatározó szerepe a társadalmi fejlődés dialektikájából következik. Egy társadalmi-gazdasági alakulaton belül a legforradalmibb, döntő tényező a termelőerő fejlesztése, ezen belül a munkaeszközök termelése. A nemzetgazdaság összes erői közül éppen az ipar az, amely munkaeszközöket (gépeket, szerszámokat, berendezéseket) gyárt, nemcsak az ipar, hanem az egész nemzetgazdaság számára. Ezért az ipart és ezen belül a termelőeszközöket gyártó nehézipart a gazdasági életbe beépített stimulátorként kell felfogni, amely — mint egy belső rugó — előrelendíti az egész nemzetgazdaságot. Az iparosítás tovaryúrozó, szinte ipari láncreakciót vált ki, mivel nemcsak a munkaeszközök és nyersanyagok termelését iparosítja, hanem a szállítást, az építkezést, távközlést, mezőgazdaságot, sőt még a tudományos kutatást is.

Az ipar kiépítése térben és időben történik. A szocialista iparosítás politikájának kidolgozásakor pártunk — mint már említettük — az ország konkrét adottságaiból indult és indul ki. Ismeretes, hogy hazánk jóval később lépett az iparosítás útjára, mint sok más ország. Ebben az összefüggésben a döntő kérdés az iparosítás üteme, valamint az, hogy milyen eszközökkel lehet ezt az ütemet biztosítani, viszonylag rövid idő alatt behozni a történelmi lemaradást, évtizedek megfeszített munkájával létrehozni azt, amit mások évszázadok alatt értek el. Ez egyáltalán nem könnyű történelmi feladat, mivel a számottevő szintkülönbséget tovább növeli az utóbbi évtizedekben viharosan kibontakozó tudományos-műszaki forradalom, s ez az iparilag már amúgy is fejlett országokat gyorsan lendíti előre. A távlati becslések szerint az iparilag fejlett országokban az egy főre jutó nemzeti jövedelem az ezredfordulóig megkétszereződik vagy megháromszorozódik, akkor, amikor jelenleg is már többszöröse a gyengén fejlett országokban elért szintnek. E száguldó fejlődésben csökkenteni a lemaradást csak úgy lehet, ha az iparosítás útjára későbbben rátért országok lényegesen gyorsabb ütemben fejlődnek, mint a régi ipari államok.

Hazánk ebben a történelmi versengésben merészen tör előre. Jellemző a következő néhány évre szóló előrejelzések összehasonlítása más országokkal. Hazánk ipari termelése az 1971—1975-ös időszakban évi 8,5—9,5%-kal fog emelkedni, a fejlett ipari államok termelési növekedése az 1961—1965-ös időszakban Ausztriában csak 4,4, Belgiumban 5,7, Franciaországban 5,9, az NSZK-ban 5,8, Angliában 3,3%-os volt. Hazánk ipara 1971—1975 között Svédországéval és Kanadáéval szemben 1,3-szor, Ausztriához képest 2,2-szer, Angliához viszonyítva 2,9-szer gyorsabban fog növekedni.

Az 1971—1975-re szóló nemzetgazdasági terv előirányzata szerint az ipari termelés 50—57%-kal növekszik 1970-hez képest, évi 8,5—9,5%-os átlagos növekedési ütemben. Az 1961—1968-as időszakban az évi átlagos növekedés 13,2% volt. Ez az ütem csökkenését jelenti vajon? Lelassul majd felzárkózásunk tempója? Látszólag igen, de a valóságban nem, mivel az 1971. évi kiindulópont lényegesen magasabb, mint az 1961-es. Ezért például az 1971—1975-ös tervidőszakban az ipari termelés 1%-os növekedése 20%-kal többet jelent majd, mint az 1966—1970-es időszakban. Továbbá a termelés növekedésének 1%-a abszolút számokban kifejezve egyre nagyobb mennyiségekben ölt testet. Így például az 1960—1965-ös időszakban

a villamosenergia-termelés 10%-os növekedése azt jelentette, hogy a termelés 76,6 millió kWó-val nőtt. Ezzel szemben 1966 és 1970 között 10%-os növekedésnek 180 millió kWó, 1971 és 1975 között pedig 370 millió kWó felel meg.

A rohamos léptekkel fejlődő iparnak is megvan a korszerű hajtóanyaga, amelyet a nemzetközi szakirodalomban a növekedést kiváltó iparágaknak vagy iparosító iparágaknak neveznek. Ezek az ún. dinamikus iparágak, amelyek fejlődése gyors iramban hajtja előre magát az ipart és ennek révén az egész nemzetgazdaságot. Ezek a dinamikus iparágak a tudományos-műszaki forradalom szülöttei; ide sorolják az elektrotechnikát, az elektronikát, vegyipart.

IPARI LÁNCREAKCIO

A korszerű ipar e stimulátorai, amikor elérnek egy kritikus tömeget (bizonyos fajsúlyt a nemzetgazdaságban), egy egész fejlődési láncreakciót váltanak ki vagy arányaikkal (az iparág kínálata vagy kereslete folytán) vagy megújító, korszerűsítő hatásuk révén, vagy mindezt együttesen.

A gyorsan fejlődő, korszerű ipart e dinamikus iparágaknak az összipari termelésénél gyorsabb ütem jellemzi. Becslések szerint ez a tendencia a közeljövőben is folytatódni fog, sőt valószínű, hogy a meglévők mellé új ágak alakulnak át dinamizáló iparággá. Ez szükségessé teszi, hogy a szocialista iparosítás hosszú távlatú koncepciójának kidolgozásakor ezt figyelembe vegyék. A távlati feladatok kijelölésekor pártunk kellő figyelmet szentelt ennek a kérdésnek. A X. kongresszuson az 1971—1975-ös ötéves tervre és az 1976—1980 közötti nemzetgazdaság-fejlesztés irányvonalaira vonatkozóan Ion Gheorghe Maurer elvtárs hangsúlyozta: az Irányelv-tervezet kidolgozásakor a kérdések tömkelegét vizsgálták meg tüzetesen, kezdve attól, miként hatnak társadalmunkban az objektív törvények, egészen a világgazdaságban megmutatkozó jelenségekig és tendenciáig. Hogy a várható tendenciákat kellőképpen tanulmányozni lehessen, és ebből megfelelő következtetéseket lehessen levonni, a X. pártkongresszuson elhangzott az a javaslat is, amely célszerűnek találja egy Gazdasági Számítási és Prognózis Intézet létesítését az Állami Tervbizottságon belül.

Az új, 1971—1975-re szóló népgazdasági tervben már jelentős szerepet kapnak hazánk nemzetgazdaságában az említett dinamizáló iparágak. Így például, ha az összipari termelés növekedését 1-nek vesszük, akkor a szerszámgépgyártás 1,12-szer, a vegyipar 1,22-szer, az elektronikus ipar 1,53-szor, az elektrotechnikai ipar 1,8-szor gyorsabban növekszik. Ezek a korszerű iparágak olyan jelentős fejlődést fognak elérni, hogy a távlati prognózis szerint 1980-ban összipari termelésünknek közel felét (43%-át) szolgáltatják.

Köztudomású, hogy hazánk gazdasági életében a szocialista iparosítás hatására mélyreható szerkezeti változások mentek végbe az utóbbi negyed évszázad folyamán. Az ipar a gazdaság vezető ága lett, és jelenleg olyan termelést ér el, amely mind a mennyiség, mind a műszaki színvonal tekintetében jóval felülmúlja a múltbeli ipar termelését. 1938-ban a társadalmi összterméknek csupán 39%-a származott az iparból, jelenleg már több mint 60%-a.

A párt kijelölte célok az elkövetkezendő években szükségessé teszik, hogy a termelési apparátus bővítésével és korszerűsítésével párhuzamosan tovább javítsuk a nemzetgazdasági ágak és alágak szerkezetét. A várható szerkezeti javítások közül elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy hangsúlyozottabbá válik az ipar vezető szerepe a nemzetgazdaság egészében. Az ipar vezető szerepének növekedésével je-

lentősen megnövekszik az iparnak mint az összes gazdasági ágak haladása hajtóerejének az egész társadalmi életet dinamizáló szerepe.

Miközben az ipar vezető szerepe növekedik, lényeges szerkezeti változások várhatók magában az iparban is. A X. pártkongresszus Tézisei ezzel kapcsolatban leszögezik: „Iparunk fejlődésének alapvető vonása az elkövetkezendő időszakban struktúrájának javítása, a jelenkori műszaki-tudományos haladáshoz szorosan kapcsolódó modern iparágak fokozott növekedése lesz.“ A termelés bővítése továbbra is megköveteli a termelőeszközök gyorsabb ütemű gyártását, hiszen a korszerű iparban egyre nagyobb jelentősége van a helyes arálynak a termelőeszközök ipara és a fogyasztási cikkek ipara között. Már az elmúlt években tapasztalhattuk a fogyasztási cikkek termelése terén jelentkező lemaradás megszüntetése végett ennek az iparágaknak a gyors felzárkózását. Ez az irányzat továbbra is érvényesül, mivel az 1971—1975-re vonatkozó előrejelzések szerint a termelőeszközök termelése évi 9—10%-kal, a fogyasztási cikkek termelése pedig 7—8%-kal fog növekedni, ami lényeges ütembeli közeledést jelez a 60-as évek elejéhez képest, amikor ez az arány 15,7, illetve 10,5% volt.

Az ipari termelés szerkezetének változása nem is annyira az egyes iparágak mennyiségi növekedésében, hanem főleg a minőségi változásokban fog megmutatkozni. Ez abban jut kifejezésre, hogy a dinamizáló iparágakon belül is elsődlegesen azokat a részlegeket fejlesztik, amelyek szorosan kapcsolódnak a tudományos-műszaki haladáshoz, mert ez biztosítja az anyagi erőforrások és a munkaerő magasabb szintű felhasználását.

Az ipari termelés szerkezeti átalakulása, korszerűsödése a további fejlődés távlatait nyitja meg, mivel a dinamikus iparágak kiépítése és elsődleges fejlesztése az egész ipari termelés hajtóerejeként fog működni. Ez megfelel a termelésnövelés korszerű követelményének, amely szerint a termelés bővítése és korszerűsítése lényeges eltolódásokat eredményez a termelés szerkezetében, ez a szerkezeti változás viszont a fejlődés további rugójának bizonyul. A távlati programban ezzel már számolnak is. 1980-ban az összipari termelés volumene 2—2,3-szor fogja felülmúlni az 1970-ben elért szintet.

A gazdasági szerkezet megváltoztatására irányuló törekvésében pártunk abból indul ki, hogy figyelembe kell venni az e téren tapasztalható világtendenciákat, de nem szabad a fejlett országok modelljét lemásolni, hanem a legnagyobb mértékben szem előtt kell tartani országunk valóságát, természeti kincseit ugyanúgy, mint a rendelkezésre álló emberi erőforrásokat, valamint az egyetemes munkamegosztásba való bekapcsolódás lehetőségeit is.

ÜTEM — DE HOGYAN?

Az ipari termelés növekedésének üteme a bővített szocialista újratermelés függvénye. A bővített újratermelés egyetlen forrása a felhalmozás, ez utóbbi pedig a többlettermék, a társadalom tiszta jövedelme. Egy ország termelőkapacitásának bővülése a felhalmozások összegével egyenesen arányos. Ezért a gyors fejlődési ütem záloga a kellő arányú felhalmozás.

A párt gazdaságfejlesztési stratégiájában szilárdan és következetesen kitar a magas felhalmozású ráta mellett. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti jövedelemből jelentős összegeket fordítanak a nemzetgazdaság fejlesztésére és főkélesztésére. A Román Kommunista Párt IX. kongresszusa óta a nemzeti jövedelem mintegy 28—30%-át termelő módon mint felhalmozási alapot használják fel, ami a növekvő ipari kapacitás ellenére lehetővé tesz egy világviszonylatban is magas növekedési

ütemet. Bár a felhalmozási ráta továbbra is változatlan, a felhalmozott összegek volumene évről évre nő, mivel a gazdasági élet fejlődésével 1%-nyi beruházás egyre nagyobb összegekben ölt testet. Például az 1966—1970-es tervidőszakban a 28—30%-os felhalmozási ráta az egész nemzetgazdaságban körülbelül 250—260 milliárd lejt jelentett. Ezzel szemben az 1971—1975-ös tervidőszakban az ugyancsak 28—30%-os felhalmozási ráta eredményeképpen a felhalmozás volumene 420—430 milliárd lejre ugrik fel.

A következetes felhalmozási politika kifejezésre jut a beruházások tetemes növekedésében. Az 1951—1955-ös tervidőszakban az iparban beruházott összeg 33,2 milliárd lejt volt, az 1956—1960-as időszakban már 44,9 milliárd, 1960—1965 között 92,3 milliárd, az 1966—1970-es években 144 milliárd és az 1970—1975-ös időszakban 210 milliárd. A beruházások következtében jelentősen megnőtt az ipari kapacitás is, amit a legszemléltetőbben az üzembe helyezett új vállalatok és részlegek gyarapodása jelez. Az 1956—1959-es időszakban 194 új vállalat és szekció kapcsolódott be az ország ipari termelésébe, 1960—1965 között már 502, az 1966—1970 közötti időszakban több mint 700. Az új öt éves terv előirányzata szerint 1971—1975 között újabb 1100 vállalat kezd meg működését.

Mint látható, a felhalmozás, a beruházás nem öncél, hanem csupán a termelés gyors bővítésének eszköze. Mint eszköz állandóan tökéletesíthető, mégpedig oly módon, hogy minél kevesebb beruházással minél több termelőkapacitást lehessen létrehozni. Ennek útja a beruházások hatékonyságának állandó növelése, vagyis — ahogy a szakemberek mondják — csökkenteni kell a fajlagos beruházásokat. Ezek hatékonyságának növelése sürgető feladat, mivel meggyorsítja a termelés bővítésének ütemét (ugyanannyi beruházással gyorsabb ütem érhető el), másrészt hozzájárul a lakosság életszínvonalának állandó emelkedéséhez (a felszabaduló összegeket az életszínvonal emelésére lehet fordítani). A termelés bővítése és a felhalmozás dialektikája igen egyszerű. A célt — amit pártunk a társadalom elé tűz ki — el kell érni. Ehhez megfelelő összegek szükségesek, nagyságuk a beruházások hatékonyságától függ. Minél kisebb a hatékonyság, annál többet kell beruházni, minél nagyobb a hatékonyság, annál kevesebbet. A viszonylag magas felhalmozási ráta pillanatnyilag azért fontos, mert a beruházások jelenlegi hatásfoka mellett csak így lehet teljesíteni a tervfeladatokat.

A párt hosszú évek óta következetes harcot folytat a beruházások terén tapasztalható hiányosságok, pazarlások megszüntetéséért. Az utóbbi időben ennek az erőfeszítésnek kezdenek megmutatkozni az eredményei. Felmerül a kérdés: ha nőtt a beruházások hatásfoka, miért nem csökken a beruházási ráta nagysága? Azért, mivel a jelenkori tudományos-műszaki forradalom hatására egyre bonyolultabb, komplexebb és költségesebb üzemeket kell építeni. Ha viszont csak ez a tendencia érvényesül — márpedig nemcsak nálunk, hanem világviszonylatban is erősen érezteti hatását —, és a beruházások hatékonyságának növekvő tendenciája szubjektív okokból (fogyatékos szervezés, késedelmes üzembehelyezés) elmarad, akkor a gyors ütem tartása miatt vagy növelni kell a felhalmozási rátát, vagy azonos felhalmozási ráta mellett csökkenteni kell a fejlődés ütemét. Márpedig egyik sem lehetséges. Az első esetben a felhalmozási ráta növekedése az életszínvonalra hatna kedvezőtlenül, második esetben a felzárkózás üteme lassúbbodna.

A felhalmozási ráta csökkentésének útja nem a nemzeti jövedelem más arányokban (a felhalmozási alap és a fogyasztási alap részarányának megváltoztatása) történi felosztása. Az igaz, így egyszerűbben megoldható a kérdés, de ez odavezetne, hogy a fejlődés, a korszerűsítés folyamata lelassulna, a fejlett ipari államokhoz viszonyítva az elmaradás tovább fokozódna, ahelyett, hogy csökkenne. A felhal-

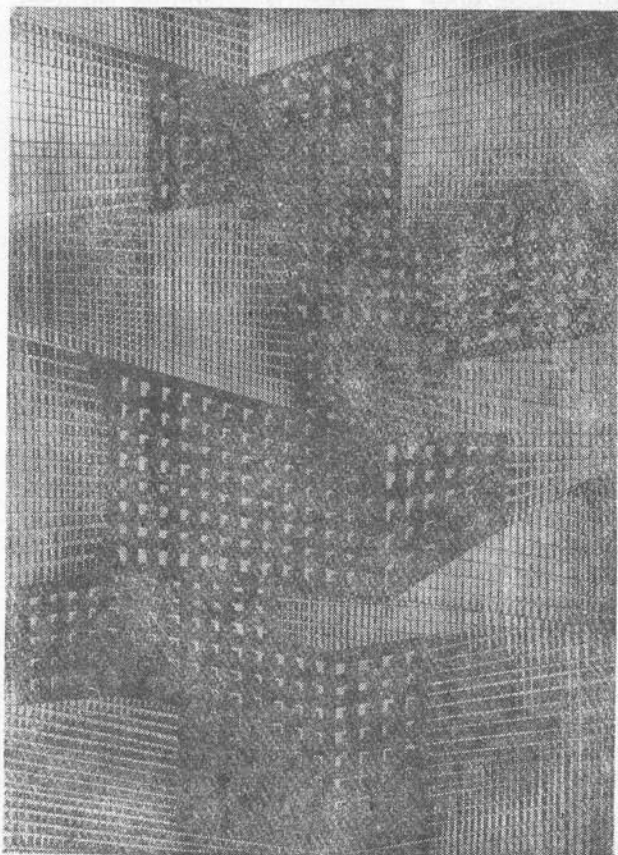
mozási ráta csökkentésének egyetlen járható útja a magas felhalmozási rátán át vezet: a korszerű gazdaság kiépítése megteremti az anyagi előfeltételeit a magas munkatermelékenységnek, a nemzeti jövedelem gyors gyarapításának.

Minél nagyobb a nemzeti jövedelem, annál többet lehet a termelés bővítéséhez felhasználni, és jócskán marad az életszínvonal emelésére is.

*

A szocialista iparosítás terén jelentős eredmények születtek. Rohamosan terebélyesedő iparunk ma 14-szer többet termel, mint 1938-ban. Ha iparunk mai színvonalát összevetjük a háború előttivel, akkor nyilvánvaló az ipari termelés növelésében, valamint összetételének javításában elért jelentős haladás. Ha azonban figyelembe vesszük az ipari termelés rohamos fejlődését nemzetközi síkon, a hatalmas tudományos-műszaki forradalmat, akkor „iparunknak még sokat kell tennie ahhoz, hogy egy fejlett társadalom követelményeinek színvonalára emelkedjék” — szögezte le Nicolae Ceaușescu elvtárs a X. pártkongresszuson előterjesztett jelentésében.

Pártunk következetes és hosszú távra szóló tudományosan megalapozott iparosítási politikája, az eddig elért eredmények lehetővé teszik, hogy iparunk megoldja a rá háruló feladatokat, és továbbra is dinamikus gazdasági életünk hajtóereje maradjon.

Kazinczy Gábor:
Relé

Gondolatok az emberi kapcsolatokról

Ha a nemzetközi életet joggal tartjuk gyakran áttekinthetetlenül szövődményesnek, konfliktusokkal és feszültségekkel telinek, akkor az interperszonális, személyek közötti kapcsolatok ennél százszor, ezerszer bonyolultabbak. Mindennapi tapasztalatainkon kívül beszédesen bizonyítja ezt az egész világirodalom, melynek mindmáig szinte kizárólagos tárgya az ember sajátosságosan alakuló, ellentmondásokkal, drámai összeütközésekkel, viharos érzelmekkel, szeretettel vagy gyűlölettel, féltékenységgel, irigykedéssel, alkotó hevülettel, baráti és testvéri szolidaritással vagy lapuló megalkuvással, ártó gonoszkodással vagy önfeláldozó segítőkészséggel, ragyogó értelemmel vagy tompa ostobasággal át- meg átszótt viszonylatainak művészi érzékeltetése.

S ez a bonyolultság érthető is, hiszen a tizenöt milliárd agysejt birto- kosainak interperszonális kapcsolatait külső és belső tényezők alakítják ki. Az adott társadalmi formációban uralkodó rendező elv gazdasági, politikai, eszmei vetületei és az egyedi sajátosságok (temperamentum, intellektuális szint, jellem- és személyiségstruktúra) kölcsönhatásában bontakozik ki az ember önfenntartásának elemi követelménye: a társas élet. Persze, az sem lényegtelen kérdés, hol, milyen közegben szövődnek természetesen emberi kapcsolatok. A nagyvárosok bulvárain alkalomszerűen összeverődött, hangyabolyként áramló emberhalmaz nyilván nem az a kedvező keret, amelyben az egyének bensőségesen egymásra tájálhatnak. Erre utalt már a múlt század derekán Engels, amikor a londoni utcákon nyüzsgő tömegről *A munkásosztály helyzete Angliában* című munkájában így ír: „... úgy rohannak el egymás mellett, mintha nem volnának közös céljaik, mintha csak az az egyetlen hallgatóságos megállapodás volna köztük, hogy mindenki jobbra tartson a járdán, nehogy az egymással szembejövő emberáradat feltartóztassa egymást; de egyiknek sem jut eszébe, hogy embertársait csak egy pillantásra is méltassa. A brutális közöny és az a tény, hogy minden egyes ember lelketlenül csak személyes érdekeivel törődve magába zárkózik, annál visszataszítóbban ötlik szembe, és annál sértőbb, minél több ilyen ember verődött össze egy kis területen.“

E tekintetben a XX. század második felében sem változott a helyzet a gigantikussá duzzadt metropolisokban. Minél nagyobb a város, annál heterogénebb, átláthatatlanabb a környezet, s annál erősebb az emberek gyökértelenség-érzete. Erre a jelenségre már évtizedekkel ezelőtt felfigyelt a polgári szociológia. A tulságosan kitágult nagyvárosi közegben az anonimitás gátat emel az olyan társulási tényezők útjába, mint a meg- értés, bizalom, rokonszenv; s ugyanakkor kedvező légkört teremt a kö- zönynek. „Az eltömegesedésben nincs már személy, szubjektivitás. Min-

denki objektív síkon mozog. Az ügyek vitele kényszerűen az elszemélytelenedés felé vezet... A legrombolóbb hatású a névtelenség. Ezer arc közül egy-egy ismerős akad, ezek is ridegen, az ügy mértékéhez képest érintkeznek... Egyre több lesz a sablon, az érintkezésben a konvenció“ — állapítja meg Dékány István *A mai társadalom* című, 1943-ban megjelent könyvében.

Kétségtelen, az ember csak a számára áttekinthető, szűkebb körön belül építhet ki bensőséges, társas kapcsolatokat. Ilyen elsődleges csoport a család, szomszédság, iskola, munkaközösség. A jellemalakulásnak és a személyiségfejlődésnek ezek a kisközösségek adják a legközvetlenebb impulzusokat. Ezért könnyen érthető, hogy az alkalmi emberközi kapcsolatok folytán alakult másodlagos, nagyobb csoportok jelentősége a társas életben nem számottevő. Nem véletlen, hogy a modern szociológia és társadalomlélektan szociometriai érdeklődése a kisközösségek felé fordult.

De ne szaladjunk előre. Tisztázzuk előbb, mit is nevezünk interperszonális kapcsolatnak. A választ segít megadni a társadalomlélektan, amely szerint a pszichikai jelenségek csak a szubjektum és az objektív világ közötti kölcsönhatásban jönnek létre és fejlődnek. Nos, az ember — mint szubjektum — a környező világgal való lelki kapcsolataiban nemcsak objektumokkal találja magát szemben, hanem más megismerő és cselekvő alanyokkal (személyekkel) is. A szubjektumnak ez a találkozása más szubjektumokkal olyan különleges kapcsolatot hoz létre, amely Mihai Ralea és Traian Herseni szerint teljesen elüt a világgal való minden más kapcsolatától. E két szerző rámutat, hogy az ember—növény, ember—állat, ember—szerszám viszonylatnak egészen más a jellege, mint az ember—ember, szubjektum—szubjektum, tudat—tudat, személy—személy közötti kapcsolatnak, mert itt a szubjektum más hasonló szubjektummal kerül interpszichológiai, intermentális, intercerebrális, interperszonális kölcsönhatásba. Adott körülmények között egy ember objektum lehet egy másik ember számára (például az utcán tudta nélkül megfigyelek valakit, vagy ha valaki hatalmi pozícióból rendelkezik emberekkel), de mihelyt közvetlen kapcsolat jön létre személy és személy, tudat és tudat között, az saját-ságosan emberivé válik, olyanná, amely messzemenően különbözik a szubjektum egyéb viszonylataitól az objektív világgal.

Mit mutat a mindennapi tapasztalat? Mondjuk, egy követ nézek, a kő nem néz vissza. Kézbe veszem és méregetem, a kő pszichikai értelemben nem reagál. Nincs köztünk kölcsönös, kétoldali lélektani viszony. Az ember és az állatok között sincs szigorúan véve interpszichológiai kapcsolat, mert ennek előfeltétele a kölcsönösség, a második jelzőrendszeren alapuló kommunikáció. Az interpszichológiai kontaktus a maga teljességében csupán emberek között jön létre tudatos lelki megnyilatkozások keretében. Két-három egymás közelében alvó ember nincs interpszichológiai kapcsolatban, míg alszanak. Esméletlen betegével az orvos sem áll ilyen viszonylatban. Következésképpen az interperszonális reláció előfeltétele a két vagy több személy közötti tudatos pszichikai — és nem valami más jellegű — kapcsolat. Az interpszichológiai jelenségek egyidejűleg pszichikaiak meg társadalmiak is (Mihai Ralea—Traian Herseni). Az elszigetelt egyén ugyanis absztrakció.

Találóan jegyzi meg Kardos György pszichiáter a *Kortárs* 1965. 8. számában, hogy ha valakinek egyedülálló lényként kellene felnőnie egy

lakatlan szigeten, nem sok hasznát látná annak, hogy az élő világ filogenezise nyomán kialakult agyveleje van. Volnának ugyan érzetei, elemi képzetei, de nem volnának fogalmai és szavai. Senkivel semmit sem kellene közölnie és senkitől sem tanulhatná meg, hogy mit hogyan kell mondani. Cselekedne, de nem volna magatartása, mert szándékait nem kellene másokhoz mérnie. Ezt a gondolatsort szervesen egészíti ki Hans Hiebsch és Manfred Vorweg német marxista pszichológus. Szerintük „az egyén a viselkedést és a személyi struktúrát — ellentétben a legtöbb szomatikus jeggyel — inkább tanulja, semmint örökli... Az ember életében és élményeiben más emberekkel együtt létezik; tapasztalja, hogy csak ebben az együttlétben életképes, hogy ez a szociális egzisztálás létezésének *conditio sine qua non*ja. Az ember társadalmi természete szemléletesen mutatkozik meg abban, hogy az emberek, mégpedig létezésük kezdetétől fogva, csoportokban élnek, s életük rá van utalva a csoport többi tagjának életére. Az ember természete igényli a kooperációt“.

Ez az együttműködés tehát csak társas keretben képzelhető el. A társas élet pedig nem korlátozódik csak egy kis csoportra, hanem szerves összefüggésben, kölcsönhatásban van más társas láncszemekkel és ezek révén kapcsolódik a társadalom egészéhez. Ilyen értelemben tehát az interpszichológiai jelenségek egyúttal társadalmiak is. Ezért a marxista koncepciójú társadalomlélektan azt vallja, hogy a személyek közötti kapcsolatok különös megnyilvánulásai a társadalmi viszonyoknak. Ez annál is inkább így van, mert minden szociális csoport formáit és tartalmát lényegileg a társadalom érték- és normarendszerei, strukturális sajátosságai határozzák meg. Ezt a törvényszerűséget érdemben még az sem hatálytalaníthatja, hogy a társadalom átmeneti szakaszaiban lehetnek eltérések a társadalmi modelltől. Az élet ezt számos példával dokumentálja. Gondoljunk csak arra, hogy a szocialista rendszerben is találhatóak családok vagy más kisközösségek, amelyekben még megsértik a szocialista etika normáit, vagy más vonatkozásban (életvitel, nevelés) térnek el az uralkodó értékrendszerektől.

Ennyiből is kiviláglik: az interperszonális kapcsolatok nem vegytiszta interpszichológiai jelenségek, mindig társadalmi vonatkozásokat is tükröznek.

*

Vállalkozhat-e valaki is, hogy az interperszonális kapcsolatokat a maguk összességében, sokoldalúságában kimerítően megvilágítsa, elemezze? Reménytelen kísérlet. Hiszen még két szerelmes egymáshoz viszonyulása is annyira összetett, változó, hullámzó, komplikált, hogy sokszor ők maguk sem ismerik érzelmeik rejtettebb rugóit, pszichikai „titkait“. Elégedjünk meg tehát annyival, hogy ragadjunk ki a nagy konglomerátumból néhány mozzanatot, s a továbbiakban olyan vonatkozásokat vilántsunk fel, amelyek a szociometria szokásos módszereivel nem közelíthetők meg, sem szociogramba, sem matrixba nem foglalhatók.

Persze, a szociometria sok mindenre rátapinthat. Érdemleges választ adhat arra, hogy ki örvend szimpátiának egy közösségben, kit tartanak ellenszenvesnek, s ennek nyomán ki szigetelődik el, ki kerül a peremre, hol milyen klikkek keletkeznek. Mindez pontosan felmérhető. De a kapott kép mindig statikus. Márpedig az interperszonális kapcsolatok rendkívül

elevenek, dinamikusak, polivalensek. Az érzelmi indítékokon kívül még más tényezők is összekötik vagy szétválasztják az embereket, mint például haflam, ízlés, eszmék, célok, politikai, filozófiai meggyőződés, erkölcsi fel-fogás. S az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyének vonzódnak egymáshoz, vagy elhidegülnek egymástól anyagi-társadalmi érdekeik sze-rint is. A vonzódás—tasztítás—közöny megnyilvánulásainak reális alapjai az emberek társadalmi létében találhatók meg. Ezért az interperszonális kapcsolat-szövödményt a szociometrián kívül más utakon is meg kell köze-líteni. De hogyan? A legjobb talán, ha magához az élethez fordulunk „nyersanyagért“. A megfigyelés, az interjú ad segítséget a gyűjtéshez.

Böngésszünk hát.

A szocialista építés minden szférájában nélkülözhetetlen az irányító áttekintés. A szerteágazó társadalmi, gazdasági, szellemi tevékenység irá-nyítása a munkamegosztás jegyében különböző szintű magaslati pon-tokat igényel. A társadalom előrehaladása, szüntelen humanizálódása szem-pontjából rendkívül fontos, hogy milyen felkészültségű, személyiségstruk-túrájú vezetők állnak ezeken a magaslati pontokon.

Zbigniew Pietrasiński lengyel szociológus emlékeztet arra, hogy az emberek irányítása olyan társadalmi folyamat, amely bonyolult pszichi-kumú egyének egymásra hatásában nyilvánul meg. Következésképpen a hozzáértő, hatékony vezetésnek számolnia kell a társadalmi és lélektani tényekkel, törvényszerűségekkkel. Ugyancsak ez a szerző mutat rá, hogy vannak *személyi és tárgyi beállítottságú vezetők*. Az előbbieket inkább az jellemzi, hogy elsősorban saját sikereiknek, karrierjüknek szempont-jai, mint az általuk vezetett társadalmi csoport érdekei irányítják. Amikor fontos döntést hoznak, azt mérlegelik, mi hasznuk származik ebből, vajon nem árt-e nekik. Ezek az opportunisták kerülik a harcot a jó ügyért, ha kiállásuk kényelmetlen vagy éppen veszélyes helyzetbe sodor-hatja őket. A tárgyi beállítottságú vezető viszont feladatainak jó ellátását tartja szem előtt, s a rá bízott problémák megoldásán fáradozik.

Azt talán már felesleges is hangsúlyozni, hogy a szocializmusban az autokratikus vezetésnek nincs létjogosultsága. A társadalomtól rájuk ruházott hatalom mámorában egyesek ugyan ideig-óráig — olykor még büntetlenül is — visszaélhetnek tisztségükkel, a jövő azonban a demokra-tikus vezetésé. A vezetésnek ez a stílusa jobb társadalmi közérzetet biz-tosít a csoporttagoknak, mert nagyobb önállóságot ad nekik, hatványozot-tabban érzékelhetik benne személyes értékeiket, elősegíti önkifejezésüket. A lépésről lépésre szélesedő-mélyülő szocialista demokráciában az auto-kratikus vezetésnek azért sincs keresnivalója, mert az egyént gyakran csak végrehajtó eszközzé degradálja, s ez rossz közérzetet okoz, s lappangó vagy nyílt konfliktusok melegágya lehet az interperszonális kapcsola-tokban.

E gondolatok fegyverzetében látogassunk el egy vidéki város 42 tagú tantestületet foglalkoztató iskolájába. Hogyan alakul ebben a társadalmi csoportban az igazgató és a tanszemélyzet viszonya? A vizsgálódás amellett szól, hogy e kapcsolatban egyfajta zavaró mozzanat feszül. Minthogy a közoktatás államilag felülről irányított, s ennek megfelelően a központi utasítások hierarchikus úton jutnak le, a tanszemélyzet hajlamos némiképen az igazgató személyében az intézményesült, a tömegektől elidegenedet-t bürokrácia képviselőjét látni, olyasvalakit, aki sokszor beidegzettsé-

geket felkavaró vagy értelmetlennek tűnő rendelkezéseket közvetít, s ezek alkalmazását, szorgalmazza. Érdemes e jelenségre felfigyelni, mert ennek az optikának veszélyével a társadalmi és gazdasági élet egyéb területein is számolni kell. A túlzott és merev centralizmus kiváltotta rossz társadalmi közérzet olyannyira befészkelheti magát a tömegek idegrendszerébe, hogy az immár folyamatban levő lazítás, a szocialista demokrácia gyorsuló kibontakozása sem volna képes megszüntetni az államgépezet-höz tapadó kellemetlen, elidegenítő képzeteket. Nem kevés tennivaló van még hátra, míg a néptömegek, a társadalmilag tagolt csoportok, kisközösségek tagjai előtt félreérthetetlenül világossá válik a központi szakirányítás, valamint az ügyintéző szervek aktusainak belső logikája, társadalmi hasznossága. Ezt a bürokratikus vadhajtások lenyesegetése segíti elő.

Am időzzünk csak tovább a szóban forgó tantestületi közösségben. Tagjainak zöme fiatal, rendszerünk neveltje. Mi hát a magyarázata, hogy bizonyos tartózkodást tanúsítanak azzal szemben, ami „felülről” érkezik? A képlet már azért is bonyolult, mert ez az értelmiségiekből összetevődő társadalmi csoport lényegileg igenli a szocializmust, értékeli pozitív oldalait, de fenntartásai is vannak. Teljes mértékben egyetértenek a termelő-eszközök társadalmi tulajdonba vételével, a kizsákmányolás megszüntetésével, örvendenek a gazdasági építés, a művelődési forradalom sikereinek. Ugyanakkor kedvet szegő visszasságnak tartják azt, hogy városunkban egyes magaslati pontokon elhelyezkedő, gyakorta az övéknél kisebb végzettségű vezetők anyagilag jobb körülmények között élnek, s nagyobb a presztízsük. Ezt társadalmi méltánytalanságnak tartják. De közéletünk más torz jelenségei sem kerülnek el figyelmüket. Ezeket elég gyakran kommentálják egymás között.

A fiatalok elég jól tanítanak, konvencionális órákat tartanak, viszont — tisztelet a kivételnek — hiányzik belőlük a kísérleti kedv, az alkotó hivatástudat, a professzionális ambíció. Gyakran még osztályfőnökök sem akarnak lenni, mert — mondják — száz lejnyi jövedelemtöbbletért nem érdemes szülőket látogatni, zsebvágni az igazgató kritikái megjegyzéseit. Egyesek tanfelügyelői posztot sem vállaltak. Szerintük az ilyen megbízás nem jelent anyagi előnyt, sőt nagyfokú kényelmetlenséggel és kevesebb nyári szabadsággal jár.

Noha e jelenségek látszólag nincsenek szerves összefüggésben a tantestület tagjainak kapcsolataival, mégis, áttételesen rányomják bélyegüket az interperszonális érintkezésekre. A csökkent értékű hivatástudat, az ambícióhiány már eleve szenttelen kollegialitást szül. Általában nem tapasztalható beható érdeklődés a kolléga szakmai munkája iránt. Így például a számtan szakos osztályfőnök nem tájékozódik kollégáinál a tanulók irodalmi műveltségét illetően, nem mozgósít irodalmi körre, énekkarba (hadd végezze ezt az illető szaktanár). Mentségükre szóljon, hogy egymás emberi problémái iránt inkább érdeklődnek. Ha valaki bajba kerül, szolidárisak vele, lakásügyben segítséget adnak, esküvő alkalmával megajándékozzák a fiatal házasokat. Közvetlenebb személyi kapcsolatot tartó baráti csoportok azonban nem kovácsolódtak össze, s ezek vetületeként klickek sem alakultak.

Lássuk az érem másik oldalát is.

Hogyan állja meg a helyét a vezető ebben a közösségben? Az igaz-

gatót — funkciójánál fogva —, miként említettük, nemcsak kollégának, hanem kényszerítő személynek is tekintik, hiszen ő az, aki a kapott rendelkezések végrehajtását ellenőrzi, s a saját hatáskörében utasításokat ad, felügyel a tanmenetre, óralátogatáskor megelégedését fejezi ki, vagy bíráló megjegyzéseket tesz, teljesítményt követel. Megbízása, „hivatala“ tehát elkerülhetetlen koercitív jellegű is: vezetői státusa hatalommal jár. Természetesen ezt a kényszerítő szerepet lehet a pszichológia és a szociológia játékszabályai szerint demokratikusan alakítani, de lehet a szabályok sutbadobásával önkényesen, ukázszerűen vezetni. Az a vezető, aki jártas a társadalomlélektanban, jól tudja, hogy az ember önérzete, méltóságtudata, belső autonómiára törekvő igénye ellenérzéssel fogadja a hatalmi szóval történő kényszerítést. Ezért a demokratikus vezetés ésszerű határok között cselekvési szabadságot biztosít a beosztottnak, nem csorbítja önállóságukat.

Igazgatónk ismeri közösségének idegenkedését a „felsőségtől“, s ez arra ösztönzi, hogy kapcsolata a tantestülettel elvszerűen alakuljon. Tisztaiban van azzal, hogy egy fölöttes szerv utasítását ésszerűtlen volna nyersen, a helyi viszonyokhoz való idomítás nélkül, parancsként kiadni. A tapasztalat megtanította, hogy a feladatok teljesítését nem szabad erőszakolnia, noha első pillanatban elég gyakori az ellenvetés, a belső ellenállás. Ilyenkor kívánatos módszernek bizonyult, ha a probléma racionális magját kollektíve kutatják. De ez sem mindig elég. Van rá eset, hogy az igazgató előre látja: egyik-másik feladattal minden előzetes tanácskozás nélkül, ajtóstul rohanni be a közösség plénumára, kudarca ítélt vállalkozás. A vezetőnek ismernie kell az embereket, képességeiket, egyéni adottságikat, ilyen vagy olyan irányú rátermettségüket, s ha igényes: személyiségüket is. Például egy alkalommal az iskola azt a rendelkezést kapta, hogy szervezzen sátortábor. Na már most, ha az igazgató ezt csak úgy bejelenti, akkor ugyan mindenki helyesli az elgondolást, de idegeiben már feszengeni kezd a vonakodás: kísérje más a tanulókat... Ezzel a dolog holtpontra jutna, az egész közösség a passzivitás sáncaiba vonulna vissza. Hogyan kerülheti ezt el igazgatónk? Előre megbeszéli a kérdést néhány tanárral, akiknek már van idevágó tapasztalatuk, vagy maguk is természetbarátok, s könnyebben vállalkoznak a táborozással járó fáradalmakat, szervezési gondokat. Az ügyért tehát már nem egymagában a vezető áll ki, a probléma megoldásában segítőtársai vannak, s így a kezdeti érdektelenség falát könnyebb áttörni, a társadalmi csoport tagjaiban a cselekvő készséget felserkenteni. Nyilvánvaló tehát, hogy az oktatási és nevelési feladatok sikeres teljesítése megköveteli a kollektív együttműködést, a vezetés támogatását ötletekkel, megoldási módzatok javaslásával. A tanszemélyzet ennek tudatában is van, amit az elmúlt években nem egy eredményes akció bizonyít.

Az igazgató presztízsét nemcsak a demokratikus vezetési stílus, az emberek igazságos és tárgyilagos megítélése biztosítja, hanem nagymértékben fokozza, ha felkészülten megy óraellenőrzésre. Noha ez eléggé sok munkát igényel, igazgatónk nem mond le róla, mert meggyőződött, hogy az illető szaktárgyban való tájékozottságának nevelő, irányító hatása van, szintetizáló észrevételei nagyobb súlyt kapnak a pedagógiai üléseken. Lényeges szempont az is, hogy beosztott kartársai előtt ne játssza meg a csalhatatlan mindentudót. Az ilyesmi a közösség tagjait ingerli,

s nem járul hozzá a kölcsönös megbecsülésen alapuló interperszonális kapcsolatok kialakulásához.

Mint társadalomtudományi és irodalmi műveltségű ember, igazgatónk tudja: a személyiség védekező mechanizmusai közé tartoznak olyan jelenségek, amelyek megnehezítik, hogy az emberek tárgyilagosan értékeljék önmagukat, s hogy elfogadják a bírálatot. Tudja: egyesek saját eljárásuknak mindenképpen logikusabb, hízelgőbb indítékokat tulajdonítanak, mint amilyenek a valóságban irányítják őket (racionalizáció). Sokan pedig — pszichikai aktusként — saját negatív tulajdonságaikkal ruháznak fel másokat, köznapi szóhasználattal, a hibákat igyekeznek másokra hárítani (projekció). Ez megnehezíti a kritika helyes megértését és az építő reagálást. Régi igazság; az ember viszolyog a kritikától, még ha elvben el is ismeri annak társadalmi létjogosultságát. A bírálat ugyanis rontja a közérzetet, s nemegyszer csökkentőleg hat az ember önértékelésére. Igazgatónk tisztában van azzal, hogy az ilyen reakció nem kívánatos, mert hatálytalanítja a kritikát, pozitív viszonyulás helyett feszültségeket okoz, elmérgesíti a légkört, és áskálódásokhoz vezethet. Ennek ellenére a vezető nem tekinthet el a jogos bírálattól.

Minden tevékenységi területen óhatatlanul előfordulhatnak hibák. Ezalól nem kivétel a szóban forgó iskola közössége sem. Mit tesz tehát az igazgató? Mindenekelőtt igyekszik elkerülni a sablont, bírálati módszereit az illető tanár egyéniségéhez igazítja. Van olyan típus, akivel ha közvetlen, baráti hangon közli kritikai megjegyzéseit, az a bírálatot elereszti a füle mellett, haverkodásnak veszi, s nem tulajdonít neki jelentőséget. Az ilyennek kemény szigorral mondja meg a véleményét, utasításszerűen emlékezteti feladataira. Ebben az esetben a bírálatot akarva-akaratlan már koercitív elemek színezik. Ha ez gyakrabban ismétlődik, a vezető és beosztott viszonya hűvös, szolgálati kapcsolattá válik. Vannak viszont a kisközösségnek olyan tagjai, akiket csak baráti hangvételben, az elkövetett hibát alaposan elemezve tanácsos bírálni, mert túl érzékenyek, akik személyiségstruktúrájuknál fogva hajlamosak a racionalizációra és projekcióra, hogy ily módon őrizték meg önbecsülésüket. Főlősleges is hangsúlyozni, ilyen emberek esetében a vezetőnek mennyi tapintattal, türelmes jóindulattal kell eljárnia, hogy bírálatának foganatja legyen, s ne romolják el az emberközi kapcsolat.

A tanszemélyzethez való viszonyulásában az igazgató nem feledkezik meg más fontos szempontokról sem. Hierarchikus helyzetéből nem szabad annak következnie, hogy nagy távolságot tartson maga és kartársai között. Ezért olykor a fehér asztal mellé is leül velük. A távolságtartásból az emberek ugyanis saját jelentőségük lefitymálását vélnék kiolvasni. A vezetőnek nem kevésbé ügyelnie kell arra, hogy ha egyesekkel szívélyesebb, kölcsönös rokonszenven alapuló a kapcsolata, akkor a kivételezésnek, az elvszerűtlen előnyjuttatásnak még a látszatát is kerülje.

*

Előbb már szó esett arról, hogy e tantestületi közösségben állandóbb jellegű, szabad időben is összejáró baráti csoportok nemigen alakultak. Persze ez nem jelenti a társas élettől való elzárkózást. Az iskolán kívül más értelmiségiekkel szövődnek meghittebb kapcsolatok. Az egyik ilyen szélesebb *baráti kör* három tagja éppen az iskola tanári karából került

ki. Szociálpszichológiai szempontból nem érdektelen, hogy a munkahelyen kívüli társas érintkezésnek ez a formája milyen eszmei-erkölcsi értékrendszer koordinátái között, milyen társadalmi, lelki szükséglet kielégítése végett jön létre, a személyi profilok milyen azonos vonása verbuválja össze tagjait. Az egyidejűleg spontán és célirányos szelekciót, egymásra találást elősegíti az, hogy szűk, átlátható mozgástérben az ismeretségi viszonylatok könnyebben bontakoznak ki. Az emberek többsége személyesen vagy legalábbis látásból ismeri egymást. A közvetlen szomszédságon túlmenően utcán, közhivatalokban, szolgáltatási egységekben, vendéglőkben, moziban, futballpályán, kulturális rendezvényeken gyakran találkoznak, szót váltanak. Ez csökkenti a nagyobb városokban erőteljesen érvényesülő anonimitás szülte rossz közérzetet. Az áttekinthető környezetben az emberek otthonosabban járnak-kelnek, s közvetlenebb ismeretségeket is hamarabb kötnek. Ebben a — csupán vázlatosan jelzett — konstellációban alakult ki annak az öt házaspárnak a társas csoportja, amelyek szellemi arculatát, társadalmi beállítottságát körvonalazni szeretnők.

Szokványos értelemben a baráti kör tagjai értelmiségiek (a legkisebb iskolai végzettség az érettségi). Foglalkozás szerint így oszlanak meg: egy tanár-házaspár, egy tanár (felesége gyógyszerész), egy mérnök (felesége tisztviselő), egy technikus (felesége orvosasszisztens) és egy másik technikus (felesége tisztviselő). A verbuválódás első szakaszában csupán konvencionális ismeretség kötötte össze őket. Később barátkozásuk névnapokra, keresztelőre való kölcsönös meghívások, közös kirándulások révén mélyült, majd egymás alaposabb kiismerése után, sztereotipizálódott. Ez egyben azt is jelentette, hogy a kezdetileg más családokra kiterjedt kapcsolatok elhalványultak, szórványossá váltak, vagyis a baráti kör intimitásából a nem rokonságok kirekesztődtek. A konzolidáció szakaszában az öt házaspár szombat esténként, ünnepnapokon felváltva egymás lakásán rendszeresen összejön, hogy együtt töltsék szabad idejét. Ez általában közös vacsorából, iszogatásból, kártya- vagy römipartiból, tévé-nézésből áll.

Milyen lelki-szellemi rokonság fűzött itt egybe embereket, milyen kölcsönös vonzóerő tartja egyben ezt a baráti társaságot? Több tényező játszik közre. Mindenekelőtt ez az elsődlegesen kikapcsolódás, közös szórakozás céljából összeforrott kisközösség apolitikus személyekből áll. Ez úgy értelmezendő, hogy politikailag nem militánsai a közéletnek. Magatartásukat bizonyos fokú konformizmus, tartózkodó óvatosság jellemzi, hajlamosak megbékélni az adott helyzettel. Tartózkodnak minden társadalomkritikai megnyilvánulástól, mert kivívott státusukat nem akarják kockáztatni. Következésképpen nem fűti őket közügyi szenvedély. Ezt értelmetlennek, sőt létbizonytalansági koefficiensnek tartják. Ebből a belső attitűdből fogalmazódik meg legfőbb életcéljuk: szakmai tevékenységükkel biztosítani anyagi ellátottságukat, otthoni kényelmüket, családjuk nyugalalmát. Nem nehéz ebben az ideológiai profilban, társadalmi magatartásban a csak önféltő kispolgár személyiségjegyeit felfedezni.

Minthogy hiányzik belőlük a nemesebb értelemben vett szellemi szenvedély, az önmaguk, valamint a környező objektív világ tudományos és művészi megismerése iránti érdeklődés, megrekedtek az átlagműveltségnek egy sekélyesebb fokán. Ízlésük azonos szintű. Szeretik az operettet, a könnyűzenét. Általában szórakoztató könyveket olvasnak és cserélnek

egymás között. A társaság férfitagjai futballmérkőzésre járnak, s lelkes szurkolói a helyi csapatnak. Önművelődésükből általában kiszűrődik mindaz, aminek aszercipiálása szellemi erőfeszítéssel jár, intellektuális tevékenységet követel. A társadalmi, szellemi magatartásnak ez az azonos jellege az a kötőanyag, amely összetartja őket, s amely már csírájában elfojtja a vérmérsékleti, tipológiai különbözőségekből adódható konfliktusokat.

E baráti csoportban kialakult interperszonális kapcsolatok szabályozó elve magában foglalja az interpszichológiai viszonylatban résztvevők morális nézeteit és életvitelbeli beidegzettségüket is. Így például nagyra értékelik a tisztas család életet, a munkához való helyes viszonyulást. Ennek megfelelően elítéli a kilengő egyéneket. Hajlamosak a konzervatívizmusra, s nem kedvelik a modernkedő szabadosságot sem a nemek közötti viszonyban, sem életformában. Öltözködésük nem kirívó, idegenkednek a szélsőségektől. Egymás között baj, nehézség esetén szolidárisak. Ez az erényük azonban eléggé zárt körű, más embertársak felé alig nyílvánul meg. Ha egyikük a körön kívül eső szférában megtagadja valakitől a segítséget, a csoport többi tagja nem csinál ebből lelkiismereti kérdést, mert alapbeállítottságuk folytán még a lágyabb szívűekben is csak potenciálisan van meg az altruizmus, de nem kristályosodott életereszménnyé. Erkölcsi felfogásukban egyívású egyének, akik a magány, a társadalmi elszigeteltség elől menekülve célirányosan keresik egymás társaságát, hogy a számukra optimális személyközi kapcsolatokban megerősítsék, felfrissítsék az élet zaklatásának kitett önértékelésüket.

Talán nem vetjük el túlságosan az általánosítás sulykát, ha úgy véljük: e baráti kör a félmodern ipari társadalom kisközösségének egyik tipikus modellje az erdélyi kisvárosokban.

*

Újabb színhely: egy kulturális és ipari központ egyik üzemének fontos tevékenységet végző irodájában vagyunk. Két helyiségben nyolcan dolgoznak, három férfi és öt nő. Iskolai végzettségük messze túlszárnyalja az üzemi átlagot. Hatuknak egyetemi, kettőjüknek érettségi-diplomája van. Munkakörülményeik a szokványos gyári ütem jegyében alakultak. Ügyfelek jövése-menése, számoló- és írógépzakatozás egész napon át. Az idők folyamán az osztályon eléggé magas szintű professzionális és morális összeforrottság jött létre. Civilizált hangvétel, kölcsönös szakmai segítségnyújtás, együttműködési szolidaritás jellemzi viszonyukat. Egyikükben sincs olyan negatív tulajdonság, amely erőteljesen zavarná kooperációjukat, a munkaközösségre háruló feladatok teljesítését. Tiszteletben tartva egymás munkastílusát, egyéniségét, sikerült az osztályon hangulatilag kondicionált mikroklímát teremteni, s minimumra csökkenteni az összeütközési felületeket. Ez a szomszédos irodákról nem mondható el, mert azokban — talán az alacsonyabb műveltségi szint miatt — káromkodások, kapkodások, intrikák légkörében telnek a napok.

Noha az osztályon kollegiálisak a kapcsolatok, a kisközösség tagjai között munkaidőn túl rendkívül szórványos és esetleges az érintkezés. Mindenki más-másképpen keresi szabad ideje eltöltésének módját. E kapcsolathány legfőbb oka a *pszichológiai telítettség*. A véletlenül közös munkahelyre sodródott emberek telítődnek egymással, mert nem lelki-

szellemi affinitások, hanem szakmai profiljuk szerint kerültek össze. Ezért a hivatali idő után már nem kívánják egymás társaságát. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy minden összeszokottság ellenére személyiségük különbözőségéből adódó válaszfalak is vannak közöttük. Munka közben az egymást irritáló mozzanatokkal, szokásokkal (túl hangos beszéd, fontoskodás, vélemények szokványos, monoton ismételtetése) kénytelen-kelletlen megalkuszunk ugyan, de magánemberként már nem hajlandók elviselni a számukra negatív élményeket. Az ember alaptermészete szerint igényli a változatosságot. A munkavállalás keretében összezárt egyének már általában kiismerték egymást, és így halványul személyi vonzóerejük. Természetesen, ez nem egyforma hatállyal és intenzitással érvényes a kollektíva minden tagjára. A társadalomszemlélet azonossága, a valóságérzékelésben tapasztalt rokonság erősítheti a vonzódást, de nem szünteti meg a telítettség érzetét, mert ugyanakkor az egyének egyéb tulajdonságai (például felfuvalkodottság, önzés, fölüenyekedés, zárkózottság, kétszínűség, túlzott önértékelés, mások véleményének lebecsülése) kellemetlen élményforrásként akadályozzák az intimebb interperszonális viszonylatok létrejöttét.

A pszichológiai telítettség kapcsolatkorlátozó szerepét azonban nem lehet abszolutizálni, mert más munkahelyi közösségekben tapasztalható, hogy az azonos érdeklődési kör (hobby, bélyeggyűjtés, italozás, turisztika, halászat) csökkenti a telítettség érzetét, s szolgálati időn kívül is összefűz embereket. Különösképpen áll ez a két nem közötti kapcsolatokat illetően. Eléggé ismert a közös munkahely kerítő szerepe. Szerelmi viszonyok, házasságok, de házasságtörések sora is jelzi ezt.

A vizsgálódásunkba vont üzemi osztályon, de egybeült is megfigyelhető, hogy az interperszonális kapcsolatok a nők között élénkebbek, mint a férfiak esetében. Munka után inkább megvárják egymást. Gátlástanabbul tájékoztatják egymást családi életükről, apró-cseprő otthoni dolgairól. Gyakran egészen az érdektelenségig menő részletességgel beszélnek el, mit főztek, milyen volt a gyerek étvágya, hány kanál cukorral készítik a madártejet. Ételrecepteket cserélnek egymás között, megadják varrónőjük címét, beszerzési forrásokra hívják fel a figyelmet, kézimunka-minitákkal ajándékozzák meg egymást. Lélektanilag sokat lehet tünődni azon, hogy mi e jelenségek magyarázata. A nők fokozottabb gyakorlatias, mikrorealista érzeke, nagyobb lelki készségük a beszélgetésre, tipológiailag extrovertáltabbak, mint a férfiak, az ontogenetikus fejlődés során idegeikbe mélyebben vert fészket a létbizonytalanság érzete, s ennek következtében erőteljesebben igénylik a kommunikációt? A társadalomlélektan eddig még nem adott kielégítő választ ezekre a kérdésekre.

Annyi azonban már bizonyos, hogy minél fejlettebb intellektusú, műveltebb a nő, annál inkább szűkül a magánélet kitergetésének szférája, s tolódik el az érdeklődés szakmai területre. Ez konkrétan megfigyelhető a vizsgált üzemi kisközösségben is. A két érettségizett nő lényegesen többet beszél érdektelen magánjellegű dolgokról, mint az osztály egyetemet végzett nődolgozói. De itt sem abszolutizálhatunk. Mert a szűk területre szorult érdeklődés nemcsak iskolai képzettség dolga. A társadalmi lehetőségek, a koncepciózus munkából való nagyobb kizártság, a munkaerő felhasználásának ésszerűtlensége, a rutinmunkába való kényszerítettség is szerepet játszik ebben. Megtörtént ugyanis, hogy amikor

az egyik érettségizett nőt egyetemet végzett két kollégájának helyettesítésével bízták meg, összehasonlíthatatlanul kevesebbet beszélgetett, egyszerűbben magabiztosabb lett, a kapott feladatokra koncentrált, élvezettel végezte munkáját.

Ez a példa is arra utal, hogy a társadalmi hasznosságának élményéhez juttatott ember interperszonális kapcsolataiból könnyebben kiiktatódnak az örökös duzzogás, fortyogás, rossz kedélyállapot mozzanatai, amelyek másokra mindig zavarólag hatnak. Ezért hazai társadalmi-gazdasági életünk tudományos megszervezésének nagy jelentőségű problémája a *munkaerő körütekintő, optimális felhasználása* és annak kiküszöbölése, hogy senkit se foglalkoztassunk potenciális képességeinek szintje alatt.

*

Mindenki számtalan példával szemléltethetné, hogy az emberi kapcsolatokban — ösztársadalmi viszonylatban — még milyen sok a negatív vonás. Elég, ha a különböző előítéletekre, nacionalista, sovíniszta megnyilvánulásokra, generációk közötti ellentétekre, kisebb-nagyobb társadalmi csoportokban gyakran észlelhető torzsalkodásokra, irigykedésekre, intrikákra, bürokratikus packázásokra, hatalmi hetvenkedésekre gondolunk, s máris nyilvánvaló: az interperszonális viszonylatokat még meszszemenően humanizálnunk kell.

Nem vitás, ehhez a társadalmi relációknak is humanizálódniuk kell. Ennek alapfeltétele a szocialista demokrácia elmélyítésének meggyorsítása, s ez együtt jár a bürokratikus megnyilvánulások elleni szüntelen harccal is. A hatalom és a néptömegek közötti bizalom megszilárdításával. Méltán szögezte le Nicolae Ceaușescu elvtárs a X. pártkongresszuson előterjesztett jelentésében: „Örködnünk kell afölött, hogy az állam ne váljék az osztályok fölött, a társadalom fölött álló intézménnyé, hanem — ha szabad így mondanunk — épüljön bele szervesen a szocialista társadalomba. Ez azt feltételezi, hogy az állam összes vezető szerveit a nép akaratára hozza létre, tevékenységüket a néppel szoros egységben fejtsék ki.“

Senki előtt sem titok, hogy a személyi kapcsolatok elmélyülését sokszor megakadályozza a bizalmatlanság, gyanakvás; hány és hány ember visel egymás előtt ideológiai, opolitikai álarcot. Egyet mímel, s lelke mélyén mást gondol. Tartózkodik az őszinte eszmecserétől. Ez a színlelő magatartás megsemmisíti az interperszonális kapcsolatok morális alapját. Márpedig egy pillanatig se feledjük, hogy az erkölcs egyik formája a társadalmi tudatnak, de egyben az egyéni tudatnak is megnyilvánulása, lényeges aspektusa a pszichikai jelenségeknek s nem utolsó sorban a személyiségnek.

Mi következik ebből? A szocializmust etikailag is fel kell építeni.

A kiscsoport — a munka hatékonyságának ösztönző tényezője

Az amerikai szociológia eredményeiből

Az ember mint társadalmi lény embertársaitól elszigetelten se nem élhet, se tevékenységét nem fejtheti ki. A másokkal való kapcsolatai révén nagyon bonyolult szükségleteket elégít ki, és ugyanakkor kiteljesíti saját személyiségét. A társadalom többi tagjához részint közvetett kapcsolatok (néhány vagy számtalan társadalmi jelenség), részint közvetlen, „szemtől szembeni“ kapcsolatok fűzik. Az utóbbi típusú kapcsolatok vagy két egyén között — az ilyeneket személyközi kapcsolatoknak nevezük —, vagy korlátozott számú egyén között, vagyis a kiscsoportok keretében alakulhatnak ki.

Kiscsoportokban mutatkozó jelenségekre már az ókori gondolkozók műveiben is találunk utalásokat, így például Hésziodosz, Arisztotelész, Epikurosz és Lucretius írásaiban, ezek mégis csak az utolsó évtizedekben váltak a rendszeres kutatás tárgyává. Kutatásukról amerikai, angliai, szovjetunióbeli, csehszlovákiai, romániai és más pszichológusok, szociálpszichológusok, szociológusok, pedagógusok roppant nagyszámú tanulmányai tanúskodnak. A társadalmi élet eme vetülete iránt megmutatózó érdeklődés illusztrálására elegendő utalnunk arra, hogy — amint ez J. E. McGroth és Irwin Altman *Small Group Research: A Synthesis and Critique of the Field* (A kiscsoport kutatása — a kutatómunka szintézise és kritikája. New York, Holt, 1966) című dolgozatából kitűnik — az 1962-es év végén a kiscsoportra vonatkozó könyvészeti anyag 2699 címet foglal magában.

A kiscsoport kutatói felvetette első kérdések a kutatási tárgy jogosultságára és tanulmányozásának értékére vonatkoznak. Ezek: vajon a kiscsoport egyenlő-e az őt alkotó egyének számával, vagy minőségi többletet jelent, ha igen, akkor miben áll a minőségi többlet, végül, mi a jelentősége a kiscsoport megismerésének? Ezek a kérdések munkáscsoportok, gyermekesapatok, iskolai osztályok, bűnöző csoportok és kis katonai egységek tanulmányozása alapján vetődtek fel és tisztázódtak. Mivel a kutatások jelentősége a fenti kérdések felvetése és különösen a rájuk adott válaszok megfogalmazása szempontjából igen nagy, szükségesnek látjuk, hogy legalább néhányal bővebben foglalkozzunk.

A munkás kiscsoportok problémáira vonatkozó kutatások közül a legismertebbek a *Hawthorne* vagy a *Western Electric* közös címet viselő tanulmányok (C. E. Turner: *Test Room Studies in Employee Effectiveness*, a *Small Groups Studies in Social Interaction*-ben. Edited by A. P. Hare et al. Alfred. A. Knopf. New York, 1965. 44—53). Ezeket az Egyesült Államokban egy kutatócsoport Elton Mayónak, a Harvard egyetem professzorának a vezetésével dolgozta ki századunk tizes éveinek végén és a húszas évek elején. A tanulmányokat kezdeményező üzletembereket eredetileg az érdekelte, hogy a munkatermelékenység szempontjából milyen munkafeltételek a legkedvezőbbek a szerelő részlegek alkalmazottai számára. Az első világháború idején a fáradságra mint a munka egyik fiziológiai feltételére irányuló kutatásoktól eltérően, a *Western Electric*-tanulmányokban a kutatás tárgya az egy-

hangúság volt, de nem csupán fiziológiai, hanem a pszichológiai és a pénzbeli ösztönzések szempontjából is.

Ezzel az alkalommal két fontosabb kísérletet szerveztek. Az elsónél, amelyet *The Relay Assembly Room*nak (A relé-szerelőcsarnoknak) neveztek el, a kutatók úgy döntöttek, hogy más variábilisok, mint például a munkatér és a világítási feltételek kiegészítéseként különböző pénzbeli ösztönző eljárásokat alkalmaznak fő variábilisként. A villamos relé szerelésével foglalkozó hat munkáslányt két éven át különleges megfigyelő terembe helyezték, és az említett variábilisok szüntelen változtatásával tanulmányozták őket. Az eredmény egészen más volt, mint amire józan ésszel számítani lehetett volna. A világítás intenzitásának növelésével (amint előre jelezték) a termelékenység növekedett, de a várakozástól eltérően akkor is magas maradt, amikor a világítást szinte a holdfény színvonalára csökkentették. A leányok általában továbbra is többet dolgoztak, mint amennyit a munkások értékelésére vonatkozó előre kidolgozott elméletek szerint dolgozniuk kellett volna. E „rendellenes“ magatartás magyarázata, a pszichológia területén dolgozó specialisták véleménye alapján, abban rejlik, hogy megjavultak a munka lélektani feltételei. A hat leány viszont úgy vélte, hogy a kísérleti teremben végzett munkájukhoz több jókedv járult, az ellenőrzés nem volt annyira folytonos és szigorú, mint kint, végül, tudatában voltak annak, hogy a vállalat szeme rajtuk van. Amikor a kísérleti termet elhagyták, munkatársaiknak azt mondták, hogy „nagy kísérleten“ vettek részt. Lehetséges, hogy csupán ez az utóbbi tényező — a tudat a maga sajátos szerepével — elegendő volt ahhoz, hogy hozzájáruljon moráljuk javulásához és munkateljesítményük növekedéséhez. Noha a külön-külön végzett munka azonos volt azzal, amelyet közösen a hattagú csoportban végeztek, a lányok a kísérleti teremben kiscsoportot alkottak, amelynek megvoltak a saját külön viselkedési, vezetési, erkölcsi szabályai és közös céljai. Az ilyen új, lélektani és társadalmi erőknél a jelenléte ösztönzőleg hatott az egyéni teljesítményre, új energiákat szabadított fel, s ezek végül is a termelékenység növekedésében materializálódtak.

A második kísérlet az ún. *The Bank Wiring Observation Room* (A vezérlőasztal megfigyelő terme) volt. Nevét onnan vette, hogy a kísérlet során a távbeszélő vezérlőasztalán bizonyos kábeleket társítottak és összeragasztottak. Ebben az esetben a munkafolyamat bonyolultabb volt, mint az első kísérletnél, és bizonyos feladatok végrehajtása a képzett meg a félig képzett munkások együttműködését kívánta meg. E kísérletnél igazolt fő variábilis néhány növekvő anyagi ösztönzési sémából állott; ezeket a vezetőség annak a feltételezésnek az alapján szerkesztette meg, hogy a munkások az anyagiak tekintetében „racionálisak“. A munkás „racionális“ mivoltán a vezetőség a következőket értette: logikus a munkás számára, hogy nagyobb pénzösszeg ellenében nagyobb erőfeszítést fejtsen ki. A munkások azonban ezzel az alkalommal is rácafoztak a várakozásokra. Számukra az volt a logikus, hogy ne kockáztassák munkahelyüket annak demonstrálásával, hogy nagyobb összeg ellenében növelni tudják a termelékenységet. Ezért azután a termelés színvonalát változatlanul megtartották, annak ellenére, hogy a vállalat vezetősége ösztönzőket ajánlott fel. E kísérlet legfontosabb eredménye az a megfigyelés, hogy a termelékenység növelésének van határa. Itt is, akárcsak a *The Relay Assembly Room* esetében, a kutatás ugyanazt a jelenséget fedte fel: a nem hivatalos, saját szabályaival és jellegzetes normáival rendelkező kiscsoport létrejöttét. Itt azonban a csoport nem a termelékenység növelésére törekedett, hanem annak egy bizonyos szinten való állandósítására. A munkások nem akartak többet dolgozni, nehogy a vezetőség csökkentse az egy darab előállítására szükséges időt, és ily módon kevesebben többet dolgozzanak ugyanezért az összegért.

A két kísérlet általános összesítéséből következett, hogy azoknak a tényezőknél tanulmányozásakor, amelyek befolyásolják a munka hatékonyságát, a kiscsoportot nem szabad figyelmen kívül hagyni. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra — amit később K. Lewin, R. Lippit, R. W. White és mások hangsúlyoztak —, hogy milyen nagy jelentősége van a munkaközösségekben kialakított emberi kapcsolatoknak. Ebben az értelemben különleges hangsúlyt kapott: a gyors és a hathatós összeköttetés értéke a termelés különböző szintjei között (különösen nagy jelentősége van annak, hogy a hozott intézkedéseket és utasításokat megmagyarázzák mindazoknak, akik a termelésben részt vesznek); annak fontossága, hogy a munkatevékenység összes emberi tényezői részt vegyenek a határozatok meghozatalában (*participation in decisionmaking*) és annak szüksége, hogy a vezetőség jól tájékoztasson és demokratikus legyen, továbbá nemcsak a munka, hanem a munkások problémáival is foglalkozzék. Mindezek azt a benyomást keltik, hogy a termelőegységekben nemcsak a formális viszonylatok számítanak (vagyis azok, amelyeket a *különböző szervezetek működési normái határoznak meg*), hanem a *nem formális viszonylatok is, amelyek a szabályzatokon és a hivatalos normákon kívül, némelykor azok ellenére, fejlődnek ki*.

Bizonyos fokig hasonló kutatásokat a társadalmi élet más területein is végeztek. Frederic Thrasher (*The Gang* [A banda]. University of Chicago Press, 1927) és W. F. White (*Street Corner Society* [Utcasarki társadalom]. University of Chicago Press, 1943) különös figyelmet szentelt a gyermekek és a serdülőkoriúak „bandáinak” (*Gangs*). Felfogásuk szerint, ezeknek a kiscsoportokkal azonos jellegzetességeik vannak. Tanulmányozásuk — állapítja meg a két kutató — hozzájárulhat a nagyvárosok társadalmi életének megjavításához, az ifjúkori bűnözések megelőzéséhez és részarányának csökkenéséhez. I. L. Moreno, a szociometria megalapítója a kiscsoportokban kialakuló preferenciális viszonylatokat tanulmányozta, és javasolta ezek légkörének megjavítását az egyének területi helyzetének restrukturálása révén. A *The American Soldier* (Az amerikai katona) című tanulmánykötet bemutatja a második világháború alatti amerikai hadsereg kiscsoportjaiban végzett kutatások eredményét. Az így kapott adatok alapján a szerzők azt a véleményt fejezték ki, hogy az első vonalban harcoló katonák bátorsága nagyobb mértékben függ a személyközi kapcsolatoktól, mint hazafiasságuktól és az ellenséggel szembeni gyűlöletüktől.

A kiscsoportot az élet különféle tevékenységi területein és különböző szempontokból elemezve, a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a kiscsoport nem redukálható a benne levő személyek számtani összegére, következőképpen megismerése nem azonos az embereknek mint egyéniségeknek a tanulmányozásával. Továbbá, az elszigetelt, különálló személyekhez képest a kiscsoport valami többletet fejleszt ki. Ez az a többlet, melyet a kiscsoport hatásának nevezhetünk, és ami a társadalmi tevékenység különböző ágazataiban sajátosan jelentkezik. Az egyszerű fizikai munka területén a kooperáció formájában hoz létre jelentős anyagi erőt. A bonyolultabb termelési folyamatok esetében a munkamegosztás hatékonyságával fonódik össze, ez pedig maga is bizonyos mértékben éppen a kiscsoportban végbemenő folyamatokban kap létjogosultságot és önmaga igazolását. Manapság, amikor a termelés technikai színvonala olyan magas, és a tudomány egyre inkább közvetlen termelőerővé válik, a kiscsoport hatása különösen fontos annak a befolyásnak a szempontjából, amelyet a szellemi munkára és alkotásra gyakorol. A különböző társadalmi tevékenységek mai szervezési feltételei mellett a kiscsoport arra hivatott, hogy az emberi élet számos területén gyakran döntő határozatokat hozzon, amelyek hosszabb vagy rövidebb ideig érvényesek, és a közösség bölcsességét fejezik ki. Ugyanakkor a kiscsoport a maga egyedi tagjai viszonylatában az

emberi tevékenység más területein is mint különálló jelenség körvonalazódik (például a családban, az iskolában).

A kiscsoport hatékonysága nem korlátozódik az egyéni teljesítmények módosítására abban az értelemben, hogy a különálló egyéni teljesítmény eltér a csoportba szerveződött egyének teljesítményétől, hanem azokban a hatásokban konkretizálódik, amelyekkel az őt alkotó egyéneket befolyásolja. Ebben a vonatkozásban ilyen kérdések merülnek fel: vajon a csoport gazdagítja-e vagy szegényíti az egyének szellemi életét, spontaneitását és alkotókészségét? Kielégülést hoz vagy aggodalmat kelt bennük? Milyen feltételek mellett nem nyomja el a kiscsoport a benne élő egyének személyiségét?

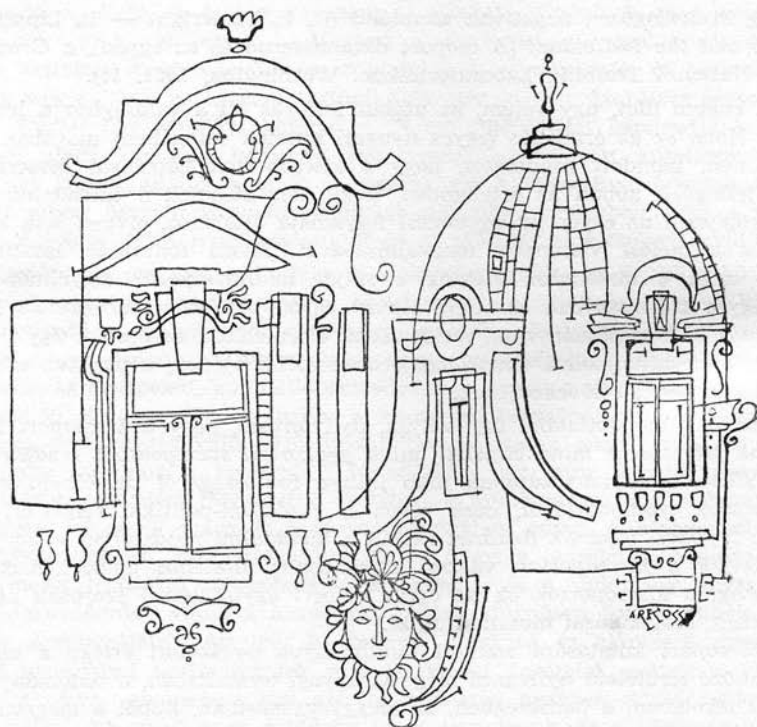
Azzal a hatással kapcsolatban, melyet a kiscsoport a tagsági minőséggel gyakorol az egyénre, a pszichológiában általában és társadalomlélektanban különösképpen, valamint a különböző társadalomtudományokban a következő három fontosabb nézet alakult ki: a kiscsoport hatása az egyénre teljesen negatív perspektívában értelmezhető, eszerint a csoport vak engedelmességet követel az egyéntől, visszafejleszti és a legkisebb közös nevezőre szorítja vissza; a csoport hatása teljesen pozitív: mélyen az egyén létében gyökerező szükségleteket elégít ki, mint például a társulás, az érzésmegnyilvánulás szükségletét, s magas, altruisztikus, erkölcsi viselkedésre, hűségre és önfeláldozásra ösztönöz (az együttműködés kölcsönhatásával ilyen és ezekhez hasonló megnyilvánulásokat hoz létre, s ezeknek segítségével az ember olyan dolgokat valósíthat meg, amilyenekre egyéni tevékenységgel képtelen); az egyének a kiscsoporthoz való tartozása járhat pozitív, de ugyanakkor negatív következményekkel is. Ez azt jelenti, hogy a csoportot nem szabad sem eszményíteni, sem pedig kizárólagosan negatívan szemlélni (D. P. Carwright — R. Lippit: *Group Dynamics and the Individual* [A csoport dinamizmusa és az egyén], a Group Development, National Training Laboratoriesben. Washington, 1961. 15).

Ami engem illet, úgy vélem, az utóbbi felfogás áll a valósághoz a lehető legközelebb. Noha ez az értékelés (egyes nyugati kutatók műveiben) magában foglalja azt a ki nem mondott gondolatot, hogy a kiscsoportok hátrányai összességükben abszolút jellegűek abban az értelemben, hogy nem függenek a társadalmi rendtől, következésképpen az egyén elidegenedési folyamata általános, elvben sem küszöbölhető ki a termelési viszonyok megváltozásával. Mégis fontosnak látszik ez az értékelés, mert a társadalmi életnek e síkját tanulmányozók figyelmét felhívja minden egyes kiscsoportban az eltérő típusú egyén befolyásolhatóságának lehetőségeire. Ezeket kell tanulmányozni, megismerni, előrejelezni, és esetleg úgy irányítani őket, hogy a negatívumok a lehető legkisebbre csökkenjenek, a pozitívumok viszont a lehető legnagyobbra növekedjenek.

Az eddig elmondottakból úgy véljük, nyilvánvaló, hogy a kiscsoport tanulmányozásának jelentősége mind elméleti, mind gyakorlati szempontból rendkívül nagy. Elméleti síkon tanulmányozásának több irányú fontosságáról beszélhetünk: egyéni megfontolások szempontjából, ezek révén a gazdasági-politikai rendszer, vagy a civilizáció fejlődési fokának (tekintet nélkül a társadalmi rendszerre) viszonylatában feltűntethetjük a kiscsoportok változó aspektusait; általános emberi megfontolásokból pedig, a kiscsoportoknak az egész emberi együttéléssel szorosan együttjáró vonatkozásait, átalakulását mutathatjuk ki.

A kiscsoport kutatására szentelt tanulmányok *gyakorlati értéke* a társadalmi élet különböző területein nyilvánul meg: az anyagi termelésben, a tudományos kutatásban, az iskolában, a hadseregben, az ideggyógyászatban. Ebből a megfontolásból és tapasztalatból kiindulva a különböző országokban intézeteket, központokat hoztak létre azzal a feladattal, hogy értékesítsék az elmondottakat. Így az Egyesült Álla-

mokban 1947-ben létrehozták a jelenleg Washingtonban működő *The National Training Laboratoriest* (Az országos kiképző laboratóriumokat). Belső felépítésük megfelel az emberi kapcsolatok és a csoportfolyamatok problémaköreinek, és bennük több mint száz szakképzett munkatársat foglalkoztatnak. Vezetőfunkciók betöltésére alkalmas személyzetet képeztek ki az Egyesült Államok, Afrika, Ázsia, Kanada, Európa és Latin-Amerika több országa számára (*Group Development, National Training Laboratories*. Washington, 1961. III). Angliában *The Tavistock Institute of Human Relations* (Az emberi kapcsolatok tavistocki intézete) működik, amely tevékenységét az ipari szociológia terén fejti ki. Különösen három fő probléma foglalkoztatja: az egyén személyiségének fejlődése; a kiscsoportok és a szervezetek; konzultációkat tart és javaslatokat terjeszt elő a termelékenység megjavítására (R. K. Brown: *Research and Consultancy in Industrial Enterprises, Sociology. The Journal of the British Sociological Association*. Oxford col. I. nr. 1. January 1967). Franciaországban *A Francia Szervezés Országos Bizottsága* (CNOF) többek között a kiscsoport tevékenységének bizonyos vonatkozásaival is foglalkozik. A Szovjetunióban, a moszkvai Lomonoszov egyetem keretében megalakult *A Termelés Vezetésének Problémáit Kutató Laboratórium*, ugyanilyen vonatkozású kérdések megoldására hivatott. Hazánkban a *Centrul de pregătire a cadrelor de conducere din întreprinderi* (CEPECA, Az üzemi vezetőkaderek kiképzési központja) teljesíti ezt a feladatot. Ennek programjában *A munkalélektan elemeiről* és az ipari lélektanról szóló előadásokban található utalások a kiscsoport problematikájára.

Arkossy István: Barokk

Egy régebbi tanulmányomban röviden érintettem azt az első pillantásra meglepő, de a szakemberek előtt rég ismeretes tényt, hogy az élő szervezetben — kialakulásának kezdeteitől a születés utáni élet végéig — állandó a sejtek és szövetek elhalása. Ennek a jelenségnek különböző vonatkozásai az utóbbi időben mind nagyobb jelentőségre tesznek szert az orvosi-biológiai kutatás bizonyos frontszakaszán. Érdeemesnek látszik — éppen erre való tekintettel — egy kissé mélyebben betekintenünk a sejthalál és egyéni fejlődés kapcsolatainak szövevényébe, annál is inkább, mivel ez a vizsgálódás nem egy érdekes, általánosabb érvényű megállapításra is alkalmat nyújthat.

Az említett tanulmányban (Korunk, 1967. 7.) a fejlődéstan néhány alapvető tételére hivatkozva igyekeztem rámutatni az egyéni fejlődés elmentés összetevői között állandóan megnyilvánuló dialektikus egységekre. Ezek közé az alapvető „ellentét-párok“ közé tartozik az élet és halál ellentéte, illetve kölcsönhatása. Túl messzire vezetne, ha e jelenség általános biológiai jelentőségét különösen a fajfejlődésben (filogenezisben) és az élő világ, a bioszféra belső „egyensúlyában“ betöltött szerepét elemeznék. Ismeretes, hogy nem a klasszikus transzformizmus, sem az élő világ kialakulásának és fejlődésének modern szemlélete nem hagyja és nem hagyhatja figyelmen kívül az idevágó tényeket.

Szorítkozunk azonban a címben jelzett gondolatkörre. Ha tárgyunkat kérdésként ragadjuk meg — a kérdés mindig világosabb és egyértelműbb —, akkor így körvonalazódik: hol és milyen módon nyilvánul meg a sejtek és szövetek halála az egyéni fejlődésben, és mi a jelentősége a fejlődés konkrét, meghatározó tényezőjeként? Közelítsük meg a kérdést a tudományos megismerés pavlovi értelmében vett „szárnyainak“, a tényeknek a segítségével, mégpedig először — „in medias res“ helyett — néhány könnyebben hozzáférhető adattal.

Az élő szervezetek szabad szemmel vagy különböző optikai segéd-eszközökkel megfigyelhető *formái* csupán látszólag statikusak. Az élő anyag bármely szervezetségi szintjét kutatjuk (mondjuk a szerv, szövet vagy sejt szintjét), a „felszín“ alatt mindig és mindenhol a biológiai mozgásforma bonyolult kölcsönhatásaira, folyamataira bukkanunk. A bennünket pillanatnyilag legjobban érdeklő *sejt*-szinten (amely tudvalevőleg az élő világ alapvető szervezetségi szintje) ez a felszín-alatti „lényeg“ többek között éppen a különböző sejtek életciklusában ölt testet. Az élő szervezetek valamennyi sejtje — csakúgy, mint maga az egész szervezet — születik, él és elöregedik, elhal. Ez a ciklikus folyamat az egész szervezet élettartamán belül (például egy ember normális élettartamán belül) újra és újra megismétlődik. Szervezetünk sejtjei a születéstől (helyesebben — kialakulásunk kezdetétől) a halálig így számtalan egymást követő sejtgenerációra oszlanak. A sejtek életfolyamatai legtöbbször csendben szinte észrevétlenül zajlanak, és csak bizonyos esetekben válnak szembezőkővé. Egyes sejtfeleségek élettartama igen hosszú, és „előregedésük“

rendszerint egybeesik magának a szervezetnek az elöregedésével. Ilyen lassú elöregedést mutatnak az idegsejtek, amelyekben úgynevezett salakanyagok halmozódnak fel. Így „öregszenek“ meg egyes erek sejtjei és szövetei, ami — különösen mézsók és zsírnemű anyagok lerakódása folytán — az érfal merevvé válásában, rugalmasságának csökkenésében áll.

Sokkal szembetűnőbb azonban bizonyos, aránylag rövid életciklusú sejtfeleségek elöregedése és halála. Tudjuk például, hogy a szervezetünk számára létfontosságú oxigént szállító vörösvértestek általában 100—120 napig élnek. Sőt ebben az esetben ismerjük e sejtek „temetőjét“ is. Lépnünk az, amely a soron levő vörösvérsejteket elpusztítja. (Jegyezzük meg, hogy az élet és halál dialektikájának jellegzetes megnyilvánulásaként, az elpusztított vörösvértestek alkotórészeit a szervezet nagyrészt újra „feldolgozza“!)

Még inkább tiszavirágéletűek a bőrfelszín sejtjei. Bőrünk látszólag nyugodt, állandó felszínén szakadatlanul pusztulnak az *elszarúsodó* sejtek, hogy újak, sejtszaporodás útján keletkezők foglalják el helyüket. És így tovább...

Azért tértünk ki az idézett példákra, hogy közelebb hozzuk az olvasóhoz a sejthalálnak mint *természetes, normális* jelenségnek a fogalmakörét. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, meg kell még jegyeznünk: az előbbieken vázolt életciklus különböző, a normálistól eltérő külső körülmények, betegségek hatására meggyorsulhat (esetleg lelassulhat). Így vezethet például a lép kóros túlműködése vagy „életgyenge“ vörösvértestek képződése fokozott, kóros vörösvértest-pusztuláshoz, de ennek következtében vérszegénységhez. Nem is szólva arról, hogy bizonyos balesetek (például égési sebek) is nagymérvű sejtpusztulást vonhatnak maguk után. Ezzel azonban már túlnéztünk a normális életjelenségek határára. Fordítsuk tehát vissza tekintetünket, és keressük a választ a kezdetben feltett kérdésre.

Az állatvilágban gyakori a *metamorfózis* (így a rovaroknál, a kételtűeknél). Ez lényegében azt jelenti, hogy a „végleges“ szervezet kialakulása előtt ezek az élőlények kisebb-nagyobb számú, átmeneti formán mennek keresztül (ilyen a rovaroknál a báb, a lárva, a kételtű békánál az ebihal). Nos, ez a gyökeres átalakulás nem mehet végbe egyes szövetek és szervek pusztulása és mások keletkezése nélkül. A sejthalál lényeges mozzanata a metamorfózisnak, s mint ilyen, alapvető tényezője a végleges, életképes szervezet kialakulásának! Így alakul át — például — a farkokkal rendelkező ebihal tömeges sejthalál révén farkatlan békává. Egyes esetekben, különösen egyes rovarfeleségeknél, az átmeneti lárvának szinte valamennyi sejtje elpusztul, felszívódik és a végleges szervezet csupán néhány megmaradt sejtcsoportból alakul ki.

Milyen szerepet játszik a sejthalál a törzsfajlódás felsőbb, fejlettebb fokain álló szervezeteknél, a hüllőknél, madaraknál, emlősöknél (vagy éppen az embernél)? Itt, bár a születés előtti fejlődés a tojáson vagy a méhen belül fokozatosan, látszólag átmeneti formák nélkül megy végbe, a „végleges“, újszülött szervezet kialakulásáig újra meg újra már meglévő, kialakult szövetek, sőt szervek pusztulásának, állandó tömeges sejthalálnak vagyunk a tanúi. Bármennyire furcsának, sőt hihetetlennek tűnik, de a hallatlan mérvű sejtszaporodás, a növekedés és differenciálódás e periódusában állandóan végbemegy bizonyos sejtek, sejtcsoportok, sőt, egész

szervkezdemények pusztulása, elhalása. Ha igaz az, hogy az élő világ szakadatlan mozgása és fejlődése s e mozgást meghatározó belső (vagy külsőből belsővé vált) erők legkifejezettebben és legjellegzetesebben a születés előtti életben nyilvánulnak meg, akkor az élet e döntő szakaszában leginkább nyilvánvaló a progresszív és regresszív folyamatok dialektikájának döntő, formát alakító szerepe is.

Lássunk néhány példát. Az embrió emésztőcsatornája kezdetben mindkét végén zárt. A fejlődés bizonyos fokán azonban a garatot és a végebet lezáró hártványok sejtjei elhalnak, és megteremtődik a közvetlen összeköttetés a külső környezettel. Az embrió végtagjainak kezdeménye először nem más, mint a test oldalsó részéből kinövő páros dudor. Ez részekre tagolódik, s a részek egyike a leendő kéz, illetve lábfej. A későbbi élet szempontjából annyira fontos *ujjak* kialakulásában megint csak a sejtelhalás játszik döntő szerepet. A kezdetben lapátszerű, tagolatlan kéz- és lábkezdeményben sugaras elrendeződésű sávokban elhalnak a sejtek, mégpedig úgy, hogy ezáltal, szétválik egymástól az ujjak (megfelelő számú) kezdeménye. A meghatározott zónákban bekövetkező *sejtelhalás* funkciója ebben az esetben szembeötlő módon a *forma* kialakítása. Minden idők legnagyobb szobrászművésze, Michelangelo a hagyomány szerint vésőjével csupán a „fölsőleget“ távolította el abból a márványtömbből, amelybe géniusza beleálmodta csodálatos alakjait. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy — például a végtag megformálása során — a sejtelhalás a morfogenezis „vésőjének“ szerepét játssza!

A születés, illetve kikelés előtti fejlődés során (madárnál éppúgy, mint az emlősnél és az embernél) feltűnnek mintegy a metamorfózis részleges „utóhangjai“-ként olyan szervek, amelyek átmeneti működés után elsorvadnak, elhalnak. Ez történik például a vese fejlődése folyamán. A madár és emlős embriójában legkorábban az úgynevezett *elővese* alakul ki, ezt követi az *ősvese*, és csak elég késői stádiumban alakul ki a *végleges vese*. Nos, mind az elővese, mind az ősvese „eltűnése“ nagyobbrészt sejtelhalás útján megy végbe. Ez esetben tehát a sejtelhalás az a mechanizmus, amely a szervezet normális felépítése és működése szempontjából rendkívül fontos kiválasztószervek embrionális fejlődésformáinak pontos egymásutánját megszabja.

Kell-e még folytatnunk e példák sorolását? Úgy hiszem, az említettek világosan bizonyítják a sejtelhalás fontosságát a születés előtti életben és különösen a szervek, testrészek kialakulásában. Nem elégedhetünk meg azonban egy ilyen fontos jelenség leírásával, hanem igyekeznünk kell *megérteni*, feltárni okait, létrejöttének mechanizmusát.

Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy nem beszélhetünk sejtelhalásról általában. Úgy tűnik, hogy a sejtelhalás másként játszódik le születés előtt (különösen az embrióban), és másként később, a felnőtt szervezetben. A bennünket most érdeklő embrionális sejtelhalás egyik jellegzetessége, hogy rendszerint fokozatosan megy végbe, és minden valószínűség szerint a sejtek protoplazmájában kezdődik. Erre utal például az, hogy amikor az úgynevezett *elhalási szemcsék* megjelennek a sejtplazmában, a sejt-mag még teljesen ép lehet. Újabb kutatások arra engednek következtetni, hogy a sejtelhalás kezdetén, a sejtplazma adott sejt-szervecskéiben, a liszozómákban felhalmozódott fehérjebontó fermentumok felszabadulnak, és ekkor indul meg a sejtek „önemésztődése“, elhalása. Hogy mi irányítja,

mi váltja ki a fermentumok felszabadulását, illetve *működését*, aktivizálódását, ezen a területen ismereteink még elég hiányosak. Valószínű azonban, hogy — legalább e sejtelhalások egy részében — hormonhatások játszanak közre. Így például feltételezzük, hogy a kétéltűek metamorfózisában a sejtelhalást elsősorban a pajzsmirigy hormonja, a madarak belső nemi szerveinél fellépő sejtelhalásokat a nemi hormonok egyensúlya irányítja, illetve szabályozza. Persze, ezek a kezdeti megállapítások még távolról sem jelentik a jelenség teljes magyarázatát.

Az öröklési tényezőknek, a fehérjeszintézis törvényszerűségeinek mind mélyebb megismerésével a fejlődő, normális embrióban fellépő sejtelhalások genetikai vonatkozásai is érdekes új témákká váltak.

Az embrió szervezetében, különböző fejlődési stádiumokban fellépő sejtelhalások egy részének helye pontosan meghatározott. Ilyen elhalásos góccok vagy területek (a példaként említettek kivül) számos helyen található, és legtöbbször — többé-kevésbé ismert módon — fontos szervek, testrészek kialakulásához járulnak hozzá. Enélkül a formák kialakulása, normális morfogenezis el sem képzelhető. Bár erre vonatkozólag pontos adataink még nagyon gyéren vannak, feltételezhető, hogy az említett elhalások esetében egyes sejtcsoportok generációk során „rögzült” öröklődő tulajdonságairól van szó. Gondolhatunk itt adott hatásokkal szemben megnyilvánuló, öröklődő reakcióformára — például a hormonhatásokra —, ami azt jelenti, hogy csak az elhalásra „ítélt” sejteknek van bizonyos hormonok hatására aktivizálódó sejtpusztító fermentumrendszerük. Másfelől szó lehet bizonyos sejtcsoportok vegyi struktúrájának olyan speciális öröklött elváltozásáról, amely ezeket a sejteket „idegenné” teszi a szervezet számára, és — következésképpen — a szervezet immunreakciója pusztítja el őket. Végül — bár e felsorolás távolról sem teljes — fennáll annak lehetősége, hogy a sejtek elhalása, életciklusuk bizonyos szakaszában, a sejtmag és sejtplazma közötti kölcsönhatás öröklött zavara miatt jön létre. Erre vonatkozólag bizonyos konkrét, kísérleti alapot nyújtanak a modern kísérleti módszerrel elért eredmények. A *sejtmagátültetés*ről van szó. Az eljárás lényege az, hogy egy kétéltű megtermékenyített petesejtjébe, amelynek sejtmagját előzőleg eltávolítjuk vagy előljük, finom üvegpipetta segítségével „átöltjük” ugyanazon kétéltű embriójának sejtmagját. Ezzel a petesejt sejtplazmáját jóval „idősebb”, tehát valószínűleg más jellegű sejtmaggal párosítottuk. Ennek ellenére a fejlődés megindul, a petesejt osztódik, de egy bizonyos stádiumban a fejlődés megáll, és az embrió *sejtjeinek egy része elhal*, fejlődési rendellenességek keletkeznek. Mi történt? Minden valószínűség szerint — s ezért szolgáltatnak ezek a kísérletek bizonyos magyarázatot a spontán „normális” sejthalálra — az idegen, „idősebb” sejtmag és a sejtplazma között „felborult” az időleges egyensúly, s ez a sejtek súlyos károsodásához vezetett.

Amint ebből a rövid ismertetésből kitűnik, még távol vagyunk attól, hogy a normális fejlődésben résztvevő sejtelhalás pontos mechanizmusát ismerjük. E jelenség fontosságának felismerése azonban már ismereteink jelenlegi fokán lényeges segítséget nyújtott nemcsak a normális születés előtti fejlődés elemzéséhez, hanem a kóros fejlődés egyes kérdéseinek tisztázásához is.

Milyen kapcsolat lehet a születés előtti sejtelhalás és e rendellenességek létrejötte között?

A leglényegesebb a következő: ma már biztosan állíthatjuk (s ez — néhány külföldi kutató mellett — a Menkes professzor vezette temesvári fejlődéstani kutatóközpont eredményeinek köszönhető), hogy számos kísérleti állatban vagy emberi embrióban fejlődési rendellenességet létrehozó hatás első megfigyelhető következménye: sejtelhalás. Vagy az történik, hogy a normális elhalásos gócek rendellenesen megnagyobbodnak, ami természetesen megzavarja a fejlődést, a formaképzést, vagy új, más elhelyezkedésű elhalásos gócek keletkeznek a megfelelő káros következményekkel.

Említsünk meg két szemléltető példát.

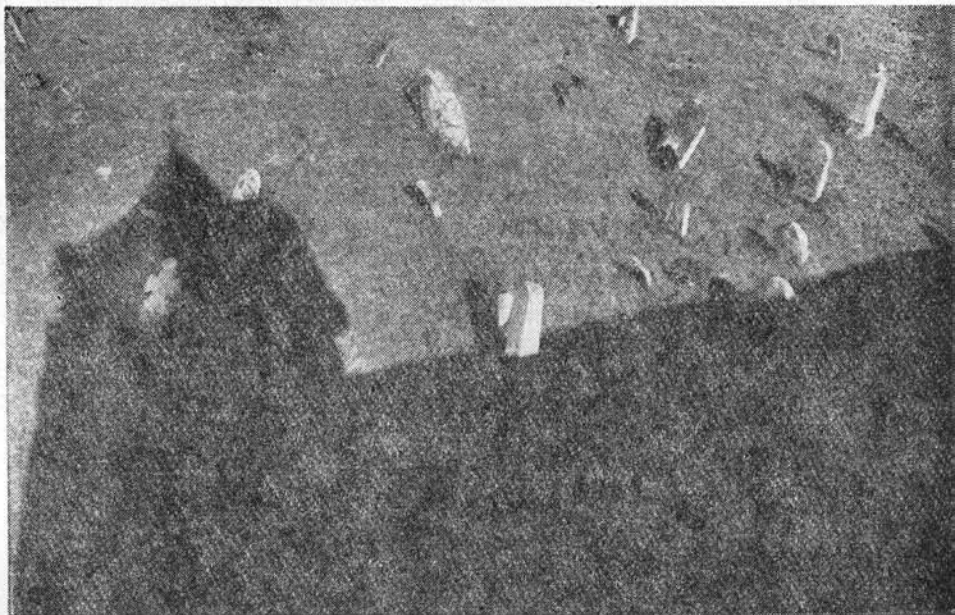
Ismeretes, hogy a *rubeola* nevű fertőző megbetegedés, ha terhes nőknél a terhesség első 3 hónapjában lép fel (tehát az embrió korai fejlődésének idején), nagy százalékban az újszülött fejlődési rendellenességeihez vezethet. Kiderült, hogy a betegséget okozó vírus hatására elhalásos gócek keletkeznek, mégpedig ott, azokban a szervekben (szív, szem, belső fül, fogak), ahol később e rendellenességek fellépnek.

Ha kísérletesen csirkeembriónál — bizonyos vegyi anyagok segítségével korai stádiumban —, a központi idegrendszerben sejtelhalást hozunk létre, a kései magzaton vagy a kikelt csirkén különböző agyfejlődési rendellenességeket figyelhetünk meg. Sőt mi több, e fejlődési rendellenességek rendkívül hasonlóak azokhoz, amelyek állaton és emberen a terhes anyák röntgenbesugárzása vagy vírusfertőzései kapcsán lépnek fel.

Miért fontosak ezek a megállapítások? Ha igaz az, hogy a fejlődési rendellenességeknek legalább egy része sejtelhalás következménye, akkor e kóros (és gyakorta végzetes) elváltozások elleni küzdelmünk egyik eszköze a káros sejtelhalások születés előtti megelőzése vagy éppen gyógyítása lehet. Ez kísérleti kutatásaink egyik fontos célkitűzése.

Ez a munka pedig nem csupán a citogenetika és sejttétan elvont elméleti vonatkozásait érinti, hanem — a kutatás dialektikájának engedelmeskedve — a gyakorlati orvostudományban a fejlődési rendellenességek gyógyításában, megelőzésében hozhat lényeges haladást.

Bartha
Arpád:
Kövek

Míg Armstrongék Holdat hódítottak, erdők-rétek útjait jártam. Ritka szervezeteket kerestem, különlegesen összefonódó életközösségeket mértem fel valamennyiünk közös munkahelyén, Földünk légóceánjának alján. Felettem, köröttem és szerte bolygónk felszíne felett, vízben, levegőben megszámlálhatatlan életcsíra; ebben a szférában mozog évmilliárdok óta az élő anyag. A gázkörön túl a kozmosz peremének abiotikus környezete. A földi élet alig húsz kilométeres bűvös gyűrűbe zárva elenyésző pont, egy a végtelenben lehetséges számtalan életsziget közül. Hullámzó gabonatóblák között a holddraszállás eseményeit idézve egyre arra az új helyre gondoltam, melyet immár Földünk a naprendszer csillagvilágában elfoglal; az önmagára ismerő anyag, a felszabadult emberi értelem határromboló, életszárzó hatalmára.

Élettelen terek meghódítása a mindenkori élet fontos jellemzője. Csak-hogy ez a hódítás — a pionírszervezetek spontán terjeszkedése — mind- eddig életigenlő, biotikus környezetben zajlott. A történelmi ember is az életet fedezte fel lakatlan földeken önmaga számára, és csak a mai huszonévesek nagyapáinak gyermekkoráig ívelő időszakasz — szemrebbene- nényi köz az egymást követő generációk láncában — hozta meg a való- ban élettelen földi pontok meghódítását. Az ember megtanult élni és dolgozni a jeges pólusok, a ritka levegőjű hegycsúcsok, a víztelen, forró- sivatagok, a tengermélységek nagynyomású világában, teste számára ide- gen, de értelmének annál izgalmasabb környezetekben. Homöosztatikus környezetteremtő hatalmát gyors ütemben terjesztette ki életidegen terü- letekre; az a tudatos környezetteremtő készsége izmosodott tovább, mely eddigi fejlődésének is záloga volt.

A környezetteremtés — emberközpontú értékrendszerben — az esz- ményi élettani jellemzőknek, négyzetméterenként 1 kg nyomásnak, +17 C°-tól +27 C°-ig terjedő hőmérsékletnek, 150 Hgmm oxigén parciális nyomásnak, napi 2200 g víz 2500—3000 kalóriaértékű táplálék felvételé- nek, valamint megfelelő sugárvédelemnek a biztosítását jelenti. Földi kör- nyezetben a nyomás és oxigéntartalom természetes és adott, a víz és ener- giagyensúly, a hő- és (nap)sugárvédelem megszokott rutinfeladat. A kozmikus tér gáznélküliségével és víztelenségével, pusztító sugárözönével, szélsőséges hőmérsékletével és teljes nyomáshiányával alapvetően élet- idegen környezet. Hasonló világ fogad az első ember kutatta égitesten, a Holdon is. Évszázadok óta tudományos tény, hogy Galilei holdtengerlátása tévedés, az életidegen víz- és légkörtelenség természetes következménye kísérőbolygónk kisebb tömegvonzásának.

A Hold élettelensége végső soron éppen erre a gyengébb gravitációs térre, a légkörteremtő képesség hiányára vezethető vissza. Egy égitest csak azokat az anyagokat képes vonzásában megtartani, melyeknek mole- kulái lassabban mozognak, mint az égitest gravitációs tere megszabta szö- kési sebesség. Földünk gravitációja 11,2 km/sec szökési sebességet követel,

az atmoszféra alapgázai, a nitrogén, oxigén, széndioxid és vízgőz molekuláinak mozgási sebessége még $+400\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on sem több 3 km/sec -nél. A holdi gravitáció egyhatoda a földinek, itt már a gázok és gőzök $2,37\text{ km/sec}$ gyorsaságú molekuláris mozgása szökési sebességet jelent. A holdi nappal egyenlítői területeinek 150 ° körüli hőmérsékletén a holdkéregből felszabaduló gázmolekulák — mint megannyi „molekuláris rakéta” — száguldanak szerte a világűrbe.

A gázburok hiánya földi expedíciókban ismeretlen biológiai problémák elé állít kutatót, tervezőt egyaránt. A földi légkör és mágneses mező árnyékában az utca emberét naponta átlag $0,1$ millirad sugárzás éri, ez élethosszra összeszámítva is csupán $5\text{—}6$ radnyi értéket tesz ki. Ezzel szemben a sugársűrítő külső atmoszférában $100\text{—}100\ 000$ rad az óránkénti sugárzás mennyisége, a kozmikus térben napkitörések alatt ez az érték a $300\ 000$ radot is elérheti. A „csendes nap” és a kozmikus tér sugárzásait négyzetcentiméterenként 5 grammnyi védőanyag is hatásosan árnyékolja, és így a kabin és űrruha védelmében a holdutazás egész ideje alatt mindössze $4,5\text{—}16$ rem sugárzás éri az űrhajóst. Ez jóval alatta marad a nemzetközileg 25 remben megállapított engedélyezhető felső határnak. (Ezekben az adatokban a rad az elnyelt sugárdózis mennyiségének, a rem a sugárzás biológiai hatékonyságának a mértékegysége.)

A korpuszkuláris sugárzások hatásának tompítása mellett a holdkutatók hő- és fényvédelme is megoldandó élettani-technikai kérdés. A távlati tervezésnek 14 földi napig tartó állandó sugárzással, $+120\text{—}+150\text{ }^{\circ}\text{C}$ -os felületekkel és $-150\text{ }^{\circ}\text{C}$ -os árnyékhatással kell a Holdon számolnia. Ezek a feltételek tökéletes hőizolációt követelnek. A jégkorszak óta fejlődő hagyományos védőöltözeteink helyét újabb emberi invenciók eredményeként alumínium és teflon védőruha, hűtő és fűtőbordázat váltja fel. Az új „úrbe tervezett” tetrafluoretilén polimér, az előbb említett teflon ruha a melegítés helyétől függetlenül teljes felületén egyenletes hőmérsékletű; árnyékos és melegített oldalai kölcsönösen hűtik-fűtik egymást.

A légnyomás csökkenése 300 Hgmm -ig következmények nélkül elviselhető, ha a gázkeverékben az oxigén parciális nyomása nem esik 90 Hgmm alá. 80 Hgmm alatti oxigénnyomás légszomjhoz és a munkaképesség csökkenéséhez vezet, a túl magas, 400 Hgmm körüli oxigénnyomás pedig mérgezőes tüneteket idéz elő.

A gázcsere hulladékanyagának, a széndioxidnak az eltávolítása a mesterséges űratmoszférából szintén kényes pontosságot követel. A megengedhető $0,5\text{—}1\%$ CO_2 -koncentráción túl 2% már légszomjat, 4% kozmikus környezetben különösen veszedelmes szorongást, 8% narkózist, eszméletvesztést okoz.

Az űrben viszonylag a legegyszerűbb a megfelelő energiaegyensúly biztosítása; az immár közismertté vált űr-étlap lényegében nem különbözik a földi expedíciók étrendjétől.

A tapogatózások korában, a közvetlen kísérletek előtt felröppenő borúlátó vélemények végzetesnek ítélték az ember számára a tartós súlytalanság állapotát és a bioritmusokban beálló előre nem látott változásokat. Bár röpké évtized eredményei bizonyítják, hogy ezek közül egyik sem elsődleges fontosságú az űrbiológia szempontjából, tartós hatásaik következményeiről ma még nem lehet biztos véleményt mondani. Alighanem a súly-

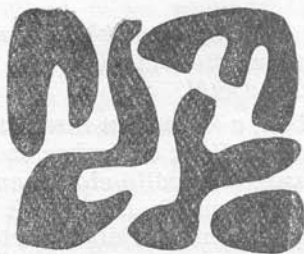
talansági betegségek és bioritmus-zavarok lesznek a kozmikus kor újabb civilizációs bántalmái.

A holdkörnyezet életidegen feltételeinek ismeretében az űrhajósokat fogadó kellemetlen kozmikus vesztegár kötelezően felesleges óvatossági rendszabály. Kötelező, mert most már környezetünktől idegen világokkal ismerkedve nem sejtett meglepetésekkel is számolni kell, de felesleges is, amint azt a józan tudományos előrelátás mellett az eddigi közvetlen megfigyelések eredményei bizonyítják.

Az élettelen világtérbe tört első létsugarak a gondolkodás prizmaín visszaverődve elkerülhetetlenül és újra meg újra földi problémákat idéznek. A XX. század nagy biológiai ellentmondását, szinte már „fejlődési rendellenességét“: az ember megtanult önmaga számára megfelelő fizikai környezetet teremteni (akár a világűrben is), anélkül azonban, hogy biológiai és — ehhez még ma is számtalan szállal kapcsolódó — társadalmi-gondolati környezetén valóban uralkodna. Komplex életközösségek reprodukálása kozmikus feltételek között távoli tervekben még ma is fantasztikum, s annál inkább az, mivel közvetlen környezetünk életközösségeit sem ismerjük még biztos számokba foglalható, képletekkel leírható teljességükben. És aligha remélhető éltető egyensúly addig a világűrben, amíg az élet saját hazájában, a Földön sem írható le, tervezhető meg teljes sikerrel.

Ezen a ponton várhat talán az élettudomány a legtöbbet az űrkutatástól: várhatja környezetünk biológiai és embermagunk hagyományos nemzetfogalmakon túllépő gondolati homöosztázisának szükségszerű megteremtését, a kozmoszba sugárzó élet egyre tökéletesebb megismerésének sürgető parancsát.

Míg Armstrongék és még sok ezren itt a Földön Holdat hódítottak, én erdők-rétek útjait jártam nap mint nap. Ritka szervezeteket kerestem, különlegesen összefonódó életközösségeket mértem fel. Köröttem és szerte bolygónk felszíne felett, áramló vízben, és fúvó szellőben milliárdnyi léletesíra kavarog. Itt mozog kialakulása óta az élő anyag szabad rabságban. És ide kell visszatérnie még belátható időig, immár nem az élettelen gravitáció, de éltető önmaga rabjaként.

Benedek Elek és a „székelykérdés”

Író és szülőföld viszonya kevés életműben öltött természetesebb, tisztább képletet, mint a Benedek Elekében. Kevés tollforgató és közéleti ember vallotta meg nyíltabban induláskor is, az út végén is közösségi hovatarozását s vállalt tudatosabb szerepet annak szolgálatában. Igazi közösségi magatartás volt ez: írói és emberi cselekvés egysége. Innen van az, hogy írásai — illetve azoknak az a része, amely a dokumentációs irodalom kategóriájába sorolható — a szülőföld metamorfózisainak, szebb napjainak s válságainak, sorsok példáján egyszeresmind a legközvetlenebb vagy áttételes valóságnak a tükrözései; értelmezések is olyan módon, ahogyan ő látta azokat. Ez a látásmód pedig sajátosan egyéni, Benedek Elek-i, amelyben egyszerre villan a múlt realitása s a jelen társadalmi valósága, a féltés és kiátkérés gyötrődése.

Szívügye volt népe s a szülőföld sorsa. S hogy ennyire kötődött, a hagyományok és konkrét feladatvállalások állandó tudatosítása, a magyar tömegek szolgálata közben is figyelmeztet a román nép kulturális értékeire, hogy burzsoá nacionalizmusok tobzódásai közepette is összekötő szálakat keresett, bizonyítja, hogy megpróbálta áttörni kora korlátait. Értékes hagyaték Benedek Elek életműve. És egyetemességre törekvő, mert egy annyira sajátos, annyira jellegzetes vidéket és közösséget, mely Benkő József és Kriza János tolla révén talált utat az irodalmi közvéleményhez, most minden addiginál mélyebben tárt fel. Benedek Elek Erdővidékkel ajándékozta meg a magyar irodalmat. S abban sincsen túlzás, hogy Orbán Balázs után ő volt az első, aki a Székelyföldet újrafelfedezte, mégpedig a századfordulói válságos években. Úgy is, mint harcos publicista és úgy is, mint közéleti ember.

„Elek apó“ idej kettős — születésének 110. és halálának 40. — évfordulóján életútjának ezt a szakaszát próbáljuk néhány vonással feleleveníteni.

*

Edes Anyaföldem című önéletrajzi művének kifejező alcíme: *Egy nép s egy ember története*. Egy népé, melyben saját életének csak a közösség érdekében vállalt tevékenység biztosít külön történetet. Önként, de rendkívül tudatosan végigcsinált népszolgálatának eredője a szülőföld határtalan szeretete, haladásának előmozdítása, kulturális felemelésnek biztosítása. S akárcsak a mondabeli óriásnak, ez egyben saját erejének, szinte páratlan munkalendületének és optimizmusának is forrása.

Nem lehet vitás, hogy gyermekkorának faluélménye olyan életreszóló hatással volt Benedek Elekre, mint Humuleşti Creangára. Benedek Elek nem csupán az ünneplő, mesélő falut és etnográfiai érdekességeit szívta gyermeklelkébe, hanem a küzdő hétköznapjait élő falu képét is. Igen fontosnak tartotta megvallani: előnyére volt egész életében, hogy megismerte „... a népnek minden örömét, búját-baját, sok nagy nyomorúságát“ (*Testamentum*). A mintegy évtizede Balogh Edgártól elindított és nagyrészt az ő nevéhez fűződő korszerű Benedek Elek-kutatás nyomán (melynek gyümölcssei az idej kettős évfordulón már megmutatkoztak) nem nehéz észlelni, hogy Benedek Elek valóságsszemlélete sokkal realisabb és korszerűbb volt, mint ahogy

a széles közvéleményben részben az ifjúsági irodalom, részben az irodalomtörténet közvetítésével elterjedt.

Az ifjú Benedek Elek társadalompolitikai nézetei az 1867-es kiegyezés korának illúziókkal teli légkörében kezdtek formálódni, s abban a '48-as hagyományok, a Kossuth-kultusz békésen megfért a dualizmus Deák Ferenc-i koncepciójával. De Benedek Elek nem rekedt meg ennél a világméknél, mint igen sok kortársa. Bár a dualizmus az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásáig keretet szabott politikai gondolkodásának, a valósággal való állandó kapcsolatának köszönhetően a kapitalista rendszer embertelenségeivel, a monarchia társadalompolitikai gyakorlatával szemben kritikai magatartása állandóan fokozódott. Ebben döntő szerep jutott a szülőföld, a szűkebb és tágabb pátria átalakulásainak.

A XIX. század utolsó évtizedében ugyanis hosszú egymás mellett élés után a székelyföldi falvakban is bekövetkezett a régi hagyományos és az új, kapitalista viszonyokból táplálkozó életformának a nyílt összeütközése. A nagy többségre rászakadt az életmód-váltás ezernyi kínja. A kapitalizmus törvényeinek betörése a székelyföldi agrártársadalomba a népi erő nagyméretű pusztulásával járt együtt. A bajokat tetézte, hogy itt a kapitalizmus térhódítását nem nyomjelezte a gőzmozdony füstje s a magasbátorő gyárkémény. Benedek Elek több, mint szemtanúja: részese volt ezeknek az átalakulásoknak, s mert neki minden fájt, ami a környezetében fájdalmat okozott, állandó önrevíziója révén jutott el társadalompolitikai nézeteinek újrafogalmazásához, radikalizálódásához.

Irodalmi és közéleti tevékenységének vezérfonalát így foglalta össze: „Vedd ki a magad részét minden igaz, becsületes, jogos küzdelemből. Állj a védtelenek, gyöngék közé; az erősek, hatalmasak oldalán harcolni nem virtus“ (*Testamentum*). Ugyanakkor eszközöket és formákat keresett a cselekvéshez.

*

Írói pályája már bontakozott, amikor 26 éves fővel, politikai tapasztalatok nélkül, de tele fennkölt elképzelésekkel képviselői mandátumhoz jutott Erdővidéken, a nagyajtai választókerületben. Hivatalos politikai pályájának első lépései tulajdonképpen élete nagy útkereszteződéséhez vezették el. A Tisza Kálmán liberális pártja egyengette út volt a könnyebben járható, melynek a tömegek előtti népszerűtlenségét az azt járó kortárs írófejedelmek nevének ragyogása ellensúlyozta. Annak, aki erre rálépett, fel kellett adnia saját politikai elképzeléseit, s alkalmazkodnia kellett a szabadelvű párti „mamelukhad“ taktikájához. De Benedek Elektől távol állt a politikamentes politikai pálya. A másik út, amelyen elindulhatott, nehéz, alig járható, kététes, hogy vezet-e politikai karrierhez. Mindez nem is volt titok Benedek Elek számára. De nem feledkezve meg eredeti céljáról, népe szolgálatáról, gyakorlatilag mégis a másodikat választotta: bár szabadelvű programmal indult, eleve kijelentette, hogy soha nem fog meggyőződése ellenében szavazni. Visszaemlékezéseiben az akkori helyzet, vállalkozás ellentmondásossága, a földesúri és kapitalista érdekeket képviselő parlament iránti kételyei jutnak kifejezésre: „Csak most kezdem észrevenni, hogy az én népem, szegény, földhözragadt szegény, s mintha romlásnak indulna régi erkölce is. Látom, világosan látom romlásának forrásait, de elhessegetem magamtól a gondolatot, hogy magam is bűnrészes leszek népem romlásának, mihelyt a honnak atyja akarok lenni“ (*Édes anyaföldem* II. 58).

A „gyermekképviselő“ nem tudhatta, hogy 1887-ben még éltek a 67-es kiegyezés illúziói, sem azt, hogy a Tisza-kormányzatnak sikerült igen rövid idő alatt olyan korrupt közszellemet bevinnie az állam életébe, melytől teljesen idegen volt a népszolgálat tiszta forrásokból táplálkozó lelkesültsége. Ellentétbe kerülve a ve-

zetőséggel, a következő választásokon szülőföldjén, a pénz és hatalom szövetsége emelt gátat újabb képviselősege elé.

Ez a világ nem volt az ő világa, de a benne szerzett tapasztalatok még jobban megerősítették a nép iránti hűségében, s elszánt harcra ingerelték a korrupció és az általa előidézett rombolás ellen. Benedek Elek népe lelkiismeretének képviselője volt és maradt.

*

A Székelyföld gondjai-bajai a századfordulón tartós válsággá sűrűsödtek: hagyományos gazdasága nem volt képes áttérni a kapitalizmus követelte modern formákra, s csődbe jutott, melynek nyomában a társadalmi kérdések tömege bukkant felszínre. Ezek a rendkívül súlyos formákban jelentkező gazdasági-társadalmi problémák „székelykérdés“-ként kerültek be a történelembe, a mentési kísérletet pedig „székelyakció“-nak keresztelte el a kortárs irodalom.

Természetesen hiba volna azt állítani, hogy a „székelykérdés“ teljesen újkeletű jelenség volt. Csírájában már a 48-as forradalom után jelentkezett, de fenyegetően súlyos formát valóban csak a századfordulón öltött, hogy legalább két évtizeden át a közélet homlokterében álljon.

A „székelykérdés“-nek hatalmas és szinte áttekinthetetlenül szerteágazó irodalma van, bozóterdejéből mint iránytjelző szálfa emelkednek ki Benedek Elek írásai. Pedig, Szentimrei Jenővel szólva, most sem fordult radikálisan szembe a régi világgéppel (nem is vetette meg egy új társadalmi utópia alapjait), de torzóival szüntelen harcban volt. Írásai mögött egy harcos közéleti tevékenység aranyfedezete állt, mely az egyéni helytállásnak is nagyszerű példája (*Korunk*, 1959. 2.). Talán ő volt, s a körülötte kialakult kör az egyetlen, amelynek „székelymentéséhez“ nem csapódott hozzá semmiféle mellézköngye.

Amikor a múlt század kilencvenes éveitől Benedek Elek irányító szerepet vállalt a mozgalomban — úgy is mint a budapesti „Székely Társaság“ titkára —, fő feladatának a Székelyföld helyzetének, problémái összetevőinek rendszeres feltárását tekintette. Évkönyvében és kalendáriumokban, összejöveteleken és tanácskozásokon állandóan jelen volt a téma s a tennivaló. Benedek Elek újabb és újabb gondolatokat vetett fel azzal a céllal, hogy „a közvélemény mozgásba hozásával“ majd „kierőszakolják a törvényhozás segítségét és a kormány jóindulatú támogatását“ (*Jegyzőkönyv a Székelytársaságok 1911. évi VI. rendes közgyűléséről*. Marosvásárhely, 1912). Így aztán, amikor 1901-ben átvehette a Budapesten kiadott *Magyarság* című lap főszerkesztését, már kész tervei voltak. Csak ezzel magyarázhatjuk meg, hogy ebben a minőségében rövid másfél év alatt évtizeddel felérő tevékenységet fejtett ki.

Benedek Elek sohasem volt naiv ember; ő tudta a legjobban, hogy a ropant feladattal egyedül megbirkózni nem képes. Támaszt keresett, s elsősorban a falun tevékenykedő értelmiségiekre gondolt s mellettük azokra a népi származású tollforgatókra, akik szükség esetén hajlandónak mutatkoztak a hivatalos politikai kurzussal való szembefordulás kockázatát is vállalni. Benedek Elek publicisztikájának legértékesebb darabjai közé tartoznak azok az írások, amelyekben az értelmiségiek felelősségének, a néphez való viszonyának kérdését boncolgatja. Benedek Elek — nem véletlenül — a közélet egyik súlyos bajára tapintott rá. Mert amennyire valóság volt a küzdelmes századforduló, annyira létezett az illúzió, a dzsentri szellemű úrhatnamság, mely a tisztviselői rétegen kívül nem kevés hívet szerzett a jogi és pedagógus értelmiség soraiban, s amelynek fennmaradását, sőt terjedését az úri klubok, népszínművek, anekdotázó festészet, a családi lapok, va-

lamint a bulvársajtó biztosította. Ezzel a mindent előntő árral szembezállni önma-
gában is bátor tett volt. Benedek Elek felvette a küzdelmet a sivárság és perspek-
tívátlanlanság ellen.

Minduntalan az értelmiségi hivatástudat fejlesztését szorgalmazza, hogy ez
a társadalmi réteg a nép szolgálatában gyümölcsöztesse ismereteit. Korábban a tan-
ügyi lapokban, főszerkesztősége idején sokkal inkább a *Magyarság* hasábjain több-
ször visszatér a felelősség kérdésére, s arra a konklúzióra jut, hogy ahol „a tanító
nem igazi tanító“, ahol „a pap nem igazi pap“ s „a jegyző csak jegyző“, igen
„szánalomra méltó ott a nép“ (1902. január 4). Aktív közéleti értelmiségiekkel vélte
megvalósíthatónak művelt népideálját. Az írástudóktól ugyancsak állandóan a nép
szolgálatát kéri számon. De ennek során szó sincs a dolgok leegyszerűsítéséről vagy
a társadalmi problémák elszigetelt vizsgálatáról.

Bár szociológiailag nem tárhatta fel a helyzet mozgatórugóit, látva-látta, hogy
a nép, a parasztság magatartása megváltozott, zárkózottabb lett, s idegenül fogad
minden mentési kísérletet, mert számtalanszor becapták. „Fájdalommal kell elis-
mernünk — írja, ismét az értelmiségiek feladatait elemezve —, hogy a nép bizal-
matlanságának, a nép szörnyű okoskodásának megváltoztatására vajmi keveset tet-
tünk“ (*Magyarság*, 1902. január 4.). Írásait — akárcsak az ukránok Korolenkójának
tevékenységét — az igazságkeresés szenvedélye fűti, s legkevésbé gondol arra, hogy
közben egyenlőtlen harcba keveredik a nagybirtokkal és nagytőkével, hogy az ural-
kodó körök rosszállólag nézik a radikális nézeteket valló értelmiség ténylegesét a
„székelyakció“-ban.

Benedek Eleknek természetesen nem sikerülhetett széles értelmiségi tömegeket
megmozgatnia. De így is sokan sorakoztak föl mögéje. Lapjának állandó munkatársa
volt Gaal Mózes, az ifjúsági irodalom egyik megteremtője, Földes Géza, aki tanügyi
és közgazdasági írásaival tűnt ki, a közgazdász és agrárszociológus T. Nagy Imre,
vagy a kivándorlási mozgalom kiváló szakértője, Barabás Endre. Aligha volt abban
az időben más lapnak olyan aktív vidéki levelezőhálózata, mint a Benedek Eleké-
nek. Így az újság valóságos tükre lehetett a székelyföldi viszonyoknak, de a kiút-
kereséseknek is.

Hogyan látta Benedek Elek a „székelykérdés“ lényegét?

Mindenekelőtt annak agrár-paraszt jellegét domborította ki igen helyesen, hi-
szén a lakosság döntő többsége, mintegy 80 százaléka, az agrárnépesség soraiból
került ki. Petőfivel társalogni kiált fel, hogy ötven esztendő telt el a jobbágyrend-
nek eltörlése óta, de ha a költő feltámadna, „Látván látná, hogy a szabadabb lett néptől
erejét meghaladó áldozatokat követeltek a váltakozó kormányok, cserébe pedig vajmi
keveset adtak“ (*A föld népe*). Jól ismerte a földkérdés roppant jelentőségét, mely-
nek lényegét adta frappáns soraiban: „Kéves kézben aránytalanul sok birtok, sok
kézben aránytalanul kevés; mezőgazdaságunknak ez a legszembetűnőbb baja“
(*A magyar nép múltja és jelene*. Budapest, 1898).

Ísmét többfrontos harcra vállalkozott, hiszen egyszerre találta magát szemben
a földbirtokosokkal, akik élesen támadták felfogását, s a hivatalos agrárpolitika
képviselőivel, az egész agrárius ideológiával. Annál inkább, mivel a XIX. század
végén és századunk első éveiben a székely parasztságnak olyan kisajátítása zajlott,
mely a nép tömegeinek létalapját támadta meg. A székelyföldi arányosításokról és
tagosításokról van szó, amelyek a kisgazdatársadalom történetének legszomorúbb
lapjaira fródtak, amikor is a parasztbirtok s még inkább a közélföldek elcsorvasztása
árán nagybirtokok képződtek ott is, ahol azelőtt nem voltak. A nagybirtoknak és
uzsorás kapitalizmusnak ez a paradox összefogása és offenzívája — Benedek Elek-
kel szólva, a „második foglalás“ — olyan népi ellenállást váltott ki, melyre utoljára

1848-ban volt példa, még akkor is, ha formájában attól sokban különbözött. Legalább 150 székelyföldi faluban voltak tiltakozó mozgalmak s a kérvények tömegét aligha tudnók számba venni. A *Magyarságnak* talán nem volt egyetlen olyan száma sem, melyben meg ne bélyegezte volna ennek az egyébként szükséges reformnak népellenes végrehajtási módját. Benedek Elek lapja nemcsak nyitott könyve a visszaélések ellen kibontakozó mozgalomnak, mely része a „székelykérdésnek“, de egyben bátorítója is volt.

Amikor a publicista Benedek Elek a menekülő, néhol lázadó parasztság nevében a felelősség kérdését kutatja, a „méltóságos urak“ felelőtlensége miatti felháborodása nemes pátoszba csap át. *Halljátok, emberek* című írása megrázó kordokumentuma ennek a székelyföldi „néma forradalom“-nak, amelynek egyébként a mása végbement — ha nem is egyforma méretekben — Erdély többi, románok, magyarok és németek lakta vidékein is. Benedek Elek szenvedélyes hangvételű cikkei önkéntelenül is Adynak a bihari nagyurakkal folytatott hadakozásait juttatják eszünkbe.

Benedek Elek a mentési kísérletek során nem nyitott forradalmi perspektívákat, de a társadalmi valóság tanulmányozásából levont következtetéseit a józanság diktálta, az a szándék, hogy a népet a válságos helyzetből a konszolidáció valamiféle révébe juttassa.

Túlságosan erősnek találta a parasztság konzervativizmusát, sürgette haladóbb módszerek, eljárások alkalmazását. Ugyanakkor nem rejtette véka alá ama nézeteit, hogy a nép között a realitásokkal nem számoló, sőt azoknak ellentmondó szokások is elterjedtek, ami a társadalmi talajcsuszamláshoz ugyancsak hozzájárult. Ilyen vonatkozásban is sürgette a korszerű népnevelést és az értelmiségiek fokozottabb közéleti tevékenységét.

A főkérdés azonban természetesen gazdasági jellegű volt, és sokkal súlyosabb annál, hogy megoldásához a nép önereje elégséges lehetett volna. Ehhez azonban nem alamizsnát kért, hanem állami támogatást, mivel úgy látta, hogy a Székelyföld gazdasági lemaradásához a hivatalos gazdaságpolitika nagymértékben hozzájárult, elsősorban azzal, hogy vasútpolitikája később juttatta vasúthoz a Székelyföldet — ha egyáltalán hozzájuttatta —, s így a vidék elszigetelődött. De távol állt tőle, hogy a székelykérdést csupán agrár-paraszt problémává egyszerűsítse. Még azokban az írásaiban is, amelyekben irodalmi formában bontja ki a témát, állandóan visszatérő alakjai a vén bányász, a vén hámoros, akik az ipar elsorvadását és az iparpártolás hiányát kiáltják világgá. Mint a „székelykérdés“ öreg „bányásza“, teljesen modern, mindenfajta konzervativizmustól mentes gazdaságpolitikát sürget. *Mentő munka* című cikkében, amelyben az 1902-es tusnádi urak kisajátította kongresszust figyelmezteti feladataira, ezeket írja: „Vasút, olcsó hitel, ipar, mezőgazdaság, állattenyésztés fellendítése — ezek nagyjából az orvosszerek —, mind az új nemzedékhez szólanak“ (*Magyarság*, 1902. augusztus 27). Más írásaiban továbbra sem szűnik meg a népnevelés és a modern művelődéspolitiká mellett érvelni.

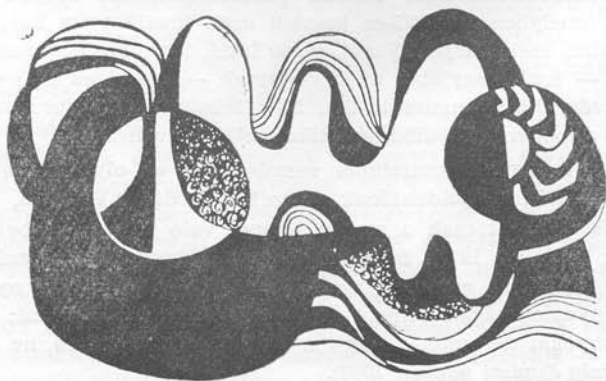
Ugyanakkor a leghatározottabban szembeszállt az olyan nézetekkel, amelyek kitelepítésekkel vélték megoldhatónak a székelykérdést. Valóban, túl azon, hogy minden telepítési kísérlet csak a román néppel való együttélés békességét zavarta volna, Benedek Elek jól látta, hogy ennek a népcsoportnak a szétszóródása nem vezethet semmiféle tartós eredményhez. „E tényből kiindulva is nyilvánvaló, hogy a székely nép nyomorúságán otthon, szülőtte földén kell segíteni; ott kellene oly gazdasági viszonyokat teremteni, hogy a nép megélhessen és ne kívánozzék el idegenbe“ (*Székely Egyleti naptár*, 1903).

Hogy túlságosan jóhiszemű és optimista volt a századforduló kapitalista versengésének idején, hogy nem értette meg a kapitalizmus embertelenségei megnyilvánulás-mechanizmusát, nem vitatható. Másképp hogyan remélhetett volna segítséget a Tiszáktól vagy az általa megbélyegzett szolgabíró színvonalú Bánffy Dezsőtől? Akik egyébként rövidesen teljesen színt vallottak a „székelykérdés“-ben. Benedek Elek társadalombíráta túlságosan erős és szókimondó volt ahhoz, hogy elfojtását meg ne kísérelték volna az uralkodó osztályok. Olyan nyomást gyakoroltak Benedek Elekre, hogy először a szerkesztői asztaltól kellett megválnia, majd a „székelykérdés“ megtárgyalására összehívott tusnádi kongresszustól tartották távol. A kérdés „megoldását“ földbirtokosok és főispánok vették kezükbe. A Benedek Elek képviselte népi értelmiségi csoport pedig háttérbe szorult.

Az első világháború előtti években már nyilvánvaló volt, hogy az úri vonalnak sikerült a „székelyakció“-t azzá nyomorítani, amitől Benedek Elek és harcostársai talán a legjobban tartottak: alamiznaosztogatássá. Mindezt klasszikusan fejezte ki egyik munkatársa: „Jaj annak, ki meg meri mozdítani a halódó föld ügyét; mert a székely urak dolga más, mint magáé a székely népé. Aki segíteni akarna magán a népen, szembetalálná magát az urakkal, kik görcsösen ragaszkodnak ahhoz, hogy menteni csak nekik van joguk a népet. Mert nem az él meg ebből, akit mentenek, hanem az, aki ment“ (*Jegyzőkönyv* ... 1911).

*

A mentési munkában a népet is, Benedek Eleket is becsapták az „országoló urak“. S hogy együtt csapták be — nem véletlen. Benedek Elek saját vállára vette népe terhét. Népszolgálat a falukultúra gyöngyszemeinek összegyűjtése és közzététele meg szépírói tevékenysége mellett harcos publicisztikájában és másfajta közéleti tevékenységében testesült meg. Publicisztikai írásai minden helyhez és időhöz kötöttségük ellenére éppen úgy beletartoznak az életmű összképébe, mint szépirodalmi alkotásai. Az összetartó erő mindegyikben közös: a szülőföld szeretetében gyökerező közéleti felelősség. Ennek vált jelképévé a Román Kommunista Párt bölcs nemzetiségi politikája gyümölcseként létrehozott kisbaconi emlékház mindannak, ami ma ebben az országban a magyar nemzetiség kultúrájának fellendítéséért történik. Az idetartó s évente ismétlődő népzarándoklat szól az író és mesemondó mellett a harcos közéleti embernek is. A kortárs Benedek Eleknek.

Haladási törekvéseit a szocialista nemzet nem más nemzetek érdekeinek rovására vagy kárára valóítja meg, nem szegi meg senkinek a szabad és szuverén fejlődéshez való jogát. Következésképpen eltűnnek a nemzetek közötti antagonisztikus ellentmondásoknak, a nacionalizmus és sovénizmus szításának, az egyeduralmi törekvéseknek objektív alapjai.

Nicolae Ceaușescu elvtársnak a X. pártkongresszuson előterjesztett jelentéséből

A társadalom politikai szervezetében, népgazdaságában és kultúrájában a szocialista forradalom okozta alapvető változások meghatározzák a burzsoá nemzet szocialista nemzetté alakulásának folyamatát, azt a folyamatot, amely a szocialista építés kiteljesítésének mértékében mélyül.

A munkásosztály hatalomátvétele, a termelési viszonyok — és ezen belül a tulajdonviszonyok — forradalmi megváltozása (aminek egyenes következménye a társadalom osztályszerkezetének módosulása) a művelődési forradalom, a tudatos történelemalkítás színvonalára emeli a közösség tagjait, hogy megfelelhessenek a társadalom mind nagyobb és mind bonyolultabb követelményeinek, Létrejönnek a nemzeti közösség tartalma alapvető megváltozásának feltételei: az antagonista osztályokból összetevődő etnikai közösségek tagjainak antagonista relációi helyébe az együttműködés és kölcsönös segítség viszonylatai lépnek. Kialakulnak az alapvető érdekek azonosságában, közös törekvésekben egymáshoz kapcsolt társadalmi osztályok és rétegek. Ezek az átalakulások a szocializmus építésének folyamatában az új nemzet társadalmi-politikai egységében fejlődnek ki. A nemzet vezetőereje többé már nem a burzsoázia a maga nacionalista pártjaival s a nemzeti elszigetelődést, megkülönböztetést, a nemzetek ellentétét hirdető ideológiájával, hanem a munkásosztály, a társadalom szocialista fejlődése követelményeinek hordozója, élén marxista—leninista pártjával, a munkásosztály élcsapatával, az egész nemzet érdekeinek hű letéteményesével.

A szocialista nemzet fejlődésének hajtóereje többé már nem az osztályharc, hanem az egész társadalom egysége, harcban a régi ellen az új előmozdításáért, a már elért szakasz meghaladásáért és egy új etap eléréséért a szocialista társadalom felfelé ívelő fejlődésében. A szocialista nemzet megingathatatlan egységének alapja a szocializmus és kommunizmus felépítéséért vívott harcában a társadalmi osztályok és rétegek szocialista termelési viszonyokra épített érdek- és célközössége. Éppen ezért a burzsoá nemzettel és minden más múltbeli közösséggel ellentétben a szocialista nemzet fejlődését a belső egység és összetartás szüntelen erősítése jellemzi.

A közösségi tudat struktúrájában elkerülhetetlenül tükröződik a társadalmi szerkezet. Ezért is osztályjellegű a burzsoá nemzet etnikai tudata, melynek struktúrája szükségszerűen megfelel a burzsoá nemzetének. A

burzsoá nemzet nemzeti öntudata az e nemzetet alkotó osztályok eltérő nézetében nyilvánul meg a nemzet szerepéről és feladatairól, a nemzeti viszonyokról. A szocialista közösség társadalmi-politikai egységének kialakulása eredményeként, a szocialista nemzet öntudata a szocializmus fejlődésének mértékében mind egységesebb jellegűvé válik. Ez a szocialista nemzet és a burzsoá nemzet öntudatának egyik fő különbsége. A szocialista termelési viszonyok, az új társadalom osztályszerkezete, az új társadalomban meghonosodott politikai viszonyok és e társadalom uralkodó ideológiája az új nemzet öntudatában meghatározza e tudat olyan összetevőit, mint amilyen a szocialista hazafiság és internacionalizmus.

A szocialista hazafiság és internacionalizmus megbonthatatlan egysége a szocialista nemzet öntudatában, másik aspektusa a szocialista nemzet, illetve a burzsoá nemzet öntudatát megkülönböztető lényeges különbségnek. A különbség az, hogy míg a burzsoá hazafiság — általában — a nacionalizmushoz kapcsolódik, amiből korlátolt és ellentmondásos jellege is következik, a szocialista hazafiság elképzelhetetlen internacionalizmus nélkül. A burzsoá nemzet öntudatának ellentmondásos jellegét bizonyítja, hogy a kapitalizmusban a nemzet haladó erőinek hazafisága konfliktusba keveredik a reakciós burzsoázia nacionalizmusával, amely a nemzeteket antagonistán módon állítja szembe egymással. Ezzel ellentétben a hazafiság és az internacionalizmus egysége a szocialista nemzet öntudatában, amelyet az új társadalmi viszonyok lényege határoz meg, lehetővé teszi a hazafiság megnyilvánulását anélkül, hogy ez a patriotizmus más nemzetek ellen irányulna.

Az internacionalizmus az etnikai közösségek, osztályok és államok viszonyának egy bizonyos aspektusa. A burzsoá nacionalizmus nem zárja ki a más nemzetekkel való viszonyt: a kapitalizmus fejlődésével egyidejűleg a tőkés piac kiterjedése a nemzeti határokon túlra meghatározza a nemzeti burzsoáziához tartozó egyes rétegek együttműködését más nemzetek burzsoáziájával, sőt, szolidaritásukat saját nemzetük és más nemzetek dolgozóival szemben. E viszonyok ideológiai kifejezője a kozmopolitizmus. Az internacionalizmusnak semmi köze a kozmopolitizmushoz. A burzsoázia kozmopolita „internationalizmusa“ és a szocialista nemzetköziség különbsége a szolidaritás különböző típusaiból következik, mint-hogy e szolidaritás lényegét és jellegét a szolidaritást valló osztályok és társadalmi csoportok jellege határozza meg.

Az új társadalom gazdasági alapjának, osztályszerkezetének és felépítményének mély változásai módosulásokat eredményeztek a szocialista nemzet kultúrájában, melynek középpontjában a marxista—leninista ideológia áll; ez a világról, az életről, az emberek egymáshoz fűződő viszonyairól alkotott tudományos világnézettel gyarapítja a közösség tagjainak szellemi életét, amely az új társadalom követelményei meghatározta kulturális alapra épül, s ama közösség haladó kulturális termésére, amelyből a szocialista nemzet kifejlődött, valamint az egész emberiség múltbeli és jelenlegi valóban hiteles kulturális értékeire. A kultúra szocialista átalakulása — ami a szocialista nemzet jellegzetességeinek egyike — a művelődéstörténetben precedens nélküli ugrást jelez: a kultúra tartalmának, szerkezetének és társadalmi szerepének gyökeres megváltozását.

A burzsoá nemzet átalakulása szocialista nemzetté nemcsak a közösségi fejlődés folyamatosságának megszakadását jelenti, hanem ugyanak-

kor folytonosságot is. A szocialista nemzet, amely a szocialista társadalmi forma változása és fejlődése folyamatában alakul ki, az őt megelőző közösség összetevőinek több elemét veszi át: a népességet, a területet, a nyelvet, amelyet a szocialista nemzet a tájszólások és nyelvjárások további egyesítésével, valamint az irodalmi nyelv hatásának fokozásával még jobban kiművel; átveszi az előző műveltség demokratikus és haladó elemeit, ami az anyagi és szellemi, művelődési öröklés objektív folyamatának felel meg. A folytonosság és a diszkontinuitás megnyilvánul a szocialista nemzet öntudatában is; a diszkontinuitás a szocialista nemzethez, mint az etnikai közösség különös formájához való tartozás tudatát jelzi, a kontinuitás pedig e közösség tagjai közös eredetének tudatát. A szocialista nemzet öntudata kinyilvánítja közösségét az előző nemzedékekkel, a népességgel, melynek törzsén kihajtott; egyben új, a szocialista társadalmi alakzatnak megfelelő vonásokat is mutat. Éppen ezek az új vonások a döntők a szocialista nemzet öntudatának jellemzésében. Csakis a kontinuitás megszakítása, a nemzet forradalmi átalakulása biztosítja a közösség pozitív vonásainak megvalósulását az egész nemzet viszonylatában. E vonások teljességüket és tökéletességüket nem érhetik el csak a szocialista rendben, amely magasabb fokra emeli és új tartalommal telíti a nemzetjelenséget. Mivel a burzsoá nemzet, amely a tőkés rendszer sajátja, e rendszer hanyatló görbájén helyezkedik el, a szocialista nemzet létrejötté tulajdonképpen a nemzeti közösség magasabb szinten való újjászületését jelenti.

A folytonosság és a diszkontinuitás figyelembe nem vétele az etnikai közösségek fejlődésének és változásának folyamatában adott esetekben elméleti és gyakorlati hibákhoz vezethet. Így például nemzetünknek néha eredetétől máig tartó, változatlan etnikai jellegzetességeket tulajdonítanak, ami nem egyéb, mint a réginek örökké létezőként való felfogása, például a paraszti földközösségek jellegzetességei és ezek népünknek tulajdonítása a jelenlegi szakaszban. Máskor, éppen ellenkezőleg, teljesen mellőzik a régit, s az újat tekintik öröktől fogva létezőnek, ami viszont a proletkultus megnyilvánulások jellemzője.

Történelmi fejlődése különleges feltételeinek eredményeként és a szocialista építés különböző körülményei folytán minden szocialista nemzetnek sajátos vonásai vannak. Valóban, minden szocialista nemzet magába építi az évszázadok folyamán kialakult, hagyományokban átörökölt történelmi sajátosságokat; a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet folyamatában a szocialista nemzetek különböznek egymástól a gazdasági fejlődés színvonala, a népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlása, az osztályszerkezet, a politika szervei és formái, a kultúra szintje és sajátosságai tekintetében. Úgyszintén különböznek a társadalmi és nemzeti felszabadulási harc tapasztalatában, és természetesen közösségi tudatukban is. Ebből következik, hogy minden egyes szocialista nemzetnek lesznek olyan közös vonásai, amelyek más szocialista nemzetek tagjaitól megkülönböztetik a módban, ahogyan különböző feltételek közepette cselekszenek, s magatartásukban, állásfoglalásaikban.

Ennek ellenére sem abszolutizálható a közösségi specifikum. Mint minden fejlődő jelenség, a szocialista nemzet is az egyetemes és sajátos dialektikájának eredménye, az egyetemes és a sajátos dialektikájának egy-egyége. Az etnikai közösségek egymással kapcsolatban alakultak ki és fej-

lődtek; egyetlen közösség, még a társadalmi fejlődés legrégebbi fokain sem élt olyan elszigeteltségben, hogy ne lettek volna kapcsolatai más közösségekkel, hogy ne befolyásolták volna mások, s ő ne befolyásolt volna másokat. A közösségek, valamint az egyedek egymás közti — a szó legtagább értelmében vett — cseréje mindenkor létezett. Természetesen a társadalmi fejlődés alacsony fokain kapcsolataik gyérek s korlátozottak voltak (gondoljunk a primitív körülményekre, amelyekben e közösségek éltek). Az anyagi és szellemi javak cseréje a társadalom fejlődése arányában válik mind gyakoribbá és aktívabbá; a modern közlekedési és távközlési eszközök fejlődésével e cserék szélesebb körűvé váltak, s végül átfogták az összes közösségeket, az egész emberiséget.

Az általános vonások azt a közösségi formát jelzik, amely egy meghatározott tartalomnak felel meg. Ezt a tartalmat a társadalmi alakzat jellemzői határozzák meg a közösségi formák fejlődésének minden egyes szakaszában. De nem csupán erről van szó. E közösségi sajátosság is az általános és a sajátos dialektikájának eredménye. Valamely szocialista nemzet — történelmi előzményekből és a jelen feltételeiből fakadt — sajátossága az egyetemes és a sajátos dialektikájának kifejezése.

Aki elhanyagolja az általános és sajátos dialektikus viszonyát, hamis szemléletet alakít ki a szocialista nemzetről, sajátosságairól és a nemzeti viszonyokról, olyan szemléletet, amelyeknek káros elméleti és gyakorlati következményei lehetnek. Az általános abszolutizálása a szocialista nemzet megnyilvánulási formáinak elszegényítéséhez vezet, a sajátos abszolutizálása pedig az az út, amely nacionalizmusba torkollik.

A szocialista nemzet kialakulásának folyamatában a főszerep a marxista—leninista pártot illeti, az új társadalom vezető erejét, amely a szocialista országok teljes forradalmi átalakulását irányítja, és a szocialista államot, az új élet építésének legfontosabb eszközét. A társadalom szocialista politikai szervezése az a társadalmi erő, amely határozottan hozzájárul a szocialista nemzet kialakulásához, a szocializmus építésének eszköze szerepében. Ez a szerep megnyilvánul a társadalom politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének tudatos irányításában, ami a szocialista nemzet konszolidálásához, állandó virágzásához vezet. E szerep nem csupán az új társadalom gazdasági alapjaiban bekövetkező változások irányításában nyilvánul meg, műszaki-anyagi alapja megteremtésében és fejlesztésében, a társadalmi szerkezet változásainak irányításában (ez megannyi feltétele a szocialista nemzet kialakulásának és fejlődésének), hanem megmutatkozik az ebben az irányban ható politikai és jogi, nevelő és kulturális intézkedésekben is.

A marxista—leninista párt és a szocialista állam intézkedéseinek és akcióinak egyike: az egyazon szocialista államban együttélő nemzetiségekkel való szocialista együttélés feltételeinek megteremtése és biztosítása, új típusú viszonyok meghonosítása a szocialista nemzetek között. Az ilyen viszonyok kialakítása a szocialista nemzet és az együttélő nemzetiségek között, valamint a szocialista nemzetek között, a nemzet szocialista átalakulásának egyik *sine qua non* feltétele.

Az együttélő nemzetiségek problémája az etnikai közösségek és az állam kölcsönhatásának kérdése. Az együttlakó nemzetiségek azok a közösségek, amelyek egyazon állam keretében együtt élnek a demográfiai szempontból többségi nemzettel. Az együttélő nemzetiségek vagy a több-

ségi közösséggel való együttélés hosszas és bonyolult történelmi folyamata során jelentek meg, vagy pedig az államhatárok tekintetében beállott változások következményeként. A kizsákmányolásra alapozott társadalmakban általában a többségi közösség és az együttélő közösségek relációi antagonisták jellegűek voltak. Ami a szocialista nemzet és az egy államban együttélő nemzetiségek viszonyát jellemzi, az nem csupán nemzetiségére való tekintet nélkül minden állampolgár egyenlő jogainak kimondása, hanem ezen egyenlőség anyagi biztosítása is.

Pártunk és szocialista államunk helyes, marxista—leninista nemzeti politikájával leraktuk a román nép és az együttélő nemzetiségek barátságának tartós alapjait. A nemzeti gyűlölködéshez vezető okok kiküszöbölésével, a szocializmus építéséért folyó közös harcban a társadalmi átalakulások tüzeiben szocialista nemzetiségekké vált együttélő nemzetiségek testvériségben élnek a szocialista román nemzettel.

A marxista—leninista párt és a szocialista állam szerepe hasonlóképpen megnyilvánul a nemzetek közötti új típusú viszonyok kialakításában és fejlesztésében is. A nemzeten belüli kizsákmányolást felszámoló szocializmus megszünteti azokat a feltételeket is, amelyek egy nemzet más nemzet által való elnyomását meghatározzák. A szocializmus a szó teljes értelmében szabad és szuverén, független és jogokban egyenlő nemzeteket alakít ki, ugyanakkor kialakítja az önkéntes, egyenlőségre építő együttműködés feltételeit is. A szocialista nemzetek és államok új típusú viszonyai az államrendek azonosságára épülnek (amelyekben a munkásosztályé a vezető szerep), a népek forradalmi vívmányai megvédésének és fejlesztésének közös érdekeire, a szocializmus és a kommunizmus építése céljainak egységére, a marxista—leninista ideológiára. Az azonos államtípusban, termelési viszonyokban, ideológiában élő, az azonos célok felé haladó nemzetek e vonásainak köszönhetően eltűnik az expanziós, más népek és nemzetek leigázására törő tendenciák objektív alapja, ezzel szemben megszilárdul a szocialista nemzetek a marxizmus—leninizmus és a szocialista internacionalizmus elveire alapozott együttműködési és kölcsönös segélynyújtási kapcsolatainak objektív alapja.

A marxizmus—leninizmus klasszikusai a szocialista társadalmat a sokoldalúan fejlett, magas műveltségű emberek társadalmaként is jellemezték. A szocialista nemzet tagjainak szellemi gazdagodása az új kultúra mind elmélyültebb és átfogóbb elsajátításával, lehetővé teszi mind szélesebb körű részvételüket az államvezetésben, feltételezi a termelési feladatok mind magasabb szintű megoldását, hozzájárulván a nemzet anyagi és szellemi jólétének szüntelen emeléséhez, s így, mintegy válaszképpen a társadalom követelményeire, megteremti a magasabb rendű kulturális értékek alkotásának kedvező légkört.

Az új nemzetek szocialista kultúrájának kialakulása és fejlődése felveti a folytonosság és diszkontinuitás problémáját e folyamatban, valamint az általános és sajátos viszonyának problémáját minden szocialista nemzet kultúrájában. A szocialista nemzet kultúrája a kontinuitás és diszkontinuitás, a hagyomány és az újítás dialektikus egységét képviseli. A szocializmusban a kulturális hagyomány szelektív átvétele tudatos folyamat. A szocializmus a múlt örökségéből azt veszi át, aminek ma számunkra funkcionális értéke van, mert a szocializmus új értékei megalkotásának szükséges előfeltételeit jelentik. A kulturális örökség pozitív ér-

tékelésének kritériuma elsősorban az, hogy a múlt alkotásai milyen mértékben tükrözik a társadalmi fejlődés valóságos tendenciáit, milyen mértékben haladják meg valamilyen módon az adott korszakban létrejött értékeket, gyarapítják a tudást és ösztönzik a haladó cselekvéseket; másodsorban: miként illeszkednek ezen alkotások a világviszonylatú értékrendszerbe. Am a szocialista kultúra nemcsak örökségből áll: a múlt megbecsülésének nem szabad fetiszizáláshoz vezetnie. A szocialista kultúrát elsősorban az jellemzi, hogy mi újat hoz, vagyis olyat, ami az új társadalom követelményeinek megfelel, mert hiszen e követelményektől függően értékesítjük a hagyatékot is.

A szocialista kultúra sajátossága nem értelmezhető az egyetemes és sajátos dialektikáján kívül. Minden nemzet szocialista kultúrája azzal kapcsolódik az általánoshoz, ami ebben a kultúrában egyedi az egyetemes kultúrához való viszonyításában (az egyetemes kultúra az általánost képviseli). Valamely kultúra sajátossága sem a múltban, sem a jelenben (sőt, legkevésbé a jelenben) nem zárja ki az egyetemes kultúra értékeinek átvetelét, s az egyetemes kultúra gazdagítását az egyes nemzetek alkotta értékekkel. A marxista—leninista ideológia, a társadalmi és politikai rendszer azonossága, a célok egysége mind inkább közelíti egymáshoz a szocialista nemzetek kultúráit, e téren is megnyilvánulván a szocializmus hirdette emberi szolidaritás. Másrészt viszont mindaddig, míg nemzetek léteznek — és még hosszú ideig létezni fognak —, ez a közeledés nem jelenti a szocialista kultúra nemzeti sajátosságának feladását.

Az új nemzet szocialista tudata, s ezen belül öntudata, amely a szocialista valóság tükrözése, és a párt, valamint a szocialista állam ideológiai tevékenysége révén alakult ki, fontos hajtóereje magának a szocialista nemzeti fejlődésnek. A szocialista nemzet öntudata az őt meghatározó létfeltételekre hatva hozzájárul a nemzet tagjainak, a szocialista világszisztem nemzeteinek kohéziójához. Hiszen a szocialista nemzet öntudata, akárcsak minden más etnikai közösség öntudata, a nemzeti viszonyok két oldalát fejezi ki: a nemzeti közösség tagjainak viszonyát és a nemzeti közösségek viszonyát. A szocialista nemzet öntudata hozzájárul a közösség tagjai olyan szellemi egységének kialakulásához, amelyet egyetlen múltbeli közösség sem ért el a nemzeti törekvések kifejeződéséhez, de ez nem a közösségi dolyf nacionalista eltúlzásához, hanem a népek barátságának meghonosításához vezet. A szocialista nemzet öntudata kihat tagjai társadalmi tudatának formájára, s a nemzet egészében vett szellemi kultúrájára.

A szocialista nemzet kialakulása azonban nem egyedülálló és azonnali esemény: hosszas folyamatban alakul ki, akárcsak az új, szocialista társadalom. A szocialista nemzet vonásai és alkotóelemei nem abszolút szimmetrikusan formálódnak. Kialakulása politikai és gazdasági síkon nem esik egybe teljes mértékben a nemzet új öntudatának kialakulásával. Pedig a szocialista nemzet jellegzetességei teljében csak akkor valósul meg, amikor öntudata hűen tükrözi a szocializmus minden jellemzőjét, s így kiteljesedetten vallja magáénak a közösség tagjainak többsége. A szocialista nemzet öntudatának a többi vonások szintjére való emelkedése megkívánja az emberek folyamatos nevelését és befolyásolását a kommunizmus szellemében.

BRETTER GYÖRGY **Élet és gondolat**

Egy könyv margójára

Akik D. D. Roşcát mint Hegel-szakértőt ismerték meg, nem kis meglepetéssel olvashatják fiatalkori szintézis-kísérletét, a 35 év után most véglegesített kiadásban megjelent *A tragikus lét* című művét.* Ismert tény, hogy Hegel mennyire lenézte a „gyakorlati filozófiát”, a cselekvésre-etikumra vonatkozó következtetéseket: Roşca, aki a franciák számára felfedezte — doktori tézisében — Hegel hatását Taine-re, és később Hegel-fordításával és -kommentálásával a román filozófiai kultúra egyik legmonumentálisabb tettét hajtotta végre, *A tragikus létben* a gyakorlati filozófia területére lépett, és olyan világra villantotta szemünket, amely eddig jórészt tabu volt az elvontságot és a rendszert abszolutizáló filozófiák számára. Ez a gyakorlati filozófia azért eredeti, mert a kozmikus ontológia racionális bírálatából kiindulva jut el az egyéni magatartásra vonatkozó következtetéseikig, és nem az egyéni magatartás közös vonásaiban keres ontológiai talajt magának, ahogy ezt manapság például az egzisztencialisták gyakran megteszik.

Roşca nem duzzasztja kozmikussá az Én-t, sem mint világtերemtő szubjektumot (Fichte), sem mint akaratot (Schopenhauer), sem mint alkotó erőt (Nietzsche), hanem relativizálja, s mint megismerő-alkotó és erkölcsi lényt iktatja be a kozmikumba. És ez a világ mint kozmikum, mint végtelen totalitás Roşca számára nem maga a tökéletes (racionális) gépezet, amely a maga dicsőségére egy szükségszerű, oksági lánc révén hozta létre az embert, hanem maga a spontán kiszámíthatatlanság, az önmagát is szakadatlanul átalakító őserő; az embert létrehozó vagy elpusztító spontaneitás. A relativizált ember és a relativizált világ találkozását írja le a filozófus, aki e kettős transzformációban építi ki filozófiai modelljét, az emberi magatartásra vonatkozó gyakorlati filozófiáját. A kettős transzformációnak megfelelően művének első három fejezete *Az objektív tapasztalat* összefoglaló címet viseli, a zárófejezet pedig *A metafizikai magatartás* címmel válaszol az előbbi hívására. Látni fogjuk, e kettősséget Roşca hiánytalanul ötvözi ellentmondásos egységgé; szintézisének egyetlen vitatható pontja talán az, hogy a metafizikai magatartás az Én túlzott relativizálása miatt egyéni magatartás, nem csoportválasz a lét hívására, hanem a tudatos értéktermelő értelmiségi kiállása a lét spontán provokációjával szemben.

Ahogy rövid előszavában megemlíti, művének általános vonalát 1928—1933 között dolgozta ki, a nagy túltermelési válság időszakában, a polgári értékek teljes devalvációjának korában; a fő burzsoá filozófiai áramlatokkal, az irracionálisztikus filozófiákkal szemben egy racionális, a valódi értékeket mentő magatartásmodell alakít ki a józan és haladó értelmiség számára. A rációját tudatosan felhasználó emberhez szól, aki végső erkölcsi meggondolásait a spontán léttel — Roşca jellemzően az irracionális jelzöt használja — szembeszegülő vállalásban, döntésben, cselekvésben találja meg, másképp: a felelősség hősiességéből meríti. Az ember és a világ viszonya szinte mitikus birkózássá válik két olyan ellenfél között, aki

* *„Existența tragică: Incercare de sinteză filozofică. Editura Științifică. București, 1968.*

kilátástalanul egymáshoz tartozik és mégis örökös harcra van kárhozthatva. A világ magában foglalja a természet és a társadalom spontán és meg nem ismert erőit, magát az embert is, akinek egyetlen esélye van a világgal szemben: az értéktelenség.

A kultúra a szellemi értékek összessége s mint ilyen, kifejezi az ember sajátos minőségét, társadalmiságát, emberségét; a tett pedig az ember önteremtésének egyetlen eszköze. A szemlélődő önmegismerés nem célja az embernek, csak eszköz a tudatos értéktelenség, megismerő ember számára. Vagyis Roşca elkerüli az emberközpontú filozófiák egyik alapvető veszélyét, a moralizáló befelé fordulás kísértését, a szemlélődés piedesztálra emelését, és ehelyett az egyéni aktivitás lehetőségeit, körét hangsúlyozza és írja le, azét, amely az önmegismerésből erőt merít az alkotáshoz, a tethöz. Filozófiája ezzel óhatatlanul embertájolásúvá válik: a kozmikus ontológia mellett az emberi feltételek általánosítójává lesz. Ezt az álláspontot vallotta D. D. Roşca 35 évvel ezelőtt, s ma, amikor a marxista filozófiát több mint két évtizedig behatóan tanulmányozta, más talajról, de változatlanul így látja a filozófia tárgyát. 1969 áprilisában, az *Echinox* 3. számában így vall erről: „Abban a mértékben, amelyben a valódi filozófia — az egzisztencialisták álláspontjától eltérően — az objektív lét, a tárgy elmélete, és nem csupán az én elmélete, a filozófiai gondolkodás valóban a reális világ lényegi meghatározottságait tükrözi, de, ami több, a kultúra-alkotó ember szellemi szükségleteihez, eszmei törekvéseihez *viszonyítva* tükrözi azt.”

Eszméihez való hűségét lehetővé teszi számára az a racionális-humánus talaj, amelyről elindulva mindig szembefordult az emberellenességgel, másrészt az, hogy szintézise nem a materializmus ellen irányult. *A tragikus lét* a mechanisztikus determinizmus cáfolatából indul ki, de nem a materializmust támadja; az irracionális mozzanat létezését elfogadja ugyan, de nem fordul a ráció ellen; az egyén tragikus szabadságát írja le, de ezt nem állítja szembe a népek szabadságával; az egyén lehetőségeit vizsgálja, de nem dicsőíti a személyes tettet, a kollektív tett, a forradalom rovására; az értéktermelést tartja az emberi nem legsajátosabb tevékenységének, de a szellemi értéket nem abszolútulálja a civilizációs értékekkel szemben; az értékben az alkotóerő megnyilvánulását látja, de elkerüli a transzcendens lényegről beszélő axiológiák idealista-misztikus magyarázatait.

A könyv első része három filozófiai princípiumot elemez, és bebizonyítja, hogy ezek olyan egyoldalúságot rejtenek magukban, amely akadályozza a filozófiailag megalapozott emberi cselekvést. Az első fejezet, *Az integrális megismerés eszméje* a hiánytalan filozófiai dedukció korlátait mutatja ki: teljes dedukcióval nem lehet levezetni a lét különös, még kevésbé az egyedi megnyilvánulásait, az egyéni ember kívülreked így a deduktív filozófiákon. Roşca itt a hegeli gondolkodás egyik alapvető problémáját feszegeti, azét, aki a „...lét megszakítás nélküli deduktív láncban való teljes levezetését minősítette, elvileg, minden fenntartás nélkül a filozófiai dedukció legfőbb eszményének”.

A lét egyetlen deduktív láncban való levezetése olyan eszmény, amely már Descartes-ot is megkísértette, de noha paradoxálisnak tűnhet, ez az eszmény nem idegen a pozitív tudományoktól sem. A pozitív tudományok képviselőit és a deduktív filozófia korifeusait összekapcsolja az az előfeltevés, az a posztulátum, az a végletesen optimista hit, hogy „...a valóság, a világ, az univerzum, vagy hívják, ahogy akarják, racionális, megérthető teljes lényegében”. Minden természetkutatás abból indul ki, hogy az ismert és a nem ismert világ racionális, hiszen „Az ember ösztönösen hiszi, hogy saját gondolkodása és a külső valóság között alapvető és teljes megegyezés létezik”.

De, mondja ki határozottan szerzőnk, ezt a posztulátumot senki sem tudta demonstrálni, ez a posztulátum demonstrálhatatlan. Semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy amikor az eszmék megérthető világának struktúráját a külső világnak tulajdonítjuk, akkor helyesen járunk el. Sőt, amikor a nagy gondolkodók így jártak el, akkor a valóságot mint egészet egy rendszerbe zárták. Az eszmék rendszerének kivetítése a világra az oksági viszonyoknak a logikai szükségszerűséggel való azonosítása útján történik: „Ha két (vagy több) oknak és okozatnak nevezett jelenség viszonyát úgy fogjuk fel, hogy az »ok« magába zárja az »okozatot«, akkor kézenfekvő módon, viszonyukat *ipso facto* mint szükségszerű jellegű viszonyt kezeljük: akárhol legyen jelen az ok (A), jelen lesz az okozat (B) is, mert B magának az A-nak egy része, és így A nem képes elszakadni saját magától; nincs többé hely A és B között egy másik tény számára, amely elválassza őket, hiszen A és B egy és ugyanazon dolog két megjelenési formája.“

Roşca a mechanisztikus deduktív lánc ellen azért tiltakozik, mert ez nem hagy rést a harmadik számára: pedig a harmadik maga az alkotás, az idő mint realitás, a történelem mint az új létrehozása. Könyvének második fejezetében (A teljes racionalitás mítosza) szerzőnk mintegy helyet csinál az alkotásnak, az időnek, a történelemnek, azzal, hogy a deduktív dialektika mítoszáat lerombolva bevezeti a racionalitás ellenfogalmát, az irracionálist. Az irracionális roşcai felfogása csak ebben az ellentétezésben érthető meg, számára az irracionális nem az emberi megismerő képesség racionalitásának a tagadása, hiszen, mint láttuk, a megismerő érznek nemhogy a lehetőségeit nem tagadja, inkább azzal vádolja, hogy reális adottságait rávetíti még a világra is, racionalizálja azt is, ami nem az, ami nem racionalis. Az irracionális elem az, ami több, mint az oksági sor, az, ami a valóság „viselkedésében“ kiszámíthatatlan, ami véletlen, ami ugrás az új létrehozása felé.

Az irracionális ilyen értelmezése lehetővé teszi, hogy leszámoljon a teljes racionalitás mítoszával, és egy valóban „kényelmetlen“ — így jellemzi saját állásfoglalását — filozófiát fogalmazzon meg. Kényelmetlen filozófia ez azok számára, akik a teljes racionalitás illúziójában úgy vélik, hogy — idézzük ismét Roşcát —: „A Világ nem abszurd, vagyis a Világnak van egy végső célja, amely felé tart. A Létnek értelme van.“ Ami érték a világban van, az csak szellemi lehet, „mindaz, amit mint felfoghatót, ésszerűt, érthetőt, nem abszurdot fogunk fel, annak az Univerzum strukturális alapjában kell kielégítő öngazolást nyernie“, mindaz, ami cél, eszmény, törekvés az igazságosabb élet felé; tulajdonképpen a Világ örök kifejeződése, és nem reális harc, és nem reális változás, és nem reális történelem...

Mivel igazolható az irracionális jelenléte a világban, mi az, ami szétfoszlatja az előbb említett illúziót és a reá épülő egész optimista mítoszt? Roşca érvei itt a filozófiában gyakran használatos logikai eljárásra támaszkodnak. Azt bizonyítja, hogy a teljes racionalitást nem lehet bizonyítani: a teljes racionalitás logikai tautológia. „Ez az egyetemes ítélet: »a lét racionalis«, a tapasztalat előzetes totalizálását feltételezi időben és térben. De tudjuk, hogy ezt a totalizálást nem végezték el és nem is végezhetik el sohasem. A lehetséges tapasztalat korlátozott, az idő és a tér pedig végtelen.“

A tapasztalat Roşca szerint azt bizonyítja, hogy a világ racionalis és irracionális, ésszerű és abszurd, és a racionalisnak éppen az ad értelmet, létét éppen az határozza meg, hogy létezik irracionális. A lét teljes racionalitásának nagyszerű európai eszméje tehát sohasem válhat axiómává, szükségszerűen posztulátum marad, induktív úton bebizonyíthatatlan relatív bizonyosság. Ebben a vonatkozásban — mutatja ki szerzőnk —, a pozitívizmusnak (Hume), ha egyéb érdeme nincs is, vitathatatlan, hogy ez a filozófia fontos szerepet játszott egy olyan világnak fel-

mutatásában, amely nem a teljes racionalitásból (egyetemes determinizmus) indul ki, ezzel pedig bebizonyította, hogy a tudomány képes e filozófiai posztulátum nélkül is új eredményeket elérni.

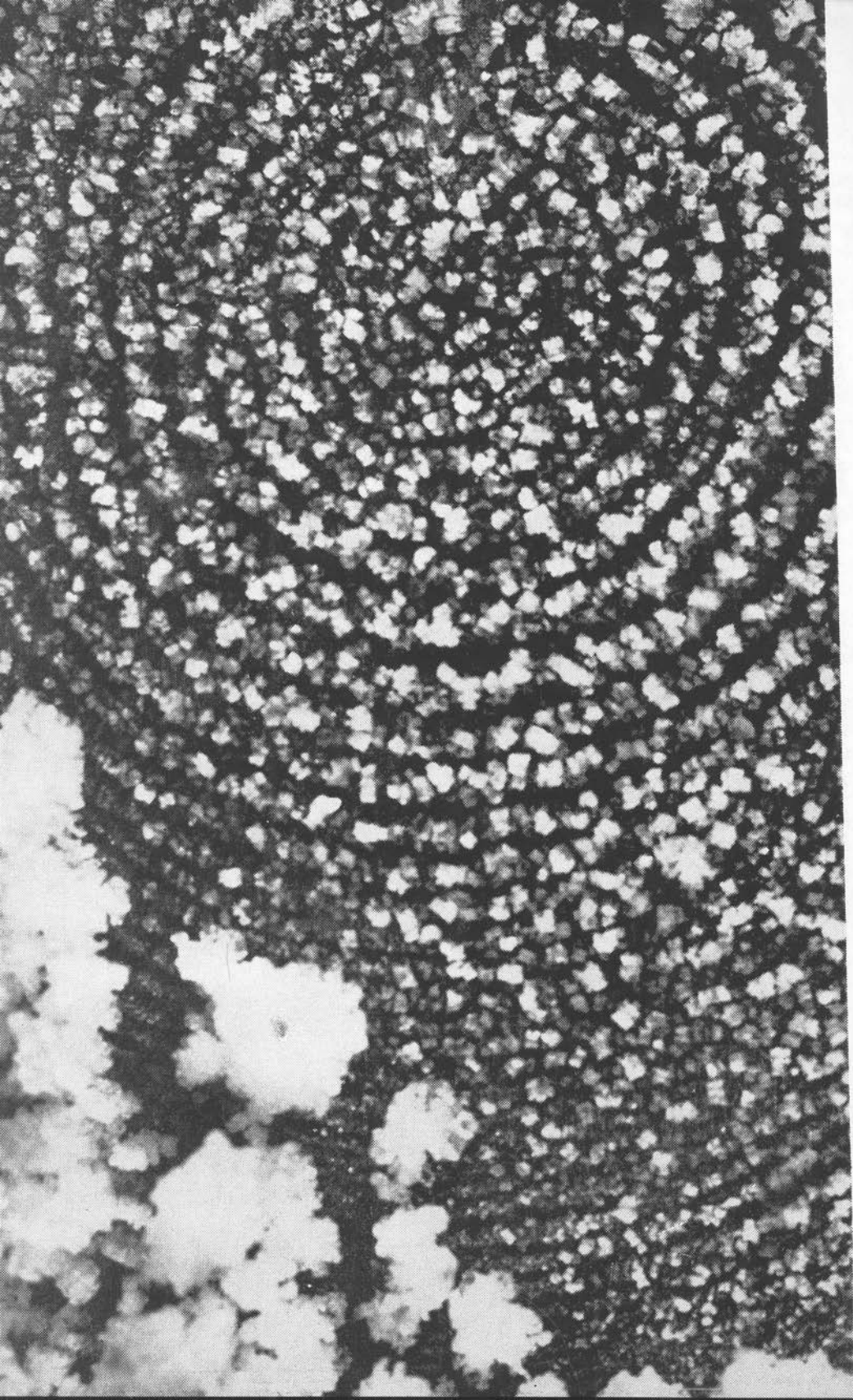
Persze a pozitívizmus ún. *tiszta tapasztalata*, akár Bergson közvetlen tudati *tényei*, vagy a német fenomenológia áthatolhatatlan és egymástól független *lényegei*, nem visznek közelebb a világ megértéséhez, mert elfedik az objektív valóság reális összefüggéseit, megszüntetik a tudat és a világ kapcsolatát, elzárják egymástól a belsőt és a külsőt. Míg a mechanisztikus determinizmus végletes, és ezért alkalmatlan a világot teljesen megmagyarázó elvként való működésre, addig a pozitívizmus (és elméleti követelményei) az ellentétes előjelű filozófiai dogmatizmusban szenved: így vagy úgy megszünteti a világot, illetve elvi választófalat emel a megismerés és a világ közé.

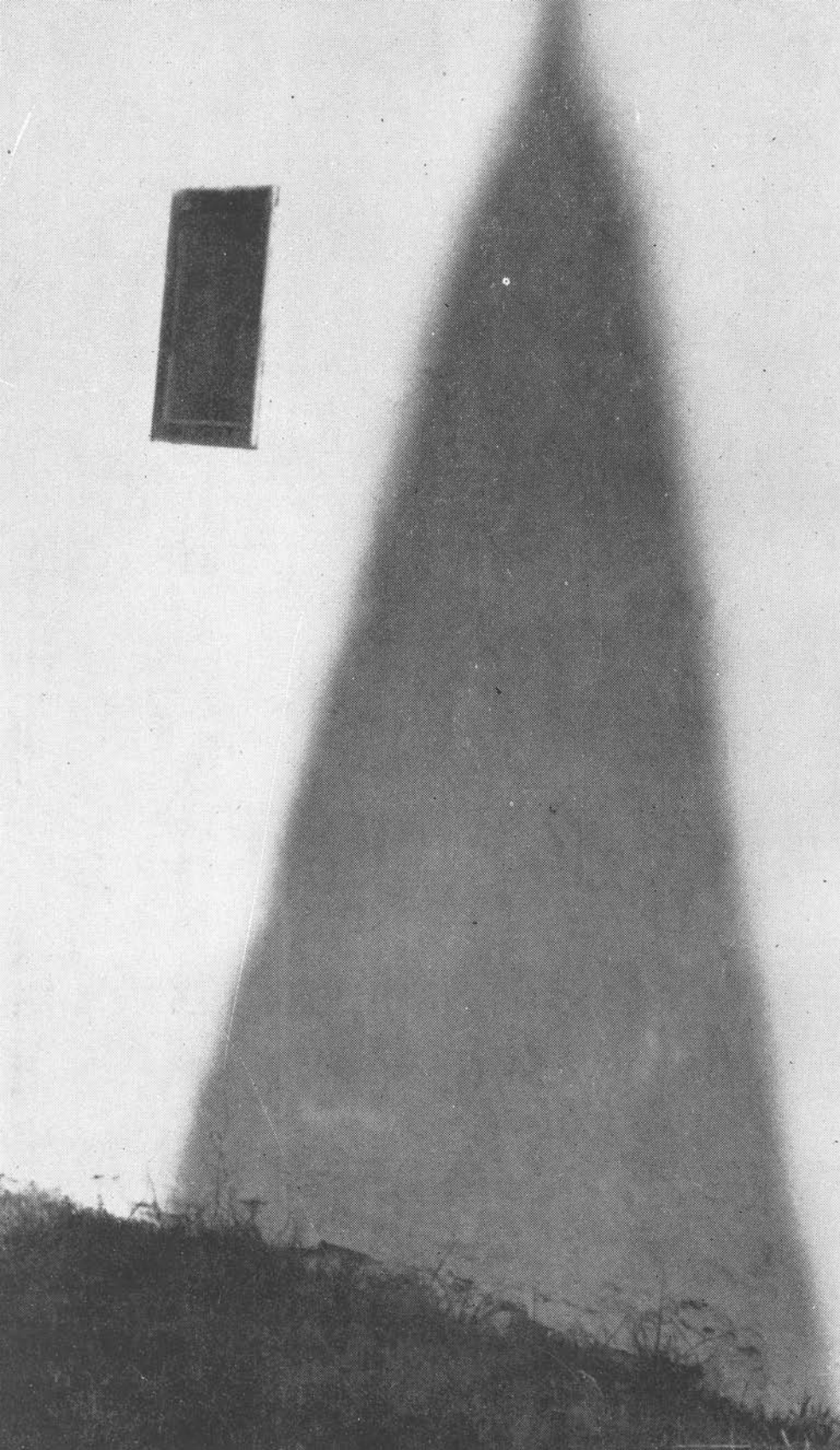
Roşca kitűnő filozófiai érzékkel veszi észre, hogy Heisenberg bizonytalansági relációja nem a determinizmus, hanem a mechanisztikus determinizmus csődjét jelzi, és a maga részéről már 35 évvel ezelőtt eldönti azt a vitát, amely a filozófiában és a fizikában az 50-es években oly hevesen lángolt fel, és utóhullámai máig gyűrűznek. Látja, hogy a statisztikai törvények elismerése a determinista világméretű finomítja, sőt megköveteli, hogy az ún. szellemi természet tudományai, az erkölcsi és történelmi tudományok (persze, ez a fogalomhasználat ma már tartalmában és formájában is elavult, túlhaladott) egy olyan sajátos okságfogalmat dolgozzanak ki, amely lényegében különbözik a mechanisztikus okságfogalomtól.

E fejezet konklúziójában Roşca kimondja: „A komolyan felfogott fejlődés-*eszmé* . . . , amelyet nem kennek el preformista hipotézisekkel, magában foglalja az *alkotás* eszméjét. Azt a fogalmat, amellyel szemben görög kezdetétől mindmáig mély ellenségességet tanúsított a pozitív tudományokat létrehozó gondolat.“ Az alkotó fejlődés általában és különösen az alkotó tevékenység minden esetben szigorúan individuális eredményt hív életre, ezért az alkotás nem vezethető le általános típusokból és törvényekből; a történelmi jelenségek és az egyének egyaránt önmagukban vannak, s nem valami általánosság megnyilvánulásai. „Minden egyén itt egy sajátos »irracionális«, bizonyos értelemben abszolút kezdet lehet, aki megzavarja és megszakítja az okok és okozatok láncának folyamatosságát.“

Roşca hangsúlyozza, és ez nagyon fontos mai, marxizmusban jártas olvasói számára, hogy távol áll tőle a történelmi, erkölcsi vagy pszichológiai tények determinizmusának a priori tagadása. „Valószínűleg létezik — de csak valószínűleg — itt is egy determinizmus. De ez, ha mégis létezik, nem tudjuk még, hogy milyen természetű. Egy dolgot tudunk biztosan: hogy nem lehet mechanisztikus természetű.“ **Világos: a filozófus a társadalmiság igényét egy olyan korban közelíti meg, amikor még nem számolódott fel maradéktalanul az a helyzet, amelyben a marxista gondolkodásból a dogmatizmus az ökonomiai determinizmus abszolutizálásával kiűzte a szubjektív tényezőt, s másrészt amelyben az irracionális filozófia kiszorította az objektivitást, így az ő spekulatív racionalizmusa az elfogulatlan értelmiségi keresve-vizsgálódó álláspontját fejezte ki.** Mai kutatásaink számára sem közömbös az a filozófiai felfogás, amely az Egésznek az elsőbbségét hirdeti a részzel szemben, azt hangoztatja, hogy az Egész több, mint a részek summája, mert az Egész mindig alkotó szintézis a társadalomban és az egyéni életben egyaránt. De az általános törvény sem magyarázza kielégítően az egyedi jelenséget: az egyedi önmaga is, új is, ismeretlen is; a Lét nem egységes, nem teljesen racionális, hanem más is, irracionális, abszurd is.

A valóság teljes racionalitása mítosz: de a kutatás számára hasznos mítosz. Egy mítosz azonban nem alkalmas annak a megmagyarázására, ami új, ami alkotás.

BARTHA ÁRPÁD MŰVÉSZFOTÓI: 1. ÉVEK... 2. ARNYÉK-VITORLA

Az alkotás kérdéseit Roşca a *Természet és civilizáció* című fejezetben tárgyalja: nem egyszerűen elemzi, hanem problematikusságában veti fel.

Az anyagi és szellemi tényezők közötti ellentmondásból kiindulva Roşca a szellemi értékek viszonylagos függetlenségét hangsúlyozza anélkül, hogy a korban divatos civilizáció—kultúra szembeállítását elfogadná. A szellemi tényezőt az anyagi-ból vezeti le, de mivel a gazdasági tényezők jelentőségét még nem látja át, az anyagi nála maga a biológikum, illetve a mindennapi anyagi élet. A gondolat, melyet erre az alapra felépít, így nem az „emberi lényeg“ marxi felfogását közelíti meg (az ember — a társadalmi viszonyok összessége), hanem inkább az embernek mint egyednek az interpretálása úgy, ahogy ezt például, jóval később, Sartre-nál (*A dialektikus ész kritikájában*) láthatjuk. Kétségkívül ez a megközelítés érdekes megállapításokat tesz lehetővé, még akkor is, ha gondolati megalapozottságát részlegesnek-hiányosnak is ítéljük. Mértéktartására jellemző, hogy elítéli az anyagi komfort kultuszát, de azt a kispolgári előítéletet is, hogy az alkotót serkenti a szegénység. Állítja az alkotó alapvető létigényeinek jogosultságát, de leleplezi a kultúra kommercializálását, s folytathatók még a sort... De a mértéktartás igényének hátulütőit is szeretnők megemlíteni: az ellentétek helyell-közzel egymásba mosódnak, vagy olyan helyen is előbukkannak, ahol a szerző esetleg nem is akarja, noha kénytelen a mértéktartás játékszabályainak megfelelően feltételezni.

Mégis; a kultúra értékeinek feltétele csendül ki e fejezet minden sorából. Roşca látja: a közvetlen hasznosság elve háttérbe szorítja a szellemi értékeket, az „erős“ társadalom keveset törődik a kultúrával; a szellemi értékeknek be kell bizonyítaniuk tehát létjogosultságukat, anélkül, hogy a társadalmi élet önkonzerváló (biológiai) érdekeivel konfliktusba kerülnének, anélkül, hogy a szellem elszakadna attól, aminek folytatása: az eleven élettől. Etikai szinten a szellemnek a saját létért folytatott küzdelme egy illúzió feladását követeli meg: azt az illúziót, amely szerint képes volna az anyagi tényezőt teljesen a maga hasonlatosságára átalakítani. Mert „...abban a pillanatban, amikor a szellem a saját szükségleteiről kezdett gondolkodni, vagyis abban a pillanatban, amikor öntudatosá lett, meghirdette nagy és következményekkel teljes óhaját az egész lét átszellemítésére. Erkölcsi eszményeinknek a külső (anyagi) világban való megvalósítására. A világ átmoralizálására... De ez az igény magában foglalja azt a szilárd hitet, hogy az anyagi világ hagyja így átalakítani magát.“

Roşca világosan beszél: biológiaiilag egészséges és szükséges optimizmusunk a Létre vetítve intellektuális rövidlátáshoz, ahhoz a naiv hithez vezet, hogy a világban a Jó, az igazságosság mindig legyőzi a Rosszat. Abból, ami „van“, nem lehet levezetni azt, aminek „lennie kell“: „A külső világ határozott ellenállást tanúsít azzal az erőfeszítésünkkel szemben, amellyel eszményeink képére és hasonlatosságára akarjuk átalakítani. Eszményeink közül egyesek az energia és a szellem óriási pazarlása árán megvalósíthatónak bizonyultak. Mások, a legtöbb, csak test nélküli álom maradt.“ A megvalósult eszmények egy részét elpusztította az ember, az a társadalom, amely akár egy nagy biológiai test, az értékek felfalójának bizonyul. Roşca, azt hisszük, ez már a „végleges változat“ Roşcája, a kapitalizmusban, annak elnyomó-kizsákmányoló, illetve háborús természetében látja a fő veszélyt, amelytől meg kell védenünk az alkotást.

Amióta a homo sapiens „megszületett“, az ésszerű és abszurd, a rossz és a jó, az értelem és a véletlen állandó és kibékíthetetlen harcot vív egymással: de egyik csak a másik révén létezik, kiküszöbölni ezért egyiket sem lehet. A civilizációt ezért nem szabad az anyagi világ és a szellem eleve meghatározott, harmonikus összekapcsolódó tendenciáiból levezetni, mint ahogy a szellemi kultúra és érté-

kei sem tekinthetők az emberiség végleges vívmányainak. A világot totalizáló két hipotézis közül egyiket sem lehet a szigorúan vett tapasztalat érveivel bizonyítani: a két hipotézis az, hogy a létnek értelme van, illetve a második, hogy a létnek nincs értelme, egyaránt igazolhatatlan, és tegyük hozzá, a totalizálás egyik vagy másik princípiumának egyértelmű elfogadása magában foglalja a másik tagadását, vagyis annak az állítását, ami nincs. Így a totalizálás eleve önmagát korlátozó, vagyis detotalizáló eljárás: úgy összegez, hogy feltételezi azt, ami nem létezik, esetünkben a másik hipotézist, amit azzal, hogy tagad, tulajdonképpen mint nemlétezőt egyszerűsített létezőnek is tekint.

Milyen *Metafizikai magatartás* (az összegező második rész címe ez) következik filozófusunk meggondolásaiból a világot megértő-féltéssel vizsgálható értelmiségi számára, aki sokszor romantikus antikapitalizmusa ballasztjától egyelőre még nem tud megszabadulni egy pozitív társadalmi erőhöz való csatlakozással, de mégis a vállalás, a kiállás, a harc mellett dönt, s aki a beletörődést, a szemlélődést a cselekvő ember számára méltatlannak tartja? Roșca leszögezi, hogy az előző fejezetek analitikus igényét itt a spekulatív építkezés váltja fel, amelyben a tapasztalat csak kiindulópont: „...nem hisszük — írja —, hogy a tudományra jellemző szellemi magatartás, szellemi életünk vesztesége nélkül helyettesíthetné az esztétikai, erkölcsi vagy filozófiai magatartást“, és tovább: „...az erkölcsi szenvedély, az esztétikai magatartás és a metafizikai spekuláció legalább olyan nagy értékalkotó, mint a tudomány, és a létezéshez való joga pontosan annyira nem előírás kérdése, mint a tudományos magatartásból fakadó értékeké.“ A teljes szellemi egyéniség csak az lehet, aki képes ezeket a magatartásokat egy belső „...szintézisben összebékíteni“, és képes megszabadulni minden babonától, még a tudományban való hit babonájától is.

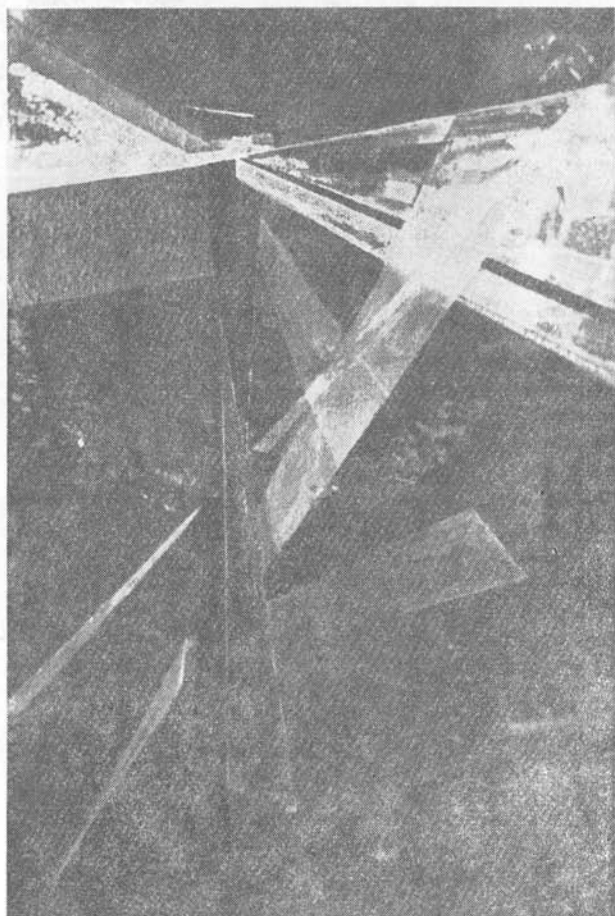
Szükség van a filozófiára, mert a világ, ha nem igyekszünk egyetemességében felfogni, ha tehát nem tesszük hozzá a világhoz az általánosítás rendszerét (a filozófiát), akkor az széttöredezett, atomisztikus marad számunkra, úgy, ahogy a tapasztalatban, a tudományban, részlegesen megmutatkozik. A neopozitivizmus, mutat rá Roșca, minden kapálódzása ellenére sem képes az általánosításoktól, az ész hozzáadásaitól szabadulni, az ész hozzátévesz a világhoz valamit: önmagát, a logikát, általánosításait, olyan szellemi értékeket, amelyek többé, mássá teszik a világot, mint amilyen az magában, ember nélkül, teremtő szellem nélkül. A „hozzáadás“ azt jelenti, hogy nem passzívan tükrözzük a világot, hanem felmérjük azt, vélekedünk róla. Megértjük a világot, mert megismerjük, megismerjük, mert éljük (ahogy Gramsci mondja: praxist végzünk), amikor éljük — értelmezzük, vagyis a velünk való viszonyukban fogjuk fel a dolgokat. „Ám a létítélet: »ez a dolog létezik«, feltételez egy előzetes értékítéletet: »ez a dolog reám vonatkozik, érdekel.«“

Döntéseink azonban nem változtatják meg a világ (nem a társadalmi élet, hanem a világ egésze az, amiről a filozófus beszél) végső alapjait, a filozófia, a tudomány, az erkölcs ilyen szempontból illúziók: „Illúziók“ lévén, egyikük sem képes a lét vak brutalitásból álló alapjait megváltoztatni. De idealizáló köntösükbe öltöztetve... az emberi élet elviselhetővé, tehát lehetségessé válik: irként szolgálnak a fájdalom ellen, amelyet az élet okoz azzal az egyszerű ténnyel, hogy olyan — amilyen.“ Ne totalizáljuk tehát a létet, ajánlja a filozófus, sem úgy, mintha csak értelme, vagy csak abszurditása volna, és nézzünk bátran szembe a léttel, amely semmilyen biztosítékkal nem szolgál a jó, az igazságosság végső győzelmére vonatkozóan. Az élet tragikus voltának érzése születik ebből a felfogásból, s kérdés most már az, hogy a reménytelenség vagy a küzdés útját válasszuk-e.

Ha következetesek vagyunk, mindent elkövetünk az emberi lét, az értékek

megőrzéséért, aktív szabadságot vállalunk, és nem a sors elleni egyszerű tiltakozás, végső elemzésben, tettbenítő tartását: „...hősi, kockázattal telített szabadságot nem a »bölcs« óvatos szabadságát.“ A tett az, ami emberségünket igazolja, az építő nonkonformizmus az egyedüli értékörző magatartás. A bizonytalanság, a kockázat érzése arra kényszerít, hogy szakadatlanul éber, belső feszültségben éljünk, készen legyünk a szakadatlanul változó és mindig előreláthatatlan helyzetekre helyesen reagálni akkor is, ha kételkedünk cselekvésünk lehetőségeiben és tetteink kimenetelében. Ez a lét tragikus voltának átlátásából fakadó hősi magatartás.

D. D. Roşca szintéziskísérlete a német filozófiai spekuláció és a francia praktikus filozófia eszközeivel olyan kérdéseket feszeget, amelyek jóval utána kísértik meg Camus-t, majd korunk filozófusainak és tudósainak lelkiismeretét. Eredményeik nem homályosítják el a kolozsvári gondolkodó következtetéseit. Mennyire közép-európai jelenség Roşca: mindent tud, ami a kor gondolkodását jellemzi; két nagy nyugati gondolkodás-stilust hazai talajon eredetien összeötvöző gondolataira mégsem figyel fel eléggé a nyugati kultúra, amely a maga szellemi prioritásának büszke tudatában még csak nem is feltételezi, hogy itt, ezen a tájon a Gondolat önmagát ilyen erővel képes a világhoz hozzáadni. Ennek ellenére: gondolkodni, filozófiát művelni lehet és kell; saját magunknak és magunkért van szükségünk filozófiára. S ha illúzióink nincsenek is, akkor is szükségünk van rá: ez Roşca könyvének tanulsága. Üzenete pedig: a humanizmusért, az egyéni magatartás humanumáért, az önalkotó emberért való következetes kiállás. Korszerűsége ebben van.

Veress Pál:
Világítótorony

Déry Tibor — Gaál Gáborhoz

Késves pályáson, bismennyire sajnálom, eruttal nem tudtam kitérni. Ha napok óta nem írtam ep, azt sem, s valószínűleg félre az abból, hogy az irást költöztet az erő s a kedvem e világot ellen, kérdem. Barátságommal ep oly kevéssé értek epet, mint elcsúsztam mel, epiren epe dől vagyok

Ezer járul még az, hogy két nap, nyolc óra egyetlen könyvem sem jött ki, mert, holott van egy két kötetre való irásom! Még is két évig dolgoztam az utolsó regényemen s most hogy elkezdtem vele — s valószínűleg olyat szerettem, azzal egyáltalán a magyar irodalomban — nemcsak hogy a kiadóh. fitymák vagy, amire el voltam készülv. — de még a kutyák sem kórodók velük. Nem értem, nekem irnom, erről már utódom meg vagyok győződve.

Parolium mégis bizonyos adni magához való remélje, raparkadtságnak. — talán axal, hogy bicsukint klapul —

lomb art a borvált. francia-
 erdőpi. skafkvarellát, amolyan
 a mult nybron olvasat. Ha
 van kedve kora s nem túl
 au a költire (15-20 nyron. oldal)
 fogadja el ajándéként — hála-
 tel iróulani érett barátsá-
 gát. Uolw.

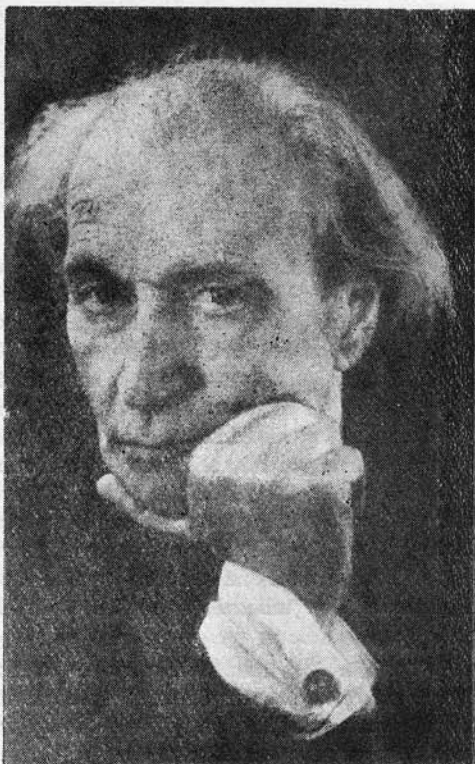
Korunk szerkesztőség
 Gaál Gábor.

Románia.

Dr. Dragalina

Déry Tibor, Budapest
 J. Arpad-u. 12.

Az alábbi sorokat, Déry Tibornak Gaál Gáborhoz intézett levelezőlapját, melyet az író hetvenötödik születésnapját köszöntve tesz közzé a Korunk, Gaál Gáborné bocsátotta az ünnepelt hozzájárulásával, a folyóirat rendelkezésére. Ezúton köszönjük meg, hogy lehetővé tették méltó tisztelgésünket Déry Tibor életműve előtt, valamint a régi Korunkhoz, melynek munkatársa volt és személy szerint Gaál Gáborhoz fűződő, közös elvek fűtötte és személyes megbeszülés táplálta szövetsége előtt. Köszönet illeti továbbá Tóth Sándort, G. G. monográfusát, aki a hagyatékban megtalálta a Déry-levelet és felhívta rá a figyelmünket.

„Kedves pajtásom, bármennyire sajnálom ezúttal nem tudom kiségiteni.¹ Hónapok óta nem írtam egy sort sem, s valószínűleg teljesen abbahagyom az írást. Elfogyott az erőm s a kedvem e világ ellen küzdeni. Barátaimmal épp oly kevésbé értek egyet, mint ellenségeimmel, egészen egyedül vagyok.

Ehhez járul még az, hogy hét vagy nyolc éve egyetlen könyvem sem jelenhetett meg, holott van vagy hét kötetre való írásom². Négy és fél évig dolgoztam az utolsó regényemen³, s most, hogy elkészültem vele — s valószínűleg olyat végeztem, ami egyedüli a magyar irodalomban — nemcsak hogy a kiadók fiútyúlnak rám, amire el voltam készülve — de még a kutya sem törődik velem. Nem érdemes nekem írnom, erről már majdnem meg vagyok győződve⁴.

Szeretném mégis bizonyosságát adni magához való személyes ragaszkodásomnak — talán azzal, hogy búcsúként felajánlom azt a hosszabb franciaországi sztrájk novellát, amelyet a múlt nyáron olvasott⁵. Ha van kedve hozzá s nem túl hosszú a közlésre (tizenöt-húsz nyomt. oldal) fogadja el ajándékként — hálából irántam érzett barátságáért. Üdv.

(levelezőlap postabélyeg keltezése 1938. jun. 18.)

Déry VI. 18.“

¹ Gaál Gábor kéziratot kérhetett Déry Tibortól, aki kisebb-nagyobb megszakításokkal 1927-től 1939-ig publikált a Korunkban.

² Utalás arra, hogy 1938-ban, a lap keltének évében utolsó könyvalakban megjelent műve *Az éneklő szikla* volt a Pesti Napló kiadásában, 1930-ban. 1945-ig nem is jelenik meg kötete.

³ A szóban forgó regény *A befejezetlen mondat*, csak a felszabadulás után, 1947-ben jelent meg nyomtatásban. Részleteket a Korunk közölt belőle.

⁴ *Ítélet nincs* című emlékiratainak *Két befejezetlen mondat* című fejezetében, Déry Tibor idézi egykori hűséges barátja, a külföldön élő magyar filozófus Szilasi Vilmos levelét, akinek — akárcsak Gaál Gábornak — megvallotta kétségbeesés születe szándékát: „Életpályád megváltoztatásáról írsz. De az írást soha nem fogod feladni. Nevetséges beszéd, hogy mint író csődöt mondtál. Mert nincs közönségsikered? Mi-féle közönségnek az egyetértését kívánod? Azét, amely csak gyilkolásra álmodik, csak gyűlölségből él s a nyomtatott betűt csupán propagandaeszköznek tekinti? Egy rendkívüli írói teljesítmény áll mögötted...“

⁵ A franciaországi sztrájk-novella címe: *A tengerparti gyár*. Kötetben először 1955-ben jelent meg, *A ló meg az öregasszony* című válogatásban. 1937 nyarán Déry Romániában járt, erdélyi hegyi-túrán. Feltehetőleg akkor olvashatta Gaál Gábor a kéziratot.

SZILÁGYI JÚLIA Pillantás a csúcsról

A hetvenöt éves Déry Tibor

Már a cím leírtával berzenkedik bennünk az ünneprontó aggályoskodás. Melyik csúcsról pillantunk alá? Arról, amelyről a költő Déry nézett szét 1933-ban (a vers éppen a *Korunkban* jelent meg), s megérteni vélte élete tájait? S hitte „az érzékeny lábú vándor“, hogy „az idő kihullott ősz hajszálán jár“? A „férfikor érett órája“ volt valóban (figyelem: az óra érett itt, nem a férfikor, egy jelző helyet cserél, és a kopott frázisból költészet lesz!), de — csúcs? Előtte volt még *A befejezetlen mondat*. Az ám a csúcs! Egyből szinkronba került általa a magyar regény a magyar társadalommal, egy világméretű dinamika fő mozgásvonaláival és a legfinomultabb epikai erő világszínvonalú teljesítményeivel. Olyannyira, hogy Illyés Gyula a *Nyugatban* keserűen állapíthatta meg: „... az a réteg, amely a mű irodalmi értékeiben el tudna mélyedni, visszahőköl az épp ellene irányított kemény vádtól és gúnytól, az a réteg pedig, a proletárság, amely a mű emberi állásfoglalását magáévá tehetné, az irodalmi és lélektani merészségektől hőköl vissza.“

A nagy — Illyés szavával „nemcsak terjedelmében rendkívüli“ — mű megszületett tehát. A pillanatnak méltó krónikása is akadt, méghozzá a legkiválóbb kortársak egyikének személyében, akinek azonban — bármennyire is várta, s amint írja, fenntartotta magának a jogot, hogy végre ismertethesse, nem marad más feladata, mint szemébe mondania a magyar társadalomnak: nem érett meg arra, hogy bepillanthasson az eléje tartott finom mívű, kegyetlen tükörbe...

A másik dokumentum, amely a nagy mű és a közönség elmaradt találkozásának — ne féljünk a szótól — tragikus pillanatát rögzíti, magának Dérynek a kezétől származik. A sárga levelezőlap kolozsvári címzettje Gaál Gábor. Szövege mindketőjükre jellemző fényben ragyogtatja fel Gaál Gábor és Déry Tibor kapcsolatát — úgy is mondhatnók: a forradalmár író viszonyát az öt sűrűn — verssel, novellával, regényrészlettel — szerepeltető marxista *Korunkhoz*...

Hány remekbe formált Déry-novellát olvasva szédültünk az elénk tárult mélység láttán, mint a tiszta magasságokhoz nem szokott tüdejű hegymászó? Mert csúcs a *Szerelem*, a *Mákoskészta* és a *Portugál királykisasszony*, a *Cirkusz* és a *Vidám temetés*, a *Két asszony!* S az újabb regények közül — újabb hegyvonulat — a merészen kiugró, magányos orom: a *G. Á. úr X-ben*... Egy életműnek pontosan anynyi csúcsa lehet, ahány magasságba az író magával tudja vonni olvasóját. Az a pont, amelyről a hetvenöt éves Déry Tibor életművét megpróbáljuk áttekinteni — legutolsó megjelent munkája, az *Itélet nincs*, az élet, a pálya summázása. Nem mintha egy életmű megítélésének kulcsát feltétlen maga az író adhatná a kezünkbe, méghozzá az olyan író, aki mint Déry, memoárjának már címében is, s majd minden lapján hangsúlyozza, hogy őt magát idézzük „sunyi rögeszméjét“: *nem mond véleményt*. Annak, aki ezt rosszallná, csodálkozna rajta vagy éppenséggel kételkednék az álláspont erkölcsösségében, meg is magyarázza, miért nem: „Nyilván, mert tántorgásai közben elvesztette.“

A magyarázatot persze nem kötelező, mint kielégítő, elfogadni. Kérdés, hogy egyáltalán lehet-e? Újabb kérdés: elég meggyőzőnek érzi-e maga az író álláspontját

és annak indoklását, ha egyszer minduntalan visszatér rá? Az elhatározás — nevezetesen, hogy véleményt nem nyilvánít — és a hozzá fűzött magyarázat akkor tűnik a leghihetőbbnek, amikor így hangzik: „... felhagytam már azzal, hogy válaszokkal védekezsem a világ ellen; okos ember nem állít, hanem kérdez“. Csak ebbe a nagylelkűen odavetett mentőövbe csimpszakodva merjük megkockáztatni újabb kérdésünket: az író, aki nem állít, hanem kérdez, nem vélekedik, hanem kitér a véleménynyilvánítás elől, nem egy élet tanulságait mutatja fel, hanem magát az életet, annak legszubjektívebb átélésében, vajon nem az olvasóra, a kortársra s az utókorra hagyja az újabb kérdéseket, s ha úgy tetszik, a válaszokat is, a kívülről álló objektivációt: az ítéletet?

Ítélet van

Azzal, hogy beismeri: védekeznie kell — kérdésekkel vagy válaszokkal — a világ ellen, már ítéletet mondott felette. Azzal, hogy védi, s írással méghozzá, ami védekezésnek nagyon is beavatkozó, ha védelemnek nem is mindig hatékony — hallgatólagosan beletörődött abba, hogy a világ is ítélkezik élete és életének értelme, írása fölött. Sőt, egész életművével, az első leírt mondattól az általunk olvasott utolsóig, valósággal kihívta ezt az ítéletet. Egyik regényének ezt a címet adta: *Felelet*. Éppúgy viselhetné a Kérdés címet is. *A befejezetlen mondat* mint regény-cím ugyancsak a nyitottságnak, a termékeny kételynek, a várakozásnak az állapotát sugallja. Minden könyve meglepetés. Mert minden műve azt a hol bevallott, hol tagadott csodálkozni-képességet árasztja, amellyel az alkotó fogadta magába a világ villódzó jelenségeit. Író és világ szüntelen provokálják egymást. Erről a kölcsönös provokáció-sorozatról ad számot olyasformán, mint egy retrospektív kiállítás, a minden meglepetést — a szó jelentésárnyalatait az elbűvölt ámulattól a feszengő felháborodásig — kimerítő szuper-kihívás: az *Ítélet nincs*. Eszünkbe idézi, amit Lukács György írt a hatvanéves Déry Tiborról: „fejlődésképes“. Meg azt, hogy: „Minden lehetősége megvan arra, hogy ne csak nagytehetségű, ne csak jelentékeny, hanem igazán nagy író váljék belőle.“

Déry Tibor *A befejezetlen mondat* óta nagy író. Vagyis csaknem harminc esztendeje. Igen ám, de ez a regény — a magyar próza világirodalmi jelentőségű magánügye — majdnem tíz évig várt a megjelenésre. Újabb évtizednek, ha nem éppen kettőnek kellett (miért kellett?) elteltie — amíg néhány ember sejtéséből vagy meggyőződéséből közismert irodalomtörténeti tény lett: Déry Tibor nagy író.

Ennek tudatában most már bátran eljátszadozhatnánk azzal a gyermeten mimelt izgalommal: vajon kivé-mivé fejlődik a szépreményű fiatalember, akitől a *Nyugat* 1917-ben egy *Lia* című novellát közölt? Inkább lemondunk erről az ünnepi alkalmakra tartogatott társasjátékról. Hiszen tudjuk jól, kicsoda Déry Tibor. S azt is: nemcsak jobban — másként érdekel bennünket az a néhány pályakezdő elbeszélés, vers, amelyeknek akkori visszhangjukat megszázszorozó akusztikát biztosít a rájuk magasodó életmű boltozata. Nem. Nem drukkolunk az egykori kezdőnek. Befutott. Osvát Ernő, a majdnem csalhatatlan — érezte. Mi már tudjuk. Ezért indulunk a csúcson, felmérni az életmű tájait, nem pedig a hegy lábától. Meg azért is, mert a pálya a maga lendületes startjával, makacs haladásával a tető felé — melyet, épp a Gaál Gáborhoz intézett sorok tanúsítják, no meg az *Ítélet nincs* közvetlen, egyes novellák közvetett vallomása, melyet nemegyszer takartak el, s pontosan a megközelítés pillanataiban, a szeszélyes történelmi meteorológia már-már áthatolhatatlannak látszó felhői, ködjei — sokban emlékeztet az alpinista sziszifuszi teljesítményére. Könnyű annak kitaratania, aki nem ismeri a kudarcot, az értetlenséget, a kétségbeesést. De aki ezeket nem ismeri, az nem ismer úgyszólván semmit, ami a kitaratásnak értéket, a létnek értelmet ad. Az érték akkor is érték, ha nem társul

hozzá a siker. De csak a siker foglalatában tudja szerteszikráztatni pompás színeit, fényeit. Déry tudhatta magáról, mielőtt még a „happy few“ felismerhette benne, s a boldog-boldogtalan kevesek szűk köréből messze gyűrűzhetett volna — mekkora tehetség. Néhány jó barát biztatása? Igen, ez felbecsülhetetlenül fontos. Később hivatalos elismerés fényében sűtkérezve, s közben újból a mélyben, a legsötétebben, aztán megintcsak a dicsőség ormán — ezúttal már, hisszük, véglegesen —, micsoda út! S micsoda erő, mindvégig munkálkodni élete hol ignorált, hol megbecsült, hol elhallgatott és elhallgattatott, hol felmagasztalt művén, idegenben és otthon, csüggedten és bizakodva, kétségbeesetten és bölcsen megbékélve végül, a tamáshegyi kert sokat emlegetett rózsaszín malomkő asztala mellett...

Ítélet nincs? Vélemény — nincs? Válasz — nincs? Mi hát a munka, ha nem ítélet, válasz és vélemény? A *Feleletben* (mely csaknem húsz évvel előzte meg az *Ítélet nincs* című vallomást, a legjobban megérthető és a leginkább félreérthető Déry-művet) olvassuk:

„Az embert más, mint saját maga, nem értheti meg teljesen, persze kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán a többi ember teljes életnagyságban tapadó megértésére, s hogy nem épp az értetlenség nevel-e bennünket tökéletesebbé, mint amilyené magunkban válhatnánk? De a teljes félreértés, az, amely minden méretében elrajzolja az embert, elviselhetetlen.“

Tapasztalatok összegezésének nevezhetnők e néhány sort, ha csak a regény megjelenésének évét, az 1952-es esztendőt néznők. De már 1969-ben újraolvasva, anticipálni látszik az akkor még eljövendő félreértéseket és megértéseket.

S ha még hozzáveszünk egy mondatot egy 1966-os keltezésű olvasónaplóból: „Egy nagy tévedés termékenyebb az olcsó revíziónál“ — valamivel többet értünk meg a Szent Bertalan-éjszaka-kortárs Montaigne kései magyar rokonának a szkepsziséből. A bizonyosságtól a kételyig olykor hosszabb az út, meredekebb és fájdalmasabb, mint a kételytől a bizonyosságig. Különösen annak, aki a szenvedésből is, a világ s a maga kínjaiból egyaránt munkaerkölcsöt kalapál ki. Magának és a világnak. Ilyenformán: „A fájdalom mértéke nem az, hogy mennyire szenvedtél tőle az ember, hanem, hogy mennyi idejét veszi el.“

Az *Ítélet nincs* eddigi fogadtatásából világosan kiténik az, amit a szerző már a könyv írása közben megfogalmazott: „Magunkhoz őszintének lenni: elképesztő feladat.“ S mivel az őszinteséget szükségképpen ki kell terjesztenie élőkre és holtakra, mindazokra, akiket emlékezete, mint élete szereplőit, a mű színpadára citál, a hatás nem kevésbé elképesztő a feladatnál: „...mert sajnos, a nyilvánosság elé érve, valamennyi mozdulatunk gesztussá válik.“

Milyenek Déry gesztusai? Az első — mindjárt a cím. Mondjuk ki róla, amit az író a sorok közt úgymint megvall: félrevezető. Hogy szándékában az, vagy csupán eredményében — végül is közömbös. Déry ne tudná, hogy életműve betetőzésével olyan műfajt választott, melyben a tapintat hazugság, a nyíltság indiszkréción, a memória rejtélyes szelektív munkája pedig könnyen minősülhet öngazolásnak? Hogy önmagát állítván hőszél regényének, melyet az élet írt, a hőst gáncsolva, őt magát gáncsolják olvasói, s rajta, a főszereplőn kéri számon a szeszélyes és kaján „szerző“ viselt dolgait? Sok íróról tudunk, aki tapintatból az élő, kegyeletből a halott kortársak iránt, nem utolsósorban pedig önvédelemből, melyet éppúgy nevezhetünk szeméremnek, mint gyávaaságnak, nem adta ki életében irodalmi, politikai, szerelmi pikantériákban gazdag múltja emlékeit. S most hirtelen, ettől a kitérőtől megvilágosodik a könyv tartalmának ellentmondó cím értelme: az író, mert ember — sebezhető; az ember — ha író — százsorosan az. Attól csak szabadabb lesz, s nem

kiszolgáltatottabb, hogy felidézi kiszolgáltatottsága és szolgálata történetét. Olyan szabad, amilyen csak az lehet, akinek nincsenek titkai. Már nincsenek: megvallotta őket. Nem bírónak és nem pribéknek, hanem mindenkinek: a jóknak és a rosszaknak, a gyanakvóknak és a hiszékenyeknek, a tisztelőknek és az irigyeknek — mindenki megtalálja majd benne, amit keres, talán azt is, amit nem keresett. Nem kicsikart, keresztkérdésekkel a kellő mederbe terelt vallomás ez, hanem szabadon hömpölyög, vagy cikázik az emlékezés szabálytalan mechanizmusa szerint, a kronológia merev rendjének sem engedelmeskedik. Déry nem követi nagy elődeit az ön-életírás és önvallomás művészetében, akik többnyire a megtalált vagy annak vélt igazság birtokában vetik papírra életük eseményeit, tanulságait. Túl sok igazsággal és igazságtalansággal találkozott életében: óvatos. Pedig már csak egy dologtól tart. Az apodiktikum, a kinyilatkoztatás, a dogmatikus igehirdetés embertorzító, valóság- és művészethamisító veszélyétől. De ettől aztán nagyon. Innen a véleménynyilvánítás, az ítékezés már-már görcsös elutasítása éppen annak az írónak a részéről, akinél kevesen mondtak magyarul több igazat emberről, társadalomról.

Polgárok és proletárok

Századunk kezdetétől az igazat és nemcsak a valódit mondani emberről és társadalomról, mindenekelőtt annyit tesz: beszélni a tőkés rend két alapvető osztályáról, pontosabban annak egyedeiről úgy, hogy kirajzolódjék az osztály képe, hogy az egyéni viszonylatokban felismerjük az osztályviszonyokat. Ez a terület nem volt éppen fehér foltja a magyar prózának Déry előtt sem. De vagy polgárok írtak polgárszemponttal nézett proletárokról, vagy proletárok a polgárokról, úgy, hogy jószerevével csak mint osztályról volt róluk ismeretük. József Attila teremtette meg személyében és művében azt a zseniális szintézist, melyben a proletársors döbbenetes erejű átélése találkozott a képzett és fegyelmezett marxista gondolkodással, magasrendű műveltséggel (beleértve mindazt, ami a polgári kultúrában is érték). A magyar prózában ez a szintézis *A befejezetlen mondatig* várattott magára. Magyarázhatjuk ezt számos objektív és szubjektív tényezővel, melyek között közvetlenül társadalmi éppúgy akad, mint specifikusan irodalmi-irodalomtörténeti. A magyar társadalom struktúrája, melyben egészen 1945-ig lényegében a feudális vagy félf feudális elem volt a döntő; a magyar polgári regény, mely a XIX. században már kiteljesedett nyugati-tól eltérően éppen a két világháború között vált Németh László, Babits, Kosztolányi, Márai kezén európai rangúvá; Móricz és a népi írók érdeklődése, akik a magyar társadalomnak már említett szerkezete okán elsősorban a parasztság felé fordultak. És említenék még egy olyan szempontot, amely éppen Déryt tette a véletlen és a szükségszerű találkozásának kiválasztottjává. Hogy egy-egy jelenség, folyamat, történelmi pillanat lírai lereagálása milyen előnyben lehet és van az epikai szintézis nem csupán távlatot, de fizikai időt is igénylő követelményeivel szemben — nem szorul bizonygatásra. S ha időt mondunk, arra a bár minimális anyagi függetlenségre is gondolunk, amit nem nélkülözhet a nagyobb szabású prózai vállalkozás szerzője. Aki ezzel abban az időben rendelkezhetett, annak többé-kevésbé tisztes polgári egzisztenciát kellett a magáénak tudnia. Ezt a fajta beilleszkedést a polgári rendbe nehezen lehetett összeegyeztetni a polgári rend megdöntésének azzal a távlatával, melyet egy következetesen és átfogóan megszerkesztett — vagyis szocialista ihletésű — társadalmi regény sugall. Igen sok tényezőnek kellett találkoznia, polgárok és proletárok beható, elméleti és tapasztalati ismerésétől egy igazán nagyszabású regény megírásához szükséges műveltség — esztétikai és lélektani, nem utolsósorban pedig érzelmi kultúráról van szó — birtoklásától a több éves megfeszített alkotó munkához elengedhetetlen létminimum biztosítottságáig és — last but not least —

a rendkívüli tehetségig, hogy ez a magyar regény megszülethessen. Déry Tibor írta meg. Hogy a regény születésének előfeltételei már eleve eldöntöttek — hosszú időre legalábbis — a sorsát, úgy, ahogy azt Illyés Gyula éles szeme meglátta, azon csak sajnálkozunk lehet, csodálkozni nincs okunk.

Déry Tibor levélben üdvözölte ötvenedik születésnapján a magyar avantgarde atyját, Kassák Lajost. Ebben a levélben — ugyancsak önéletrajzi jegyzeteiből tudjuk — egyebek mellett felemlíti, hogy nagy íróársának az a szerencse jutott részül, hogy „forradalmi osztályhelyzete természetes segítőtársként ajánkozott művészi tehetsége mellé“. Nos, Kassák, amint az tizenkilenc évvel később írott válaszeleveníből kiderül, ezt nem tekinti szerencsének. S nem csupán azért, mert érezte a gyermekszoba, „az ingyen szerzett műveltség“ hiányát. Hanem azért elsősorban, mert bevalása szerint nem tartozik „a boldog eszelősök közé, akik büszkén hordják a vállukon rabszolga őseik hulláját, s közben maguknak követelik a legkényelmesebb lakást, a legjobb falatokat, a legszebb autókat és a legnagyobb rendelkezési jogot. És mindezt nem azért, mert kemény hitükkel, széles körű tudásukkal, világos öntudatukkal, társadalmi igazságérzetükkel kiérdemelték, hanem mert szolgáladvékok, akiknek őseit botozták és éhezették“.

A polgári gyerekszobából indult Déry tollából sosem csurranhattak ki ezek a vitriolos sorok, amelyeket a plebejus-ivadék, puritán Kassáknak joga, tán kötelessége is volt leírni.

Mozgalmi tárgyú regényeinek fiatal polgárai, akik elrúgván maguktól osztályuk martját, görcsös karcsapásokkal igyekeznek átúszni a túlsó partra, gyakran eszményítik személyükben is a munkásokat s vezéreiket. Déry, az író ezt sosem teszi. Saját tapasztalatait megtestesítő fiatal polgár-hősei szemében a proletár, a forradalmár nem csupán rokonszenves vonásai érdemén vonzó. (Műveiben ezek az alakok gyakran már-már a durvaságig kemények, kegyetlenek.) Az ügy szépsége teszi őket ellenállhatatlanná. Olyan erős az igazságuk, hogy személyükben akár visszariasztóak is lehetnek — a mozgalom tüzénél melegedni kívánó úri didergőkkel szándékosan azok —, ettől csak kívánatosabbá válik elismerésük, bizalmuk bármely csekély, mégoly nyers kinyilvánítása. Déry a paletta minden színével, nem grafikus fehér-feketével ábrázolja a szembenálló osztályok tagjait. Sem angyalokat, sem ördögöket nem találunk freskójának egyik oldalán sem. Sőt: a polgárok jószerével szánalmat ébresztenek. Csak a proletároknak van meg nála az a lenyűgöző erő, mely úgy vonzza a dekadens polgárcsmegetéket, mint némely nőket a brutális férfiaság: gyönyörteljes rémülettel. Alázatuk a velük szemben bizalmatlan proletárok iránt, már-már kéjesen önkínzó. Büntudatból, a bűnhődés—büntetés—szenvedés vágyából — mert felismert elkerülhetetlenségéből — táplálkozik. A bűn a polgári osztályé, a kapitalistáké, tudata viszont az osztályukból, mint egy szégyenletes anya-komplexusból magukat kitépni vágyó fiatalembereké. Az 1934-es bécsi munkásfelkelés élményeiből lecsapódott kisregény, a *Szemtől-szembe* egyik mellékszereplője, a maliciózus, vöröshajú Fabrizius maró gúnnyal „rekonstruálja“ a kommunistává lett polgárfiú Starke első lépését a mozgalom felé. A gyermek Starke, kormányfőtanácsosné mamájával hazafelé tartva a Tiergartenből, meglát egy koldusasszonyt fiával az utcasarkon dideregni... Éjjel álmot lát: „...egy szál ingben áll a Kurfürstendamm sarkán, esik a hó, s egyre fehérebb lesz a talpa körül az aszfalt, a lába hirtelen megkékül, s ez az ibolyakék szín egyre magasabbra száll testén, mint amikor egy üvegbe kék tintát öntenek lassan... Mondjuk, úgy álmodja, hogy *közben mintha tükörben látná saját arcát* (kiemelés tőlem — Sz. J.), amely előbb megkékül, aztán megfeketedik, a szája felreped s vérezni kezd, és a szeme sarkából is megindul a vér s vékony sávban lefolyik az arcán. Ezt a képet nem tudta elfeledni s egy hét múlva, mondjuk,

arra a meggyőződésre jut, hogy segíteni kell a szegényeken. Megtakarított pénzével, két márka és negyvenöt pfenniggel elmegy nevelőnőjéve a Tiergartenbe megkeresni a koldusasszonyt és fiát, de nem találja meg. Azóta a »gyengébb« pártján áll, ahogy mondják...“

Fabrizius elképzelésében, s talán a valóságban is Starke, s a típus, amelyet képvisel, a saját, szenvedő arcát nem tudja elfelejteni, önnön (álombeli!) szenvedése indítja meg a szegények, a „gyengébb“-ek iránt, akiket ilyenformán pártolni szegődik. Indokolt-e az ilyen paternalista csatlakozással szemben az egészséges prolibizalmatlanság? Gondoljunk csak József Attila nagyjából egyidejű soraira:

*Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,*

*.....
ő langyos vízben ül s borong,
hogy óh, mi mennyire nyomorgunk!*

*.....
Szívére veszi terhünk, gondunk.
Vállára venni nem bolond...*

Indokolt? Feltétlenül. Meg kell tenni az utat a szívtől a vállig, a résztvétől a résztvállalásig.

A *Szemtől-szembe* munkásvezére, Ernszt, tárgyilagosabban, indulatmentesen, tehát kegyetlenebbül mondja ugyanezt a feléje-feléjük tapogatózó Hintzének: „A fiatalságnak van egy korszaka, amikor saját érdekei ellen fordul, verseket ír, szerelemből öngyilkos lesz, embergyűlölő vagy jámbor; ilyenkor esetleg kiugrik az osztályából is... Hagyj magunkra! Nekünk dolgunk van, nem is mindig gusztusos, de a mi dolgunk...“

Csakhogy úgy látszik, a hivatott vezér Ernszt tudja, amit a szellemesebb, de kevésbé higgadt Fabrizius nem tud: hogy a legtöbb, osztályától elszakadni akaró fiatal polgár nem támogatni akarja a munkásokat, hanem inkább támaszt keres náluk. S nem is a jövőt fürkésző számításból. A Hintzék, Starkék, Parcen Nagyok, akár időleges, akár végleges szövetségük a munkások ügyével, harcával — ebből a kontaktusból különb emberként, minőségileg megnevesedve kerülnek ki. Ami a proletárnak a fizikai nyomor, az a társadalmi igazságtalanságra döbbszent polgárnak erkölcsi szükséglet: lökés a forradalom tábora felé. Déry munkás- és polgárábrázolása azért hiteles, mert többsíkú. Úgy láttatja őket, ahogy egymást látják, de ehhez hozzáad, szinte észrevétlen, valami megrendítően emberi többletet, egy-egy gesztust, emléket, szenvedélyt, amitől mindenki külön igazsága, sőt tévedése is, társadalmi-történelmi igazsággá lesz.

Rózsa Péter, Déry felejtethetetlen gyerekfigurái közt is a legfelejtethetlenebb az érzelmek világába vetíti azt a különbséget, amelyről a kétféle humanizmus címen máig sem szüntünk meg meditatálni: „Nem arról van szó, hogy érdemes-e valakit szeretni, hanem, hogy szükséges-e? ... nálunk, proliknál azt az ember érzése rögtön megmondja. Hogy a polgároknál hogy van, azt nem tudom. Lehet, hogy ők megengedhetik maguknak, hogy mindenkit szeressenek.“

Döbbsentesen hangzik. Különösképp egy tizenkét éves kisfiú szájából. De Déry gyermekhősei — nem gyermekek. Mindaz, ami a felnőttek világában gonosz vagy csodálatos, azt bennük, akikre ez a világ tudatukat, erejüket messze meghaladó súllyal nehezedik, életkoruk elementáris egyértelműséggé egyszerűsíti. Ha a felnőttek mindegyike Dérynél „az emberi nem teljes képét hordozza“ (megint Mon-

taigne-re kell emlékeztetnünk!), a gyerekekről bizvást elmondhatjuk, hogy parányi ördögök vagy angyalok, mindenképpen emberfeletti lények, minthogy környezetüknek csak egyetlen, de annál lényegesebb vonását sűrítik kicsiny lényükbe, mint a fehér és a fekete a spektrumot. *A befejezetlen mondat* monumentális architektúrájában Péter alakja törekeny kariatid: tonnányi terhet cipelő minatúr Atlasz. Mégis benne testesül meg az eszmének az a tisztasága, melynek felnőtt hordozóira tekintve, nem nyomhatjuk el magunkban a bámulattal vegyes szorongást. Kultsár Istvánban az író olyan forradalmár tipust rajzolt meg, amelynek hitelességét, az azóta eltelt három évtized ismeretében csak napjainkban tudjuk felmérni. Személyében, jellemvonásaiban, ideológiájában is statu nascendi érijük tetten egy jellegzetes vezetőréteg kialakulását, sőt, e folyamat magyarázatát is. Ezért alakja, meggyőződésünk szerint, egyedülálló a világirodalomban. Már Rózsáné, ez a testi valójában is gigászivá méretezett proletárasszony, oly puritán életű, „hogy az eszme gyakran alatta maradt annak, amit ő megvalósított“. Kultsár, akiből az egykori szektázó paraszt apokaliptikus idők prófétájának szavaival szól, az aszkézist annak a világos tudatában teszi élete és halála törvényévé, hogy példájával és fegyelmével olyan áldozatot követel embereitől, amit csak a jövő társadalmá tehet jóvá. „Irtózatos“-nak minősíti a felelősséget, melyet ő s a hozzá hasonlók vállalnak. Zsarnoki módon szolgálja az új világot, de önmagának is zsarnoka. Testamentuma az önfeláldozó heroizmusnak és a politikai éleslátásnak már-már a cinizmust súroló keveréke. Halála a börtönkórházban, utolsó tudatos mozdulata, mellyel fejére húzza a takarót, hogy még agóniájában se szolgáltatssa ki magát az ellenségnek, akár patetikus is lehetne, ha hidegen izzó fanatizmusának minden elemét, a legnemesebbtől a legvisszariasztóbbig nem maga fejtené fel az igazukat ismerők fölényével, elvtársaihoz — az utókorhoz — intézett búcsúlevelében, utolsókat lobbanó életerejé lángjánál.

Ki hogyan hal meg? Milyen lesz halálában? Déry lenyűgöző művészete az egyén legintimebb, mert utolsó, tanúk nélküli mozdulatából is társadalmi érvényű metaforát bont ki. Exhumáljunk két halottat a Déry-hősök hekatombáiból. Az első: „...a nyugodtan ülő test a karosszékekben tárgyilagosan, érdektelenül hatott, mint egy gép, amelyet üzemen kívül helyeztek...“ A másik: „...úgy feküdt arccal a földnek, tárt karral s térdét megvetve a sárban, mintha öltre akarna menni az anyafölddel.“

Az egyik halott — Parcen Nagy Lőrinc apja, aki magánélete és üzleti vállalkozása csődjére egy revolvergolyóval tesz pontot; a másik (Lőrinc találja meg holttestét az éjszakában) fiatal, kommunista munkás, Rózsa Péter nagybátyja.

Ha van író, aki képvisvilágát világképéből építi, akinek agykérgi műhelye legrejtettebb zugában, ott, ahol a művészi forma alakul, a világnézet sűrű anyagára bukkanunk, akkor Déry Tibor az. Választott helyéről a világban vall azzal, ahogyan a nyelv nyersanyagát kezeli. Hogy ez a Déry Tibor mennyiben azonos azzal a Déry Tiborral? — képmutató, demagóg kérdés lenne, ha nem egészítenék ki még egy kérdéssel: azonos-e *A befejezetlen mondat* világa a *G. Á. úr X-ben* keletkezésének körülményeivel? S most már záporoznak a kérdések egészen addig, amíg kipattan közülük, a többit erőlyesen letorkolva a végső, lényeges kérdés: mihez legyen hű az író, a barlangfalra kivetülő ideák világához, vagy a valóság alakzataihoz, melyeknek az előbbiek csak árnyképei? Tudjuk, hogyan válaszolt a kérdésre Platón. Csak-hogy Déry Tibor nem idealista. Nem a falat tanulmányozza háttal a barlang szájának.

Egész életművén végigvonal az elégedetlenségnek, a nyugtalanságnak, a *Ke-resésnek* az a kényelmetlen, épp ezért rendkívül etikus folyamata, amelyet egyik fiatalkori regényének, a *Pesti felhőjátéknak* kallódó polgárhőse így fogalmaz meg: „Nem tudom, mit vesztettem el, de azt nem is lehet tudni.“ Hősei közt akad olyan is, aki tudja, mit keres, akár mert elvesztette, akár mert még nem találta meg. Egye-sek a rendet, mások a szabadságot. Maga az író azt a megragadhatatlan törékeny egyensúlyt, mely a kettőt összhangba békéltetné.

Rend és szabadság

Visszapillantva a már említett csúcsról, talán pályaszakaszait is kijelölhetnek, az örök keresés és az időnkénti rátalálások cövekeivel. Egyik-másik cöveket maga az író rántotta ki a földből, hogy máshova, valamivel odébb, a területet szűkítve vagy tágítva verje be újra. Másokra csak rámutat, finom mozdulattal. Innen a csúsról széttekintve előbb Ambrus, *A kiközösítő* törékeny figurája ötlük szemünkbe, s úgy tűnik — talán megbocsátható ez a szürrealista kollázs-ötlet, ha már egyszer *A homokóra madarai* szerzőjéről van szó — mintha a teher alatt meggörnyedve egy hatalmas táblát cipelne, az egyik 1966-os *Capriccio*, a *Lisztikukac* messze lángoló betűivel: „Mert ki ér többet: az, aki nagyobb hasznot hajt az embereknek, vagy aki kisebb kárt tesz bennük? Amen.“

Mert a rend és a szabadság kérdése ez is, s egyfajta — a legrosszabbfajta — válasz lehetne rá ugyancsak *A kiközösítő*ből az egyszerre szánalmas és félelmetes spicli mondása: „Az ember arra való, hogy üldözzék.“ Persze ez a jelentéktelenségében is feltűnő Déry-hős a maga szakmai deformációjának credóját fogalmazza meg ilyen aforisztikusan. Azt hihetnők, hogy ez a hivatásos Júdás a rend embere, ha ragaszkodunk rend és szabadság ellentétezéséhez. Dehát miféle rend az, amelyben az ember arra való, hogy üldözzék?

Mintha felelni akarnának, feltűnnek távolabb ketten az anarchikus szabadság seregéből. Az *Országúton* című, 1924-ben alkotott kisregény csavargója az egyik, a másik az éppen tíz évvel később megírt *Szemtől-szembe* öngyilkos-jelöltje. Az utóbbi nem érti, miért kell mindig az egyenes úton haladnia az embernek, holott a természetben nincs is egyenes vonal. Az előbbi belátja, a szabadság nem a magányos országúton van, hiszen láthatatlan háló fogja össze minden szavunkat és tet-tünket. „A hálót kell megérteni és építeni, de kiugorni nem lehet belőle...“ Ha valamiféle lélek-vándorlás fűzné össze a Déry-hősök családfájának egyik ágát, azt, amelyben a két említett figura mellett helyet kapna Parcen Nagy Lőrinc, Farkas Zénó professzor, a *Portugál királykisasszonyban* gyönyörködő csavargó gyermekek, valamint a felejthetetlen kutya, Niki — útjuk X-ben érne véget. Abban a városban, amelyről nem tudni, fejlődőben avagy hanyatlóban van, mert „Aki az egyik szélén áll, egy ideig azt hihetné, hogy növekszik, aki a másikon, azt, hogy pusztul. Aztán fordítva.“

Mert G. Á. úr a fennálló renddel nem békélő, szabadságot áhító Déry-hősök követe X-ben. És X-ben minden szabad, de semmi sem kötelező, nincs cél és nincs erőfeszítés, az emberek ráérnek tehát, s ezért például az omladozó szálloda liftjében a kapcsolótábla nem is tünteti fel az emeleteket: előbb-utóbb csak eltalál-ják; egyébként a szobákban villanykapcsoló sincs, a világtásról — hacsak el nem

felejtik — a központi villanytelep gondoskodik, úgy, hogy rendszerint nappal ég csak a villany, éjszaka — a vendégek zavartalan pihenése végett — vaksötét van. Közhasznú szükségleti tárgyakat nem kapni a boltokban (mi az, hogy közhasznú? És miféle szükséglet?) Kifogytak a különben szeszélyből szétkapkodott kerékpárcsengek, de G. Á. úr megveszi a kék selyembútorokkal berendezett babaszobát a hozzávaló kis fürdőkáddal. A szóban forgó vásárlás egyébként hajnalban történik. Az igazgató elégedett: „Célunkat elértük, uram... Megismertük szükségleteit és vágyait, s ezek nyomán világosan kirajzolódott előttünk lelkialkata.“ A konzum-társadalomból tehát csak a pszichológizáló üzleti frazeológia maradt meg. A feudális rendből holmi hátborzongató karikatúra: úrlovasok, akik emberen lovagolnak. Minden korok utópiájából X. város legfényűzőbb, legkényelmesebb intézménye, a börtön, s ugyanonnan — újabb fintor — a törvényszék, melynek tagjai nyomorult betegek, bénák, mert szenvedők lévén, csupán ők képesek kellő együttérzésre a vádlottak iránt... Mindazonáltal az ügyész vádbeszédében kimondja: „Az igazság a mindenkori vádlott ellentéte. Egy kis általánosítással azt is mondhatnám, hogy az igazság az ember ellentéte... Tisztelt tanács, a vádlott mindig bűnös.“ A szóban forgó tárgyalás vádlottja csakugyan az: gyilkolt. Csakhogy a gyilkos az ártatlant vádolja, s hitelt is adnak szavának. Mert — mint a legöregebb X-beli ember, idősebb Larra úr, aki illetlenül, szerénytelenül hosszú ideje él már, mondja — „...a perek az idők kezdetétől fogva, mindig összefüggnek egymással...“

Igy fest hát a szabadság hona. Negatív utópia ez, bár éppúgy nevezhetnők fantasztikus szatírának is, ha Déryt Swift és Kafka utódának tekintjük. E legszabadabb műfaj összes lehetőségeit kimerítve zárul be a kör: a rákos szövetként elburjánzó szabadság, akárcsak ellentéte, az öncélként tenyésző, önmagáért való rend egyaránt ellensége az embernek. A tárgy határozta meg kibontásának egyetlen módját, a fikciót, amelyben a szabadság honának modelljét kellett felépítenie az írónak ahhoz, hogy a legcsábítóbb emberi illúzióval leszámolhasson. A valóság fölött lebegésnek ezzel az eljárásával Déry már évtizedekkel korábban élt, a *Szemtől-szembe* lapjain, ott, ahol Ernst és Hintze felálombeli látomása találkozik a ki nem mondott felismerésben: a rossz rendből kitörni, a jó szabadság felé. Mert a káosz nem; szabadság, a zsarnokság pedig nem rend.

A jó rendet, az igazi szabadságot Déry a tündéri gyöngédség tájain, a szerelmesekek, a gyermekek, az összetartó emberek kisugárzásában mutatja fel, ott, ahol az emberek meseszerű szépségben ragyognak és lebegnek, mint Chagall képcin. És tökéletes ívű mondataiban, melyek mint pompás függőhidak kötik össze a való világot az eszményivel, az ember belső valóságát az emberek közötti viszonyok külső valóságával. Mert akárcsak az erkölcsben, a stílusban sem létezhet szabadság — rend és rend — szabadság nélkül.

A kis család avagy mit eszik reggelire című egykori szürrealista játékának előszavában a hetvenöt éves Déry Tibor, aki ha elvesztett is valamit hosszú, nehéz, ragyogó útján, tudja mit, így kiált fel: „Mikor fognak az emberek megint annak tudatára jutni, hogy felelősek egymásért, hogy minden összefügg?“

Beszélgetés Párizsban a tragikumról

Kérdez: Gera György

Válaszol: Jean-Marie Domenach

Azt mondja magáról: szerkesztő, tanulmányíró, filozófus. Másnál kevesebb is sok volna. De Jean-Marie Domenachnál, a tekintélyes francia folyóirat, az *Esprit* szerkesztőjénél, a keresztény baloldal egyik szellemi vezetőjénél, e felsorolás sem szerénytelenségről, sem címkorságról nem vall; valóban ez is, az is.

Most, nem sokkal *A tragikum visszatérése* című könyve után, azután, hogy a kötetet Pierre-Henri Simon a *Le Monde* vezető kritikusa, kiemelkedő eseménynek nevezte, úgy tetszik, Domenach titulusait negyedikkkel is gazdagította: az esztéta rangjával.

Látogatásom során erről az „új” oldaláról faggattam:

Miért adta könyvének ezt a címet: A tragikum visszatérése? A hangsúlyt a visszatérés szóra teszem.

A címválasztás során Freud „az elfojtott visszatérése” és Nietzsche „örök visszatérés” kifejezése járt az eszemben. Azért esett választásom erre a címre, mert azt tartom, hogy a tragikum Nyugat történetének egyik állandója. A görög tragédia huszonöt századdal ezelőtt kihívást intézett az istenek ellen, s e kihívást egyfelől az értelem, a tudomány és a filozófia, másfelől a vallás igyekezett feloldani. Ám sem a filozófia, sem a tudomány, sem a vallás nem tudta a tragikumot teljesen kiküszöbölni. A tragikum, ilyen vagy olyan alakban, mindig visszatért. Visszatért a forradalmakban, például a francia forradalmon belül, Saint-Just és a forradalom más vezetői a végzet aktualizált formájában ütköztek belé. S visszatért a XIX. században, amikor az utópisták és a munkásmozgalom némely reménysége ugyancsak megpróbálták a tragikumot kirekeszteni. A XIX. század, persze, epikus kor volt. De lámcsak, a tragikum hamarosan visszatért, s ezúttal világháborúk, tömegmészárlások, hitleri népirátások alakjában. Aztán meg, azért is adtam e címet könyvemnek, mert véleményem szerint nagy megrázkódtatásokon túljutott korunk inkább képes tudatára ébredni a valóság tragikumának. Azt hiszem, tragikum napjainkban abban a nyugtalanságban nyilvánul meg, amely olykor az emberi cselekedet következményei előtt elfog bennünket. Például, a természet feleslegeinek kiapadása, erőforrásaink megcsappanása előtt. De ez már általában így van: a nagy bizonyosságok korát szorongás követi. Ma már nem az istenek fordulnak haragosan az ember ellen, a tudomány és a filozófia távozásra szólította fel az isteneket, az is elhangzott, hogy „Isten meghalt”; ma a visszatérő tragikum az ember műve.

Ön részletesen kifejti és elemzi könyvében a tragikum fogalmát. Véleménye szerint ez a fogalom alapvető. Mi hát a lényege?

Szememben a tragikum nem csupán holmi színházzal kapcsolatos jelző, hanem — s itt Max Scheler szavaira hivatkozom — a mindenség

alapvető struktúrája. Egyszerűbben szólva: az emberi sors egyik aspektusa. A legnehezebben leírható, mivel legfelháborítóbb aspektusa. A tragikum ugyanis nem az emberi szenvedés, nem a nyomor, de még csak nem is a halál. Gyakran hallani egy-egy autóbaleset vagy repülőszerencsétlenség után, hogy tragikus volt. Holott a tragikum másvalami. S ahhoz, hogy megértsük, vissza kell térnünk a tragédiához. A meg nem érdemelt balsorshoz, a bűnös ártatlansághoz, az emberhez, aki rosszat cselekszik, noha jóra törekedett. Csak éppen rosszul tette a jót. Ez az, amit boldogtalan boldogságnak nevezünk, amit Charles Péguy úgy fogalmazott meg: „a boldog ember bűnös“. A boldogság körén belül ugyanis van egyfajta büntudat, amit a görögök már megéreztek, és ami szüntelen visszatér tragikus konstansként. Számomra tehát a tragikum az a vétség, amely túl van a jón és a rosszon, az ember lényegbeli büntudata; a hívők okot adnak neki, az eredendő bűnt, a nem-hívők tagadják, de érzik, mint például Kafka, a modern tragikum nagy apostola. A tragikum ugyanis annak a vétségnek homályos tudata, amely fölveti felelősségünket. Mellékesen szólva, a nagy apparátussal dolgozó társadalmak fokozottan személyes felelősségünkre intenek bennünket. És ez a felelősség nem olyan, amilyennek a hagyományos morál mondani szeretné, ez a büntudat mélyebb, megcsalásunk bizonyos érzése sugallja. Van azonban a tragikumnak egy másik alkotóeleme is: a végzet. E tényező meglehetősen rejtélyes. Mi is ez a végzet? Nem a rómaiak fátuma, nem a görögök anankéja, egyszóval nem az égi hatalmak dekrétuma, földieknek szóló rendelete. Ezt a végzetet kisajátítottuk, demokratizáltuk, pszichologizáltuk. Önmagunknak egy része ez, amely önmagunk ellen fordul. Az én tudata, mondta Hegel, ám egy ellenség tudata. Hogy hagyhatom vezetetni magam e másik én által, szenvedélyem, egy másik erő által? Amelynek átengedem magam, mégpedig oly mértékben, hogy cselekedeteim ellenem fordulnak? Nem csupán az emberi, tehát egyéni, hanem a kollektív sors ismérve is ez. A tragikum egyfajta optikát, módszert ad az embernek, hogyan lássa a rosszat az életben. És ahhoz is hozzásegít, hogy jobban megértse, miért silányulnak el olykor cselekedetei, hogyan torkollnak kudarcba. Nemcsak az egyéneknek, hanem a társadalmaknak is van sorsuk, s ezt meg kell ismerni és nem szabad súlyosbítani. Társadalmi sorson azt értem, hogy bizonyos módszerekkel előre lehet látni, előre meg lehet határozni egyes csoportoknak, sőt magának az egész emberiségnek jövőjét. Ez a felfedés egyben a kockázat visszautasítása, mivel egy ilyen vagy olyan imperatívuszt teljesítenünk kell. A folyamat, úgy vélem, azt jelzi, hogy a tudomány segítségével — épp ama tudomány segítségével, amely megszabadított bennünket a régi végzet fogalmától — útban vagyunk egy újfajta sors-fogalom teremtése felé. A tragikum ugyanis, ellentétben a közhiedelemmel, nem annyi, mint átadni magunkat a balsorsnak. A tragikum a szerencsétlenség revelációja, az ellene vívandó küzdelem tudatosodása. Arra tanít bennünket, amire lényegileg egész Európa története; hogy az emberiség a nagy mítoszokon belül — például Prométheusz vagy Antigoné mítoszában belül — újra meg újra felfedezi a cselekedetet. Azt hiszem, leginkább a tragikum által szabadulhatunk fel a tragikus végzet fájdalmas nyomása alól.

Őn azt írja könyve bevezetőjében: „egy olyan társadalomban, amely mindent a hasznosság szemszögéből lát, az irodalom önkényesen kiaknáz-

ható terület lett. Ugyanaz a becses előnye van, mint a turisztikának: a fogyasztás nem szegényíti el.“ Kérem, fejtse ki részletesebben e gondolatot.

Egyfelől tiltakozni kívántam bizonyos történelmi dokumentatív kritika ellen, amely egy sereg — csupán a szakembert érdeklő — felvilágosítással veszi körül a művet, másfelől az ellen a modern kritika ellen, amely azt állítja, hogy az irodalom a jelentések önmagára utalt hálózata, és semmi köze a valósághoz és az emberekhez. E kritika szerint az a látzat kerekedhetik, hogy a könyvek csupán más könyvekre, a jelentések csupán más jelentésekre utalnak vissza. Nemrég már arról olvastam egy apológiát, hogy az író be van börtönözve az irodalomba. Ezúttal a nálunk sok kárt okozó strukturalizmusra célozok. Én radikálisan szemben állok ezzel a zárt irodalmi, irodalomkritikai koncepcióval, ezzel az új elefántcsonttoronnyal, amely totális tudományként tetszeleg, ám cseppet sem meggyőzőbb, mint a régi. Természetesen nem hiszem, hogy az irodalom és a valóság azonos, de ennyire elvágni az irodalmat a valóságtól rendkívül sajnálatos. Végtére miért tanítják a gyerekeket irodalomra, miért írnak könyveket, ha nem azért, hogy az embereket ösztönözzék, legyenek önmaguk, szeressék a világot, szeressék a többieket, jussanak széles tapasztalatokhoz? Amit én könyvemben ajánlottam, sőt nemcsak ajánlottam, hanem igyekeztem a gyakorlatban is megvalósítani, az az élet és irodalom összekapcsolása. Azt kívántam bebizonyítani, hogy találni az irodalomban közvetlenül az élethez kapcsolódó témákat, az irodalom és az élet egyetlen élményben, egyetlen Erlebniss-ben kölcsönösen gazdagíthatják egymást. Ez nemcsak személyes meggyőződésem, amit talán temperamentumomnak köszönhetek, hanem társadalmi és politikai meggyőződésem.

Mi a véleménye a modern színházról? Hogyan nyilatkozik meg a tragikum az anti-színház íróinak műveiben?

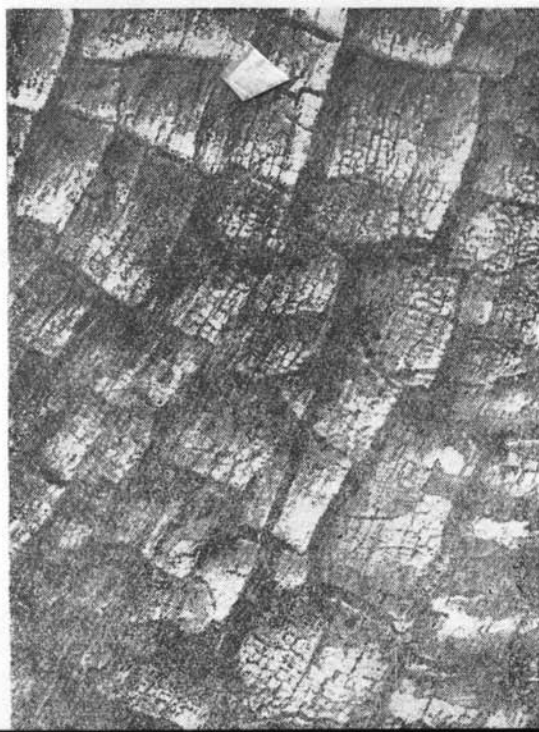
Természetesen paradoxon tragédiának nevezni — én is csak fenntartással teszem — azokat a színműveket, amelyek valójában a marionettek, farce-okra emlékeztetnek. Azt hiszem, ez a paradoxon megmagyarázható. Egy olyan században, amely kitolta, áthelyezte a tragédiát az életbe, a történelembe, s legtöbbször egy hatalmas dráma szereplőivé tett, a színház már nem képes királyokat, hősöket bemutatni. A színház nem ábrázolhatott többé jellemeket, nem revelálhatta sorsukat csak úgy, ha a paródiából, a nevetségesből indult ki. Épp ezért, véleményem szerint, a modern tragédia születési bizonyítványa az Ubu király. Ionescónál — különösen *Az orrszarvúra* és *A király halódikra* gondolok —, valamint Beckett-nél kezd ismét visszatérni az antik tragédia néhány eleme. Persze, alakjaik korántsem olyan ünneplésesek és líraiak, mint a klasszikus tragédia hősei. Szerencsétlen fiótások ezek, beteg, megcsúfolt, öreg fickók, megnyomorítottak, de a mi korunknak adekvát személyes sorsukat revelálják. Aztán meg ezekben a darabokban fel-felbukkan a végzet érzése is, az a homályos, nyomasztó érzés, amely a létre súlyosul. Kiváló példa erre Ionesco *A király halódik* vagy *Az orrszarvú*, illetve Beckett utolsó műve, az *Óh, a régi szép napok*. Itt kiderül, hogy az embereket könyörtelenül bebörtönöző idő a modern tragédia egyik lényeges mozzanata. No meg az, hogy az ember kiürül, idegen, kusza, ellenőrizhetetlen

erők rabja lesz, Ionescónál talán a bürokrácia, masoknál a szükségszerűség, esetleg a hamis szükségszerűség foglya. Persze, ez gyakran groteszk, parodisztikus, de úgy vélem, tökéletesen tükrözi korunk tragikus valóságát, demokratizált tragikumát.

S végül... igyekeztem megmutatni, hogy a tárgyaknak egyfajta csábítása — ahogy az nálunk megnyilvánul — miként alkotja újjá a végzetet, mégpedig egy meglehetősen gonosz végzetet. Az ember a tárgyak áldozata. Arra az emberre célok, aki képtelen megszabadulni egy sereg újra meg újra rázúduló holmitól. Ez is a modern tragikumhoz tartozik. Ez a tragikum nem hasonlít már Corneille fennkölt végzetéhez, ez nem hősiesség, emelkedő, hanem hanyatló, hogy fizikai szakkifejezéssel éljek, entropikus tragikum, egyszóval langyos.

Van könyvében egy fejezet, „A második romantika“ címen. Úgy véli-e, hogy a romantika és realizmus ellentétes gondolkodásmódok?

Nem hiszem, hogy a romantika és realizmus okvetlenül szembenálló fogalmak. Igaz, a romantika a valóság lapos, banális értelmezése ellen jött létre, a szív tiltakozása az értelem szárazsága ellen. De ez nem jelenti, hogy a romantika nem lehet realista. Hugónál gyakoriak nagy lírai mondatok közepette a realista részletek. Végül is a szívnek is van realizmusa, a lelkesedésnek is, van lírai realizmus is... erről a mi technikai-tudományos korunkban gyakran megfeledkezünk. Nem, én a második romantikáról szólva egyfajta egzisztencializmusra, Sartre és különösen Camus egzisztencializmusára gondoltam. Azt tartom, hogy nem mentek elég messzire, visszahőköltek a részben általuk feltámasztott abszurd következményei előtt. Maga a realizmus... számomra: igazságra törekedni. A lehető legmesszebbre elmenni az autentikus felfedezésben. Épp ezért szememben a realista mű lehetővé teszi, hogy túljussak a környező tárgyak és személyek felszínességi küszöbén, hogy az igazság, a lényeg felé hatolhassak.

*Bartha Arpád:
Emberek,
vigyázzatok!*

Díszelőadás és bankett

Az autóbusz meg-megtorpanva zötykölődött a téli reggelben. Hátul a felnyitott motorház sivitva okádtá a meleget. Az ablakokon, a kék dokk-függönyök mögött vastag erekben csurgott az izzadság. Csupán a sofőr fölött kínlódott egy apró égő, megvilágította az első üléseken dülöngélő utasokat. A hótalan téli reggel tinta-sötéten úszott el az ablak alatt; egy-egy kilométerkő fehér hasábjára lépett elő, s maradt le a hánykolódó busz mögött. A jegyszedő mellére ejtett fejével szundikált; tányérsapkája ütemesen kotyogott a ringásokra; ölébe szorított táskájában zörgött az aprópénz. A sofőr mereven figyelte az utat. Kavicsthalmokat, kockakőrakásokat világitott meg a reflektor. Közöttük mély gödrök szaladtak a kerekek alá. A sofőr kapkodta a kormányt, és a foga között káromkodott. A visszapillantó tükörben dühös pillantásokat vetett a szundikáló jegyszedőre, mintha ő lenne az oka ennek a pokolian rossz útnak. Mintha ő találta volna ki, hogy aszfaltozni kell, s ő hozatta volna ide dombnak-bajnak, rugó-kínozó, sofőrt próbáló akadálynak a homokot, a kavicsot meg az aszfaltozáshoz szükséges minden kelléket.

Krisztáék a fény és árnyék határán ültek. Kriszta fáradt, karikás szemekkel, elszánt sértődöttséggel mereven előre nézett. Magasra tupírozott haján, a rázkódástól, félrecsúszott a túllkendő. Menyhárt feje ide-oda himbálózott: tátott szájjal aludt. Ha az autóbusz balra billent, teljes súlyával nekidőlt Krisztának. Az asszony ilyenkor ideges mozdulattal lökött egyet rajta. Az utóbbi napok feszültsége, sikertelensége sűrűsödött ebbe a mozdulatba.

— Mi van? Hol vagyunk? — riadt fel Menyhárt.

Kriszta összeszorította az ajkát, nem felelt. A férfi álmos, bamba szemekkel belebámult az izzadt ablaküvegbe.

— Azt hiszem, elaludtam — mondta Kriszta felé fordulva. — Alig várom, hogy otthon legyünk. — Aztán, hogy nagyot ugrott az autóbusz: — Sohasem lesz már meg ez az út.

Ásított, és kilátszottak a fogai, duzzadt nyelve. Csámcsogva fészkelődött, még szusszant egy párat, és a mellére ejtette a fejét.

Kriszta arra gondolt: aludj csak, az a tied! És gyűlölte a mellette hortyogó férfit. Ez az érzés viszont Bovarynét juttatta eszébe.

Krisztának Bovaryné volt a kedvenc olvasmánya. Főzés közben is ott volt a keze ügyében, s ha a gőzölgő hagyma nem fenyegetett odapirulással, azonnal felütötte a könyvet. A zöld vászonkötésről már teljesen lekopott az aranyozás, de ezzel sem veszített semmit az értékéből. Kriszta értette Bovarynét. Legalábbis úgy érezte, hogy mélységesen megérti. Olvasta a sorokat, és sűrűn sóhajtott: szegény, szegény asszony. És a sóhaj mellé könnyeket morzsolt szét a szeme sarkában. Ezután mindig ölébe ejtette nagy, csontos kezét, és a falra pingált égőpiros cseresznyéket nézte mereven. Nézte a cseresznyéket, és eregette a sóhaj-szappanbuborékokat. Bovarynéért sóhajtozott, de tulajdonképpen magát sajnálta. Megfejtethetlen rokonságot érzett Bovarynéval. Csakhogy hozzá nem volt kegyes a sors, sohasem lepte meg a nagy kalanddal. Hétköznapokra szabdalta életét nem kavarta soha semmi. Bement az iskolába, idegeskedett a fafejű parasztyermekekkel, hazajött, és beállt a mosatlanok közé. Ennyi.

Ezért jelentett akkora izgalmat ez az utazás. Ó, micsoda remények tomboltak benne! Micsoda izgaiom, micsoda álom! Egy rés nyílt, egy rés, amelyen... S lám, most zötyög a busz. Zötyög, zötyög, végeérhetetlenül, s mellette hortyog a...

Most újra a kopaszra nyírt fejek következnek, a mosatlanok, hagymaszag, tenyérnyi ablak, por, unalom, emlékezés... Még emlékeknek sem lesz ez a bankett. Marad a menyasszonyság. Csak a menyasszonyság. Más semmi. Néha erre emlékezett. De ez az emlék is lassan elmosódik, mintha kevés vegyszert használtak volna a fénykép fixálásakor. A felfrissítő elixir már régen kifogyott házi laboratóriumukból...

Pedig a menyasszonyság...! Mégiscsak volt abban... Valami...

A völégény alacsony homlokú parasztlégény volt.

Kriszta, mikor ez eszébe jut, sóhajt és pislog. Nagyon sűrűn pislog. Szempillái mint csóré verébfiókaszárnnyak repdesnek. Keskenyre szorított ajkai kifehérednek. Mostanában egyre kevesebb büszkeséget érez, inkább mártíromságot. Ettől magasra szalad a szemgolyója, mint bizonyos szenteknek a képeken.

Mert lám, itt ül mellette, és hortyog. Döccen az autóbusz, és teljes súlyával nekidől.

Hát ez lett a romantikából. Ez lett abból, hogy magához emelte. Hogy kiemelte a ganerakások közül. Ez a hála: hortyog. Ott, a színház előtt is... Amikor ő azt érezte, hogy a világ omlik össze, amikor az álmai pukkantak szét, amikor a lélegzete is elfogyott, és az aszfaltnak kellett volna megnyílnia... ez csak a vállát vont: na menjünk. Neki egy vállvonás volt. Egy vállvonás a díszelőadás. Mi az neki?

Nos, a díszelőadást még ő is kiheverné. De a bankett! Erre épített mindent, ettől várta az újjászületést... Újjászületést, vagy... Valamit. Bármit.

Valamikor az a magához-emeléses játék volt az újjászületés. Legalábbis akkor azt gondolta.

Ma már ott tartanak, hogy egyre gyakrabban juttatja a mellette hortyogó eszébe az indulást. Azt, hogy honnan is jött. És csak neki köszönheti... Ezzel is hangsúlyozva a köztük lévő lényegbeli különbséget.

Menyhárt eleinte figyelmesen hallgatta az ilyen fejtegetéseket, s az arcán látszott, hogy elismeri a kérdésselvetés jogosságát, s méltányolja is az asszony szellemi fölényét. Sajnos, ez már régecske volt. Mostanában már nagyon unja a szöveget, s ahogy Kriszta belekezd, már káromkodik is. Igen, káromkodik. Krisztának elakad a lélegzete, de hallgatnia kell ezt a trágárságot. Az ilyen incidensek után aztán még mártírosabb színezetet kapnak a menyasszonyos emlékei. Most már minden kétséget kizáróan úgy emlékszik a dologra, hogy keserves belső harcok után emelte magához a parasztlégényt. És ebben volt is némi igazság... Aztán, amikor a gondolatsort indító eseményekről megfélejtkeznek, s csak a mártíromság piheg a mellében, s ellágyulva engedi át magát fantáziája játéknak, akkor úgy villannak elő benne az események, mintha Jókai tollából csepegnének a szívébe. Igen, mert abban volt valami. Szépség — talán. Romantika. Igen, romantika. A legénynek harcolnia kellett a csúnya, de rátarti tanítónőért. A harc-gondolat megszépül, lebegni kezd, kék fátyol lengi körül, középkori vár csúcsíves árkádsorai fogják közre, virágzó akác-ágak hajolnak fölé... Amolyan királynő—rabszolga játék. Amelyben a királynő szeszélyétől függ a harc kimenetele.

Valójában a harcot a legény vívta. Méghozzá a családjával. De ezt, mint lényegtelen, Kriszta mindig elejti. Nem úgy Menyhárt. És arra is volt már példa, hogy — két káromkodás között — Kriszta fejéhez vágta ezt. Az egykori legény szülei már kinézték a fiúhoz rangban-földben-miegyebekben illő mátkát, s mint

minden ember, ők is ragaszkodtak saját elképzelésükhöz. Mivel Menyhárt nem volt túlságosan ragaszkodó természetű, hát komolyan vették azt a fenyegetését, hogy elmegy a háztól. Egyetlen szem gyermek volt, mondhatott efféléket. Az öregek, mit tehettek, beleegyeztek, de végérvényesen csak a templom mögött, a temetőoldalban nyugodtak bele a történetekbe.

Kriszta királynői szeszélyei között a tanulás is szerepelt. A legénynek tanulnia kellett. Ez volt az a bizonyos magához emelés. Ez volt a romantika, mert hosszú téli délutánokon együtt görnyedtek a könyv fölé.

Menyhárt mindebből az alacsony homloka mögött nehezen mozduló agyával vívott embertelen küzdelemre emlékszik. A tanulás sohasem volt az erős oldala. De hát abban az időben mindenki ezt csinálta, lapáttal dobták az emberek után a diplomát, hát ő sem akart a diplomahullásból kimaradni. A nagy tülekedésben sikerült egyet elkapnia, s aztán nagyon kihúzta magát, amikor a faluban először szóltak utána: tanító úr!

Legrosszabb pillanataiban sem tagadja, hogy Kriszta nélkül... Hálás is volt neki nagyon sokáig, de ráunt a mindennapos hálálkodásra.

Viszont éppen ez fáj Krisztának. Az, hogy mire egyvonalba kerültek, a romantikának is befelezgett. Jöttek a szürke hétköznapok, olyanok, amelyeket csak a naptárban lehet megkülönböztetni egymástól. Jöttek a mosatlanok, gyűrött, szennyes ingek, izzadt zoknik, mosófazék, dagasztóteknő, fafejű parasztgyermek, és jött a trágárság is. Csak a romantika lett oda. Teljesen eltűnt az életükből. Hiába lesett ki a kicsiny ablak vászonfüggönye mögül, csak port, sárt és unalmat látott. Az élet ment előre a maga megszokott rendjén: utat javítottak, sáncot takarítottak, születtek, meghaltak, pletykáltak, sóhajtoztak, társulásba boronálták a földeket, kollektívet avattak, emberek jöttek, emberek mentek, ma fent, holnap lent, nyár volt, tél volt, eső volt, szárazság — csak a Kriszta életében nem változott semmi.

Illetve... Egy-egy szélborzolás azért...

Új agronómus jött például. Kriszta szeme várakozóan kitágult. Aztán nem történt semmi, és az agronómus is bevonult a régiségek kelléktárába.

Új kórorvos érkezett... de már a harmadik nap kiderült, hogy családos.. Tehát nem jöhetett számításba. Bár... Csak az ilyesmit nagyon nehezen tudta volna beleilleszteni puritán nevelési elvei közé... Igaz, egy tavaszi éjszakán, amikor a nyitott ablakon át különös hagok szivárogtak be a hitvesi ágy paplana alá, beismerte magának, hogy nem lenne ereje ellenállni...

Azt akkor nem vette figyelembe, hogy erre az ellenállásra sohasem volt szükség...

A tantestületben is volt némi mozgás, fiatal emberek is érkeztek, de — sajnos — nagyon rövid ideig fejezték rajta a tekintetüket.

— Az életünk olyan, mint egy mozdulatlan tó tükre — mondta Kriszta, aztán hiába törte a fejét, nem jutott észébe, hol is olvasta ezt a hasonlatot. Egy dolog vizgasztalta: nagyon ráillik szürkévé silányult életükre.

Férje rokonait tisztes távolban tartotta, hidegen fölényes vagy még inkább fensőséges volt velük szemben, nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy szó-tövisét a bőrük alá ne szúrja, eszükbe idézve, hogy kik is, mik is tulajdonképpen, és milyen tisztelettel tartoznak felnézni rá. Nos, a szöveg, a szúrások most is megmaradtak, de üres szólamokká koptak, jelentéktelen semmiségekké. És nem is bántották már, mert él nélkül, meggyőződés nélkül mondta, és közben észre sem vette, hogy ő az, aki a rokonok, falusiak társaságát keresi, és szeretne kitörni a maga köré épített nyomasztó magányból. Abból a magányból amely már ott szorított minden mozdulatában. Menyhárt hortyogásában, ott pirult az apróra vágott

hagymakockák gőzében, ott sunyított a javításra váró füzetlapok között. De leginkább az arcán szétfutó szarkalábak pókhálóiban. Abban, hogy most már reggelenként, fésülködés közben, fehér szálak is akadnak a fésű fogaira...

A külső elváltozások emberséges hangokat csikartak ki belőle.

Titokzatos belső hang figyelmeztetett, hogy egy soha-nem-volt ifjúság pillangószárnyáról egyre jobban lekopik a tarka hímpor... S a nagyon érzékeny műszerek már jelezték, hogy ezzel az elérhetetlenség távolság-fala emelkedik lassan Kriszta és a nagy kaland közé. A Bovaryné-méretű nagy kaland esélyei egyre zsugorodtak, egyre távolodtak, és — bár nyíltan nem ismerte volna el — ezzel arányosan szállította le magában az igény-mércét... És egy nagyon sötét pillanatában már azt sem bánta, ha a szabó is, csak...

És akkor jött ez az új lehetőség!

Nem, nem ment a tanítás, és nem ment a mosogatás, nem ment semmi. Csak a meghívó létezett! A meghívó a díszelőadásra. Ez foglalta le minden gondolatát. Izzadt és melege volt, fázott, és hevült, duruzsolt és sírhatnékja támadt, nevetett és táncolt. Olyan kedves talán sohasem volt az elképedt férjhez.

Menyhárt már annyira hozzászokott felesége mord, mindig tüskés természetéhez, hogy most értetlenül állt az érzéshullámvás hevesége előtt. Gyanakodva figyelte Krisztát, s ámuldozva vakargatta a füle tövét. Ha egyedül maradt, feltámasztotta az állát, s bambán belebámult a levegőbe: mi üthetett ebbe az asszonyba? Az osztályban is olyan figyelmetlen volt, mint soha azelőtt. Egyik nap például, amikor már vagy tíz perce áldogált a katedra mellett az a gyermek, aki kihívott felelni, hőkkenet kapta rá a szemét: mit ácsorogsz itt? Takarodj helyre! Aztán újra feltámasztotta az állát. Később, anélkül, hogy megmozdult volna, csak felmordult: na, folytasd. Aztán dühösen és pircsan ugrott talpra, hogy miért röhög az osztály...

Kriszta neki köszönheti, hogy ez a meghívó az asztalukra került. Az egykori legény — miután egyvonalba kerültek — megkóstolta a nyüzsgés ízét, rájött az előnyös oldalára, és ha kellett, ha nem, mindenbe beledugta az orrát. Már ahova hagyták neki. Így sikerült, hogy nagyon lelkesen, de egyáltalán nem önzetlenül, mert némi pénzt is hozott a konyhára, közönségszervezéssel is foglalkozott. Jegyeket kapott a közeli város színházától, autót küldtek a nézők után, s így elég gyakran előbbre lendítette a színház megszorult közönség-tervét. Az ügylet elég jól ment, mert a népek már halálosan unták a rengeteg szakadt filmet, amit a helyi moziban vetítettek, s szívesen „áldoztak“ egy kis városi kiruccanásra. Annál is inkább, mert a színházlátogatás a leggyakrabban valamelyik vendéglő fehérasztala mellett végződött...

Teljesen érthető, ha a színház halás vezetősége, fennállásuk ötvenedik évfordulóján, meghívót küldött a díszelőadásra.

Azt már Kriszta kombinálta ki, hogy a díszelőadás után bankettnek is kell következnie. Bár erről a meghívó nem árulkodott. Különben is az ő fantáziája már régen lesiklott a meghívóról, s messze előreszaladt térben és időben, s különös pír égett az arcán, szemében gerjedelmes fények sunyítottak. A meghívó az adminisztratív kérdés, az a férjre tartozik. Ezt az izgalmat, ezt a szorongató lázt ő úgysem értheti meg, s különben is minden porcikája azt sugározza, hogy most! Most meg kell történnie! Borzongás a bőr alatt, remegés a szívben, elfogyó lélegzet, tehetetlenül, önsúlyuknál fogva röpködő ujjak, trillák a torokban... Ó, Bovaryné! Szegény, szegény Bovaryné.

És az első prózai kérdés:

— Énistenem, mit veszek fel?

Kitárta a szekrényt, és feltúrta, kiszórta a ruhákat, felkapta és mellére szórította, tükör előtt illegette... Jaj, neki ezen a banketten tündökölnie kell! Most vagy soha! Ilyen alkalom nem volt, és talán soha ebben az életben nem lesz. Az alkalmat pedig fülön kell fogni, meg kell ragadni, tíz körömmel belé kell kapaszkodni, nehogy elinaljon!

— Énistenem, énistenem — motyogta mindegyre, nekipirulva, előreszaladó, megfélemlített fantáziával.

Mert az sem kétséges, hogy a banketten valamelyik színész mellé kerül...

Erre a gondolatra minden erő kiment a térdéből, és már azt sem tudta mondani: énistenem. Kuporgott a rekamién, elzsibbadva, ziláltan.

Igen, valamelyik színész, valamelyik csodálatos lovag mellé, akit annyiszor, de annyiszor megbámult a reflektorok csillogásában... Ott fog ülni mellette és az... Énistenem! Jaj. Elkerülhetetlen, hogy az ne udvaroljon... Rengeteg pajzán históriát hallott a színészek forróvérűségéről...

Biztosan udvarolni fog!

És akkor...!

Szörnyű izgalom.

Nem, hát ezt nem lehet kibírni! Ezt valakinek el kell mondani!

Felpattant a rekamiéről, és nyomban átszaladt a borbélynéhez:

— Képzeld, Vilma! Képzeld! Bankett... Elképesztő, milyen társaság lesz! Csupa művész — hadarta egyszuszra.

Vilma, akit a világon minden érdekelt, kimeredő szemmel várt valami értelemeset is.

Pedig Krisztában a fogalmak a nagy örömtől összetorlódtak, a torkát szorongatták, a mellében dörömböltek, és felszínre kívánczoltak:

— Kritikán felüli társaság! — lihegte, és a nagy lendületben észre sem vette, hogy nem a legszerencsésebben fogalmazott. De ki törődik ilyen történelmi pillanatban apróságokkal!

Márpedig erre figyelnie kellett volna, hiszen annyira új volt ez a megállapítása, hogy a borbélyné nem is értette, a kisebbségi érzése támadt, amitől minden érdeklődése irigységbe duzzadt:

„Na, nézz oda a penészvirágra! — biggyesztette el az ajkát, s leeresztett szempillája alól végigmérte az izgalmaktól piros Krisztát. — Hogy oda van!”

Nem is tudott szabadulni ettől a mondattól: mint meggajdult kutya a farka után, úgy forgolódott a borbélyné gondolata is Kriszta érthetetlen mondata körül. Ha hallgatta is az előadást, a tudatáig nem jutott el semmi belőle, s izegve-mozogva helyezkedett a széken, s reflex-szerűen dobta közbe: — hát igen... persze... hoogyne... ajaj — csak minél hamarabb túllegyenek rajta. S még jóformán ki sem lépett a lakásajtón, a szabóékhöz robogó Kriszta, Vilma máris becsörtetett a borbélyműhelybe és az éppen szappanozó életépárja mellének szegezte a kérdést:

— Te, Lajos! Mit jelent az, hogy kritikán felüli?

Béládi Lajos, csápszerű, hosszú ujjával rátenyerelt a kliens fejére, s mert okos ember hírében állott, hát összeráncolta a homlokát, felnézett a mennyezetre, ahol éppen egy sereg teletvészelő légy masírozott — és gondolkozott. Vagy még inkább, ahogy kedvtelve mondani szokta; koncentrált. De nem jutott semmi az eszébe, hát a borotva nyelével belekavart a füle tövébe, levette a pillantását a plafonról, és mérgesen az asszonyra vetette, amiért ilyen kellemetlen helyzetbe hozta a behabozott kliens előtt, s kibőfentette:

— Az egy nagy marhaság!

De ezzel egyáltalán nem nyugtatta meg a feleségét.

Kriszta ezalatt már a szabóműhelyben nyomta a zavaros szöveget. A nagy nekihevülésben az sem jutott eszébe, hogy neki nem ildomos idejönni. Legalábbis eddig nagyon kerülte a szabóműhely tájékát, de legfőképpen a szabóné szúrósnak vélt, kutató pillantását. Valahányszor találkoztak, zavar és lelkiismeretfurdalás bizonytalánította, s tette repdesővé a tekintetét. Ugyanis egy három év előtti farsangkor, a kultúrotthonban, a nagyon spicces szabó felkérte táncolni, s forgás közben — oda-odaütődve a többi párhoz — elkezdte markolászni az ő hátán a szövetrohát. Semmi kétség: nem a lökdösődéstől veszett egyensúlyát akarta ily módon visszaszerezni. Annál is inkább, mert teletalppal lépve, akihez hozzáfenődött, az messzeperdülve rántotta magával partnerét is. Más szándékok bujkáltak a szabó tenyerében. Olyan szándékok, melyektől táncos érzések pezsdültek Kriszta bőre alatt, zavaros bizsergések emelintették szárnyukat a mellében, s belepiruiva tisztította markolászó partnerét.

— Ne, ne! — suttogta kiszáradt szájjal. — Meglátnak...

— Ugyan, tanítónéni! — mondta a részeg szabó, és esze ágában sem volt abbahagyni a szövetyűrést.

Ekkor Kriszta — mit tehetett ekkora állhatatosság láttán? — gondolatnyit engedett a távolságon. Persze azonnyomban elvételte a lépést, s rágyalogolt a szabó bakancsára.

— Nem tesz semmit, tanítónéni.

Kriszta egészen ellágyult:

— Ne mondja nekem, hogy tanítónéni.

— Hát?

Kriszta mélyen leeresztette a szempilláit. Jól emlékezett, hogy egyik filmben, hasonló helyzetben, pontosan így tett a főhőső is.

— Mondja, hogy Kriszta.

— Kriszta — csuklott a szabó és nagy, duzzadt szemeket meresztett a nőre.

Csárdást táncoltak ugyan, de Kriszta úgy érezte, mintha keringő szárnyain röpiülne, átengedte magát a forgás sédületének, fülében nagy szimfonikus zenekarok visszhangoztak, tágult a kör, a kultúrotthon füstös gerendái a végtelenbe úsztak, helyüket csillárok fényárja foglalta el, felragyogott a pislákoló félhomály, az ő hosszú ruhája az olajos padló helyett a fényes parkettet sepette, derekát kecsesen hátrabillentette, érezte, hogy lobog nyomában fény-szelet kavarva a haja... És mindegyre elvételte a lépést.

Azóta Kriszta borzongva kerülte a szabóműhelyt és a szabóné tekintetét... És azon fohászzkodott: nehogy az emberek!...

Erre a fohászra azonban egyáltalán nem volt szükség, mert a világon senkinek sem jutott volna efféle az eszébe, annál is inkább, mert mindenki tudta, hogy a szabó délelőtti sétái a tejsarnok szeparátorai között végződnek. És az is köztis mert volt, hogy nem a szeparátorok működési elvét tanulmányozza!

Ezt ugyan Kriszta is tudta, mert minden ilyen hír az ő telefonközpontján is átfutott, de a szövetroha-markolászás óta csalhatatlanul tudta, hogy az csak fal, elterelő hadmozdulat, és az igazi cél ő, nem pedig a tejsarnokos nő. Még akkor is, ha a szabó azóta semmi jelét sem adta közeledésének, s továbbra is a tejszeparátorokat látogatta. Mindez arra mutat, hogy óvatos, és nem akar kockáztatni semmit. Egy teljesen megbízható bizonyítéka is volt; azt a nőt egy napon sem lehet emlegetni vele, mert most végzi az elemi hetedik osztályát — méghozzá levelezés útján. Hát lehet vetélytárs az ilyen?

Mindez most nem jutott eszébe. Egyelőre a szabó feleségével tárgyalt:

— A fekete bársony kisestélyimet veszem fel — döntött.

— Csakis — helyeselt a szabó felesége. Kicsi, kövér asszony volt, a seprű nyele az orráig ért, ahogy érdeklődve állt Krisztával szemben.

— Egy óriási dologról van szó — lelkesedett Kriszta, és a hatás kedvéért meg is ismételte: — Oriási! Végre egy nekem megfelelő, hozzám méltó társaságba kerülök! Mert ezek, akik itt, ebben a koszos fészekben...!

— No, már!... — rántotta fel a szemöldökét és a seprűt a szabóné asszony. — No, már! — ismételte ő is, nem éppen hízelgő hangszíjjal. A cirokseprű idegesen táncolt a padló hátán. A szabóné orra alatt — hormonzavarai jeléül — pihe bajuszszálak ágaskodtak. Homlokán csillag alakú fehér folt jelent meg, s élénken vált ki az egészséges vörös alapból. A szabó rendszerint eddig tartott ki a véleménye mellett, de a csillag megjelenésekor gyorsan a dolga után nézett...

De Kriszta a fellegekben lebegett, és nem jutottak el tudatáig az ilyen földi dolgok.

Amikor már a női fodrászüzletben ült, akkor sem csillapodott benne a felkavart mámor. Mesébe illő királynői tartást vett fel, és a hanghordozása is nagyon idegenül csengett:

— Olyan frizurát csináljon, mint egy álom — parancsolta a tartásnak megfelelő modorban. — Olyan lakkot kenjen a körmömre, amilyen senkinek sem lehet, hogy ott, azon a banketten...

Különösebb magyarázatra nem volt szükség, mert az egész falu ismerte a Krisztáékat ért rendkívüli megtiszteltetést. Ennek ellenére Kriszta magyarázattal szolgált:

— Bankett lesz és elképesztő társaság. Az uramat meghívták, mert ő rendes színházi tag — mondotta, de nem tűnt fel, hogy két lényeges hibája is volt ennek a mondatnak. A színházi tagság csak az érzékenyebb füleket sértette, de az „uram“ meghatározásra mindenki felkapta a fejét. Ezt a kifejezést Kriszta eddig nem használta. Sőt, ha valaki így merészelte nevezni a volt legényt, akkor erélyesen tiltakozott, s kijelentette, hogy neki nincs URA, csupán FÉRJE, ami lényeges különbség.

Ebből is látszik, mennyire megkavarták Krisztát az események.

A fodrásznő, kicsi, barna asszony, fürgé ujjakkal dolgozott, és közben titokzatosan mosolygott. Bizonyára Kriszta is hasonlóképpen tesz, ha kívülről szemléli a dolgokat, de így... A többi asszony, akik sorukra vártak, és soha életükben ilyen bankettet nem láttak, tátott szájjal hallgattak, és módfelett irigykedtek. És Kriszta is elemében volt, mint törénelem-órán szokott, amikor is szabadjára engedheti a fantáziáját...

A nevezetes délutánon bekocsikáztak a városba. Szegény Menyhárt előzőleg a kínok kínját szenvedte végig, mert Krisztának nem tetszett semmi rajta:

— Hogy áll a nyakkendő? — sivitotta. — Összegyűrőd az inged! Fésülködj meg becsületesen! Jézusom, így akarsz elindulni?!

Menyhárt káromkodott és fésülködött.

Kriszta végigmustrálta. Menyhárt pislogott, aztán sóhajtott, hogy: na talán... Akkor Kriszta mást kezdett:

— Eltetted a meghívót?

Vagy:

— Megvan a meghívót?

Végre aztán a buszban ültek, Menyhárt megbékélten fészkelődött. Kriszta mellette ragadta:

— Elhoztad a meghívót?

Menyhárt a csomagtartót nézte. Már halálosan unta az egész díszelőadásos-

bankettes dolgot, s már nagyon sokadszor a pokolba kívánta a színházat, az évfordulót, és saját magát is, hogy ide jutott.

És a tetejébe, mivel volt még idejük az előadáskezdésig, ellátogattak néhány ismerőshöz, mert Krisztának mindenütt el kellett mesélni, hogy: kritikán felüli társaság... És beinkasszálni az irigy pillantásokat. Ez már Menyhártnak is tetszett, és illegette botorkált a felesége mögött.

Negyed nyolckor ott voltak a színház előtt.

Üres a térség.

Rossz sejtelmekkel néztek egymásra.

— Ugy látszik, nyolckor kezdődik — vélte Kriszta.

— Lehet — hagyta rá Menyhárt.

Elsétáltak a sarokig és vissza, Kriszta lóbálta a retiküljét, mozgatta az ujjait, és izzadt a tenyere. Hirtelen megállt:

— Vedd csak elő a meghívót — semmi jót sem ígért a hangja.

Menyhárt torkig volt a meghívós érdeklődéssel, direkt más zsebében kereste. Matatta a zsebeit unott flegmával. Kriszta türelmetlenül dobbantott. Végre előkaparta a meghívót, és most azonnal Kriszta szemébe ötlött az, ami eddig teljesen elkerülte a figyelmüket: a díszelőadás délután hat órakor kezdődik.

— Te! — hörögte Kriszta olyan hangon, hogy Menyhárt önkéntelenül az arca elé kapta a kezét. Onnan pislogott Krisztára.

Álltak és néztek egymásra vad ellenségesen, és Kriszta úgy érezte, hogy súlyed alatta az aszfalt, hogy nagy robajjal összeomlik benne valami, hogy...

Menyhárt valami elégtételfélét gyömöszölt vissza magába. Osszeszorította a fogát, és így bűnbánónak hatott.

Mégis elmentek a bejáratig. Az üveges ajtón át jól látszott: tömve a ruhatár.

A higanygózlámpák fehér fénye gúnyosan verődött vissza a színház nagy ablakairól.

— Na, menjünk — mondta Menyhárt.

— De hiszen... — hápogott Kriszta.

— Csak nem akarsz most bemenni? Majdnem két órája...

Kriszta azt akarta mondani, hogy a bankett... de nem jött ki több hang a torokán. Nagyon gyűlölte azt a polgárt, aki ott állt mellette.

Mentek csoszogva, lógó kezekkel, különösen feleselt lépteik alatt az aszfalt. Kriszta úgy érezte, hogy kóvályog a feje, bár feltehetően csak a szokatlanul feltupírozott haja vesztette egyensúlyát...

Most, ahogy az autóbusz döccenve megállt, végre felálhattak, s kinyújtóztathatták zsiabdadt tagjaikat.

Fáradtan, dideregve kászálódtak le a buszról. A falu fölött éppen megvilágosodott az ég, s vékony szél sepert végig az úton.

A kicsi ablakú lakás lehelte a hideget. Kriszta nagykabátban állt, mozdulatlanul, egy pontra szegezett tekintettel. Menyhárt fújtatva hozta a forgácsot, petróleumot locsolt be a kályhaajtón, aztán elégedetten dörzsölte össze a kezzeit, amikor patogva felszaladt a láng.

— Csakhogy hazaértünk.

Kriszta kiégettnek, üresnek, becsapottnak érezte magát, vörös körmeit nézte; a platten résein kikukucskáló lángok fénytáncot roptak sápadt arcán. Akkor Kriszta a volt legény elé lökte a kezét:

— Kapard le!

Menyhárt nem kérdezett semmit. Mindig a zsebében hordta a bicskát, most elővette, és szó nélkül vájni kezdte Kriszta körméről a lakkot.

1939. SZEPTEMBER 1. — 1969. SZEPTEMBER 1.

A NÜRNBERGI NEMZETKÖZI KATONAI TÖRVÉNYSZÉK JEGYZŐKÖNYVEIBŐL

Kereken harminc esztendeje, 1939. szeptember 1-én tört ki a második világ-háború.

Az évforduló alkalmából részleteket közlünk von Ribbentrop, náci külügy-miniszternek és Wilhelm Keitel tábornagynak a háborús főbűnösök perét 1945—46-ban tárgyaló nemzetközi bíróság előtt tett vallomásaiból, amelyek a háború kitörését közvetlenül megelőző napok diplomáciai eseményekre vonatkoztak. Közzéteszük továbbá Alfred Helmut Naujoksnak, az „aprómunkát” végző SS-ek egyikének tanúvallomását a gleiwitzi provokációról. A részleteket a francia nyelven kiadott jegyzőkönyvek X. és XXXI. kötetéből válogattuk (Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International. Nuremberg, 14. XI. 1945. — 1. X. 1946. Édité à Nuremberg, 1947).

A kihallgatás között részleteiben szereplő többi személy: Dr. Horn és Dr. Otto Nelte, von Ribbentrop, illetve Keitel hivatalból kirendelt védőügyvédje, Sir David Maxwell Tyfe, brit főügyész helyettes.

Von Ribbentrop kihallgatása

DR. HORN: Igaz-e, hogy Berlinbe való visszatérése után értesült az angol—lengyel garanciális egyezmény aláírásáról? Hogyan reagált ön és Hitler erre?

VON RIBBENTROP: Augusztus 25-én értesültem a Führer és Henderson nagykövet megbeszéléséről, amely távollétemben, augusztus 22-én, Berchtesgadenben zajlott le. E megbeszélés igen komoly volt. Henderson átadta a Führernek az angol miniszterelnök levelét, mely világosan utalt arra, hogy egy lengyel—német fegyveres konfliktus maga után vonná Anglia beavatkozását. Aztán, úgy hiszem, augusztus 25-én reggel a Führer olyan értelemben válaszolt e levélre, ami kizárta a diplomáciai megoldás minden lehetőségét. E napon megbeszéltem a Führerrel a levélváltás problémáját, és kértem őt, fontolja meg a kérdést, azt sugalmazva, hogy talán lehetne tenni még egy kísérletet Angliával.

Ez augusztus 25-én, egy eseménydús napon történt. Reggel kaptuk kézhez az olasz kormány értesítését, amely jelezte, hogy egy Lengyelországgal kapcsolatos konfliktus esetén Olaszország nem áll Németország mellé. Ennek hatására a Führer hajlandónak mutatkozott, hogy még egyszer fogadja Henderson nagykövetet, még a nap folyamán. Erre a megbeszélésre dél felé került sor, én is jelen voltam. A Führer részletekbe menő beszélgetésbe merült, és újra kifejtette Henderson előtt hön óhajtott kívánságát, miszerint mindenképpen egyezsége szeretne jutni Angliával. Vázolta a lengyel kérdés előidézte rendkívül veszélyes helyzetet, s kérte őt, hogy repüljön Angliába, és tájékoztassa az angol kormányt a dolgok állásáról. Henderson elfogadta Hitler ajánlatát; még aznap délután átvett egy jegyzéket, mely sűrítve tartalmazta mindazt, amit Hitler a megbeszélés alkalmá-

val mondott, s így pontos beszámolót terjeszthetett elő kormányának.

DR. HORN: Megfelel-e a valóságnak az, hogy attól a perctől kezdve, midőn ön tudomást szerzett az angol—lengyel garanciális egyezményről, megpróbálta rávenni Hitlert, hogy felfüggeszse a Németországban foganatosított katonai intézkedéseket?

VON RIBBENTROP: Úgy van. Beszéltem erről. Értesültem a nap folyamán, hogy bizonyos katonai lépéseket határoztak el, és egy sajtóhír tudatta: Londonban ratifikálták az angol—lengyel egyezményt. E hírt egy jegyzék egészítette ki, miszerint a lengyel követ, jóllehet beteg volt, felkereste a Foreign Office-t az egyezmény aláírása végett.

DR. HORN: Az egyezmény aláírására azelőtt vagy azután került sor, miután ismertté vált, hogy Olaszország nem hajlandó mozgósítani?

VON RIBBENTROP: Az egyezményt minden kétséget kizáróan utána kötötték. Nyilvánvalóan nem ismerhetem sem a pontos órát, sem a napot, de úgy hiszem, augusztus 25-én délután történt, Olaszország elutasító jegyzéke déltájban érkezett hozzánk. Más szóval, meggyőződésem szerint Rómában a döntést vagy ugyanaznap reggel, vagy előző nap hozták. Erre más tényből is következtettem. Először azonban, úgy hiszem, az ön kérdésére kellene válaszolnom, vagyis: hogyan reagáltam a hírre.

DR. HORN: Igen.

VON RIBBENTROP: Midőn tudomásomra jutott az említett sajtóhír, amit a birodalmi kancelláriába érkeztemkor megerősítettek, azonnal kértem Hitlert, hogy függessen fel mindennemű katonai intézkedést (nem voltam teljes mértékben informálva a katonai kérdések felől), és közöltem vele: teljesen világos, hogy enélkül a háború Angliával elkerülhetetlen, és Anglia soha nem fogja visszavonni aláírását.

A Führer egy pillanatig gondolkozott, s aztán azt mondta nekem, hogy valóban így áll a dolog. Azonnal hívatta a szolgálatos tisztet, úgy hiszem, Keitel marsall volt, aki közölte vele: hívja össze a tábornokokat, és állíttassa le a tervezett katonai műveleteket. Ez alkalommal a Führer megjegyezte, hogy egyetlen nap alatt két kedvezőtlen hírt kaptunk: az olaszországit és ez utóbbit, és annak a véleményének adott kifejezést, hogy Olaszország új magatartásáról Londonban azonnal tudomást szerezhettek, s ennek köszönhető a lengyel—angol egyezmény végleges ratifikálása. Pontosan emlékszem a Führer ezen reflexiójára.

DR. HORN: Azon a napon Hitler és ön tettek-e erőfeszítéseket Hendersonnál, hogy elkerüljék a konfliktust? Mi volt az ön javaslata?

VON RIBBENTROP: Utaltam már arra, hogy a Führer augusztus 25-én — úgy emlékszem, kora délután — megbeszélést tartott Hendersonnal, és közölte vele, hogy most is, mint számos más esetben, szándékában áll végleges megegyezésre jutni Angliával. Danzig és a Korridor kérdését így vagy úgy meg kell oldani, s szándékában állt általános jellegű javaslatokat előterjeszteni Angliának, amelyeket a jegyzék nem tartalmazott, hogy az egész problémát Angliával együtt rendezzék.

DR. HORN: Igaz, hogy Hitler akkor egy repülőgépet bocsátott Henderson rendelkezésére, javasolva neki: azonnal utazzon kormányához, és kérje annak kilátásba helyezett közbelépését Lengyelország kérdésében.

VON RIBBENTROP: Igen, igaz. Úgy hiszem, hogy a következő napon, 26-án, Henderson egy német repülőgéppel Londonba utazott...

DR. HORN: Milyen válasszal tért vissza augusztus 28-án Henderson Berlinbe?

VON RIBBENTROP: ...28-án Henderson újra találkozott a Führerrel, e találkozón én is részt vettem. A válasz, amellyel Sir Neville Henderson Londonból visszaérkezett, kezdettől nem tűnt kielégítőnek a Führer számára. Kijelentette, hogy egyes pontok nem világosak. A válasz fő pontja azonban úgy hangzott, hogy Anglia kész egy általános megoldást keresni azon problémákra, amelyek miatt konfliktusba került Németországgal, de azzal a feltétellel, hogy a lengyel—német kérdést békés úton rendezzék. A megbeszélés folyamán Hitler közölte Sir Neville Hendersonnal: tanulmányozni óhajtja a jegyzéket, és később kéri fogja, hogy újra keresse fel. Aztán ő...

DR. HORN: Igaz, hogy ebben a jegyzékben Anglia közvetlen tárgyalásokat javasolt Lengyelország és Németország között?

VON RIBBENTROP: Úgy van, igaz. E jegyzék egyik pontja — szándékomban volt szólni felől —, arról szólt, hogy Anglia a lengyel—német tárgyalásokat úgy tekintené, mint a megegyezés felé vezető legalkalmasabb utat; továbbá úgy vélte, hogy ezeknek a tárgyalásoknak a lehető leghamarabb meg kellene kezdődniük, mivel a határ- és más incidensek előidézte helyzet igen súlyos. Ezen túlmenően a jegyzék kiemelte, hogy bármely legyen a talált megoldás — azt

hiszem, éppen ezeket a kifejezéseket használta —, azt az összes nagyhatalmaknak garantálniuk kell.

DR. HORN: Felajánlotta-e Anglia közvetítő szerepét, vállalkozva, hogy továbbítani fogja Lengyelországnak a közvetlen tárgyalásokra vonatkozó német javaslatokat?

VON RIBBENTROP: Igen.

DR. HORN: Melyek voltak azok a javaslatok, amelyeket Hitler 1939. augusztus 29-én átadott Hendersonnak?

VON RIBBENTROP: A helyzet a következő volt: augusztus 28-án Hitler fogadta a brit nagykövetet, és tudomására hozta, hogy kész figyelembe venni az e napon előterjesztett angol javaslatokat, vagyis a helyzet súlyossága és Lengyelország magatartása ellenére — nagyon sértette — ő kész volt még egy gesztust tenni a lengyel—német probléma békés rendezésére az augusztus 28-i angol jegyzékbe foglalt javaslatok értelmében.

DR. HORN: Miért csatoltak e német javaslatokhoz egy kérést, miszerint augusztus 30-a előtt küldjenek egy teljhatalmú lengyel megbízottat Berlinbe?

VON RIBBENTROP: A jegyzékben, amelyet Hitler átadott Hendersonnak az angol kormányhoz való továbbítás végett, az állt, hogy mivel a német kormány nagyon feszültnek ítéli a helyzetet, azonnal előkészítené javaslatait Danzig és a Korridor kérdésének megoldására. A kormány remélte, hogy e javaslatokat azonnal előterjesztheti egy teljhatalmú lengyel megbízottnak, akit augusztus 30-ára vár.

DR. HORN: Igaz-e, hogy Hitler e javaslatokban 24 órás határidőt szabott, mivel tartott egy konfliktus kirobbanásától a két országban történt mozgósítás miatt?

VON RIBBENTROP: Teljes mértékben igaz. Kijelenthetem önök előtt: az augusztus 29-i találkozás alkalmával Henderson nagykövet megkérdezte a Führertől, hogy ez ultimátum akar-e lenni. A Führer azt felelte, hogy nem ultimátum, hanem a helyzet indokolta praktikus javaslat, gyakorlati megoldás. Ismétlem, augusztusnak ezekben az utolsó napjaiban Danzig és a Korridor határain olyan állapot uralkodott, hogy az embernek az volt az érzése, az ágyúk maguktól működésbe lépnek, ha csak nem kerül sor gyors cselekvésre. Ez volt az oka, hogy a Führer olyan rövid határidőt szabott. Attól félt, a hosszabb határidő a dolgok elhúzódsához vezethet, ami növeli a háborús veszélyt.

DR. HORN: Igaz-e, hogy a Henderson nagykövetnek átadott összes információk ellenére az angol kormány úgy tekintette ezeket a javaslatokat, mint amelyek minden alapot nélkülöznek?

VON RIBBENTROP: A brit reagálásra több, velem utólag ismertett okmányból következtettem. Az első megjegyzésem a Henderson és köztem augusztus 30-án lefolyt megbeszélés idejére vonatkozik.

DR. HORN: Igaz-e, hogy augusztus 30-án titkos értesítést kapott a lengyelországi mozgósításról?

VON RIBBENTROP: Igaz. A Führer 30-án egész nap várta a híreket Lengyelországból, de hiába. Ellenkezőleg, úgy hiszem, augusztus 30-án estefelé arról értesültünk, hogy Lengyelország elrendelte az általános mozgósítást, de még nem hivatalosan (...) Mindezek csak arra szolgáltak, hogy nagymértékben komplikálják a helyzetet.

DR. HORN: Igaz-e, hogy a brit kormány akkor visszavonta közvetítő ajánlatát, és azt javasolta: a német kormány tegyen közvetlen lépéseket a Lengyelországgal való egyezkedés érdekében?

VON RIBBENTROP: Ohajtja, hogy beszéljek 30-áról?

DR. HORN: Igen.

VON RIBBENTROP: 30-án, amint már említettem, egész nap hiába vártuk a lengyel küldött érkezését. Közben Hitler előkészítette javaslatait a lengyel megbízott számára, aki — amint Sir Neville Hendersonnak megígérték — Németországgal egyenlő félként tárgyalt volna. Csúpan kevéssel éjfél előtt, de mindenestre nagyon késő este kaptunk egy telefonértesítést, amely jelezte, hogy a brit követ egy jegyzéket ohajt továbbítani kormányának. Ezt a telefonbeszélgetést, azt hiszem, akkor még egyszer elhalasztották. Augusztus 30-án éjfélkor folyt le az az emlékezetes megbeszélés köztem és Henderson között.

DR. HORN: Hallotta itt ön Schmidt követségi titkár beszámolóját arról a beszélgetésről? Van valami hozzátennivalója a mondottakhoz?

VON RIBBENTROP: Szeretném kiegészíteni az alábbiakkal: nyilvánvaló, hogy abban az időpontban nagyon idegesek voltunk, mind a brit követ, mind jómagam. Az előző napon az angol követ és a Führer között egy kis jelenet zajlott le, amely súlyosan végződhetett volna. Nekem sikerült más útra terelnem a beszélgetést. Ennek következtében bizonyos fokig feszült volt a viszony köztem és a brit követ között. Mégis arra törekedtem, hogy higgadtan fogadjam, és át-

Díszmenet

vettem jegyzékét. Az utolsó pillanatig reméltem, hogy jelenteni fogják a lengyel megbízott érkezését, de erre nem került sor. Ellenkezőleg, Sir Neville Henderson az alábbiakról informált:

1. Kormányja nem tudja tovább ajánlani ezt az eljárást (angol közvetítés), annak ellenére, hogy a feszültség még tovább súlyosbodott a lengyel mozgósítás következtében, de a brit kormány tanácsolja a német kormánynak, hogy diplomáciai úton járjon el.

2. Hogyha a német kormány elő akarja terjeszteni az említett javaslatokat a brit kormánynak, ez utóbbi kész volna befolyását érvényesíteni Varsónál olyan mértékben, amennyiben e javaslatok méltányosnak tűnnek abból a szempontból, hogy előmozdítsák a konfliktus megoldását.

Ez a válasz nagyon nehezen volt elfogadható, mivel — mint már említettem — a helyzet rendkívül feszültté vált, és a Führer egy napja várt a lengyel teljhatalmú megbízottra. En hasonlókép-

pen attól tartottam, hogy az ágyúk megszólalnak, ha nem jön közbe valamilyen gyors megoldás. Azután felolvastam Sir Neville Hendersonnak a javaslatokat, melyeket Hitler adott át nekem. Szeretném itt újra eskü alatt kijelenteni, hogy a Führer határozottan megtiltotta e javaslatokat bárkinek is átadni...

DR. HORN: Mit tett a német kormány, miután Henderson közölte vele a memorandum tartalmát?

VON RIBBENTROP: A brit követtel folytatott eszmecsere után jelentést tettem a Führernek. Közöltem vele, hogy a megbeszélés igen komoly volt, és hogy a memorandumot nem adtam át Sir Neville Hendersonnak, jöllehet ő kérte. Az volt a véleményem, a helyzet rendkívül súlyos, és Anglia nem másítja meg Lengyelországnak tett ígéreteit; ez volt a megbeszélés után a legtisztább benyomásom. Ugyancsak augusztus 31-én Lengyelország nagykövete felkeresett engem. Mindenki előtt ismeretes, hogy nem

... és visszavonulás

volt felhatalmazva sem tárgyalások folytatására, sem bármiféle javaslat elfogadására ...

DR. HORN: Igaz-e, hogy Anglia csak augusztus 31-én este továbbította a német javaslatokat Varsóba?

VON RIBBENTROP: Kérem, szíveskedjék megismételni a kérdést.

DR. HORN: Igaz-e, hogy a német kormány javaslatait, amelyeket ön előző este átadott Sir Neville Henderson nagykövetnek, csak augusztus 31-én este adták át Varsónak?

VON RIBBENTROP: Vagyis hogy London akkor továbbította?

DR. HORN: Igen, London.

VON RIBBENTROP: Én nem tudok erről semmit, de úgy gondolom, hogy önök ezt könnyen megállapíthatják a hivatalos okmányok alapján.

DR. HORN: Milyen megfontolások vezettek végül is Lengyelország megtámadásának elhatározására?

VON RIBBENTROP: Nem tudok erről részletesen referálni. Annyit tudok csupán, hogy a javaslatokat, amelyeket én augusztus 30-án éjjel átnyújtottam Anglia nagykövetének, augusztus 31-én este

közzétették. A varsói rádió reagálása, pontosan emlékszem rá, valóságos háborús kihívásként hangzott... Az a véleményem, hogy a lengyel rádió pimaszul viszonyult a javaslatokhoz, a németeket hunoknak vagy valami hasonlóknak nevezte. Még emlékszem erre. Bármilyen is történt, kevéssel e javaslatok közzététele után Varsóból rideg, negatív válasz érkezett. Feltételezem, hogy ez a rideg válasz készítette a Führert augusztus 31-én arra, hogy parancsot adjon a támadásra.

Ami engem illet, csupán annyit mondhatok, hogy a birodalmi kancelláriába mentem, ahol a Führer közölte velem, hogy kiadta a parancsot, már minden mozgásban volt, és már nem lehetett semmit sem tenni. A fentiekre én egyszerűen azt feleltem neki: „Sok szerencsét kívánok önnek.“ Hozzátehetem még, hogy ezen ellenségeskedések megkezdése végét jelentette azoknak az erőfeszítéseknek, amelyeket Hitler az évek folyamán kifejtett annak érdekében, hogy békés megoldásra jusson Angliával.

DR. HORN: Mussolini újabb közvetítési kísérlettel próbálkozott, s mi történt e téren?

VON RIBBENTROP: Igaz, szeptember 3-án reggel érkezett Berlinbe egy erre vonatkozó javaslat, amely jelezte, hogy Mussolininak még módjában áll össze-hívni egy értekezletet a lengyel kérdés megtárgyalására, és hogy ő ezt megtenné, ha Németország minél hamarabb beleegyezését adná. A jegyzék közölte, hogy a francia kormány már jóváhagyta a javaslatot. Németország hasonlóképpen azonnal elfogadta. Mégis, kevéssel ezután — az órára nem emlékszem pontosan —, jelentették, hogy Lord Halifax egyik alsóházi beszédében vagy egy más hivatalos angol beszédben London ezt a javaslatot visszautasította.

DR. HORN: Van-e önnek tudomása arról, hogy e javaslatot Franciaország is visszautasította volna?

VON RIBBENTROP: Említettem már, hogy mi a javaslattal egyidőben kaptunk az olasz kormánytól egy jegyzéket, amelyben az állt: a francia kormány kedvezően viszonyul e javaslathoz, vagy már el is fogadta.

DR. HORN: Mit tett ön attól a pillanattól kezdve a háború további kiterjedésének megakadályozására?

VON RIBBENTROP: Mondhatom, legfőbb óhajom a Lengyelország elleni háború kirobbanásától kezdve az volt, hogy megpróbáljam a konfliktus elszigetelését, vagyis elkerülni a háború továbbterjedését Európában. Mégis igen gyorsan rá kellett ébrednem, hogy midőn egy háború kitört, a politika nem mindig vagy egyáltalán nem játszik döntő szerepet, és attól a pillanattól kezdve a vezérek karok lépnek a játéktérre. Mindegyik szeretné felülmúlni a másikat (...)

ELNÖK: A törvényszék nagy türelemmel hallgatott végig egy igen részletes történeti elbeszélést. Ennyit mondhatok csupán, hogy véleményem szerint a részleteknek ez az áradata nem fogja a vádlott ügyét szolgálni. Most felfüggesztjük a kihallgatást.

(A kihallgatás 1946. március 30-án 10 órakor folytatódott.)

SIR DAVID MAXWELL TYFE: Mikor szerzett tudomást arról, hogy Hitler el volt szánva Lengyelország megtámadására?

VON RIBBENTROP: Vagyis hogy Hitler Lengyelország ellen katonai intervenciót tervezett? Ezt először 1939 augusztusában hallottam emlegetni. A Danzigra vonatkozó utasítást olvasva, természetesen tűnik, hogy bizonyos katonai intézkedéseket foganatosítottak, bármely eshetőségre számítva. De én nem tudtam semmit erről az utasításról, s nem emlékszem, hogy kaptam volna abban az idő-

szakban katonai jellegű információt. Én, hogy úgy mondjam, nem tudtam semmit erről a dologról.

SIR DAVID M. T.: Fenntartja ön a bíróság előtt, hogy nem értesült májusban arról, miszerint Hitler főcélja nem Danzig volt, hanem az élettér kiszélesítése Keleten?

VON RIBBENTROP: Nem, én ilyen értelemben nem értesültem. Igaz, a Führer gyakran beszélt az élettérről, de nem tudtam, hogy szándékában áll Lengyelország megtámadása.

SIR DAVID M. T.: Vessen egy pillantást az ön hivatalos dokumentumai lajstromának 117., esetleg 118. oldalára, látni fogja ott, a Birodalom új kancelláriájában 1939. május 23-án tartott egyik gyűlés jegyzőkönyvét.

VON RIBBENTROP: A 117. oldalt említette?

SIR DAVID M. T.: Igen, a 117.-et, de lehet, hogy a szóban forgó paragrafus a 118. oldalon található. Így kezdődik: „Nem Danzigról van szó. Arról, hogy kikerekítsük életterünket Keleten, és biztosítsuk létszükségletünket, végünk a Baltikum és a balti államok problémájával. A létfenntartáshoz szükséges erőforrások biztosítása nem lehetséges máshol, csak ezen a gyéren lakott területen, amelynek természeti gazdagsága a mi racionális kiaknázásunkkal jelentős mértékben növelni fogja a termelést. Más lehetőség nem létezik Európában.“

Továbbra is fenn kívánja-e tartani a bíróság előtt, hogy Hitler egyáltalán nem fejtette ki önnek ezt az álláspontját?

VON RIBBENTROP: De a dolog bizarrnak tűnhetne, de jelezni kívánom önöknek: nem hiszem, hogy részt vettem volna ezen a megbeszélésen. Ez katonai értekezlet volt, és a Führer külön szokta tartani a katonai és politikai megbeszéléseket. A Führer időnként utalt arra, hogy nekünk szükségünk van élettérre, de én erről nem tudtam semmit, s ő nekem abban az időben (1939. május) egy szót sem szolt arról a szándékaról, hogy megtámadja Lengyelországot...

SIR DAVID M. T.: Azt akarja mondani, hogy Hitler tudatosan nem közölt semmit igazi szándékairól, s eltitkolta ön előtt azt a ténny, hogy nem Danzig volt a viták tárgya, és hogy az élettér megszerzése állt szándékainak középpontjában. Ezt óhajtja ön mondani?

VON RIBBENTROP: Igen, véleményem szerint ő szándékosan tette, hogy...

SIR DAVID M. T.: Jó, lenne szíves akkor valamivel tovább, egy egész rövid paragrafust olvasni: „Már nem úgy tevődik fel a kérdés, hogy kiméljük Lengyel-

országot; és marad az egyetlen elhatározás: megtámadni Lengyelországot az első kedvező alkalommal. Nem kell a cseh-szlávok ügy megismétlésére várni. A háború be fog következni. Célunk Lengyelország elszigetelése."

Fenntartja ön a törvényszék előtt, hogy Hitler soha nem hangoztatta ezt külügyminisztere előtt?

VON RIBBENTROP: Nem értettem elég világosan a kérdést.

SIR DAVID M. T.: A kérdés nagyon egyszerű: állítja ön a törvényszék előtt, hogy Hitler sohasem használta beszédeiben a felolvasott részletet, melynek értelmében nem arról volt szó, hogy ki-mélni kell Lengyelországot, hanem, hogy az első adódó alkalommal meg kell támadni és elszigetelni?

Állítja ön a törvényszék előtt, hogy Hitler nem beszélt erről külügyminiszterének, akinek feladata valójában a külpolitika irányítása?

VON RIBBENTROP: Nem, abban az időszakban nem beszélt erről nekem, hanem csak jóval később, 1939 nyarának folyamán. Csak akkor beszélt erről, és szószerint kijelentette, hogy eltökélt szándéka: így vagy úgy megoldja a kérdést.

SIR DAVID M. T.: És állítja, hogy májusban önnek nem volt tudomása arról, hogy Hitler háborút akar?

VON RIBBENTROP: Nem, nem voltam teljesen meggyőződve erről.

SIR DAVID M. T.: Ebből az okmányból világosan kitűnik, hogy ő háborút akart, nemde?

VON RIBBENTROP: Ez a dokumentum kétségtelenül azt a szándékát bizonyítja, hogy megtámadja Lengyelországot (...)

Keitel kihallgatása

DR. NELTE: Térjünk át most a lengyel ügyre. Ez esetben is azzal vádolja önt a vádhatóság, hogy részt vett a Lengyelország elleni hadműveletek tervezésében, előkészítésében, és hogy segítséget nyújtott ezen műveletek végrehajtásában. Kérem, fejtsé ki röviden elvi álláspontját Keitel ezen problémái felől.

KEITEL: A Korridor és Danzig körül felmerült kérdéseket régóta jól ismertem. Hasonlóképpen tudomásom volt arról is, hogy politikai tárgyalásokra törekedtek ezekkel a problémákkal kapcsolatosan. Lengyelország megtámadásának lehetősége, amelyet elő kellett készíteni, és

valójában elő is készítettek, szorosan összefüggött ezekkel a problémákkal. Mivel nem foglalkoztam politikai kérdésekkel, véleményem megegyezett a München előttivel: én a katonai felkészültségre híve voltam. Vagyis úgy véltem, hogy a katonai presszió, ha szabad így kifejeznem magam, azzal az eredménnyel járhat, mint München alkalmával. Nem bíztam abban, hogy a kérdés megoldható katonai készülődés nélkül is.

DR. NELTE: De ezt az ügyet nem lehetett megoldani egyszerűen közvetlen tárgyalások útján?

KEITEL: Nehéz erre válaszolnom, habár tudom, hogy mind Danzigra vonatkozóan, mind a lengyel Korridor kérdésének megoldása érdekében bonyolult tárgyalások folytak.

DR. NELTE: A vádhatóság kifejtette, hogy Hitler már 1938 ősztől kezdődően tanulmányozta a Lengyelország elleni háború lehetőségét. Foglalkoztatta ez öntek 1938-ban?

KEITEL: Nem. Nem emlékszem erre. Inkább kész vagyok hinni, hogy nem. Abban az időszakban elkísértem Hitlert egy hosszú ellenőrző útra a keleti erődítmények megtekintésekor. Áthaladtunk a pomerániai fronton... hogy szemügyre vegyünk a különböző erődítményeket a lengyel határ mentén. A kelet-poroszországi erődítmések kérdésén ezen időszakban valójában tanulmányoztuk... Hitler egyszerűen tudni szeretete volna, hogy ezek a keleti erődítmések elég védelmi erővel rendelkeznek-e arra az esetre, ha Danzig és a Korridor ügye háborúhoz vezet Lengyelországgal.

DR. NELTE: Melyik időszakra esnek a Danzig elfoglalására vonatkozó előkészületek?

KEITEL: Úgy hiszem, 1938 ősztől kezdve a parancs megérkezett, hogy Danzigot a kedvező időben el kell foglalni, Kelet-Poroszországból érkező segítséggel. Ez minden, amit tudok.

DR. NELTE: Szem előtt tartották-e ugyanakkor a Lengyelország elleni háború lehetőségét?

KEITEL: Igen, ez a kérdés szerves részét alkotta a határvédelmi lehetőségek vizsgálatának, de nem emlékszem, hogy lett volna egy bizonyos terv vagy katonai készülődés, hacsak nem a Kelet-Poroszországból jövő meglepetésszerű támadás lehetősége.

DR. NELTE: Ha pontosan emlékszem, egy alkalommal, midőn erről az ügyről beszéltünk, ön azt mondta, hogy Danzigot csak abban az esetben kellett volna elfoglalni, ha az nem vezet Lengyelország elleni háborúhoz.

KEITEL: Igen, úgy van. Ismételtelen elhangzott, hogy Danzig elfoglalását vagy az ellene irányuló váratlan támadást csak abban az esetben kellett volna végrehajtani, ha bizonyos, hogy a művelet nem vezet háborúhoz.

DR. NELTE: Mikor módosították e tervet?

KEITEL: Úgy hiszem, Lengyelország elutasító magatartása, hogy valamilyen megoldást is elfogadjon Danzig kérdésében, volt az elkövetkező döntések és intézkedések oka.

DR. NELTE: A vádhatóság tulajdonában van az 1939. április 3-i direktíva...

KEITEL: Legyen szabad megjegyeznem, hogy München után a helyzetet, éppen a keleti problémát illetően, különféleképpen ítélték meg; kétségtelenül e ténynek tulajdonítható, úgy hiszem, hogy Csehszlovákia kérdése kielégítően megoldódott egyetlen puskalövés nélkül. A Kelettel kapcsolatos többi problémát is hasonló módon rendezhette volna Németország...

DR. NELTE: A „Fehér terv”-nek megfelelően a C 120. okmányt, a direktívát 1939. április 3-án közölték.

KEITEL: Nézzük csak az okmányt. Az első mondatban az áll, hogy a Wehrmacht szokásos évi utasításait helyettesíti az esetleges mozgósításra vonatkozó előkészületeket illetően, és módosítja az 1937—38-ban közölt utasításokat, amelyeket évenként megújítottak. De valójában Hitler már abban az időben vagy valamivel előbb az én jelenlétemben utasítást adott a szárazföldi hadsereg főparancsnokának, tegyen stratégiai és gyakorlati előkészületeket egy Lengyelország elleni támadásra vagy háborúra. Én továbbítottam ezeket az előzetes nyilatkozatokat, amelyek ebben az okmányban is láthatók, vagyis: a Führer elrendelte, hogy a szárazföldi hadsereg főparancsnoka szeptember 1-re fejezzen be minden előkészületet, és évégett dolgozzanak ki munkatervet. Akkor írtam alá ezt az okmányt.

DR. NELTE: Milyen álláspontra helyezkedett ön és a többi tábornok a háborút illetően?

KEITEL: Szükségesnek tartom kijelenteni, hogy abban az időben, akárcsak a Csehszlovákia elleni akció előkészítésének esetében, a szárazföldi csapatok főparancsnoksága, valamint a tábornokok, akikkel magam is beszéltem, elnevezük a Lengyelország elleni háború gondolatát. Mi nem óhajtottuk ezt a háborút; de természetesen hozzákezdünk a kapott parancsok végrehajtásához, mindekelőtt ami a vezérkar megfelelő előkészítő munkáját illeti. Azzal érveltünk, hogy meggyőződésünk szerint azok a ka-

tonai eszközök, amelyekkel akkor rendelkezünk, éspedig a hadosztályok, felszerelésük állapota, a fegyverzet, a lőszerellátás hiányossága arra figyelmeztetett, hogy nem vagyunk felkészülve egy háború elkezdésére.

DR. NELTE: Azt szándékszik mondani, hogy önök kizárólag katonai szempontok mérlegelésével alakították ki álláspontjukat?

KEITEL: Igen, kénytelen vagyok ezt elismerni. Én nem katonai kérdésekre utaltam akkor, hanem csupán azt szerettem volna tudni: képesek vagyunk-e vagy sem (a háború viselésére).

DR. NELTE: A ténny egyszerűen tudomásul veszem. De 1939. május 23-án értekezletet tartottak, amelyen Hitler tábornokaihoz beszélt. Ismeri ön e beszédet? Milyen érvekre hivatkozott (Hitler) előadásában?

KEITEL: Ennek szövegéről első ízben előzetes kihallgatásom alkalmával értesültem. Felidézte bennem az akkori válságos helyzetet. E beszéd célja volt demonstrálni a tábornokoknak, hogy nyugtalanságuk minden alapot nélkülöz, és eloszlanni kétélyeiket. Ez a beszéd egyszerűen buzdítást akart lenni.

DR. NELTE: Gondolta-e ön abban a pillanatban, hogy a háború valójában ki fog robbanni?

KEITEL: Nem, abban a periódusban — lehet, naivság volt részemről — úgy véltem, hogy a háború nem fog kitörni, hanem a katonai készülődések elrendelése után újra tárgyalások kezdődnek, és következik majd valamelyes megoldás. Mi tisztán katonai szempontból elemeztük a helyzetet. Mi, tábornokok úgy hittük, hogy Franciaország — ha Anglia nem is — közbe fog lépni a Lengyelországgal fennálló kölcsönös segélynyújtási egyezmény alapján, és nem is rendelkezünk a szükséges védelmi eszközökkel. Az említett okokból kifolyólag meg voltam győződve, hogy nem kerül sor háborúra, s nem is folytathattunk volna háborút Lengyelország ellen, ha a franciák Nyugat felől megtámadnák minket.

DR. NELTE: Hogyan ítélte meg ön a helyzetet az 1939. augusztus 22-i beszéd után?

KEITEL: Ez a beszéd augusztus végén hangzott el az Obersalzburgnál összegyűlt tábornokok előtt; azokról a tábornokokról van szó, akik a Keleten összevont csapatoknál főparancsnoki pozíciót töltöttek be. Mikor Hitler beszéde végén bejelentette, hogy egyezmény megkötése van folyamatban a Szovjetunióval, szilárdan hittem, hogy nem kerül sor háborúra, arra gondolva, hogy ezek a feltéte-

lek tárgyalási alapul kínálkoznak, és hogy Lengyelország nem akarja kitenni magát a veszélynek. Arról is meg voltam győződve, hogy ettől a pillanattól kezdve létrejött a tárgyalási alap, habár Hitler beszédében, amelynek jegyzőkönyvét első ízben itt olvastam, kijelentette, hogy minden előkészületet befejeztek, és szándékában volt hozzálátni a kivitelezéshez.

DR. NELTE: Tudomása volt arról, hogy Anglia késznek mutatkozott közvetítő félként fellépni?

KEITEL: Nem, semmit sem tudtam ezekről a dolgokról. Egyetlen dolog, ami nagyon meglepett, hogy azon napok egyikén, amelyekről itt többször szó esett, vagyis 24- vagy 25-én, tehát pár nappal az obersalzburgi konferencia után, egyszer csak hívtattak Hitlerhez a birodalmi kancelláriába, aki egyszerűen közölte velem: „Szüntessenek be azonnal mindent. Időre van szükségem tárgyalások céljából.”...

DR. NELTE: Mi történt tovább?

KEITEL: Azonnal telefonáltam a szárazföldi csapatok főparancsnokának, és közöltem az utasítást; Brauchitschét Hitlerhez hívtatták. Mindent leállítottak, és az összes intézkedéseket, amelyek az esetleges katonai akcióra vonatkoztak, felfüggesztették, kezdetben meghatározatlan időre, a következő napon pedig meghatározott periódusra. A mai lehetséges számítások alapján, úgy hiszem, öt napról volt szó.

DR. NELTE: Ismerte Lengyelország állítólagos igényeit?

KEITEL: Úgy emlékszem, volt alkalmam látni a birodalmi kancelláriában, maga Hitler is megmutatta nekem a fogalmazványokat, hogy tudomásom legyen róluk.

DR. NELTE: Mivel alkalma volt látni, szeretném megkérdezni önt, hogy komolyan tekintette azokat a javaslatokat?

KEITEL: Csupán néhány percig maradtam a kancelláriában, és mint katona természetesen teljesen becsületesnek vélttem őket.

DR. NELTE: Az említett alkalommal folyt-e eszmecsere a határc incidensekről?

KEITEL: Nem. A határc incidensek kérdését nem vetették fel. A kihallgatásom alkalmával abban az időben és néhány más megbeszélésen, amelyeket az említett periódusban tartottunk a kancellárián, egyáltalán nem esett szó erről.

DR. NELTE: Átadom önnek a P.S. 798-as jelzésű okmányt. Jegyzetek, amelyek a Heydrichnek szánt lengyel uniformisokra vonatkoznak.

KEITEL: Hozzátehetném...

DR. NELTE: Kérem, tessék.

KEITEL: ... hogy augusztus 30-án a támadás napján — amely ténylegesen szeptember elején következett be, mivel 24 órával elhalasztották —, Brauchitsch és engem újra hívtattak a kancelláriára, és — amint emlékszem — a halasztás indoklásául azt hozták fel, hogy teljhatalmú megbízottat várnak a lengyel kormány részéről. Ezért mindent el kellett halasztani 24 órával, a továbbiakban a katonai utasítások nem szüneteltek semmiféle módosítást.

Ez a dokumentum bizonyos lengyel uniformisokra vonatkozik, melyeket arra szándékoztak felhasználni, hogy határc incidenseket vagy más illegális akciókat provokáljanak. Az okmányt nekem megmutatták, ismertem: egy jegyzék volt, amelyet Canaris admirális írt később a velem való találkozásról. Azon a napon említette nekem, hogy néhány lengyel egyenruhát kell beszereznie. Erre parancsot a Führertől kapott a szolgálatos tiszt közvetítésével. Azt kérdeztem tőle: „Mi célból?” Mindketten meg voltunk győződve, hogy egy illegális műveletről van szó. Ha jól emlékszem, értésére adtam, hogy nem vagyok híve ilyenfajta akcióknak, és azt tanácsoltam neki, ne foglalkozzék ilyen dolgokkal... Ez minden, amit erről hallottam...

DR. NELTE: Ön természetesen tudja, hogy ez az ügy összefüggésben áll a gleiwitzi rádióállomás ellen később elkövetett támadással. Mit tud erről az incidensről?

KEITEL: Engem nem tájékoztattak erről a műveletről, csupán itt, a tanúk vallomásaiból értesültem róla. Nem hallottam soha, ki vállalkozott erre a dologra, és nem informáltak a gleiwitzi adóállomás elleni rajtaütésről... Nem emlékszem, hogy hallottam volna akkoriban, mikor történt ez az incidens.

Egy provokatőr tanúvallomása

En, Alfred Helmut Naujoks eskü alatt és előbbi eskümnek megfelelően a következő vallomást teszem:

1. 1931-től 1934. október 19-ig az SS, illetve 1934-től, alakulási évétől 1941-ig az SD tagja voltam. 1941 februárjától 1942 derekáig a hadsereg SS-kötélékében szolgáltam. Később, 1942 szeptemberétől 1944 szeptemberéig a belgiumi katonai közigazgatás gazdasági osztályán dolgoz-

tam. 1944. október 19-én megadtam magam a szövetségeseeknek.

2. 1939. augusztus 10-e körül Heydrich, a SIPO (állambiztonsági rendőrség) és az SD parancsnoka, személyes parancsot adott, amely szerint a lengyel határ közelében fekvő gleiwitzi rádióállomás ellen színellett támadást kell intézni, olyan látogatatot keltve, mintha a támadók lengyelek lettek volna. Heydrich azt mondta: „A külföldi sajtó és a német propaganda számára tényleges bizonyíték szükséges a lengyel támadásról.“ Azt a parancsot kaptam, hogy 5–6 SD-emberrel utazzam Gleiwitzbe, s várjak, amíg megkapom a „jelszót“ Heydrichtől az akció kezdésére. A nekem adott parancs úgy szólt, hogy el kell foglalni a rádióállomást, és olyan hosszú ideig tartani, hogy egy lengyelül beszélő német a rádióban lengyel nyelvű felhívást felolvashasson. Ezt a lengyelül beszélő németet rendelkezéseimre bocsátották.

Heydrich azt mondta: a beszédben szólni kell arról, hogy elérkezett az idő Lengyelország és Németország összecsapására, hogy a lengyelek összefogtak, s minden németet, aki ellenállást fejt ki, meg kell semmisíteni.

Heydrich akkor azt is mondta nekem, hogy a németek támadása Lengyelország ellen néhány napon belül várható.

3. Gleiwitzbe utaztam, és ott tizennégy napig vártam. Akkor kértem Heydrichet, engedélyezze visszatérésemet Berlinbe, azt az utasítást kaptam azoban, hogy maradjak Gleiwitzben. Augusztus 25- és 31-e között felkerestem Heinrich Müllert, a Gestapo főnökét, aki akkor Oppeln közelében tartózkodott. Müller jelenlétében tárgyalt egy Mehlhorn nevű emberrel egy határincidens tervéről, amelyben azt kellett megjátszani, hogy a lengyel katonák német egységeket támadtak meg. Ennek a második incidensnek egy faluban kellett kirobbannia, amelyet — amint hallottam — Hohenlindennek hívták. Az incidenshez körülbelül egy századnyi németet kellett volna igénybe venni. Müller azt mondta nekem, hogy

12 vagy 13 elítélt bűnöző áll rendelkezésére, akiket lengyel uniformisba öltöztettek, ezeknek holttestét az incidens színhelyén kell hagyni, annak bizonyítékául, hogy azokat az összecsapás alkalmával ölték meg. E célból ezek halálos befecskendezést kapnak, amit egy orvosnak kell végrehajtania, akit Heydrich rendel ki, aztán lőtt sebet is kell rajtuk ejteni. Az akció befejezése után a tett színhelyére visszük a sajtóközösítőkat és más személyeket, s kiadunk majd egy rendőri jelentést is.

4. Müller azt mondta nekem, hogy parancsa volt Heydrichtől: a bűnözők közül egyet bocsásson rendelkezéseimre gleiwitzi akcióhoz. A fedőnév, amivel ezt a bűnözőt megnevezte, „Konzerv“ volt.

5. A gleiwitzi merényletre, amelyben én is részt vettem, a Lengyelország elleni német támadás előestéjén került sor. Ha emlékezetem nem csal, a háború 1939. szeptember 1-én tört ki. Augusztus 31-én délben telefonon megkaptam Heydrichtől a „jelszót“, hogy a merényletre aznap este 8 órakerül sor. Heydrich azt mondta: „Az akció végrehajtása céljából jelentkeztek Müllernél a konzervért“. En az utasítás szerint cselekedtem, és Müller megparancsolta, hogy az embert szállítsam a rádióállomás közelébe. Megkaptam ezt az embert, és a rádióleadó közelében lefektettem. Életben volt, de nem volt eszméletnél. Megpróbáltam felnyitni a szemét. Szeméből is, nem csupán lélegzéséből megállapíthattam, hogy életben volt. Nem láttam rajta lőtt sebet, csak sok vért, szétmázolva az egész arcán. Civilruha volt rajta.

6. Elfoglaltuk a rádióállomást, ahogyan megparancsolták, beolvastunk egy három vagy négy perces beszédet a mikrofonba, leadtunk néhány pisztolylövést, és elhagytuk a színhelyet.

Bevezette, a jegyzőkönyvi részleteket válogatta és fordította

Magyari András

Gyergyószentmiklós — 1969

Az út keskeny, kanyargós, gépkocsinkkal lépésben ereszkedünk. A Bucsin, összkomfortos menedékvárával, lassan elmarad mögöttünk, szemben a Gyergyói-havasok tűnnek fel, balra a Kelemen-havasok lila vonulatáig szaladhat a tekintet. Külön, sajátos világ ez, Ábelek, Uz Bencék szülőföldje, ahol mesét mond minden hegy, és dalolni tudnak a karesú völgyek. Innen hordta színeit Nagy István, Szopos Sándor, Nagy Imre, s e vidék örök szépségének villanásait őrzik Gy. Szabó Béla metszetei vagy a Gyergyószentmiklóson élő Karácsony János akvarelljei.

Öreg fenyők sátra alatt haladunk. A sofőr sűrűn nyomogatja a dudát, néha csak azért, hogy mókust riasszon, máskor, mert illik köszönteni a szembejövő, rönkökkel terhelt autókat. Valahol a hegy derekán hirtelen terraszá szélesedik az út, megállunk. Mintha az a mesebeli székely legény éppen itt tolt volna szét a hegyeket: lent a Gyergyói-medence, befelé a szem egyetlen ölelésébe. Zárt fennsík a Görgényi- és a Gyergyói-havasok lábánál, 700—780 méterre a tenger felett, olyan sima, mintha legyalulták volna. Tenger vagy tó volt itt valaha? Vajon mit mondanak a geológusok? És mit tudunk erről a vidékről, az évszázadok óta itt élő nép múltjáról, jelenéről? Alfalu — az egész országban ismert helységnév, télen itt süllyed legmélyebre a hőmérő higanyszála, és május derekán sem különös csoda itt a fagy. Remete — korszerű tejporgyár, Ditró: százesztendőös székely dalárda, párját ritkító katedrális. Szárhegy... álljunk meg itt egy pillanatra: romokban hever egy kastély. Restaurálni kell. Erről ír, beszél, ezért küzd Tarisznyás Márton gyergyószentmiklósi muzeológus, nála jobban senki sem ismeri a kastély történetét, jövőjét is talán ő látja legtisztábban. A kastély alapjait a XV. században rakták le, s három évszázadon át minden kor a maga eszközeivel, a maga ízlése szerint alakította, formálta. Nem idegenből hozott mesterek, hanem székely építészek raktak itt követ kőre, székely népművészek festették falra a virágokat, vitézeket, csókolódzó galambokat. Tehát legyen ez a kastély egyszerre építészettörténeti múzeum, turisztikai látványosság, idegenforgalmi megállóhely. Megfordult itt Petru Rareș, Mihnea Vodă ide menekült a törökök elől, s a szájhagyomány szerint Lázár István, II. Rákóczi György fejedelem kérésére sem adta ki. És itt nevelkedett Bethlen Gábor.

Szabadságszerető nép lakja ezt a medencét, mindig áldozatra keszen, ha más nép szabadsága volt veszélyben. Tanúskodjon a történelem: 500 gyergyói székely harcolt Ștefan cel Mare oldalán a vaslui-i csatában, Călugăreni-nél a Székely Mózes zászlaja alatt küzdő 3000 főnyi székely sereg egyik derékhadát a gyergyóiak alkották. Évszámok sejlenek fel bennem, lázadások, parasztfelkelések évszámai: 1562, 1570, 1584 és Böződi György könyvének (*Székely bánja*) 1596-ot megörökítő lapjai. A későbbi századok sem múltak el véres küzdelmek nélkül. A gyergyóiakat ott találjuk Rákóczi katonái között, Bem hadseregében. E bércek között lángolnak fel a

Maros-völgyi munkások 1923—24—25—31-es sztrájkharcai. Ezek az élmények táplálják az „örök kamasz” Salamon Ernő első verseit. A költő „kötetnyi versével kijátsozta a halált”, az ő szavai ébrednek bennem:

*Jó nevelő népem,
úgy leszek a fiad,
mint csihálynak csihány,
mint csillagnak csillag.*

Tekintetemmel a Marost keresem, ezt a barátságos folyót, Gyergyó népének leghűségesebb segítőjét: áradáskor ingyen hordta hátán a tutajokat, akár Aradig is. Azt mondják, az utolsó tutaj 1946-ban kelt útra, rajta két tucat család holmija, Marosvásárhelyre költöztek.

A várost már 1332-ben Gyergyószék legtekintélyesebb községeként tartja számon a krónika. Mihály vajda 1599. november 19-én kiadott rendeletével felszabadítja a gyergyószentmiklósi jobbágyságot — talán ez volt a városiasodás felé az első lépés. 1668 újabb állomás ezen az úton. Moldvából, a törökök elől menekülve, több mint félezer örmény telepszik le, talál itt otthonra. Fellendül az ipar, kereskedelem. Gyergyószentmiklóst törvényesen csak 1908-ban emelik várossrangra. 1910-ben közel 9000 lelket számláló város, 1955-ben 12 000-re, 1968-ra több mint 14 000-re gyarapodott lakóinak száma.

Nem először járok Gyergyószentmiklóson. Ismerek, barátomnak tartok jó néhány helybeli értelmiségit. Van köztük zárkózott szófukar és tevékeny bőbeszédű, elvágódó „kozmpolita” és lokálpatrióta, aki Gyergyót véli a világ középpontjának. Különböző korú, nemű, foglalkozású emberek, akikhez hasonlókat bármelyik városban találni.

Rovom az utcákat és akárhogy igyekszem, nem találok semmi olyan *sajátost*, ami ezt a várost megkülönböztetné a többi székely kisvárostól. Van egy főtere, valamikor itt tartották a vásárokat, ma sétány, tele virággal. Délelőtt is nagy a forgalom: az üzletek tömve áruval, vásárlóval. Látszatra semmi sem változott azzal, hogy a város megszűnt rajoni székhely lenni. A területi átszervezés gazdasági-társadalmi előnyeire még várni kell. Remélhető, hogy az improduktív költségek csökkenésével több pénz jut majd a jelentős hasznot ígérő ipari, turisztikai beruházásokra, lakásépítésre. Mert Gyergyószentmiklósnak ezekre van a legnagyobb szüksége. A helybeli néptanács elnöke nemcsak látja, tudja a tennivalókat, de jó „városatya”-ként tele van nagyszerű tervekkel, s ha nem csalódom, a megvalósításhoz szükséges energia sem hiányzik.

Gyergyószentmiklóst iparilag nem számíthatjuk az elmaradott kisvárosok közé. A korszerűsített lenfonoda 740 munkást foglalkoztat, a fafeldolgozó üzemekben több mint 1200 ember dolgozik, a Partizán helyiipari vállalat műhelyeiben 1100 gyergyói keresi meg a kenyerét, a kisipari termelősövetkezet 400 tagot számlál. A fejlődés a számok mérlegén is számottevő. 1930-ban Gyergyó iparát 310 munkást foglalkoztató, néhány fafeldolgozó üzem képviselte, nem számítva a kisiparosok műhelyeit. A mezőgazdaság gépesítése ezen a vidéken is munkaerő-tömeget szabadít fel és kényszerít más tájak felé. Ez teszi szükségessé nemcsak a meglévő ipari létesítmények fejlesztését, hanem új üzemek, gyárak építését is. És a medence lakói számítanak erre. A Székelyföld iparosítása, gazdasági fejlesztése szerves része pártunk nemzetiségi politikájának, a valóságos egyenlőség egyik alapvető biztosítója. A tervek szerint jövőre kezdik itt el a posztógyár építését; ez jelentősen megnöveli majd az iparban foglalkoztatottak számát, csökkenti a munkaerőelvándorlást, a fiataloknak az egész

országba való szétszóródását, s nem utolsósorban e vidék jólétének emelkedéséhez járul hozzá.

Kétségtelen, hogy az iparosítás megváltoztatja majd e város környékének arculatát. De a holnap nagy feladatai a turisztika fejlesztését is napirendre tűzik. Erről beszél az orvos, a tanár, ezt tárgyalják a közigazgatás szakemberei.

Gyergyószentmiklós, maga a város, nem idegenforgalmi látványosság. Nincsenek műemlékei, ami van, az csak helyi jelentőségű: egy XVI. századi templom, körülötte néhány elhanyagolt öreg ház. A székely ember fából épített, s a faházak élettartama rövid. A főtért szegélyező épületek — nagyobb része ebben a században épült — stílustalanok, a népi építészeti elemeknek még a nyomát sem találjuk rajtuk. Az ideérkező turista legjobb esetben egy „kedves“, rendezett, tiszta kisvárost lát, de semmi sem készíti arra, hogy fényképezőgépét elkattintsa. Ez volna a kisebbik baj! A nagyobbik az, hogy a turista nem is időzhet itt, nincs hol! A város egyetlen szállodája a megyétől kiküldött ellenőröknek sem elég. Az esti órákban érkező idegen bizony gondolkodhatik, hogy hol tölti el az éjszakát. Ha van kocsija, hozzá bátorsága is, elindulhat a Gyilkos-tó, Borszék vagy a Bucsin-tetőn levő menedékház felé. Nehéz, körülményes az ilyen éjszakai út. Mindezt az élelmes gyergyószentmiklósiak igyekeznek kihasználni. A szálloda előtt mindig álldogál egy-két idősebb asszony, aki konyháját, szobáját — jó pénzért — szívesen megosztja a vendéggel. Számomra is emlékezetes marad egy itt töltött éjszaka, amelyet feleségemmel egy asztmás öregember lakásán virrasztottunk át.

Az elmúlt évben 140 000 turista járt ezen a tájon! Ha mindegyik csak egyetlen napot és éjszakát töltött volna a városban... De közülük hányan mentek el bosszúsan, csalódottan? Szinte érthetetlen, hogy a gondoskodásból — elsősorban az ittlakók iránt — még egy campingre sem jutott. Pedig festői helyek ölelik körül a várost: Piricske-tető, Botvára... Építőanyagban nincs hiány, fa, kő van bőven. A sajátos gyergyói házak apró másait, csak akkorákat, amelyben elfér egy-egy utazó család, még senki sem álmodta, mondjuk a Csíki-kert mellé? Igen, a Csíki-kert, hadd essék még róla néhány szó. A helybeliek közül is kevesen tudják hogy ezen a 20 hektáros területen 180 fajta fa várja lassú kipusztulását. Egy jól gondozott közpark vajon nem tenné-e érdekesebbé, vonzóbbá a várost? A múzeum végre meglelte önmagát: rövid időn belül gazdag erdőgazdálkodási anyaggal várja a látogatókat.

Sok a tennivaló. De nincs-e már kezdeményező szellem az eddig élelmesnek, szorgalmasnak ismert gyergyóiakban? A kérdés nyitját máshol kell keresnünk. Gyergyó rajon, a megyésítés előtt a Magyar Autonóm Tartomány távol eső területe volt. Kevesebb pénz, kevesebb figyelem jutott ide. Bár sok-sok milliót költöttek az utak építésére, javítására, Gyergyószentmiklóstra ma sem lehet műton eljutni. Maroshévíz felé nemsokára befejezik az aszfaltozást, Csíkszereda felé (vagy felől) ebben az évben kezdték el az építkezést. Hogy Székelyudvarhelyre és a Bucsinon át Marosvásárhely felé mikor vezet majd műút, azt csak a tervezők tudják.

A régi város-, illetve rajonvezetőket, ha nem is szidják a gyergyóiak, közülük jó néhányat nem sirnak vissza. Hiányzott belőlük a „fentről jövő“ előírásokon túli kezdeményezés, a helyi erők, értékek kiaknázásának szándéka. Miért van itt kevesebb új tömb- vagy családi ház, mint például Székelyudvarhelyen? Hol keressük annak okát, hogy Gyergyószentmiklóson nem épült művelődési ház? Vajon van-e még egy olyan város (vagy rajoni központ!), ahol nincs a kultúrának, művelődésnek hajléka? Merem állítani, hogy még valamirevaló községet is hiába keresnénk az országban. De hiszen van, ellenkezőleg az érzékenyebb szentmiklósiak. Nincs, mondják velem együtt az igényesebbek azok, akiknek szívügyük e város minden gondja, baja.

Kerek húsz esztendeje terveznek kulturális otthont. Ez idő alatt a testvérvárosokban, Csikszeredában, Udvarhelyen, fel is építették.

A helyiség, amelyet ma „kultúrotthon“-nak neveznek, hideg, sötét, bérelt terem (a katolikus egyház tulajdonában van), valamikor kocsmá, enyhébben szólva vendéglő volt. Amikor itt jártunk, a kapualja tele volt vízzel, tégláról téglára szökdelve jutottunk el az irodáig. Hogy mégis van itt kulturális tevékenység, az csak néhány nagyon lelkes és nagyon szorgalmas embernek köszönhető. Legszívesebben szóról szóra idézném Nyisztor Miklós módszertani irányítónak a *Korunk* májusi számában közölt rövid levelét. A város kórusa nemrég ünnepelte fennállásának 75. évfordulóját; Bálint Ákos nyugdíjas tanár, kórusvezető, helyi népdalokat gyűjt, dolgoz fel és tanít be; Székely M. Ferenc diákénekkart, madrigál-kórust szervezett; Balázs Sándor hegedülni, gitározni tanítja a fiatalokat. Van itt színjátszó és irodalmi kör. De éppen az említett szerző panaszolja, nincs megfelelő épületük, korszerű berendezésük; egyes tanárok, orvosok közönyösen szemlélik vajúdásaikat, rendezvényeikre — zeneaudíciókra, irodalmi estékre — sem jönnek el, mi több, a tanulókat sem buzdítják részvételre; nincs külön ifjúsági klubjuk, a cukrászdák, vendéglők befo gadóképessége nagyobb, mint a művelődési otthoné; a fiatalok nagy része közömbös.

Allíthatjuk, hogy ennek egyik oka éppen a kultúrház hiánya. A színházak sem igen látogatnak el Gyergyószentmiklósrá. A helybeliek előadásai, természetesen — ma, a mass media világában — nem elégítik ki az egyre növekvő igényeket. A különböző műkedvelők előadásai ritkán képesek művészi élményt nyújtani. És különös képpen az értelmiségieknek nem, akik főiskolás éveiket művelődési központokban töltötték el.

— Ne panaszkodjunk — mondta egyik értelmiségi ismerősöm —, Gyergyóban csak tüzelőfád legyen, és akkor jól élhetsz!

— Könnyű neki — mondta egy másik —, gépkocsija van, minden hét végét, ha teheti Marosvásárhelyen tölti. Gyergyószentmiklóson közel száz magán személygépkocsi szalad.

Igen, ebben a városban sem könnyebb vagy nehezebb az élet, mint másutt. Hogy itt a kolozsvári vagy a vásárhelyi színház igényes darabbal nem léphet a világot jelentő deszkákra, seba. Ott a televízió, rádió, lemezjátszó, vagy be lehet utazni Marosvásárhelyre. Önművelődés? Van könyvtár, könyvesbolt... Ez volna a gyergyószentmiklósiak álláspontja? Aligha. A néptanács elnöke szerint kezdeményezésben, felajánlásban nincs hiány. Különböző üzemek, intézmények százezreket érő épületanyagot ígérnek, a dolgozók szabad idejüket ajánlják fel, s pénzbeli segítség sem hiányozna, ha elkezdenék az építkezést. Hogy mi az akadály? Nem találnak megfelelő helyet a művelődés háznak! A városnak nincs ilyen telke, ahová meg építeni lehetne, az magán- vagy egyházi tulajdonban van.

Mindazt, ami egy várostól elvárható, Gyergyószentmiklós is — többé-kevésbé — biztosítja lakóinak. Ha lassan is, de itt is felhúznak egy-két tömbházat, az utcák, utak kövezettek vagy aszfalttal burkoltak, a kereskedelem élénk, minden kapható, s a választékra sem lehet panasz. Van elég általános iskola, a liceumban több mint 1200 gyermek, az egészségügyi ellátás megfelelő, 372 lakosra jut egy orvos, 1000 emberre 22 kórházi ágy. A szakmai iskolában 1000 fiatal választhat jó néhány építőipari mesterség között. A tanulók döntő többsége a városból és a környező falvakból verbuválódik, s ez lényegesen járul hozzá ahhoz a hányadhoz, mellyel a romániai magyar nemzetiség is részt vállal az új ipari értelmiség kialakításából.

Salamon Ernő szobra
Gyergyószentmiklóson

A mindennapi szórakozást, kikapcsolódást szolgálja a két moziterem, cukrászda, zenés vendéglő. De mindez elég-e ahhoz, hogy egy település falai között valóban városi élet folyjék? És itt elsősorban az együttélés légkörére, a városi atmoszférára gondolunk. A kisvárosnak, bárhol legyen is, megvannak a maga irratlan törvényei, sajátos normái. Az albérltetben lakó egészségügyi asszisztensnő minden lépéséről legalább a fél város tud, az egyik orvos másnap tíz helyről hallotta vissza pezsgős vacsoráját. A lányok szoknyája itt csak milliméterekkel rövidülhet, ha valamelyik ifjú szakállt merne növeszteni, ki tudja, mi történne. A ruházatára sokat adó, mindig elegáns értelmiségi a község szerint „selyemfiú“, akiktől óvni kell a fiatal férjhezadandó lányokat. A kisváros mindig szenzációéhes, mert nagy dolgok ritkán történnek, felnagyítják hát a kicsiket. Persze, egy jól sikerült színházi estét is megvitatnak, de ilyen ritkán van. Bárki mondhatja: ezek a jelenségek nagyvárosban is fellelhetők. De ameddig egy ifjú excentrikus öltözködése csak kis közösség (család, barátok, közeli ismerősök) körében válhat szóbeszéd tárgyává, addig kisvárosban, ahol — kis túlzással — mindenki ismer mindenkit, ilyen jelenség általános feltűnést kelt. És ami még több: egzisztenciális problémává is nőhet! Mert az a lány, aki egymást követő két estén más-más férfival (isten őrizz, hogy házas legyen az egyik is!) sétál végig a főúton, már veszélyeztetni jóhírért. Aki pedig fittyet hány a „közvéleményre“, előbb-utóbb továbbállhat.

A kisközösségek életébe nehéz a bepillantás. A munkahelyen — iskola, kórház vagy üzem — született kapcsolatok barátsággá fejlődhetnek. Két-három család összefűz, együtt kártyáznak vagy beszélnek meg mindazt, amiről a munkahelyen nem eshet szó. A közös kirándulások is összetartják ezeket a kisközösségeket. Különböző értelmiségi foglalkozásúak között a rendszeres találkozás lehetősége nagyon mérsékelt. Nincs az értelmiségiek számára berendezett klub (mások számára sem nagyon van), ahol egy feketekávé mellett elbeszélgethetnének. A vita, a nézetek kicserélése az emberi kapcsolatok egyik legfontosabb, leggyakoribb, legegységesebb jelensége, értelmiségiek esetében egyenesen létkérdés. Egészséges interperszonális kapcsolatok hiánya magányosságot, betokosodást, elszürkülést, elidegenedést szülhet. Itt is a művelődési ház hiányát érezzük.

*

A megyésítés után Gyergyószentmiklós és a Gyergyói-medence nagyközségei között megszűnt a „hivatalos” viszony. A megyeközpont Csíkszeredán van, az igazságszolgáltatási szervek (bíróház, ügyészség) Maroshévízen. Ebben az esetben jogosnak, sőt logikusnak tűnik a kérdés: milyen funkciója van (maradt) a városnak mint tájközpontnak? És itt nemcsak gazdasági kapcsolatokra gondolunk, bár Gyergyó esetében ezek is sajátosságosak. Hiszen jó néhány község területét és lakóinak számát tekintve (Ditró, Alfalu), alig marad el Gyergyószentmiklós mögött. De a város nemcsak ellátási, felvásárlási centrum. Ezeket a funkciókat jórészt már maga a község is ellátja. A községek szellemi élete azonban jóval a városé mögött marad. Hiányzik a folyamatos művelődés lehetősége. A könyvek, folyóiratok később, lényegesen kevesebb példányszámban jutnak el a községi üzletekbe, könyvtárakba. A falun élő tanár elfoglaltabb, mint városi kollégája. Nemcsak a munkahely kíván többet tőle, hanem az öngondozás (lakás, étkezés, tisztálkodás) is a kedvezőtlenebb körülmények miatt időigényesebb. Ezért a vidéken élő értelmiség joggal várhatja el a várostól, hogy az szellemi otthont biztosítson neki. 10—20 km ma már nem távolság, a gyergyói községek értelmiségei — orvosok, pedagógusok, agrármérnökök — akár napoként „beruccanhatnak” a városba. De a jól ellátott üzleteken, addig még nem látott filmen, könyvújdonságon kívül mit találhatnak még?

Bejövünk, szétnézünk, beugrunk valamelyik barátunkhoz, s ha otthon találjuk, és van ideje is, elbeszélgetünk egy kicsit — mondta szárhegyi tanár barátom.

Nincs szervezett helyiség (restellek ismét klubot írni), ahová elmehetne, ahol társaságot lelne, szakmatársakkal találkozhatna, s — horribile dictu — feketekávé vagy pepsi mellett gondjait megbeszélhetné, ösztönzést, eszközöket találna általános művelődéséhez. Ilyen „intézmény” megszüntethetné (hogy csökkentené, az biztos) a vidéki értelmiség elszigetelődését a várostól.

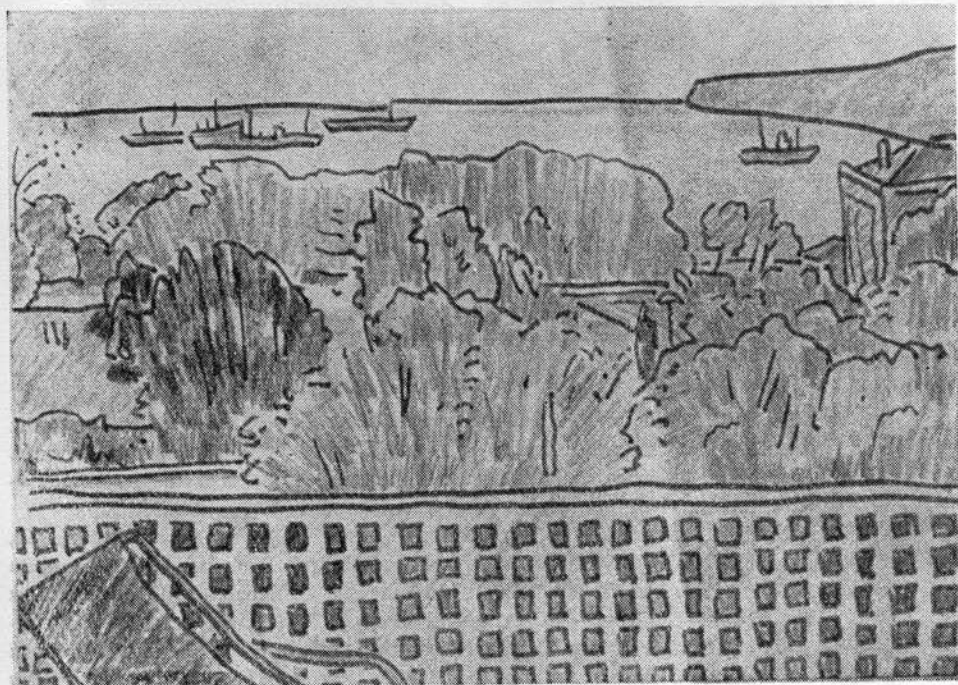
A Gyergyói-medence egyetlen városáról beszélünk. Nemcsak lakóinak kell civilizált otthont, megélhetési és fejlődési lehetőséget nyújtania, hanem elengedhetetlenül szükséges: legyen a vidéknek is eleven irányító központja, ahonnan értelem, tudás, kultúra sugárzik szét, ahol biztatást kap a jóra, szépre való törekvés, legyen tükör, amely összegyűjti és láttaolja Gyergyó szorgalmas népének múltját, jelenét, s felvillan benne a jövő képe is. Város és tájközpont. E kettő dialektikus egysége biztosítja a harmonikus fejlődést, az egész medence gazdasági, kulturális előrehaladását.

Kassay Miklós

Aurel Ciupéról – két kiállítás ürügyén

Kolozsvárt és Marosvásárhelyen tíz esztendő gyűjteményes képanyagából állított ki Aurel Ciupe, a művészet érdemes mestere. Emlékeiből idézett, s tudtam, mire e sorok napvilágot látnak, csupán egy-egy tájképének, csendéletének elkísérő emléke őrzi majd művész és közönség találkozásának hangulatát, benyomásait.

Beszélggettünk, és eljátszottam a gondolattal, milyen sok oldalról közelíthető meg kor és pálya, életmű és hagyaték. Persze közhely, de mivel min-

Aurel Ciupe: Bulgáriai útirajz

den közhely valami nehezen tagadható igazságot takar, mégis leírjuk: Aurel Ciupe életműve (ha nem is tekintjük befejezettnak!) sajátos színekkel él az erdélyi képzőművészetben. Bemutathatjuk tehát az életpályát képzőművészetünk történetének szintézisében, de írhatunk róla mint művészpédagógusról,

Aurel Ciupe: Kompozíció

művészeti életünk szervezőjéről, vagy egyszerűen festői műességét méltatva, a kiváló koloristáról. Csakhogy a kérdés, a „választás“ mégsem igazi dilemma. Metafizikus játék inkább, mert hiszen hamisítás lenne e kvalitások bármelyikének elhallgatása. Nem tehetjük akár egy vázlatos portré erejéig sem!

Lugoson, a századdal együtt született Aurel Ciupe. Forrongó ifjúság, a megújuló erdélyi képzőművészet nemzedéke az övé. Életpályája szabálytalan kilengéseket mutat. A kortárs erdélyi nemzedék tájékozódásának klasszikus útja: Nagybánya—Budapest—München és esetleg Párizs, ha ez utóbbira egyáltalán mód nyílott. A francia hatás képzőművészeti életünkben a világháború évei előtt többnyire másodlagos áttételes közvetítésű. Aurel Ciupe és néhány fiatal művésztársa esetében már nem így történik. Nagybánya csak epizód az indulásban. Tizenhat éves mindössze, amikor igen rövid ideig Réti István korrektúrájából ízelítőt kap. A természetelvűség, a természet rajongó szeretete az, amit magával visz, de az igazi élmény Párizs. Romul Ladeával, Demian Tassyval szinte egyidőben ösztöndíjjal kerül a művészetek fővárosába. A Julien-akadémia fogadja famulusai közé a fiatal román művészeket. A francia

képzőművészet élgárdája akkorra régen túljutott az impresszionizmuson, de a hatás még annyira élő, hogy legfeljebb a Cézanne-, vagy a Matisse-képek elménye ellensúlyozza.

Talán a hazai képzőművészet hagyományos természetlátásával magyarázhatjuk, hogy a Párizst-látó fiatalok nem az avantgardizmus mestereihez csatlakoznak...

E kitérőt azért tartottuk fontosnak, mert elhatároló súlya volt egy nemzedék festői szemléletének kialakításában, sőt iskolateremtő hatásnak bizonyult. Aurel Ciupe, Demian Tassy, Romul Ladea és Catul Bogdan, a párizsi élményekkel hazatérő fiatalok a megalapítói, tanárai a húszas évek közepén létrehozott kolozsvári Képzőművészeti Főiskolának. Ez a főiskola pedig néhány kiváló alkotónk személyes vonzása és példaadása mellett — Nagy Istvánra és Szolnay Sándorra gondolunk — vörös fonálként jelzi az erdélyi képzőművészet alkotóinak tájékozódását. A Belle-arte nemzedéke az impresszionista alapozású, de a szerkesztésben már cézanne-os indíttatású francia érzékenységű művészetten nevelkedik.

Aurel Ciupe 1924-ben jelentkezik első ízben egyéni kiállítással. Szülővárosában mutatkozik be, majd öt évvel később — ennek éppen negyven esztendeje — Kolozsvárt is. Annyira jelen van az erdélyi képzőművészetben, mint kortársai közül csak kevesen. Franciás színlátásra beállított retina-érzékenységgel tájkép- és csendélet-festészetünk gazdag hagyományát teremti, tanítványaira pedig tovább hagyományozza a becsületes mesterségbeli tudásra, a klasszikus művészi szép szeretetére alapozó piktúrját.

Igazi akadémiát teremtenek a Belle-artéban, ahol Aurel Ciupe festészetének szín-értékei, Demian Tassy kiváló rajztudása, Catul Bogdan biztos kompozíciós tehetsége alapozza meg a tanítványok művészi fejlődésének útját.

Párizsi emlékei több mint negyven éven át elkísérik. Bárhová is kerül — a Belle-arte elköltözése után Marosvásárhelyre, majd Temesvárra, a felszabadulás után az újjászervezett főiskola tanáráként ismét Kolozsvárra —, ez a hatás kitörölhetetlennek bizonyult. Erősebbnek minden környezet-változásnál, sőt, művészeti stílus-változásnál is. Fővárosi és kolozsvári retrospektívái, beleértve legutóbbi bemutatkozását, életre szóló elkötelezettsége mellett bizonyítanak. Kisebb tehetségű művésznél bizonyosan makacsnak tekintenők, felrónók a ragaszkodást az eredeti ősformákhoz, a festészet klasszikus műfajaihoz és szépségideáljaihoz. Am Aurel Ciupe esetében motívumainak őszinte átéléssel közvetített artisztikum, festői művészete, a klasszikus tájkép—csendélet—enteriór műfajok érzelmi telítettsége a döntő.

Kolozsvári és marosvásárhelyi kiállításán mindenekelőtt új sztánai tájképei igazolták e kvalitásokat.

Murádin Jenő

Szívemből utálok

- Mit utálsz a világon a legjobban?
- Erre nem lehet ilyen könnyen válaszolni. Egy kis gondolkodási időt...
- Látszik, hogy senkire és semmire sem vagy dühös. Mert akkor tudnád, hogy mit vagy kít utálsz a legjobban. Legalábbis pillanatnyilag..

— Hogy érted ezt?

— Ugy, hogy amikor az embernek ostobákkal akad össze a bajusza, úgy érzi, a butaságot utálja a legjobban. Aztán egy erőszakos portással vész össze — mint én egy egyetemi épületben, ahol a vékonydongájú, de annál nagyobb képűbb kapus vagy portás (hogy helyesebb?) a testi sértés kritériumát kimerítő módon próbált kituszkolni egy lányt egy teremből. A lány ugyanis zokogott, mert megbukott a vizsgán; a kis mindentudó portás pediglen, akit az ég tudja, ki hatalmazott fel úrhatnámkodni az egyetemi hallgatók fölött — látod, ezért nem ártott volna már előbb meghozni ezt a törvényt arról, hogy mi a joga és a kötelessége egy egyetemi hallgatónak —, fölháborító és vérlázító magatartása indokolására még olyasmit is felhozott, amihez aztán igazán semmi köze...

— Vagyis...?

— A portás ugyanis mellékesen tudni vélte, hogy az illető leány állítólag nem él feddhetetlen életet, és ennek — a lány füle hallatára, sőt az én fülem hallatára — a legélesebben kifejezést is adott, miközben kifelé rángatta-tuszkolta a végsőkig kétségbeesett lányt...

— Dehát hogy jön ő hozzá...?

— Sehogy. Neki parancsa lehet ugyan, teszem azt, este nyolckor vagy kilenckor, vagy mit tudom én, mikor kiüríteni a tantermeket, laboratóriumokat. De ennek a parancsnak a végrehajtásában nem alkalmazhat testi erőszakot. Különösen nem egyetemi hallgatóval — hát még hallgatónővel — szemben, aki talán mégiscsak valamivel teljesebb jogú polgára az egyetemnek, mint a portás. Figyelmeztettem egyébként, hogy a testi sértés büntetendő, s hogy ha a leány feljelenti, én hajlandó vagyok tanúskodni is; ha pedig nem ismeri a törvényeket, hát az alkotmányt csak kell ismernie...

— Mire ő?

— Ő? Nos, mit gondolsz? „Adok én neki alkotmányt!” — ordította, és megint nekírontott...

— Megverted?

— Nem. Szívesen megvertem volna de én viszont tisztelem az alkotmányt. Sajnos. Tehát békés szóval rávettem a lányt, hogy hagyja el a termet.

— Most kapok csak észbe: hogy jön hozzá ez a portás, hogy összekavarja a saját eljárását a leány esetleges erkölcsi magatartásának a kérdésével?

— Igen, ez talán a legfelháborítóbb. Ezért becsületsértési pert kellene a nyakába akasztani, de úgy, hogy megemlegesse. Először is nem azért állították oda, hogy pletykáljon az egyetemistákról. Másodszor: nem azért, hogy ítélkezzék fölöttük. Harmadszor: mi lenne, ha ezután az egyetemek kapusai a saját különbejáratú véleményük alapján kezdenék osztályozni az egyetemi hallgatókat, és mindegyikkel úgy viselkednének, ahogy a magánvéleményük parancsolja...

— Azt hiszem, az egyetemen és egyebütt is vannak azonban rokonszenves, komoly, a feladatukat ismerő kapusok, akik...

— Persze, hogy vannak... De azért az ilyen tiszteletlen, basáskodó, szemtelen portások számára legalábbis viselkedési tanfolyamot kellene szervezni. Az egyetem vezetőségének, illetve adminisztratív vezetőségének meg kellene magyaráznia, hogy kötelesek a feladatuk határozott elvégzése mellett a legteljesebb tisztelettel viseltetniök a holt napi matematikusok, fizikusok, nyelvészek, a holt napi tudósok, tanárok iránt...

— És mondd, „portás-kérdés” szerinted csak az egyetemen merül fel?

— Dehogy. Pöffszkedő kapusokkal találkoztunk diákokthonokban, klinikákon, közintézményeknél is... Meg kellene tehát szervezni ezeknek az embereknek a komoly szakoktatását. Meg kellene őket tanítani gyorsabban írni — mert pillanatnyilag egy egész öt éves tervet lehet teljesíteni, amíg kitöltenek egy belépőcedulát. Meg kellene tanítani köszönni őket, mert nemcsak hogy eszükbe sem jut előre köszönni az érkezőknek, de még fogadni sem kegyeskednek a köszönést. Meg kellene nekik magyarázni, hogy szolgálatban kötelesek borotvált képpel és tiszta inggel, körmökkel, cipővel megjelenni. Meg kellene nekik magyarázni, hogy a kapusfülkében tilos hagymát és fokhagymát enni, és hogy az uzsonna elfogyasztása nem töltheti ki a teljes munkaidejüket.

— Mondd, nem általánosítasz te egy kicsit?

— Most igen, mert dühös vagyok. És kérek, ne magyarázd meg nekem azt a nagyon is kézenfekvő ténytet, hogy nem minden portás ilyen, sőt a legtöbb nem ilyen, mint ahogy nem minden házmaster mérges, nem minden kofa nagyszájú, és nem minden plébános szereti a vörös bort.

— Hát akkor miért szírod őket egyre-másra?

— Mert dühös vagyok.

— Miért nem vártál egy kicsit ennek a cikknek a megírásával, amíg lecsillapsz.

— Vártam. A tavaly előtti vizsgaszesszióban veszttem össze ezzel a portással...

— És most mi juttatta eszedbe az ügyet?

— Semmi. Azaz, hogy minden. Az, hogy még mindig nem csillapodtam le. Hogy még mindig dühös vagyok. És még mindig vannak icipici basák.

Bodor Pál

Sárga lombok

(Sinka István halálára)

Sinka Istvánnak egy időben úgy eltemették a hírét, mintha meghalt volna. Pedig nem halt meg, és nem is fog meghalni, kezeskednek róla a versei.

Sinka István nem a faj és vér jogán szólott azok nevében, akikében szólott, hanem a szeretet és a közös fájdalom jogán. Az ő költészetében a sors birkozik a végzettel. A végzet nem más, mint a boldog, öröms holnap. A sors pedig hol ilyen, hol olyan ma. Bondár Márta a Körös vizébe öli magát két nyárfa tövébenél, Mados Imre Tamásdán kívül az erdőn utolsó táncát járja, Simon Virág a piros kötöt és a piros szattyán csizmát feketére cseréli. És így tovább. A sors keze mindenütt. A sorsé, amit az emberek csinálnak: az urak, a grófok, a botosispánok, bűvölő asszonyok, lányok.

Csak a szeretet mozdítja tette az embert. Ami szép, jó és igaz az irodalomban, az mind a szeretetből fakadt. En, aki emberfiát gyűlölök, már amennyire, arról nem tudnék egy betűt sem írni. Sinka nagyon szerette azokat, magyarországi sorstársait, akik a verseiben szerepelnek. Egész kis világ van belőlük: pásztorok, komenciós cselédek és betyárok vadmályvaszagos, keserű világa.

Sinka az első igazi közösségi költőnk. Csokonai közösségi-volta, nagy, leplezetlen, őszinte embersége az alkalmi költeményekben, a disznótorokra írt

verseiben mutatkozik meg a legjobban. Adynál meg ott, mikor a versei fejéhez dedikációkat ír: Hatvany Lajosnak, igaz, ösztönző jó barátomnak, Oláh Gábornak küldöm; Zilahi jó barátainak; Krúdy Gyulának küldöm; kedves jó Földessy Gyulámnak, az Ady-versek poéta-adminisztrátorának; Fenyő Miksának, a régi szeretettel; kedves Bölöni Györgyömmnek, fajtámbeli véremnek; Kincs Gyula szeretett bátyámnak; Kuncz Aladárnak küldöm; Móricz Zsigmondnak, akit már nem is tudok jobban szeretni, Emőd Tamásnak küldöm; Justh Gyulának, egy bomlott korszak bomlasztójának és hőségnek, a második Bocskaynak.

Sinka nem is tud magáról szólni anélkül, hogy a körülötte-mellette levők-ről meg ne emlékezzék. De ő nem üzen és nem küld nekik, nem is kell, hiszen együtt nyüvödik, küszködik, gyalulódik velük. Sorsa azok sorsában fáj. Közösségi líra-e hát az övé, vagy mi, de annyi bizonyos, hogy költészetünkben a közösségi viszony legteljesebben, az ember mélyen írott arca legtisztábban az ő verseiben van benne.

Az egyén, még inkább a nép megmaradásának előfeltétele: közösséget vállalni nemcsak az élőkkel, de a rég megholtakkal is. Sinka magatartása a halálon is átrontó szocietásé. Ha Kiss Barabásról, a Tisza menti szikár legényről, ha a nagy vasfokost forgató Cser Domokosról s ha Vass Sándorról nem tud semmit a jelen, se a magyar történelem, akkor neki se leljék meg a sírját soha.

Nem találtam még nálunk festőre (kivéve Nagy Imrét), akinek a képei úgy megragadtak volna, mint amilyent Sinka tár elém Ignát Bencéről, a vándor summás legényről szóltában:

Láttam én is néhányszor őt:
szántott kilenc ökör iga;
este fogtuk a serpenyőt
s odadúlt le közénk ő is,
Csú Katalin rongyos fia.
Közénk dült és dalolt nekünk,
s lehajlott sorba a fejünk.

Hiába dalol ám Ignát Bence, nem nyílnak meg arra a kastély ablakai. S itt van egy másik kép Bozsár Andrásról:

Széles a világ pallaga.
Azon áll a Hódi tanya.
Ott élt híres verekedő
Bozsár András, nótaszónál
csizmaszárát veregető.
Híre volt, hogy verekedett,
— be kár, hogy pusztán született.

Bizony kár, hogy ott is hal meg, nem pedig a szabadságharcban, aminek éppen itt vón az ideje. S legyen itt egy harmadik kép is: Eső-Virág András a szil-tarcsai erdőn játszik a citerája húrjain. Körülállják a hét nagy erős kondások, és összesúgnak, hogy megölik.

Hát mért játszik sokkal szebben
s más húrton a bolond.
Testét majd a disznófertő
belepi vagy a lomb.
Hallgatták a húr pengését
s elövette mind a kését.

Ez a magyar inferno legmélye: elpusztítani azt, akinek a dalában egy hős világ támadt fel. Hiábavaló szépségek, vigasztalan sorsok és félelmetes erők cikáznak, azaz hogy mégsem hiábavalók, mégsem vigasztalanok és mégsem ijesztők. Sinka és emberei a mi életünket tágitják szélesebb horizontúvá, bennünk élük tovább életüket, s tesznek minket emberebb emberekké ezzel. Győzött hát a végzet: a sorsuk bennünk virult ki mint jövő.

Visky Feri barátomnak egyszer a vonaton utaztában kezébe került a legújabb Sinka-vers. Nagy örömmel újságolta. Holott ő nem is irodalmár. De nem tudott szabadulni tőle. A verset már én is olvastam, s őt megelőzve mondtam is elfele:

Bajó-éren, hó szálattyan
nénikém, Simon Virágnak
csizmája volt, piros szattyan;
piros volt a kötője is,
de lobogott, hogyha szél volt, —
Simon Virág nagyon szép volt.

Csakugyan nem lehet ettől szabadulni. Hát még a másik versszak!

Hóba járva, számárháton
jöttek a juhászlegények
s Radvány körül a szikháton
vassá fagyott kottyanók közt
forgatták a hosszú kampót,
hogy elugrassák Kéri Jankót.

Ki tudja, mi tetszett és tetszik jobban: a vers-e, annak belső ritmusa, ami olyan, mint a fiatal lány menése, vagy az, hogy egy juhászbojttár a magyar Parnasszusnak így nekihajtott. A kampót azonban nem teszi le. Oda-odavág vele. Geszt mellett a Korhány keskeny patakjában sulykoló lány áll és dalol. „A parton tört bodzavessző; tiz év múlva olyan lesz ő“, olyan ám, mert „szíven veri cselédjeit gróf Tisza úr“. Aztán a régi szerszámok között ott van egy hét-sukkos ásó is, hiszen „akik bennünket áltattak, sirt is mivelünk ásattak“.

Irodalomra csak irodalommal lehet nevelni, nem pedig úgy, ahogy az iskolában szokás: elmondani az író életrajzát és a művei „tartalmát“. Azonkívül, hogy ez háládatlan dolog az íróval szemben, mint nevelés eredménytelen. Én nem így akartam Sinkát megismertetni (azokkal, akik nem ismerték) és megszerettetni (azokkal, akik nem szeretik). S most hadd vágjak át egy másik hangnembe:

Kedves Pista, az egyik könyvnapon azt mondtam neked, mintegy hódolván előtted:

— Fogadjunk, hogy több versedet tudom fejből, mint te magad.

A szavamból-e, a szememből-e, de elhitted. S álltál csak a könyvsátor előtt, illetve álltunk, mint a vihar előtt — csakugyan vihar előtt volt — a versben a két fekete legény. Hogy is van?

Botra támaszkodik
két fekete legény,
mint lenn Ázsiában
ezer év elején.

Mit tehattünk volna? Nem mondtam, de azt éreztem akkor: a magaménak érzek, s valami ilyesfélét gondolhattál te is a magad részéről, mert azt írtad a nekem ajánlott könyvbe: „Gellért Sanyinak sok szeretettel és öleléssel adom e vallomásokat... és azért a szép igazságért, amit neki meg kell énekelni s énekével a hályogot leverni a vak magyar világ szeméről.“

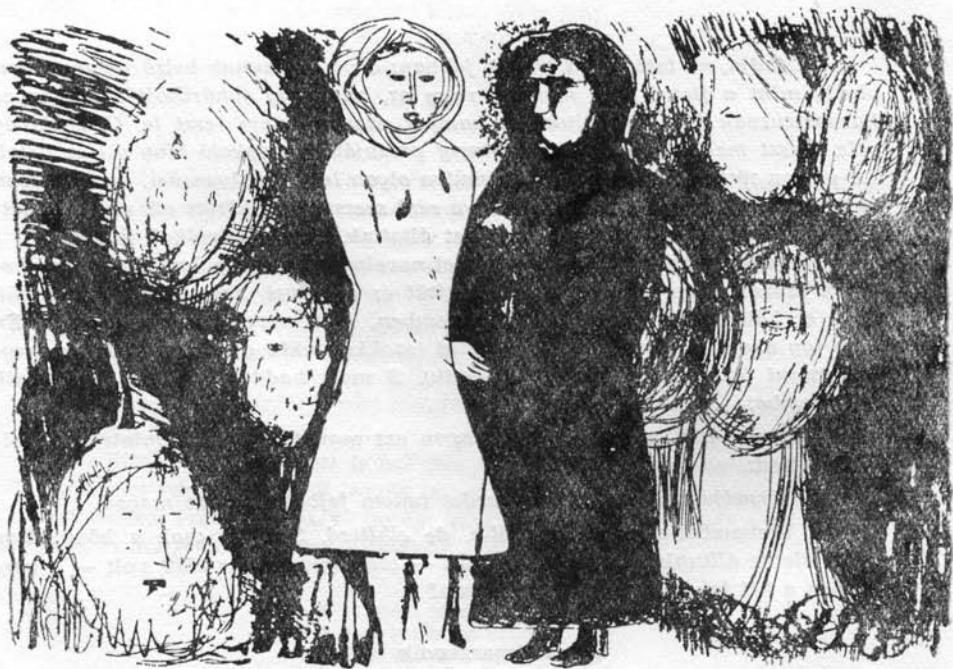
Mit tudjak most erre felelni?! Csak a verseidet morzsolgatom, Pista, itt a mikolai ér partján!

Zsongott a táj, állt az idő.
Három cserfán sárga lomb volt.
Alattuk egy gulyás figyelt,
kalapjánál fekete toll
s a fülben ezüst gomb volt.

Állt nyugodtan. Sose nézett
se nyugatra, se keletre.
Előtte három nagy cserfa.
S háta mögött ezer évvel
várt a gulyás kikeletre.

Zsongott a táj, állt az idő.
Derült és borult a mennybolt.
Várt a gulyás, állt és figyelt.
Tolla egyre feketébb lett...
A fákon még sárga lomb volt.

Gellért Sándor

Kopacz Mária: Emlék

A nemzetközi élet és a történettudomány

A *Korunk* szerkesztősége azzal a kéréssel fordult hozzám, fejteném ki, miben látom a történelem és a mindenkori nemzetközi helyzet (ezen belül: a történetírás és a világpolitikai publicisztika) kapcsolatát. A kérés teljesítése elől sokáig kitértém, hivatkozva arra, hogy vannak nálam illetékesebbek, azután meg mások szénafűjében kaszálnék, nem is a közvetlen, hanem a harmadik szomszédéban. Végül az unszólásnak mégis engedtem, vállalva ezzel az illetékesebbek jogos kitéréseit és biztos fedezékükből felém záporozó bíráló nyilat.

A kérdés nyilván abból a világviszonylatban időről időre felmerülő vitából pattant ki, hogy mi is a viszony a jelenkor története, a történettudomány és az újságírás között. Más szóval, vajon a jelenkor története az újságíró számára van-e fenntartva, vagy ez is a történészek kutatási területéhez tartozik-e? Általában az újságírók hajlamosak a ma problémáit történeti távlat nélkül tárgyalni, a historikusok viszont gyakran úgy vélik, hogy a mindenkori nemzetközi helyzet még nem lépett be a történelem csarnokába, annak csak a kapujában áll, eseményei, mozgalmi annyira kaotikusak, hogy tudományos érvényű ítéletet róluk mondani nem lehet. Ezért mint elfogulatlan bírák nyugodt lelkiismerettel nem foglalkozhatnak ilyen mozgásban, szüntelen zajlásban levő folyamatokkal, és azokat a jövő kutatóira bízzák, kivárvák az időt, amikor a jelen már múlttá válik, és a róla alkotott vélemény nem annyira bizonytalan. Felfogásunk szerint, bár mindkét nézet igaznak tűnik, igazságuk csak felszíni jellegű.

A kérdés mögött ugyanis a történetfilozófia egyik alapproblémája lappang. A neves francia történetfilozófus és szociológus, Raymond Aron szerint ugyanis a történelem nem más, mint a mindig változó, sohasem statikus *mai világ*, olyan dialógus múlt és jelen között, amelyben a kezdeményezést a jelen tartja a kezében. Ennek a tudományos megismerés alapkérdését érintő meghatározásnak elvi elemzésére még visszatérünk, egyelőre csak azt a következtetést vonjuk le belőle, hogy a ma, a jelenkor történetének, vagyis a nemzetközi életnek az ismerete elengedhetetlen a historikus számára.

A jelenkor történetének ismerete ugyanis ma már nemcsak az általános műveltség egyik értékmérője, hanem szinte társadalmi kötelesség. A ma divatos amerikai filozófus, McLuhan, a televízió megjelenése óta új korszakról, a visszatörzsösítés (*retribalisation*) koráról beszél, amelyben az egész világ a szó szoros értelmében betódul az egyén lakásába, aki személy szerint megismerkedik annak fő szereplőivel, mozgalmival és történéseivel. Ilyen körülmények között azután elképzelhetetlen, hogy a hivatásos történészt ne érdekelnék a nemzetközi élet eseményei. Nyilván érdeklik is.

Ezzel azonban a feltett kérdésre a választ távolról sem merítettük ki. A pusztán érdeklődés ugyanis még nem jelent foglalkozást, hivatást. Továbbá arról sem feled-

kezhetünk meg, hogy a történettudomány hivatásos művelői között is különböző kategóriák vannak. Vannak olyanok, akik mint tanárok — akár közép-, akár főiskolai fokon — az ember múltjának összefüggő folyamatát mutatják be, és annak egyik vagy másik szakaszát részletesebben is kutatják. Ám vannak olyanok is, akik elsősorban az ún. történelmi segédtudományokkal, régészettel, érem- vagy felirattannal, paleográfiával, diplomatikával vagy éppen dokumentumok kiadásával foglalkoznak. Természetes, míg az előbbieket számára a jelenkor történetének ismerete elengedhetetlenül fontos, az utóbbiak inkább hajlamosak elzárkózni a maguk szűkebb területére, és mint más tudományok kutatói is, beletemetkezve a részletek vizsgálatába, nem sokat törődnek a jelenkor eseményeivel, s annyira belemerülnek szakértárgyuk művelésébe, hogy a nemzetközi élet nagy kérdései észrevétlenül kisiklanak érdeklődési körükből.

Am az ember történetének tanulmányozása mindig kapcsolatban volt a mával. Sőt igen gyakran a ma nagy eseményei szolgálták alapvető történelmi rendszerek, történelmi filozófiák kiváltó okait. Máskor viszont az élesszemű historikus a jelenlegi nemzetközi helyzetben a régmúlt folyamatainak hullámverését ismeri fel, azok gyűrűzéseit igyekszik nyomon követni egészen napjainkig. A történelefilozófia egyik ma élő jeles képviselője, A. Stern éppen ennek alapján a történelebölcseletek két nagy csoportját különbözteti meg: az ún. *teorogonoszt* és a *patogonoszt*. Az előbbi a fejlődési folyamat rendszeres, alapos, elfogulatlan vizsgálatára törekszik, úgy figyeli azt, mint a játékbíró a nagy mérkőzés minden mozzanatát (theorosz — megfigyelő az olimpiai játékokon); az utóbbi ezzel szemben a jelenkor eseményei kiváltotta megrázkódtatás hatása alatt (pathosz — szenvedély) igyekszik megmagyarázni — természetesen érzelmi felindulása miatt — kevésbé tárgyilagosan a múlt azon jelenségeit, amelyek a megrázkódtatást vagy csodálatot kiváltó jelenhez vezetnek. Más szóval korának nagy problémái szinte erkölcsi kényszerrel nehezdednek a történele nézre, és ezért arra vállalkozik, hogy kivizsgálja azok előzményeit. Hiszen a *historia* szó maga is ankétot, vizsgálatot jelent.

Állításunkat és e kétfajta történelelfogást néhány példával szeretnők illusztrálni. A „történeleírás atyját“, Hérodotoszt korának nagy eseményei, a görög—perzsa háborúk és a görögök világraszóló győzelme arra készítették, hogy tanulmányozza az események előzményeit. Azokat kutatva megírta az egyiptomiak, a mezopotámiaiak, a médek, a perzsák és a Földközi-tenger keleti felében, valamint a Fekete-tenger környékén lakó népek életét és történeleét. Végeredményben az akkori művelt világ nemzetközi helyzetét. Ugyanakkor ő fogalmazta meg először az európai civilizáció későbbi nagy szelleme örökségét: a görögök győzelme a perzsák felett nem egyéb, mint a szabadság győzelme a zsarnokság felett.

Ugyancsak az akkori nemzetközi helyzetből táplálkozik egy másik görög szellemóriás, Polübiosz hatalmas műve a rómaiakról. Ő az i. e. II. században, a római hódítások kiteljesedő korszakában, a keleti, a nyugati, a déli és az északi terjeszkedés könyörületet nem ismerő időszakában élt, és egyike volt azon ezer görög túsznak, akiket a görög városok voltak kénytelenek Rómába küldeni mintegy biztosítéskul arra, hogy nem fognak lázadni az új, a római rend ellen. Polübiosz nagy művét a római uralommal elégedetlenkedő görög városállamoknak szánta, mert meg akarta győzni őket, hogy a rómaiak hatalma szüntelen növekedésben van, és bármilyen ellenállás hiábavaló, eleve kudarca ítélt. A rómaiak meglepően gyors fejlődését ő alkotmányuknak tulajdonította, benne ugyanis az arisztotelészi „három jó államforma“, a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia elemeinek harmo-

nikus ötvöződését ismerte fel. Ugyanakkor már azt is meglátta, talán éppen a római élet belső új irányulásainak tulajdoníthatóan, hogy a görög szellem győzedelmeskedik a római kardon.

Augustinus ugyancsak korának megrázó eseménye, Róma barbárok által való elfoglalásának a hatása alatt írta meg nagy történeti, társadalmi, filozófiai és teológiai művét, a *De civitate dei*-t. Benne az egész történelmet mint örök harcot fogta fel az isteni és a földi állam között, amelynek eredménye nem lehetett más, csak a földi állam, vagyis Róma pusztulása, hogy azután romjain felépülhessen „az isten országa”. Elképzelt államformája a középkor eszménye lett, és gyakran még a mai írók is hozzá fordulnak ihletért. Szemlélete természetesen ma már elavult, Augustinus mégis óriási szolgálatot tett a történettudománynak, mert a római államot, annak intézményeit, ideológiáját, vallását bírálva, gyakran olyan eseményeket mond el, amelyek nagymértékben gazdagítják a római társadalomra és osztályharcokra vonatkozó ismereteinket.

A patogonikus történetfilozófiákra vonatkozó példák felsorolását tovább folytathatnók a középkor és az újkor területéről, helyszüke miatt azonban kénytelenek vagyunk átugrani az utolsó évtizedekre. A neves angol író, H. G. Wells, éppen a nemzetközi helyzet hatása alatt, az első világháború végén vállalkozott *A világtörténet alapvonalainak* megírására. Ennek előszavában a következőkben számol be arról, hogy mi készítette őt e vállalkozásra: „Számos ok indította e könyv íróját arra, hogy 1918-ban egy világtörténet megírásába vágja a fejszéjét. A nagy háborúnak ez volt utolsó, legfáradtságosabb, legkeserveesebb esztendeje. Mindenfelé szokatlan nélkülözéseket szenvedett az ember, mindenfelé gyásznak volt tanúja. Az emberek érezték, hogy válság következett be a világ dolgaiban... Széltében-hosszában vitatták ugyan a világpolitika új elrendezésének lehetőségeit, a háború kiirtása céljából alakított világszövetséget, népek és nemzetek szövetségét. Minden ember »nemzetközileg gondolkodott«. De széles körben arra is ráeszméltek lassanként, hogy a hatalmas problémákat, amelyek oly hirtelen és tragikus erővel tódultak az emberiség elé, a világ még mindig elégtelenül érti meg... Hiába igyekeztek emlékezetükbe idézni rövid életű iskolás emlékeiket, nem letek egyebet, mint királyok és köztársasági elnökök unalmas, s félig már elfeledett névsorát... Rájöttek, hogy nemzetiszínű történelemre tanították őket, amely más népről egyáltalán nem vesz tudomást, és most itt állottak a lángoló tűzvészben. Rendkívül nehezükre esett a vitás kérdések viszonylagos értékét megállapítani. Az emberek sokasága, minden intelligens ember a föld kerekén — többé vagy kevésbé tudatosan — igyekezett ez összefüggő nagy világ dolgainak nyitját meglelni. Mondhatni, agyukban saját használatukra formáltak ki egy világtörténetet.“

Bőven idéztük Wells megállapításait, mert nemcsak a nemzetközi élet és a történelem szoros kapcsolatát, hanem a mai helyzet és a múlt összefüggéseit is jól tükrözik, főként pedig azt, hogy a kettő egymás nélkül gyakran érthetetlen káoszt terem, az események észnélküli, szeszélyes, szilaj értelmezését.

Az első világháború megrázkódtatásai másoknak is tollat adtak kezükbe. Oswald Spengler ezek hatása alatt írta meg *A Nyugat alkonyát*, bár ihletet merített Hérakleitosznak az örök változásról és mulandóságról szóló tanából és más filozófiai elméletekből. Toynbee-t — amint önvallomásaiban kifejti — ugyancsak az első világháború készítette történetfilozófiájának kidolgozására és annak vizsgálatára, hol is tart ma az emberiség, merre halad, milyen kilátások és buktatók állanak előtte. Ő különben sohasem szakadt el a mától, és a múltat is a mindig alakuló nemzetközi helyzet szemüvegén át szemlélte.

A történészek azonban rendszerint nem a jelenkor eseményeinek hatása alatt

látnak munkához. A legtöbb — különösen mióta a történelem irodalmi műfajból tudománnyá lett — rendszeresen készül pályájára, és valamelyik régmúlt időszak arculatát, gazdasági, politikai, vallási, művelődési mozgalmait tanulmányozza. A legjobbak azonban mindig eljutnak a mához, és végigkísérve a történeti folyamat kanyargásait, következtetéseket vonnak le a mai helyzetre vonatkozóan. Ezt sok példával illusztrálhatnók mind a hazai román vagy magyar, mind pedig a világtörténet területéről. Elégedjünk azonban meg a nagy angol historikus, Gibbon idézésével. A XVIII. század e neves történésze, alapvető művének, *A római birodalom hanyatlása és bukásának* harmadik kötetében, melyben a birodalom felbomlását tárgyalja, azt a kérdést veti fel, vajon a civilizáció nem bomolhat-e ismét fel, vajon a modern Európát nem érheti-e még egyszer az Imperium Romanum tragikus sorsa, és összehasonlítást tesz a római nép, valamint saját kora között.

Hadd idézzük szószerint a nyugat-római birodalom összeomlásáról szóló fejtegetéseit:

„Ez a szörnyű forradalom korunk hasznos okulására a mai állapottal vethető össze. A hazafias embernek az a kötelessége, hogy egyedül szülőföldjének érdekét és dicsőségét mozdítsa elő, de a bölcselő talán magasabb szempontból nézheti a dolgokat, és Európát egyetlen nagy köztársaságnak tekintheti, amelynek különböző nemzetbeli lakossága a műveltség és a tudás szinte ugyanazon színvonalára emelkedett. A hatalom mérlege ezentúl is ingadoz, a gazdasági jólét ezután is emelkedni vagy süllyedni fog hol az egyik, hol a másik államban, de ezek az események nem változtathatják meg lényegében, és nem áshatják alá egyetlenes boldogságunkat, a művészetek, a törvények és a szokások rendjét, amelyek olyan nagymértékben kitüntetik az európaiakat... Európát ma már a barbárok támadása nem fenyegetheti, mert mielőtt meghódítanának bennünket, előbb ki kellene vetközniük barbár-mivoltukból... De négyezer év tapasztalatai izmossá tették reményeinket, és enyhítették aggodalmainkat. Hogy milyen magasságokba jut el még az emberi nem a tökéletesség felé vezető útján, nem tudjuk, de joggal tehetjük fel, hogy — hacsak a természet képe meg nem változik — egyetlen nép sem fog visszazuhanni barbár állapotába.“

Ezek Gibbonnak sokat idézett és még többször kétségbe vont derűlátó szavai, helyesebben a tanulmányozott kor és a saját kora összehasonlításából levont történeti következtetés. Az utána bekövetkező megrázkódtatások, nem sejtett fordulatok ellenére, ha hiszünk az emberiségben és a fejlődésben, el kell ismernünk, hogy Gibbonnak lényegében igaza volt.

Míndezenek azt is bizonyítják, hogy az igazi történész csak látszólag olyan tudós, aki bezárkózik elefántcsonttoronyába, elszigetelődik kortársaitól és a kutatásának céljait szolgáló források és dokumentumok halmazával bátyázza el magát a környező világtól.

*

A történetírás kapcsolata a mával nemcsak tudományos szempontokat elégít ki, hanem e tudomány kezdeteiből, egyenesen az ókorból származó értékes hagyomány is. Ugyanis mint „az élet tanítója“ — *magistra vitae* —, ahogyan évszázadok során felfogták, szükségképpen bizonyos erkölcsi következtetésekben, moralizáló tanításokban csúcsosodott ki, amelyek annál hatásosabbaknak tündek, minél inkább kapcsolódtak a jelenkor eseményeihez és problémáihoz.

Ugyanakkor a kérdés, amint erre már utaltunk, a történetfilozófia egyik központi problémájához, a történeti megismerés, az ismeretelmélet lényegéhez fűződik, nevezetesen a történelem és a történeti valóság sokat vitatott viszonyának, a történelemtudomány jellegének a kérdéséhez. Ennek részletekbe menő elemzése túl hosz-

szúra nyúlna, ezért csak néhány vetületére térünk ki. Először Arisztotelész állította, hogy a történelem *egyes* eseményekkel, tényekkel, *egyes* személyekkel, vagyis az *egyénivel* foglalkozik, ami viszont nem lehet a tudomány tárgya, mert az mindig az *egyetemest*, az *általánost* kutatja. Így a történelem csak a megismerés alsóbb fokát képviselheti. Ezt a tételt valóban hosszú időn át elfogadták, míg a múlt század folyamán a történetfilozófia igyekezett e tudomány jogát elismertetni és megtalálni helyét a tudományok hierarchiájában.

A vita azonban még mindig folyik, és különböző irányzatok keletkeztek. Például az ún. episztemológiai realizmus arra a következtetésre jutott, hogy a történelem híven tükrözi a valóságot, tehát igazi tudomány. Ezzel szemben az episztemológiai idealizmus azt állítja, hogy a világ, a társadalom, a múlt, amint azt a história tükrözi, nem valóságos, mert csak *in idea* jelentkezik, csak agyunk tökéletlen tükrözete. Következésképpen létük azonosul érzékelésünkkel, s ezért e vonatkozásban Spengler úgy vélte, hogy *esse est percipi* — vagyis a lét azonos az érzékeléssel, a felfogással. Ebből azután nyilván az következett, hogy a történelem nem hű tükrözése a valóságnak, csak a jelent vetíti vissza, mert annak ellenére, hogy a historikus a múltat, annak forrásait kutatja, azok értékelésében, magyarázatában mégis az a kor érvényesül, amelyben él. Ezt a tetszetős, de nagyon is vitatható elméletet fejezik ki az olasz filozófus, Benedetto Croce szavai: „*ogni vera storia e storia contemporanea*“ vagyis minden igazi történelem kortárs történet. Ugyanezt még határozottabban hangsúlyozza a spanyol idealista bölcselelő, Ortega y Gasset: „A múlt nincs valahol régen ott lenn, történésének idején, hanem itt van, bennem van. A múlt semmi más, mint én magam, az én életem.“ E tétel nyilván túlzás, s elfogadása végső soron a történeti megismerés tagadását jelenti. Mögötte burkoltan az a felfogás húzódik meg, hogy a történész nem a tanulmányozott kor jól felkészült, az összefüggéseket alaposan ismerő, elfogulatlan bírója, aki a történeti folyamatokról, eseményekről, személyekről és jelenségekről koruk értékrendszerébe helyezve mond ítéletet, hanem a mának megvesztegetett ítésze, és nem Justitia mérlegét, hanem a pribék véres kardját tartja kezében, melyet a zsarnok jelen nyújtott át neki. Természetesen voltak és vannak historikusok, akik ilyen szempontok szerint gyakorolják tudományukat, de az eredmény — amint gyakran tapasztalhatjuk —: jelentős mozgalmak elsiklása, a történeti folyamat meghamisítása és fontos személyiségek szerepének eltorzítása lett.

Mindez nyilvánvalóan nem jelenti, hogy a történész ne volna saját korának gyermeke, és a múlt kutatásában teljesen megszabadulhatna kora problémáitól, nyugtalanságaitól és érdeklődési körétől. Nem is szabad olyanak tekintenünk, mint aki menekül a ma gondjaitól, aki faképnél hagyja kortársait, hadd foglalkozzanak ők saját ügyeikkel, míg maga puszta és érdek nélküli kíváncsiságának kielégítésével szórakozik. Olyan szakembert kell látnunk benne, akit embertársai, a maiak vagy az eljövendők bíztak meg, hogy a tudomány meghatározott szektorában dolgozzék, akár csak kartárs, a fizikus vagy a kémikus. Ha ő is élvezzi a tudósnek kijáró — viszonylagos — privilégiumokat, ő is, akár csak bárki más, annak a közösségnek a szolgálatában marad, amelyben él, és amelynek tagja lenni egy pillanatig sem szűnik meg.

De miképpen lehet szolgálatára a historikus a saját közösségének? Azzal-e, hogy a múltat erőszakosan úgy formálja meg, amint azt tőle saját kora megkívánja, azaz szépt, vagy elhallgat eseményeket? Nem, ha igényt tart a *tudós* címre, ezt nem teheti. Hiszen már Cicero megmondotta: „Ki ne tudná: a történelem első

törvénye az, hogy nem merészel hamis dolgot állítani, a második pedig az, hogy meg meri mondani mindazt, ami igaz.“

A jelen szolgálata főképpen abban áll, hogy — megtartva a vizsgálódás tudományos módszerét — a történész olyan problémákat igyekszik kutatni, amelyek közvetve vagy közvetlenül a mindenkori mának az építéséhez, fejlesztéséhez járulnak hozzá. Közvetve például azzal, hogy tovább viszi a tudomány elméleti és gyakorlati fejlesztését, közvetlenül pedig a tanulmányozásra kiválasztott témákkal, amennyiben azoknak a kor soron levő problémái közé kell tartozniuk. A történettudomány ezt a kettős feladatát többé-kevésbé mindig is teljesítette. Ha csak felületesen végiglapozzuk kutatási körét, azonnal meggyőződünk, hogy minden kornak volt ilyen sajátos, az akkori jelenből fakadó tematikája. Így például a feudalizmus bomlási szakaszában a római birodalom hanyatlásának és bukásának vizsgálata került előtérbe. Gondoljunk csak Montesquieu, Gibbon és mások nagyszerű műveire. A polgári forradalmak idején, amikor az új államforma kialakítása volt a nagy feladat, a történészek és a politikusok figyelve az athéni demokrácia felé fordult. A múlt század második felében, a haladó és a munkásmozgalmak célkitűzéseinek kapcsán, az állam eredete és mibenléte körül folytak heves viták. Engels az indián törzsek és az ókor tanulmányozásával adott tudományosan megindokolt választ erre a fontos kérdésre. A történelmi materializmusra támaszkodó történetkutatás tudományosan kidolgozott módszerrel igyekszik megragadni az egyes korok általános és sajátos jellegét, ez azonban nem jelenti, hogy témaválasztása ne alkalmazkodnék a jelenkor és a nemzetközi élet felvetette nagy problémákhoz. A második világháború után új lendületet kapott az addig elhanyagolt országok és földrészek múltjának tanulmányozása, mert a gyarmatok felszabadításáért megindult harc a szó szoros értelmében a történettudomány feladatául tűze ki e problémakört. Ennek során merült fel ismét a még jelenleg is nagy hullámverésekkel zajló vita az ázsiai termelési módról. Ez a példa egyben jól illusztrálja a mindenkori nemzetközi helyzet és a történettudomány tágabb értelemben vett összefüggéseit és kapcsolatát.

A jelen mindig új problémáiból adódik, hogy a történetkutatás sohasem tekinthet véglegesen lezártnak egyetlen korszakot sem. Részint azért, mert a forrásanyag szüntelen gazdagodása mellett újabb és újabb szempontok merülnek föl, amelyek nagyobb fényt vetnek a már tanulmányozott korszakra, részint pedig azért, mert a fejlődés valamennyi szakasza, mondhatni minden nemzedék, új igényekkel lép fel a múlttal szemben. Ezért azután nincsen nemzedék, amelynek ne kellene újraírnia a történelmet. Az élet ugyanis a múlt valamennyi korszakában olyan káprázatosan gazdag, annyira sokszínű, hogy a korra vonatkozó forrásanyagból a historikus sohasem használhatja fel az összeset, hanem csak néhányat választhat ki, azokat, amelyeket tipikusnak tart, választását azonban akarva, nem akarva saját korának hazai és nemzetközi, tudományos, politikai, művelődési és gazdasági problémái is meghatározzák.

Az igazán nagy történészek a múlt szenvedélyes vizsgálata mellett benne éltek koruk problémáiban. Éppen ez a meg nem szakadó, állandó kapcsolat a zajló élettel értette meg velük a társadalmi és a politikai mozgalmaknak nemcsak a kiváltó okait, hanem a lényegét és a hangulatát is, és vette el műveik könyvszagát. A római kor eddig legnagyobb kutatója, Theodor Mommsen egyben aktív politikus, hazájának liberális képviselője volt. Román viszonylatban Bălcescu, Kogălniceanu, Iorga nemcsak történétírók, hanem cselekvő politikusok is voltak, ugyanúgy a magyar Szeffkú Gyula vagy Molnár Erik, hogy csak néhány nevet említsünk. A historikus és a mindenkori nemzetközi élet szoros kapcsolata különben ma már intézményesen is biztosítva van. A nemzetközi politikai intézményeknek rendszerint törté-

nész-tagjaik is vannak, csaknem minden állam külügyminisztériumának munkatársai között fontos feladatkört kaptak a historikusok. Elegendő, ha Toynbee-ra, Arthur Schlesingerre, Jefimovra gondolunk.

*

Ha az elmondottak bizonyítják is, hogy a jelenkor és a történettudomány kapcsolata szoros és elválaszthatatlan, mégis más kérdés, vajon a történeész foglalkozhatik-e, megírhatja-e a jelenkor történetét. Válaszunknak e kérdésre, a dolgok természetéből adódóan, már sokkal bizonytalanabbnak, óvatosabbnak és körültekintőbbnek kell lennie. Felfogásunk szerint ugyanis e vonatkozásban a történettudomány — ha meg akar maradni tudománynak — csak az adatgyűjtésre, a ténymegállapításra, a különböző mozgalmak, irányzatok keletkezési okainak a múltban gyökerező körülményeire szorítkozhatik, ezeket regisztrálhatja, de a történettudomány egyik legfontosabb feladatának, a bírónak, az ítéletmondónak a szerepére nem vállalkozhatik. Minden olyan kísérlet, amely e határt túllépte, rendszerint kudarcot vallott, mert a kitűzött célt eltévesztve nagyon bizonytalan és süppedékes területre tévedt, s akarva, nem akarva a jövődömondás, az orákulum hálátlan feladatát vállalta. Hogy ez így van, bárki meggyőződhetik, ha fellapozza azokat a történeti tanulmányokat, amelyek sokszor haladó szerzők tollából az első világháború utáni másfél évtized történeti értékeléséről, a fasizmus és a hitlerizmus megítéléséről szóltak.

Egy amerikai újkor-historikus, Quinsey Howe, a történelem és a nemzetközi helyzet kapcsolatával foglalkozva a *történet iróniájáról* beszél, amely megtréfálja az államférfiakat és természetesen a történetírókat is. Gyakori eset, hogy egyes mozgalmak, irányzatok, tendenciák ellenkezőjükbe csapnak át: eszményinek hirdetett célokról kiderül, hogy egyes országok vagy csoportok önző érdekeit szolgálják, félisteneknek tartott személyek lelepleződnek, mert kitűnik, hogy a körjük font glória megtévesztés. Howe többek között felemlíti a háború utáni amerikai politikát, mely szövetségeseivel szemben is támogatta a gyarmati népek nemzeti forradalmát, hogy azután Vietnamban maga vállalkozzék a gyarmati elnyomás becstelen szerepére.

A történelemnek ez az iróniája vetette fel az iskolák és az egyetemek történeti programjának felülvizsgálását. A második világháború utáni években a legújabb kor, ennek is a jelen szakasza különleges hangsúlyt kapott a tantervekben, de a tapasztalat, a történet dialektikája — mondhatnók: „tréfája“ — csakhamar bebizonyította e módszer helytelen voltát, ami elsősorban a megítéléshez szükséges távlat hiányában nyilvánult meg. Ezért ma már megelőgszünk az utóbbi évek fontosabb mozgalmainak, irányainak, eredményeinek felsorolásával és az általános tendenciák megállapításával. A tízkötetes szovjet *Világtörténetnek* a legújabb kort tárgyaló kötete ezért zárja le az eseményeket 1947-tel, vagyis megjelenése előtt csaknem húsz évvel korábban. A nagyobb igényű kutatást pusztán az a tény is lehetetlenné teszi, hogy a jelenkor levéltárai, okmányai nem állanak a kutatók rendelkezésére. Ezek titkosságát törvények írják elő, amelyek országok szerint különböznek ugyan, de általában húsz évre zárják el őket a szabad kutatás elől. Angliában nemrég rendeztek kiállítást a 30 év után nyilvánosságra hozott titkos iratokból. Pusztá átlapozásuk bárkit meggyőzhet, mennyi téves eszme, teória forgott közzájón például az 1938-as nemzetközi eseményekkel kapcsolatban. Talán éppen ezek a törvényes előírások adnak magyarázatot arra, hogy a második világháború után miért olyan divatosak és általánosan kedveltek a memoár-irodalom termékei. Bennük ugyanis, különösen ha szerzőjük magas politikai állást töltött be, az olvasók a jelenkor „történetpótlóját“ találják meg, s az a benyomás támad bennük, hogy tisztább, áttekinthe-

több képet kaptak saját korukról. Gondolunk itt Truman, Eisenhower, Churchill, de Gaulle, Eden, Majszkij, Zsukov, MacMillan és mások emlékirataira.

A jelenkor történetének tehát meg kell elégednie a különböző országok, területek, népek, a nemzetközi élet gazdasági, politikai, társadalmi, művelődési helyzetére, fejlődésére vonatkozó adatok regisztrálásával és azok előzményeinek kutatásával. A különböző országok jelenkorral foglalkozó tudományos intézetei elsősorban e feladatokat látják el. Ezért azután a történész, ha a nemzetközi helyzet problémáival foglalkozik, bizonyos mértékben átalakul újságíróvá, és ennek módszerével ragadja meg a felvetett kérdéseket. Mégis valamivel többet segíthet az újságírónál a hazai és a nemzetközi politikai kérdések helyes megoldásában.

A mai életben ugyanis elkerülhetetlenül érvényesülnek bizonyos történeti tendenciák. Ezért olyan eszmék, melyek gyakran teljesen ésszerűnek tűnnek a politikusoknak, a gyakorlatban nemegyszer kudarcot vallanak, mert alkalmazásukkor nem vették figyelembe a múltat, a történeti tendenciákat. Ezek, bár sok esetben a felszín alatt működnek, ha megfeledekezünk róluk, bosszút állnak. Olyanok, mint a csomagban levő éles tárgyak, átvágják a leggondosabb borítást is, és a felszínre törnek. Hogy nem lehet belőlük *tabula rasát* csinálni, éppen a mai helyzet bizonyítja. Afrikában a gyarmati felszabadulás után nem merült volna fel annyi kérdés, ha az új államok helyzetét meghatározó politikai tényezők jobban figyelembe vették volna a történeti múltat. Amerika, Európa és más világrészek sok tűzfészke éppen a történeti erők elhanyagolásából állott elő. A szocializmus építésének tapasztalata is figyelmeztet ennek fontosságára. Ezért a történettudomány képviselője ma már mind a kül-, mind a belpolitikai kérdésekben szükségképpen segítőtársa az államvezetésnek. A jelen ugyanis magában hordja a múltat, arra épül, s ezért a kérdések helyes megoldásában erről nem szabad megfeledekezni.

*

Ha a történésznek újságíróvá kell átalakulnia ahhoz, hogy a jelenkorral foglalkozzék, a jó újságíró el sem képzelhető történeti ismeretek nélkül. A huszadik század üteme annyira meggyorsult, a változások olyan nagyméretűek minden országban és földrészben, hogy ma már nem lehet komoly újságíró az, aki nem ismeri e változások háttérét, történelmét, benne a jelen és a múlt összefüggéseit. Lippmann, Aslop, Zsukov, Heren és mások cikkei azért keltik fel mindig a közvélemény figyelmét, mert a bel- és a külpolitika, valamint a történelem kitűnő ismeretén alapszanak.

Befejezésül, úgy érezzük, a történészre és az újságíróra egyaránt érvényesek az ókor Voltaire-jének, az író és történész Lukianosznak a szavai: „A történetirő, még ha táplál is bizonyos elfogultságot, legyen meggyőződve arról, hogy az elsőség a közjót illeti meg; ne engedje szabadon személyes gyűlöletét, hanem mindenképp előtt az igazságot mutassa be; ha szeret is valakit, nincs joga kímélni őt, ha hibát követ el. Mert a történetirőtől egy dolgot kell megkövetelni: ha írni kezd, köteles ragaszkodni az igazsághoz.“ Ezt a tanácsot talán még egy másikkal egészíthetnők ki. Ha a történész a történelem nagy fordulóit, tragédiáit, kudarcait és bukásait szemléli is saját korában, akkor is hassa át a nagy historikusokra jellemző mély humanizmus, az optimizmus, és legyen meggyőződve arról az igazságról, amit korunk író-történészének, H. G. Wellsnek szavai így fejeznek ki: „A világegyetem tanítómesterének, az embernek a vezetése alatt az egységes, a fegyelmezett, az atomok titkos erejével és a tudásnak eddigelé álmunkban sem remélt fegyverzetével vértezett, örökké elhaló meg újraszülető, örökké friss és örökké sóvár élet hamarosan úgy megveti lábát a földön, hogy birodalmát a csillagokig terjeszti ki.“

Bodor András

Az amerikai ifjúság kivetett elkötelezettjei

Az idegen, aki az Egyesült Allamokban nyitott szemmel jár, és látni is igyekszik, ha közéleti politikai jelenségekre nem szívnak, föltétlenül felfigyel az amerikai fiatalság különböző korosztályainak látványos, izgatón érdekes és gyakran erőteljes megnyilvánulásaira.

TOJÁSFEJEN CSÖRGŐSIPKA

A megnyilvánulások tarkasága, egzotikuma — a külföldi szemlélőre — éppen eléggé nyugtalanítóan, sőt idegesítően hat, s félrevezethet. Az ember, bonyolult beidegződései folytán — kiváltképpen idegenben — hajlamos a negatívumokra összpontosítani. Talán éppen ezért a beszámolókból gyakran kicsendül az aggodalom, a féltés. Igaz, rendszerint nem egészen fiatalok azok, akik lejegyezhetik amerikai élményeiket, s feltehetően a bizalmatlankodásról tanúskodó féltésben bizonyos nemzedéki szempontok is érvényesülnek: az idősebbek generációs aggályoskodása nem egészen ismeretlen tünet. Pedig nem egy történelmi helyzetben kiderült már, hogy jobb lett volna — éppen ellenkezőleg — a felnőttekért aggódni.

Excentrikus megnyilvánulásaik miatt írunk talán kelleténél is többet a hippikről, s valamelyest elhanyagoljuk az amerikai ifjúsági mozgalmak más, minden bizonnyal jelentősebb áramlatait.

A hippimozgalom az amerikai ifjúság egy — nem is túlságosan jelentős — hányadának az elidegenedését, rossz közérzetét jelzi. Ha arra gondolunk, hogy ez az elidegenedés milyen társadalmi adottságok következménye, nem konstruktív, de nem is egyértelműen destruktív magatartásuk a konkrét történelmi helyzetben akár pozitívumként is értelmezhető. A hippimogatartásával jelzi: nem hajlandó cselekvőleg részt vállalni az általa megvetett, tartalmatlannak, értelmetlennek ítélt életformában, de még megváltoztatásában sem. Nem ártalmasak ők, de nem is túlságosan hasznosak. Sokan úgy tekintik őket, mint tömegmérétekből jelenlevő udvari bolondokat, akiket azonban nemcsak csörgősipkájuk különböztet meg az átlagfiataloktól (s a csörgősipka szó szerint vehető: sokan bohócnak öltöznek), hanem igazságkeresésük, és sok keserű igazság gátlástalan kimondása is.

Aki — európai — ezeken a hippiken köszörüli a nyelvét, egy kicsit bedől a nagyon gyakorlatias alaptónusú amerikai életmód bizonyos értelmiség-ellenes hagyományokban cseppet sem szűkölködő manipulátorainak. Ahol az azonnali hasznot nem hozó értelmiségit egghad-nek, tojásfejnek csúfolják, az értelmiséginek már in statu nascendi is kijár a gúny, a tisztelettel, s persze némi irigységgel, alacsonyabbrendűségi érzettel vegyes megvetés. Mihelyt a fiatal értelmiségi-jelölt — ez esetben életmódjában — kileng, rögvést aktivizálódik a kemény öklüek, az azonnal hasznot hozón, hatékonyan dolgozók, a kereskedők, a vállalkozók sok esetben antiintellektuális hajlandósága.

AKIK CSAK ÖNMAGUKHOZ HASONLATOSAK

A hippik kézlegyintéssel és vállrándítással még csak elintézhetőek, ám vannak több fejtörést okozó, valóságos mozgalmi jelleggel hatékonyabban elégedetlenkedő és cselekvő fiatalok is.

Minek nevezzük az utóbbiakat? Fogadjuk el az „elkötelezettek“ elnevezést, s a továbbiakban mellőzzük a kétértelműséget sugalló idézőjelet. Erre a következők

jogosítanak fel: Amerikában nevezik így őket, s általános tapasztalat szerint az amerikai jelenségeket maguk az amerikaiak a leghivatottabbak kvalifikálni. Továbbá: ez a minősítés semmiféle interkontinentális vagy más természetű általánosítás veszélyét nem rejti magában, nem föltétlenül szükséges összehasonlítani; minden amerikai jelenség a legtöbb eséllyel önmagához, csakis önmagához, semmi más-hoz nem mérhető. Harmadszor: a fiatal elkötelezetteket — akiket radikálisoknak is mondanak ott —, az el nem kötelezett, a passzív, tehát nem radikális ifjaktól különböztetik meg. (Az el nem kötelezettek iskolapéldái a hippik. Azért iskolapéldák, mert ők színesen, érdekesen el nem kötelezettek. Akik sem az elkötelezettek, sem az el nem kötelezettek közé be nem sorolhatók, azokkal az irodalom nem is foglalkozik, csak a statisztika, amelyben ők egyszerű számoszlopok.)

Nincs az a szociológiai madárhatározó, amely egyértelműen, félreismerhetetlenül meghatározhatná az elkötelezetteket. Több a kivétel, mint a szabály. Meghatározhatóságuk fő nehézsége abból ered, hogy pozitív politikai programjuk, világos ideológiájuk nincs, világnézeti eklekticizmusuk a haladó gondolatvilág minden — sokszor még fel sem térképezett — égtájáról inspirálódik. Csupán abban értenek egyet, hogy sok mindennel nem értenek egyet, s ezen belül élik hihetetlenül laza mozgalmi életüket. Olyan ifjúsági mozgalom ez, amelynek megfelelője „felnőtt” mozgalomban vagy pártban nem ismeretes, amiből arra is következtethetünk, hogy odaát a radikalizmust és az elkötelezettséget általában kinövik az emberek. Elégedetlenek az Egyesült Államok jelenlegi társadalmi és politikai intézményeivel, de nem közlik, mivel kellene helyettesíteni őket.

A radikális, elkötelezett amerikai ifjak olyan egyetemi hallgatók, illetve az egyetemekről frissen kikerült értelmiségiek, akiket az Új Baloldal (New Left) gyűjtőfogalommal jelölnek a leggyakrabban (ezen belül megkülönböztetik a régi Új Baloldalt, a tulajdonképpeni Új Baloldalt és végül az új Új Baloldalt). A hatóságoknak legtöbb gondot okozó réteg az Új Baloldalon belül (vagy talán már nem is oda-számítható?) a Students for a Democratic Society (SDS), amelyre — úgy mondják —, az FBI teljes súlyával rá is nehezedik. Az SDS a „legszervezettebb” a mozgalmon belül. De ez sem centralizált, és csupán gyengén koordinált részleg. Nagyon tanulságos, hogy tagjainak számát — rendkívül tág keretek között — 35—100 000-re becsülik.

A reprezentatívabb SDS-mozgalomba tartozók jellemzésére megemlítendő, hogy legélesebb harcukat az egyetemeken folyó tiszti kiképzés (Reserve officer's training corps) programja ellen vívják. És legújabban elhatározták, hogy híveiket — a nyári szünetben — beküldik dolgozni az üzemekbe a munkások közé, a munkások megnyerésére.

Egyik kiadványukban a következők olvashatók: „Azok a diákok, akik a nyári szünetben munkát akarnak vállalni, menjenek nagy, legalább 400 munkást foglalkoztató vállalathoz. Ugyanis a nagyüzemekben lehet legnagyobb eséllyel sztrájkot szervezni, lázítani a tulajdonos ellen, konfliktust kirobbantani a kormánnyal... Ne feledjétek, hogy rövid idő áll rendelkezésetekre. Türelemmel hallgassátok meg a munkásokat. Minél többet tudjatok meg az üzerről, történelméről, a munkások magatartásáról... Ne döbbenetek meg a fehér munkások rasszista megjegyzésain, politikai tájékozatlanságukon, s azon se, ha védelmükbe veszik a háborút... Próbáljátok a munkásokkal egyenként beszélni. Kezdjétek a fogékonyabbakkal. Ne tetszelegjétek a mindent tudás pózában, mert valószínűleg éppen az ellenkezője az igaz. Még akkor se vágjatok fel, ha többet is tudtok a genfi egyezményről, vagy Diem diktatúrájáról, mint a munkások. Végül pedig ajánljátok fel nekik a diákság segítségét eljövendő harcaikhoz (sztrájkorségek, tüntetések, eligazítás elméleti kér-

désekben).“ Megnyilvánulásaikban engem a franciaországi munkáspapokra emlékeztettek, akármilyen forradalmian pattogtak néha a mondatok. Különben ezzel az irányattal ellentmondásba kerültek a tőlük egyébként valóban nem idegen Herbert Marcuséval, aki a munkások forradalmasításának lehetőségéről nincs a legmagasabb véleményvel. De jegyezzük meg, hogy Marcuse nem olyan népszerű, mint amilyennek a távolból hinné az ember. Kiöregedését jelzik azzal, hogy őt már nem a New Left atyjának, hanem nagyapjának mondják.

Nemzetközi mozgalmi kapcsolataikról nemigen hallani, noha legfontosabb politikai megnyilvánulásaik nemzetközi fogantatásúak; közöttük és más diákmozgalmak között a legjellegzetesebb egyetértés a vietnami háború következetes ellenzésében nyilvánul meg.

MOZGALOM A SZÓ SZOROS ÉRTELMEBEN

Amerikai viszonylatban a „mozgalom“ fogalom gazdagabb tartalmú, mint másutt, abban az értelemben, hogy ott a szó eredeti jelentését sem vesztette el. Az amerikai közlekedés viszonylagos tökéletessége, méretei olyan mozgási lehetőségeket biztosítanak a cselekvő fiatal radikálisoknak, amilyen másutt egyelőre nehezen elképzelhető. Nem csupán arról van szó, hogy autóhoz könnyebben hozzájutnak, mint másutt kerékpárhoz, s autóstoppal (ami egyébként a közlekedés nagyobb biztonságáért minden jelentősebb úton hatóságilag tiltott) bárhova ingyen és gyorsan eljutnak, s a vasúti megrepülőhálózat, mint nagyon sűrű pókháló amelyben gyakran fenn is akadnak, tökéletesen átfogja az országot. A sajtó, a telefon, a rádió, a televízió rendkívül elterjedt, a mozgalom távközlési lehetőségei kimeríthetetlenek. A mass mediának nemcsak hátrányai, előnyei is vannak. A szállítás és közlekedés hihetetlenül fejlett technológiája örökmozgásban tartja a fiatalokat, akik kontinensnyi országokat úgy ismerik, mint a tenyerüket.

TAKTIKA — STRATÉGIA

Mindig csak taktikai ténykedéseikről értesülünk. Stratégiájukat a kommentátorok találják ki. Rövid távra rendezkedtek be, s — egyebekkel egyetemben — ez az, ami velük kapcsolatban oly gyakran idézi az anarchizmus képzetét. Pedig nem anarchisták. De anarchizálnak.

Pszichológiailag kitarulnak egy nyílt történelmi jövő befogadására. Nem ahistorikusak, ám a jövő kérékelhetetlen meghatározottságát nem hajlandók elismerni. Úgy hiszik, a jövőre kivétel nélkül nincsenek olyan kényelmes történelmi fogódzók, amelyek az eszmei Gemütlichkeit előfeltételei. Valamiféle történelmi misszió tudatában élnek, csakhogy történelmi küldetésüket szemérmesen leplezik, nem hengegnek vele.

Megkísérik minden intézménytől távortartani magukat, hogy új, közelebbről meg nem határozott intézmények létrejöttét remélhessék. Maga a „mozgalom“ is kevésbé intézményesült csoportosulást jelöl; változást, fejlődést sugall. A változást, persze, intézményekbe merevedetten is lehet szolgálni, ám ők nem ezt a variánszt választják. Amit művelnek, az valamiképpen mindig ad hoc jellegűnek tűnik. Szüntelenül változva próbálnak változtatni, a befejezettséget, a tökéletességet nem istenítik. Tartanak azoktól, akik az intézmények megváltoztatásával akarják az embereket megváltoztatni, mert — szerintük — aki „intézményt ránt — intézmény által vész el“. A túl sok teoretizálást, idézgetést sem kedvelik, pedig kitűnő vitatók, olajos testű szellemi birkózók, megfoghatatlanok.

A jövő képét egyszerűen nem hajlandók körvonalazni. Azt tartják, hogy nemcsak a jelen van folyamatos átalakulásban, hanem a jövő képe is állandóan módosul: már jelenné válása előtt — a jövőhöz egyáltalán nem illő módon — eltorzul. Ezért nem is kívánnak maguknak egyebet, csupán annyit, hogy ők maguk a változásra mindenkor alkalmasak és készek legyenek, hogy örökké fogékonyak maradjanak minden iránt, ami új. Nem óhajtanak „intézményesülni“.

Politikailag értékelve dolgaikat, mindebből fura szituáció adódik. Minthogy reformprogramjuk nincs, politikailag elkötelezik ugyan magukat, de alternatívát nem jelölnek meg, hatalomátvételre nem is gondolnak, de még csak részesedést sem kérnek a hatalomból. A szó klasszikus értelmében sem forradalmároknak, sem reformátoroknak nem mondhatók.

Anarchisztikus jegyeik jócskán keverednek újabb keletű voluntarista elemekkel. Anarchizáló sajátosságaikra vall a nagy, átfogó intézmények tagadása, a decentralizáció, a kis csoportok fontosságának hangsúlyozása. Igen ám, csak hogy hatalmasak az amerikai intézmények, amelyekkel szembeszegülnek. Szívesen idézik a Harmadik Világ példáját, a gerillákét (Che Guevara köreibben nagyon népszerű).

TARTÓZKODÁS AZ ERŐSZAKTÓL

Pedig a gerilláktól nagyon különböznek. A hasonlatosság a szakállviselésben nagyjából ki is merül. Az elkötelezettek ugyanis tartózkodnak az erőszaktól, s ezt hangosan hirdetik. Érdekes, hogy — noha mind belpolitikai, mind nemzetközi viszonylatban — alapállásuk békés, nem minősítik őket pacifistáknak, a szó hagyományos értelmében.

Erőszak-ellenességük kétélű fegyver: megnehezíti ugyan az elnyomás erőszakos eszközökkel való fenntartását (gondoljunk a vietnami háború ellen békés eszközökkel folytatott harcukra), de az elnyomás erőszakos fenntartása elleni erőszakot tagadják (mert az erőszak intézményét ellenerőszak intézményesítésével perpetuálni nem kívánják).

E vonatkozásban az elkötelezett néger ifjak magatartása nem azonos a fehér ifjakéval. A négerok a technológiai forradalom eredményeinek élvezetében nincsenek úgy birtokon belül, mint a fehérek, követeléseikkel, harckészségükkel tehát még az ipari forradalom jótéteményeinek utólagos kivívásáért is meg kell küzdeniök. Ezért a fiatal néger értelmiségi hajlamossá válhat a jelenlegi intézmények erőszakos megdöntésének intézményesebb kereteiben vállalni a harcot.

A fehérek e tartózkodása az erőszaktól azonban csupán a fehér fiatalok korosztály szerint elég jól megkülönböztethető rétegre érvényes. Ugyanis középiskolai fokon a gerilla, az erőszakos módszerek mintha terjedőben lennének. Számos iskola körletében éppen ezért kényszerűen rendőrorjáratokat rendszeresítettek. Ezzel összefüggésben figyelemre méltó Louis Hërennek, a The Times washingtoni tudósítójának egy megállapítása (az ő meglátásain érdemes eltűnődni, hiszen kitűnően ismeri az Egyesült Államokat, s ami a legfontosabb — európai mentalitással értéklí tengeren túli „unokatestvéreit“): „Persze, nincs szó az Egyesült Államok fasizálódásáról. A veszély inkább abban rejlik, hogy az amerikai nemzetbiztonsági politika militarizmusa mindjobban érzékelhető belpolitikai viszonylatban. Akárcsak Santo Domingo vagy Vietnam esetében, mindinkább az erőszakra támaszkodnak beiföldön is. A Pentagonban létesült már egy parancsnokság a polgári rendezavarások megfékezésére, s a hadsereget, mint valami gyarmati erőszak-szervezetet a polgári karhatalom támogatására képezik ki.“ Heren nyilván a néger gették — egyre rit-

kább — nyári lázadozásaira is utal. De nem mellékes körülmény, hogy ebben a kontextusban szól a középiskolások randalírozásairól.

A legfiatalabbak erőszakossága láttán többen úgy vélik, hogy a középiskolai ribilliók tulajdonképpen az egyetemeken tapasztalható nyugtalanság továbbgyűrűzései. Ezekben a középiskolai heccekben a faji konfliktusok dominálnak, holott — a néger egyetemi fiatalok fokozottabb harciassága ellenére is — az egyetemi radikális megmozdulásai mentesek a rasszizmustól. Mi a magyarázata a kiskorúak hevesebb faji indulatainak? A megfigyelők válasza erre: középiskolás korban a szülők befolyása a gyermekekre nagyobb, mint egyetemista korban; a középiskolás gyermekek az óráközi szünetekben lejtátsszák szüleik konfliktusait . . .

Ez a „lejátszás-elmélet“ gyakran kísért. Akik nyárspolgári szörnyülködéssel keresik a lázadások magyarázatát, két legyet ütnének egy csapásra, szívesen likvidálnák az avantgard-művészetet is. Szerintük a középiskolások szabadon kiélik azt, amit az egyetemi ifjak nem mernek gátlástalanul véghez vinni, s végső soron mindenért a — színházat okolják: a fiatalok — úgymond — az életben leutánozzák azokat a szindarabokat, amelyeket szüleik drága belépőjegyek megvásárlása után néznek végig és tapsolnak meg az Off-Broadway színházaiban.

NEMZEDÉKI PARADOXON

A pszichológusok éppen az elkötelezettek ténybeli erőszak-ellenességével magyarázzák szembetűnő verbális violenciájukat: a fizikai erőszak ellenében szavakban élik ki magukat. Viadalra mindig kész, temperamentumos szónokok. Az utcákon lépten-nyomon szónokló fiatalokat látni, a Greenwich Village vagy a Columbia Egyetem környéke állandóan tele népgyűléseket tartó kis csoportokkal. Az idősebb járókelők is meg-megállnak egy pár percre, jóvialisan figyelik a jelenetet, bátorítón közbekiáltanak, vagy éppen ellenkezőleg, gúnyolódnak a szónokokon. Egy alkalommal giccsesen jellemző jelenetnek is szemtanúja lehettem. Egy diák az etikai alapelvek fontosságáról szónokolt egy székéről a forgalmas utcasarkon. Vele egykorú járókelő, bővérű legény szólt közbe: „A te istened láthatatlan és megfoghatatlan! Akarod az enyémet látni!?” A zsebébe nyúlt és kivett egy tízdollárost: „De hogy megtapogasd, azt már nem engedem!” S odébb állt.

A dollár emlegetésével fájó pontra tapintott. Az elkötelezettek nagyobb hányada ugyanis jómódú családokból származik, s családi hagyományait nem mindenben tagadják meg. Etikájuk szempontjából ez nem közömbös. Nem személyes nélkülözéseik predesztinálták őket a mozgalomban való részvételre, s azt se mondhatni, hogy közvetlen politikai üldöztetéseknek lettek volna kitéve.

Egyetemi tanulmányaik folyamán „az életbe való kilépést“ követően azonban ezek a fiatalok felfedezték az élet számukra addig ismeretlen — kellemetlen — aspektusait, s lassanként elhatalmasodott rajtuk a személyes felelősség érzete azokkal szemben, akiknek sorsát a magukénál mostohábbnak ismerték meg.

Ez a folyamat annál zökkenésmentesebb, minél liberálisabb szellemű családban és iskolában nevelkedtek. A „bevett“ amerikai álláspont nem tagadja, hogy társadalmukban egyenlőtlenség, méltánytalanság, korrupció is van. Persze, ugyanez a liberális szellemiség azt is erőteljesen sugallja, hogy e társadalomban adottak az intézmények e jelenségek felszámolására. S elvárja, hogy a változtatásokra, az anomáliák kiküszöbölésére irányuló törekvés ezeken az intézményeken belül vezetődjék le.

A fiatalok életében a radikalizálódást az segíti elő, hogy felismerik a fennálló intézmények merevségét és önkonzerváló erejét. Ezért kérdőjelezi meg a rendszert

is, amelyre ezek az intézmények épülnek, és amelyet fenntartanak. Radikalizálódásukhoz éppen elég a hivatalos amerikai ideológiát komolyan, szó szerint venni. Ráadásul, ez az ideológia mindig is az ifjúság idealizmusát hirdette a társadalmi megújulás forrásának.

Az elkötelezett ifjúság szaván fogja az előző nemzedéket. Számtalan kitűnő példa bizonyosága szerint a szavak és tettek konkordanciája az idősebb nemzedék minőségileg jelentős hányadánál, kiváltképpen egyetemiéknél, művészeknél, szabad foglalkozásúaknál is maradéktalanul felismerhető. A lázadózó hajlamú gyermek bizonyos családokban paradoxális helyzetbe kerül, s a paradoxont végül mégis csak lázadózással oldja fel, legalábbis átmenetileg. Minden öreg volt egyszer fiatal, s fiatalságukat az amerikai öregek sem mindig felejtik el. A jobb emlékezetű idősebb amerikai értelmiségiek liberális szellemben nevelik gyermekeiket. Ez dilemmához vezet. Ilyenkor ha lázad a gyermek, lényegében azt teszi, amire szülei nevelték. Ha viszont a szülők elleni lázadás mellőzésével lázad, akkor nem érzi, hogy kiszakította volna magát a szülői befolyás alól. Mit tehet ebben a helyzetben? Elfogadja (legalább részben) a szülők által is elfogadott társadalmi értékeket, de a szülők ellen fordítja őket: számon kéri megvalósításukat. Esmék ellen eszmét hoznak, s hogy a soron következő számonkéréstől ők maguk jó előre megszabaduljanak, új eszméik megvalósítására nem is vállalkoznak, történelmi küldetését nem hangoztatnak. Felelőtlenül lubickolnak a tagadás hullámain. Ők tulajdonképpen örökké ifjak maradnának, ha lehetne.

Ahogy az érett ember fél az öregedéstől, úgy tartanak ők a felnőtté válástól.

KONFORMISTA RADIKALIZMUS

Ebből a paradoxonból kihámozható e fiatalság radikalizmusának bizonyos fokú konformizmusa. Ha az amerikai mitológiában az ifjúság idealizmusa minden társadalmi megújulás forrásának tekintendő, akkor az elkötelezettek értékrendszere tulajdonképpen csupán az amerikai demokrácia teljes mértékben soha meg nem valósult értékeinek új kiadása. Az uralkodó jegy a consensus, egyetértésük az alapvető kérdésekben.

Ne higgyük, hogy az amerikai elkötelezettek nincsenek tisztában a vélt vagy való ellentmondásokkal, s e tekintetben tőlünk várnak eligazítást.

Ők elődjeiknél mégis kevésbé anakronisztikusaknak tartják magukat. Szerintük elődjeik nemcsak most anakronisztikusak — ma, amikor már naptári számítás szerint is eljárt fölöttük az idő —, hanem idejüket múltak voltak már a maguk korszakában is. Szerintük ugyanis az öregek még olyan társadalmi-történelmi feltételek közt lázadoztak, amelyekben — a tudomány, a technológia viszonylagos kezdetlegessége folytán — céljaik az Egyesült Államokban objektíve kivihetetleneknek bizonyultak. Ma azonban, úgy vélik, a tudományos forradalom következményeként a szép eszmék megvalósulhatnak, már amennyiben etikai fogantatású elméletek egyáltalán materializálódhatnak. (Talán szükségtelen arra emlékeztetnünk, hogy e gondolatmenetből hiányoznak a társadalmi rendszer gyökeres megváltoztathatóságának XX. századi követelményei.)

Egyik vezetőjük keserűen állapította meg: „Azt reméltük, hogy új embertípust teremthetünk. Mostanában azonban gyakran felmerül bennem a kérdés: vajon nem váltunk-e az általunk olyannyira gyűlölt közepszerűség tükörképének a karikatúrájává?”

A tükörkép karikatúrája... Nem a valóságé, hanem a tükörképé. Tükörképnek különben az általuk enyhén megvetett hippit tekintik, aki — szerintük —

képmutató. A képmutatástól hihetetlenül irtóznak, az egyik legfőbb rossznak tekintik. A legszélsőségebbek a szülői nevelés liberalizmusát is képmutatásáért gyűlölik. A hipokrita szülők — úgymond — azért biztosítanak szabadságot gyermekeiknek, hogy a gyermek gátlástalanul vehesse át a szülők hipokrizisét, s ne saját szabadsága szerint rendezhesse életét.

A KÉPMUTATÁS ELLEN

Képmutatás-ellenességük hatékonysága abban rejlik, hogy világosan felismerik a hipokrizis intézményesültségét, s vele szemben az intellektuális nyíltságot, becsületességet szeretnék győzelemre segíteni. Miközben az előző nemzedékeket több-kevesebb tapintatlansággal gyötrik, fanyalogva bár, de elismerik nekik, hogy a mai fiatalság kibontakozását valamelyest mégiscsak ők segítették elő. A változások ugyanis már a szülők idejében megindultak, hiszen az a világ is az értékek megingásának világa volt, s éppen ezért a szülők idejében keletkező normák már nem merevedhettek szentségekké, a hipokrizis már nem intézményesíthető zavartalanul, kezdettől sebezhető és leleplezhető volt. Az idősebb nemzedék hajlandósága is a fiatalság bírálására az egykori saját kudarcok, a meg nem valósítás fájó emlékeiből sarjad.

KENISTON NEMZEDÉKI ELMÉLETE

Gyors változásokat átélő társadalmakban az egymást követő nemzedékek teljes azonosulása körülményesebb, mint amilyen a mesebeli békeidőkben lehetett. Viszont ezek az elkötelezett ifjak is felismerik, hogy — egyelőre megváltoztathatatlan természeti törvények érvényesülése következtében — ők maguk is felnőtté válnak, naptárilag mindenképpen, de társadalmilag is. S ha már muszáj felnőni, ők a felnőtt kor egy új variánsát szeretnék megélni.

Kenneth Keniston, a Yale Egyetem előadójára tavaly megjelent könyvében (Young Radicals. New York) kifejtett egy valóban figyelemre méltó nemzedéki hipotézist, amely szerint a felnőtté érés a modern társadalmakban nemcsak társadalomlélektani okok következtében, hanem objektív nemzetgazdasági követelmények érvényesülése folytán is elhalasztódott, kitolódott, mégpedig a 26—28 éves életkorig.

Érdemes kissé elidőzni Keniston nézeteinél, melyek elemeiben kevés újat de összefüggéseikben sok tanulságot tartalmaznak.

Keniston, aki többször hivatkozik Marxra, arra emlékeztet, hogy az ipari forradalom idején még törvények szentesítettek a gyermekmunkát. A társadalmi termelékenység növekedése később fölöslegessé tette a gyermekmunkát, s tömeges méretekben vált lehetségessé a kamaszkor megélése, ami azelőtt csupán a gazdagok privilégiuma volt. A fejlett technológia pedig már valósággal megköveteli az egyed életében a minél hosszabb előkészületi életszakaszt, s a nagyon fejlett technológia a „poszt-kamaszkorúak“ közvetlen, azonnali népgazdasági közreműködésére sem tart igényt. Am, miközben az előző századokban, amikor a gyermekkor még rövid volt, a gyermekek amolyan kis felnőttek voltak, idő előtt meg is öregedtek, a későbbiek során a kamaszkor már a gyermekorból a felnőttkorba való egyszerű átmenetnél gazdagabb tartalmúvá válhatott. S bebizonyosodhatott, hogy a kronológiailag meg-

hosszabbodó kamaszkor társadalmi szempontból nagyon hasznos. Minél hosszabb ideig serdülő a kamasz, annál színesebb egyéniség sikerülhet belőle.

Keniston kifejti a kamasz és a gyermek „társadalom-érzékelésének“ különbözőségeit. Míg a gyermek gondolkodása mindenben a konkrétéhoz, a közvetlenhez, az azonnalhoz kapcsolódik, a serdülő gondolkodásmódja felszabadul e kötöttségek alól, logikus és deduktív, s — a valóságot „eszményihez“ mérvén — önmagát és a világot történetiségében itéli meg. A kamasz felismeri, hogy múltja, tehát jövője is van, átérzi és megérti helyét a társadalomban, a történelemben. A mai 22—28 év közötti amerikai fiatalok minőségileg jelentős hányadát illetően úgy véli, hogy azok nem csupán „önmaguk serdülését késleltető kamaszok“, akiknek éppen azért eszméjük az állandó változás, mert szüntelen „személyazonossági válságban“ élnek, hanem új nemzedéki kategóriát is alkotnak. Ennek az új nemzedéki kategóriának a társadalomlélektani körülírását Keniston érdemeként ismerik el. Keniston szerint ebben az ifjúságban a teljes értékű és a nem teljes értékű felnőttkor ismérveinek sajátos keveredései azok, amelyek a 22—28 éves életkort mind az előzőtől, mind az utána következőtől megkülönböztetik.

Szerinte ezek az ifjak a következő kritériumok alapján mondhatók felnőtteknek: személyiségük kialakult; családalapító szerelemre és munkára alkalmasak; politikailag elkötelezhetik magukat; a szolidaritás érzése kifejlődött bennük; a hagyományok folytatását fontosnak tartják; világnézetük kibontakozott. S a következő, inkább szociológiai jellegű standardok azok, amelyek miatt — az elkötelezettek — mégsem tekinthetők teljes értékű felnőttkorban élőeknek: noha rendszeres nemi életet élnek, mégpedig az esetek nagy többségében monogám hajlamot tanúsítván, nem házasodnak, s gyermekeik sincsenek; szorgalmasan dolgoznak, de állandó jellegű alkalmaztatást nem szívesen vállalnak; s — ami a legfontosabb —: igyekeznek távol tartani magukat a „bevett“ társadalmi intézményektől. Holott — szerinte — a felnőttkor legfontosabb kritériuma: integrálódás a társadalom intézményesült struktúráiba. Keniston felismeri, hogy ezt az újabb átmeneti állapotot egyelőre kevesen engedhetik meg maguknak, a nagy többség továbbra is a kamaszorból még közvetlenül a felnőttkorba lép. „Ez az életszakasz is csupán egy átmeneti identitás kora.“ Az ifjak lélektanilag már felnőttek, de szociológiai értelemben egyelőre nem akarnak felnőttekké válni.

Ezek a jellemzések kitűnően ráillenek az elkötelezett ifjúságra, amely szociológiailag azért nem adaptálódik, mert nincs megelégedve a társadalommal, amelyhez alkalmazkodnia kellene. Az elkötelezett olyan felnőttkorra vágyik, amelyben az ifjúság törvényei érvényesülnek, amelyben állandó készenlétét a változásra társadalmilag elismernék és értékesítenék. Ha ezt elérhetné, szívesen vállalná ifjúkori amatőrizmusának felcserélését felnőttkori professzionizmusra.

AMATŐRÖK VAGY DILETTÁNSOK?

Amatőrök ők, sőt, sokszor az az érzése az embernek, hogy dilettánsok. Ami bizony már nem jó dolog. De lelkes, csupa szív és minden újra fogékony, a szép eszmék befogadására kész dilettánsok. Remélhetőleg kitűnő minőségű felnőttek lesznek belőlük, hiszen máris mindenben felnőttkoruk előrelátható hibáinak előzetes megváltására, jóvátételére törekcszenek.

Milyen nehéz lehet dilettánsként élni a professzionisták társadalmában! A profik nem nagyon félnek tőlük. És szidják őket, mintha mindegyikben már a tévelygés

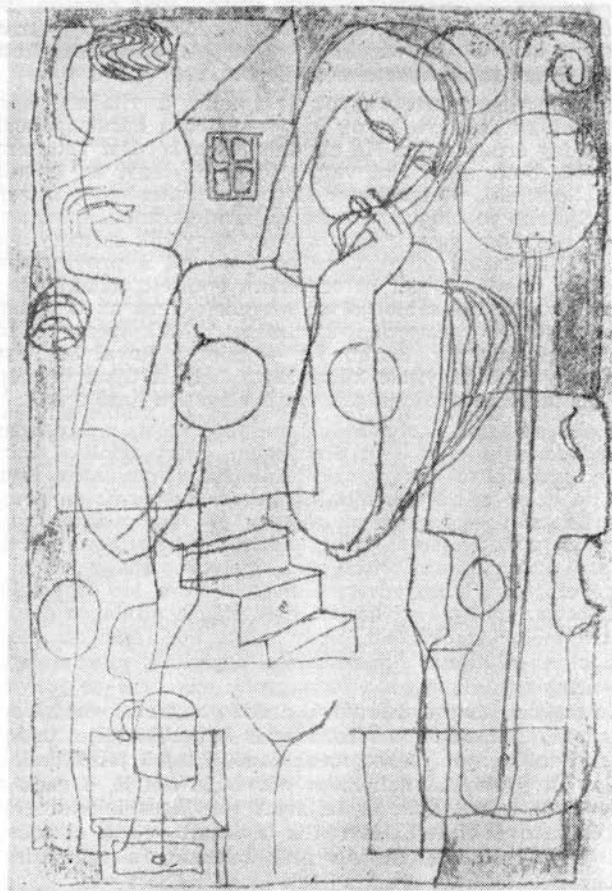
kezdetekor felismernék a jövőbeli megtérőt. S állandóan „kecsegtetik őket“ jövőbeli megtérésük lehetőségével, mintha ezzel is ingerelni akarnák őket.

Ennek a fiatalokat valóban bosszantó megértésnek gyakorlati politikai rendeltetése is van: jó előre lejárhatja az elkötelezetteket, radikalizmusuk időszakában látatja meg jövődő konformizmusukat. S talán ez is egyik oka annak, hogy a legkevesebb megértéssel éppen azok fogadják az elkötelezetteket, akikért pedig a lelkiüket is kitennék: az intézményesült képmutatás szenvedő áldozatai.

Így hát egyelőre tovább élvezhetik a megtartó kivetettség szomorú privilégiumát.

FARKAS LÁSZLÓ

Ambrus Imre
rajza

Színházi mérce

Nemrégiben egy rendező barátom kifogásolta, hogy a Marosvásárhelyi Állami Színház magyar tagozatának Macbeth előadásáról írott cikkemben, bizonyos vonatkozásban, a Royal Shakespeare Companyra hivatkoztam, vagy — mint a vita hevében megfogalmazta — egy „vidéki“ együttesünk teljesítményét a „vidékiség“ minden jelét magánhordozó sajtószervünkben az angolok előadásához viszonyítottam. „Hogy jövünk ahhoz, hogy ezen a téren hozzájuk mérjük magunkat? — kérdezte. — Hol vannak hozzá a hagyományaink, színészi és rendezői adottságaink, lehetőségeink? Vidék vagyunk, barátom — ismételte a nyomatékosság kedvéért —, akár teszszik ez nekünk, akár nem!“ S hogy szavait más oldalról is alátámassza, követendő példaként egy olyan színbírálatra hivatkozott, mely egy másik együttesünk produkcióját saját korábbi színvonalához mérte, és nem támasztott vele szemben — mint mondotta — „abszurd követelményeket“.

Bármennyire edzett vagyok is immár a vitában, bármennyire hozzászóltam a színháziak és színikritikusok kutya—macska barátságához, meglepett, hogy észrevételemet így értelmezték. Ha ugyanis azt a kérdést vettem volna fel, hogy Csorba András, Macbeth alakítója, vagy Harag György, az előadás rendezője szárnyalja túl Paul Scoffield, illetve Peter Brook teljesítményét, hiszen feltételezhetően mindketten teljesebb ideológiai vértessel rendelkeznek, mint angol társaik, méltán vártattam volna, hogy egy harmadik vagy negyedik személy a dogmatikus, voluntarista felfogásra illő összes átkokat, az ostobaságtól a provincializmusig, fejemre zúdítsa. Én azonban mindössze azt bátorkodtam említett cikkemben megjegyezni, hogy a romantikus színjátszás sablonjaival szemben nem az a hatásos hadakozási mód, ha az előadásból (a korszerűen értelmezett Shakespeare-előadásból természetesen) a szenvedélyt kilúgozzuk, hanem ha — mint a Royal Shakespeare Company tette — a szenvedélyek felnagyított külső rajza helyett újszerűen érzékeltetjük a szenvedélyek reális tartalmi gazdagságát, ma is elevenen ható erejét.

Vitába szálltam a rendezővel négszemközt, s úgy érzem, az eszmecsere szélesebb nyilvánosság előtt sem érdektelen, mert színházi mozgalmunk megítélésével, a színházesztetikával és a színbírálattal kapcsolatos általánosabb kérdéseket is érint. Épp ezért mindenekelőtt le akarom szögezni: én sem vagyok hive, hogy egy előadás kapcsán — legyen az mégoly jó vagy mégoly rossz is — mindjárt égbé emelő vagy pokolba sújtó minősítéseket sorakoztassunk fel, mint ahogy nem szeretem azokat a fejtegetéseket sem, melyek néhány előre gyártott gondolati elem segítségével játszi könnyedséggel megoldják a lét összes kérdéseit. Sajnos, nagyon sokat ártott az az évekkal ezelőtti még eléggé általános gyakorlat, hogy a becsület, tiszteletre méltó igyekezetet, mely adott körülmények között előrelépést jelentett, egyesek olyan általános harsonázással fogadták, mintha legalábbis az ENSZ-statisztikák szerint nálunk volna a legnagyobb az 1 km²-re jutó zseniális emberek száma. A jó kolozsvári, marosvásárhelyi, aradi vagy craiovai előadásokat gyakran kiáltották ki országosan, sőt nemzetközileg is helytálló teljesítménynek, vagy keltették ezt a látszatot minden mértékét meghaladó dicséző jelzőikkel. Túl sok cikk igyekezett indokolni „a provincia már nem provincia“-tételt, s ezek a megnyilatkozások legtöbbször nem is az újonnan feltárt tényleges lehetőségeket, a velük való sáfarkozást és a további fejlődés reális távlatait vették számba, hanem csupán néhány felületi jelenségből ítéltek. Az aránytalanság, a csinnadratta pedig nem növelte, hanem csökkentette az értékítéletek hitelét. Ezért magam sem találok alaptalannak,

ha egyik-másik színházi szakemberünk bizonyos túl merész, túl kockázatos összevetésekkel, minősítésekkel szemben tartózkodó, óvatos, sőt szkeptikus.

Az általános tényezők mellett néhány jellegzetesen színházi jelenség is arra int, hogy a józanságot — mely feltételezhetően barátom bírálati észrevételét diktálta — nagyra becsüljük. Színházainkban ugyanis manapság sem megy ritkaság számba, hogy egyik-másik színész, egy-két sikeres alakítás után, valamilyen képzeletbeli Laurence Olivier, Peter O'Toole, Cserkaszov vagy Jean Louis Barrault mororában tetszeleg; fáradt, nagy művészként már csak pihenésre, kikapcsolódásra vágyik, s az is előfordul, hogy egyik-másik értékelő gyűlés inkább bátorságidéző csatakiáltáshoz hasonlít, mint fontolgató elemzéshez. Az már a dolgok természetéből következik, hogy az önmaguk és egymás iránt érzett mértéktelen tisztelet, bizonyos érdekek — művészi vagy másfajta érdekek — összeütközésekor saját ellentétébe csap át, vagy hogy a külső „ellenséges támadással”, a kritika olykori szigorúságával szemben, az önmagának is kalapot emelő tisztelet a szerénység álcáiban és érveivel jelentkezik. Mindez nem mond ellent sem annak, hogy rendezőink, színészeink és kritikusaink szubjektíve őszintén vallják magukat a marxii—lenini esztétika híveinek, sem annak, hogy a legjobbakat ezen az elvi alapon álló közös művészi eszmény fűzi össze. Utóvégre a lehetséges felfogások közül a jobb nem automatikusan, hanem a más nézetekkel való harcban jut legelőbbször diadalra. S talán a mesterség természetével, a teljes fizikai és szellemi odaadás követelményével megmagyarázható az is, hogy bizonyos helyzetekben (főpróbán vagy bemutató előtt) valakinek a teljesítményét jogosan mérik különleges belső színházi mércevel, a vélemény nyíltságát az illető teherbíró képességéhez alkalmazzák. A kérdéseknek ez a rendkívüli szövevényessége újabb érv amellet, hogy a józan mérlegelést, a szakember konkrét lehetőségekkel és adottságokkal számoló racionális álláspontját különlegesen méltányoljuk.

Mégis vitába szálltam és vitába szállok rendezőbarátom álláspontjával: egyrészt, mert a színházon belüli jogos vagy jogtalan különmércékkal szemben a kritikának — véleményem szerint — csak egyfajta mércéje lehet, s ez a korszerű marxista—leninista színházesztétika; másrészt, mert az ő vélekedésében nemcsak a józanság hangját vélem felfedezni, hanem a defetizmusét is.

A dogmatizmus, melytől barátom szemmel láthatóan irtózik, a színibírálatban többek között abban nyilvánult meg, hogy csupán az általános jelenségekre vagy egyes jelenségek általánosítható vonásaira figyelt, az általánosat elszakította konkrét jelentkezési formájától, a színházi teljesítmény értékelését „a termőtalaj” lehetőségeinek mérlegelésétől, egyszerűen egy relatív vonást vagy részleges igazságot abszolutizált, egybemosta az árnyalatokat, a minőségi különbségeket. Ez a fajta „esztétikai ítélet” nagyhangúságában sokszor valóban az agresszív provincializmus megtestesülésévé vált, szélsőséges esetekben az „ova intjük Angliát” jellegű handabandázás szinkritikai vetületévé. De ennek a végletnek az elvetése nem jelenti szükségképpen a másik végletnek, a relativitás abszolutizálásának helyességét. Nem jelenti azt, hogy valamely együttes teljesítményét kötelező módon mindig saját korábbi teljesítményéhez kell mérnünk. A relativitás abszolutizálása a helyi úrmértékekkel való szüntelen pepecselésre kárhóztat, és nem figyel — nem tartja feladatának, hogy figyeljen — az egyediben megtestesülő általánosra. Ha következetesen akarjuk alkalmazni, külön bukaresti, kolozsvári, temesvári színházesztétikai mércét kellene kidolgoznunk, s ha történetesen egy városban három vagy négy színház van, ugyanennyi helyi mértékegységet kell találnunk. Mondja meg bárki, milyen elvi ellenvetést tehetünk, ha ezek után a színház együttesét kitevő színészek, rendezők és díszlettervezők egy szép napon azzal állnak elő: tessék az ő számukra is differenciált, egyéni mércét találni.

A relativitás abszolutizálása bármennyire ellenkező végletet is jelent, módszerben sok hasonlóságot mutat a dogmatizmussal. Csak éppen nem a műben fellelhető általános, hanem a specifikus vonásokat abszolutizálja. S mindkettő megegyezik abban is, hogy az alkotást vagy a teljesítményt önmagában szemléli (legfeljebb saját lehetőségeivel méri össze), a szélesebb és tágabb arányú viszonyítást, összehasonlítást, az alkotás nagyobb összefüggések között való elhelyezését pedig tagadja, megkérdőjelezi vagy nem tartja feladatának. Ilyenformán az effajta értékelés a Mucsát világvárosnak kikiáltó agresszív provincializmussal ellentétben a passzív, beletörődő vagy siránkozó, mindenre „helyi érvet” találó provincializmusnak válik a szülőanyjává.

Véleményem szerint a kétfajta véglet buktatóit csak úgy hidalhatjuk át, ha a gyakorlati színházesztétika rangjára emelt színibírálat mértékegységévé a korsze-

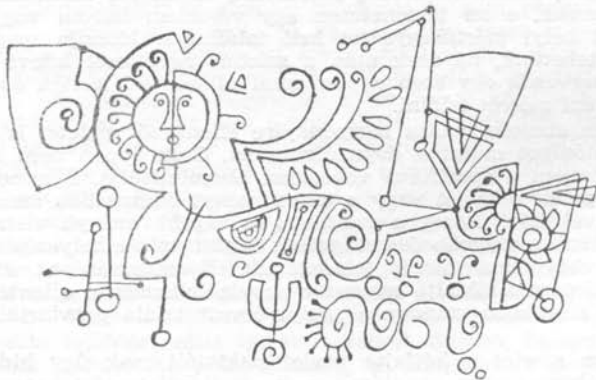
rűséget tesszük meg. Korszerűsége természetesen elsősorban tartalmi vonatkozásokat értek, a mondanivaló korszerűségét a legtágabb értelemben, és nem exhibicionizmust vagy excentrikumot, de különösen nem divatot. A rendezői és színészi szemlélet korszerűsége szempontjából pedig igenis állítom, hogy mércéink csak úgy ösztönöznek, ha magasak, sőt a lehető legmagasabbak, ha a mindenséggel mérjük magunkat. Eszembe jut ezzel kapcsolatban, hogy Illyés Gyula, mikor 1954-ben végignézte az akkoriban világviszonylatban is kiemelkedő magyar futball-csapat győztes mérkőzését az angolok ellen, versben tette föl önmagának és íróársainak a kérdést: mindez szép és jó, de mikor győzzük le már végre Shakespeare-t? A legmagasabb általános mércét állította fel, nem a külön mércék szükségessége mellett tört lándzsát.

Felvetődhetik azonban a kérdés: megvannak-e a korszerűség igényléséhez az objektív lehetőségeink? A külső objektív lehetőségeink nézetem szerint föltétlenül. Mindig büszkén szoktuk emlegetni, hogy pártunk nemzetiségi politikájának eredményeként van hat magyar színházunk, színművészeti főiskolánk, operánk, s talán nincs messze az az idő, amikor a színháztudomány is önálló kutatási területté alakul. Arról azonban mintha megfeledkeznénk néha, hogy a keretek értékét működésük tartalma, e tartalom korszerűsége adja meg. Föltétlenül előny — méghozzá jelentős előny —, hogy színházi szakembereink világviszonylatban is korszerű általános esztétikai ismeretekkel rendelkeznek, hogy a tájékozódás, az információ sokoldalúsága és a kifejezési lehetőségek szélesedése az utóbbi években örvedetesen megnövekedett. Persze, hátra van még a legnagyobb — nem külső, hanem belső — objektív feltétel: a kiemelkedő tehetség, melynek megszületése és fejlődése, sajnos, nem tervszerűsíthető, nem gyorsítható és nem általánosítható.

Ne felejtjük el azonban, hogy a szemlélet korszerűsége — bárhogy is vélekednék erről a relativitást abszolutizáló túlzott mértéktartás — a művészetben nem maximális, hanem minimális követelmény. S bár a művészi teljesítmény színvonala rendszerint szorosan összefügg a szemlélet korszerűségével, láttunk már magas művészi szintet elérő színházi előadást, melynek szemléletmódját egyáltalán nem lehetett korszerűnek minősíteni, s a korszerű próbálkozások között akadtak sikerek és bukások is.

Mércénket azonban a legtágabb értelemben korszerű szemlélet igényénél nem szállíthatjuk lennebb. Erre köteleznek eddigi sikereink, így emelkedhetünk valóban a provincia szintje fölé, s az egyben a kapocs is, mely a színházi mércét és az általánosabb mértékességeket összefogja. Hogy azután a korszerű szemlélet a színművészet és a színháztudomány gyakorlati munkájában milyen szintet ér el, az már tudásunktól, tehetségunktól, odaadásunktól függ.

Páll Árpád

Collegium Artificum Transylvanicorum

AZ ERDÉLYI KÉPZŐMŰVÉSZET KÉT HÁBORÚ KÖZTI TÖRTÉNETÉBŐL

Közel ötven esztendő távlatából tekint vissza a hazai képzőművészetek története az Erdélyi Képzőművészeti Szalon 1921-es kiállítására. Ötven év távlatából az expresszív kiáltás erejével hangzik döbbenetesen élőnek, meg nem kopottnak Kós Károly fölhívása:

„A szegény ember arról szeret beszélni, amije hiányzik. Amire vágyik, amit szeretne, ha volna, de amije nincsen. Beszéljünk hát a képzőművészetről...

Akarunk művészetet; élt, szerves, nélkülözhetlent.

Lehetséges-e ez?

Lehetséges, mert muszáj, mert szükségünk van rá, tehát lesz erőnk is hozzá.

Művészeink vannak. Itt-ott szerteszórva. Mi sem tudunk róluk, ők sem tudnak rólunk. Hát ösmerkedjünk egymással!”

Az Erdélyi Szalon — a Collegium Artificum Transylvanicorum — méreteit tekintve is többet jelentett egyszerű képzőművészeti megnyilatkozásnál. Mérőföldkövet jelzett! Az indulást jelentette! S ha valaki ma a két háború közti erdélyi képzőművészet történetét kívánja áttekinteni, már csak az események visszhangjából következtetve is számot vehet a kezdeményezés horderejével.

Természetesen történelmi körülmények határozzák meg a kezdeményezés értékét. 1921-et írtak. A háború nyomai még nem tűntek el, a népek egymás ellen úszításának sebei épp hogy gyógyulni kezdtek. Ilyenformán minden olyan kezdeményezés, mely az együttműködést, a népek sorsközösségét, a közös értékek megbecsülését hirdette, nemcsak a haladás számlájára volt írandó, de mozgósító erőt is jelentett. A művészeti életet ezen a tájon a teljes dezorganizáció jellemezte. Képzőművészeti síkon Erdély a háború előtt sem jelentett központot, nem biztosított semmilyen szervezettséget. Főiskola nem volt, az Erdélyi Múzeum nem tekintette feladatának a jelenkori művészet ápolását, az élő művészet gyűjteményének kialakítását. A román, magyar és szász művészek München, Párizs, Berlin vagy Budapest felé igazodtak. A nagy művészeti központok, elsősorban Budapest, valósággal „elszipkázták” az igazi tehetségeket (kézenfekvő az irodalmi analógia!). Pezsgő, sőt úttörő művészeti életet egyedül Nagybánya képviselt, de hangsúlyoznunk kell, hogy a művésztelep háború előtti korszakában nem érezte hivatásának az erdélyi művészek szervezeti összefogását.

Változást a háború végetértével kezdődő új történelmi korszak hozott. Az irodalmi indítás mellett, bár lassabban, az önálló képzőművészeti élet feltételei is létrejönnek. Gyakoribbá, megszokottá válnak a kiállítások, s tért veszít a háború előtti tárlatok dilettantizmusának szelleme. A nagybányai művésztelep fennállása

továbbra is erőssége az erdélyi művészetnek, de a központ szinte észrevétlenül tevődik át Kolozsvárra.

Úgy tűnik, Kolozsvár politikai és kulturális súlyánál fogva vette át a kezdeményezést. Az első élesztgetési kísérletek már innen startolnak. Itt nyitja meg magániskoláját Papp Sándor és Ács Ferenc, 1926-ban Kolozsvár székhellyel alakul meg a művészeti főiskola (a Belle Arte), s ugyancsak itt alakulnak meg az első, szervezeti keretet jelentő egyesületek, az Astra, illetve az Erdélyi Helikon védnöksége alatt. Minden kezdeményezésnek feltétele volt azonban a napi politika rövidlátó szempontjaitól mentes összefogás megteremtése, a román nép és az együttélő nemzetiségek művészeti platformjának kidolgozása. S ezt a feladatot a felelősség teljes tudatával (akár az esetleges kudarc ódiumával!) először az Erdélyi Szalon vállalta.

A Collegium Artificum Transylvanicorum gondolata — a román, magyar és szász képzőművészek közös kiállításának terve, Szentimrei Jenő 1919-es hasonló kísérlete nyomán — egy lelkes műpártolótól, George Bacaloglutól ered. Bacaloglu ezredes, Nagyvárad volt prefektusa — maga is művészember: zenész — Kolozsváron találta kivitelezhetőnek a tervet. Vállalta az előkészítő munkát is. Első lépésként kolozsvári barátai közül Emil Isackal vette fel a kapcsolatot, s nyilván közös megállapodásuk eredménye lehetett a Kolozsváron január 26-ra időzített gyűlés, mely tulajdonképpen körvonalazta a tervet, s a gyakorlati lépésekben határozott. A gyűlésre meghívták George Válsan egyetemi tanárt (aki mellesleg a Belle Arte alapításában is szerepet játszott), továbbá a kolozsvári művészek közül Ács Ferencet, Daday Gerőt, Havas Bélát és Nemes Andrást.

A szervezők politikai tapintatára utal, hogy már az első munkaülésein határozatot hoznak a testvéri együttműködés következetes alkalmazásáról. Talán innen ered a tervezett közös kiállítás nevének (Collegium Artificum Transylvanicorum) megválasztása, és az akkori viszonyok között mintaszerűen összeállított többnyelvű katalógus.

Emil Isac programot ad a gyűlésen. „A képkiallítás a művészeti szolidaritás példáját mutatná, másrészt anyagi alapot teremtené egy közösen kiépítendő művészklub javára.” A javaslatra a január 27-i gyűlésen életrehívott rendező bizottság már a művészklub gondolatát is magáévá teszi, s úgy tűnik, hogy ez lenne a művészeti együttműködés bár laza, de valamelyes keretet mégis biztosító szervezeti továbbvivője. Ligeti Ernő javaslatára most már az újságíró szervezet is bekapcsolódik, s a rendező bizottságba egy román és magyar tagot delegálnak: Ion Dragut és Kovács Jenőt.

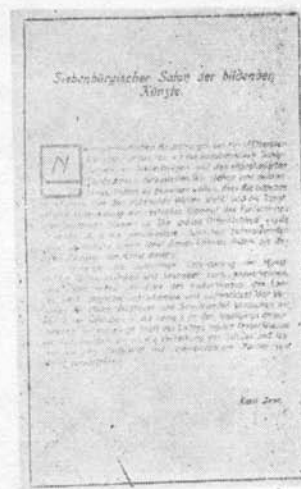
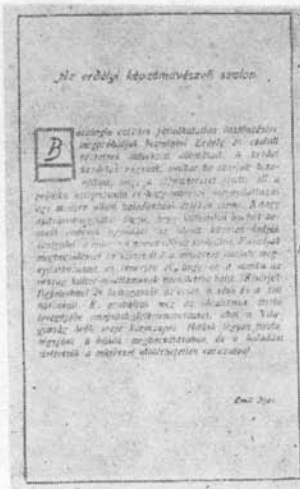
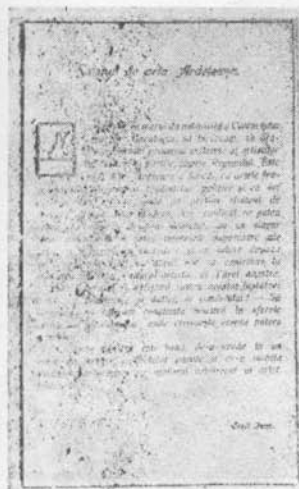
Bacaloglu ezredes elnökletével a rendező bizottság 1921. január 29-én kezdi meg működését. Felhívásuk „az Erdélyben és a Tiszaháton élő festő-, szobrász- és iparművészekhez szól”, minden „nemzetiségi különbség nélkül”. Ugyanaznap hoznak határozatot arról is, hogy a tárlatot egy hónapra tervezik, és hangversenyek szervezésével kötik egybe. A szászok bevonásával egy képviselőjüket bízzák meg, aki azonban — ahogy a lapok sajnálkozva megjegyzik — hiányosan felelt meg feladatainak.

Ilyen szervezési előzmények után került sor néhány napos halasztás után a február 23-i megnyitóra. Az erdélyi sajtó becsülettel kivette részét a népszerűsítéstől. Már a megnyitó is nálunk egészen szokatlanul sajtóbemutatóval kezdődött. A lapok beszámolnak arról, hogy a Vármegyeháza nagytermét — a kolozsvári művészeknek a későbbiekben is kedvenc kiállítási csarnokát — rögtönzött közfalakkal

osztották fel, s a katalógus összeállítói messzemenően gondoskodni kívántak a megfelelő eligazodásról.

„A kezdet kezdetén vagyunk” — írja Emil Isac a katalógus előszavában, s ebben arra is utal, milyen óriási vállalkozást jelentett a Szalon kiállításának összehozása. A háromnyelvű katalógus — ma már ritka példány — nyolcvan művész nevét sorolja fel, és összesen 327 festményről, szoborról, grafikáról és iparművészeti tárgyról tesz említést. Kétségtelen, hogy sokan hiányoztak a tárlatról, olyanok is, akiknek részvételére pedig feltétlenül számítottak, de az eredmény így is számottevő.

A nyolcvan művész tizenhárom várost képvisel. E statisztikán belül a kolozsváriak 20, a nagybányaiak 19, a nagyváradiak 10, a nagyszebeniek, marosvásárhelyiek 5—5 művésszel képviseltették magukat a tárlaton. Érdekes megfigyelni, hogy Kolozs-

vár — a már jelzett folyamatnak megfelelően — művészeti képviseletben meg is haladja már a nagybányai „delegátusok” számát. De ez egyelőre még csak mennyiségi arány! A kolozsvári névsor érdekessége viszont, hogy Szolnay Sándor itt, ezen a tárlaton mutatkozik be először egy stúdióval és két ipari tájjal. Mellette csupán Ács Ferencet és Szabó Vera szobrászművészt említhetjük az ismertebbek közül. Nagybányáról Thorma János távolmaradását reklamálják, bár mint zsűri-tag az ő neve is szerepel a katalógusban. (A csoportból viszont Klein József most jelentkezik első ízben kiállításon.) A Belle Arte későbbi tanárai közül Pericle Capidant és Eugen Pascut találjuk a felsorolásban — Aurel Ciupe, Romul Ladea ekkor külföldi tanulmányait végzi —, Tassy Demian Párizsból küld képet a tárlatra. Szatmár, Popp Auréllal az élen, szinte teljes művészi képviseletben jelentkeznek, a temesváriak közül azonban Gallas még fogságban van, Podlipny pedig nem küld képet.

„A szászokat mindössze néhány nő képviseli — írja az *Ellenzék* 1921. február 23-iki számában — nagyon közepes alkotásokkal. Különösen Mattis-Teutsch elmaradását sajnáljuk.” Hasonló hangot üt meg a brassói művészekkel szemben a *Keleti Újság* is: „A szász művészek közül szívesen láttuk volna például a kitűnő Kimmert Brassóból, kit az erdélyi közönség még alig ismer, pedig a legjobbak közül való...” S végül még egy statisztikai adat. A legtöbb képpel jelentkezők közül Popp Aurél 32, Pericle Capidant 15, Elena Popea 11 és Tóth Gyula 10 festményét mutatta be a tárlaton.

A katalógus természetesen csak mennyiségi adatokkal szolgálhat, ami a kiállított művek értékét illeti, már sokkal szubjektívebb ítéletekre támaszkodhatunk. Félévszázad múltán alig van lehetőségünk azonosítani és felkutatni a kiállításon szereplő képeket, a korabeli kritikák szelektált elbírálására vagyunk hát kényszerítve, s ellenőrző módszerként a kiállító művész kvalitásainak utólagos megítélésére.

Kolozsvárt a nagybányai csoport először mutatkozik be ilyen nagyszámú alkotással, érthető tehát a kritika és közönség fokozott érdeklődése. „A tárlatot a nagybányaiak dominálják — írja az *Ellenzék* szemleírója, — Túltengenek a plein air képek, a napfény, a szabad levegő.“ Közülük is Ziffer Sándor kerül az élre. „Nagy

Ferenczy Noémi:
Gobelin-terv

tömegekkel, erős színfoltokkal dolgozik“ — olvassuk szinte kivétel nélkül pozitív kritikákban; *Lány macskával* című képét „a tárlat legerősebb alkotásának“ tartják. Meglepetés volt a három Ferenczy-testvér együttes jelentkezése Kolozsvárt. Noémi egy gobelinnel és két gobelin-tervvel mutatkozott be (utóbbiakat a katalógus szerint bárki megrendelhet!), míg Béni és Valér festett faszobrokkal, iparművészeti faragványokkal, illetve grafikákkal és néhány festménnyel jelentkeztek. Elismeréssel szólnak a lapok a fiatal Eugen Pascu és Boldizsár István munkáiról. Mikola András jellegzetes nagybányai képeiről.

Értekes megjegyzése az egykorú kritikának, hogy a városok szerinti csoportosítás csakis Nagybánya esetében érvényes. Kolozsvárt, Szatmárt, Nagyváradot s a többi várost nem „iskolák“, hanem egyének, egymástól függetlenül alkotó művészek képviselik. A tárlat meglepetése volt a szatmári művészek csoportjából a

fiatal Nagy Oszkár bemutatkozása (Rómából küldött képet) és Popp Aurél jelentkezése. Harminckét kiállított festménnyel, szoborral és grafikával Popp Aurél valószínűségi bemutatót rendez, és képeinek újszerűségével, forradalmiságával feltétlen állásfoglalásra készíti a kritikát. A kolozsvári lapok közül a *Patria* „a legjobb festmény” díját *Az élet keresztje* című nagy kompozíciójának ítéli. Az *Infrățirea* február 24-iki számának bemutató cikke kiváló rajzkészségét, színei expresszivitását emeli ki. S ugyanebben a lapban (1921. március 16.) George Oprescu, bár

Eugen Pascu:
Önarckép

fenntartásokkal él a művésszel szemben — teatralitással és olcsó polgár-riasztással vádolja —, elismeri, hogy képei „a művészet egy magasabb szférájába emelik a látogatót”. Egyébként Popp Aurél az egyetlen, akinél konkrétan el tudjuk bírálni a kritikák objektivitását. Legutóbb Kolozsvárt is bemutatott emlékkiállításán ugyanis több korabeli képe (vagy e képek változata?) szerepelt eredetiben (*Bogáncsok, A támadás, Homo vult decipi...*, *Önarckép* — 1903, *Anyaság*). Kollekciónak ezeken kívül több ismeretlen pasztellje, néhány rézkarc és akvatinta, végül a forradalmi művészet formabontása jegyében plakát is szerepelt.

A kolozsvári képzőművészek közül a kritika Szolnay képeire figyel fel (Oprescu mint első jelentkezést is figyelemre méltónak tartja), Ács Ferencet az impresszionizmus kolozsvári meghonosítójaként értékeli. A nagyváradi csoportból Mund Hugó avantgarde irányzatú képeit, Tibor Ernő és Elena Popea festményeit említik, s ugyancsak Oprescu a nagyváradi Szenes Fülöp portréját tartja a tárlat legjobb figurális képének.

Végül a szobrászatról: Rubletzky Géza, Popp Aurél és Szabó Vera néhány szobra kivételével a kritika általában elmarasztalja a tárlat egyébként is gyér szoboranyagát.

*

„A kiállítás sikere az egész erdélyi művészet létkérdése ma!” — olvassuk Popp Aurél Emil Isachoz írt 1921. március 15-éről keltezett levelében. S hogy szervezői milyen fontosságot tulajdonítottak a kezdeményezésnek, mi sem bizonyítja

Klein József:
Zsákhordó

jobban, mint a hazai sajtó évek múltán is visszatérő utalása az erdélyi művészek e seregszemléjére.

Dienes László marxista értékelését adta a kezdeményezésnek. A Szalon „bizonyára elsősorban politikai demonstratív jellegével fog hatni... Nincs faji s nyelvi harc a kiállításon, de van egy sokkal erősebb és mélyebb ellentét: a világnézetek ellentéte. Mert igaz, a művészet felül áll a napi politika hullámszásain, de ez nem jelenti azt, hogy független az emberi fejlődés nagy szellemi áramlataitól” (*Napkelet*, 1921. 4.).

A kiállítás utóhangjaihoz tartozik Bacaloglu ezredesnek az a terve, hogy őszire Bukarestben is megrendezze az Erdélyi Szalon tárlatát, s a Szalont valamilyen állandó művész-képviselési fórummá alakítsa. Octavian Goga kultuszminister március 16-án látogat el a tárlatra, meg is ígéri a támogatást, de a kormány bukása — Goga és Ciofleac államtitkár távozása — után a tervet elejtik, a szervezés bürokratikus akadályai kedvét szegik a vállalkozóknak.

Korainak bizonyult Popp Aurélnak az a kezdeményezése is, hogy — a kiállítás sikerén felbuzdulva — még ugyanabban az évben megalakítsák (Emil Isac, Ion Agârbiceanu, Lucian Blaga, Thorma János, Ligeti Ernő és mások bevonásával) az erdélyi Alkotóművészek Egyesületét, mely nemzetiségi különbség nélkül az összes erdélyi képzőművészeket, írókat és zeneművészeket tömörítette volna.

Mindez terv és álmódosítás maradt. Az Erdélyi Szalon kiállításának sikere azonban vitathatatlan eredmény volt, a művészi szervezkedés útját és demokratikus alapelveit jelölte ki.

Murádin Jenő

A SZALON HANGVERSENYEIRŐL

Bacaloglu ezredes az Erdélyi Szalon keretében miniatűr zene-fesztivált is rendezett, erdélyi román, magyar és német művészek közreműködésével. A hangversenyeket négy egymást követő csütörtökön (1921. február 24-én, március 3-án, 10-én, 17-én) este tartották a kolozsvári Prefektúra kiállítási termében.

A közreműködők névsorában ott találjuk Kolozsvár majd minden jelentékenyebb előadóművészetét. Az első hangversenyt a George Dima vezette román állami Zenekonzervatórium tanáraiból alakult, állandó jellegű trió-együttes nyitotta meg, amelynek tagjai — Ana Voileanu-Nicoară, Jean Bobescu és Nicolae Theodorescu — ezen a közös fellépésen kívül többször szerepeltek még a Szalon keretében, akárcsak zongoraművész és zeneszerző tanártársuk, Ilie Sibianu. A Román Opera kitűnő énekes-gárdáját Aca de Barbu, Traian Grozăvescu, Anastasia Dicescu, Nicu Apostolescu, Mimi Nestorescu, Francisc Balogh, Gh. Sterian-Mandy képviselte, a kisebbségek énekművészetét Lorbeer Ilona, Szabó Zoltán és Susnek Anna. Fellépett továbbá az akkoriban rendszeresen hangversenyező, Pongrácz Ádám—Lakatos István—Rezik Károly összetételű trió (Pongrácz és Rezik magánszámokkal is), Pollermann Aranka hegedűművésznő, a Magyar Konzervatórium tanára, Franz Lehrer és Takács Imre hárfaművészek, Carol Kolár, a Román Opera koncertmestere, Ritta és Ștefan Mărcuș, a Román Operában több ízben vendégszereplő, ismert énekművész-házaspár, R. Malcher, a bécsi Tonkünstlerverseney egykori koncertmestere, aki ekkoriban Nagyváradon (más forrás szerint Brassóban) élt, valamint egy bukaresti meghívott: Enescu jőnevű zongorakísérője, Nicolae Caravia. Említsük meg végül a széphanagü Indrieșu hadnagyot, aki később az opera tagja lett, és a hangversenysorozat spiritus rectorát, Bacaloglu ezredest, aki egy Händel-triószonáta egyik hegedűszólamában maga is közreműködött.

A négy hangverseny műsora mai megítélésünk szerint kissé bizzar és elegendő volt, de az akkori közönség a legkevésbé sem ütközött meg azon, hogy Veracini E-moll *Szonátája* egy Oberthür-hárfadarab és Spirescu *Am plecat de la tine* című románca között hangzik el, vagy hogy a Beethoven-opusnak egy Schneckner-mazurka és egy Lalo-lento a legközelebbi társasága. Az operaénekesek többnyire biztos sikerű Verdi- és Puccini-számokkal működtek közre, a hangszeresek kamaraművekkel (Dvořák-trió, Grieg-szonáta), hálás virtuóz-darabokkal (Paganini: *Le Streghe*, Balachirev: *Islamey*) és szalonzenével — vegyesen. „Modern” mű egy szerepelt a négy műsoron (Bossi egyik triója), élő, erdélyi zeneszerző műve pedig mindössze kettő, mégpedig két kifejezetten múltidéző „hommage”-kompozíció: Ilie Sibianu Händel-variációi és *Chiptinade*-ja.

Ezzel elérkeztünk a Szalon-hangversenyek profiljának legkritikusabb pontjához. Csakis akkor minősülhetett volna ez a rendezvénysorozat a kiállítás egyenrangú kísérőjévé, ha az erdélyiek összes kortárs zenealkotóit is a közönség elé vonultatja: Dima, Bena, Bretan, Şorban, László Árpád, Monția, Macalik, Paul Richter, Klee, Lavotta, Metz, Haják, Dely-Szabó, Bródy, Csányi és a többiek zenéjét! Valószínű, hogy az összkép nem hízelt volna a transzilván művészi géniusznak, de egy „erdélyi zene fesztiválja“ épp a negatívum felmutatásával tölthetett volna be konstruktív szerepet, ha rádöbben a köztudatot a valóságra: a kortárs erdélyi zenealkotás „en bloc“ korszerűtlenségére, provinciális konzervativizmusára.

A pozitívum, amelyet e négy hangverseny dokumentumai az utókornak bizonyítanak: a Dima és Popovici—Bayreuth nevéhez fűződő korszak kolozsvári *előadóművészetének* kimagasló értéke. Mint ismeretes, Erdély Romániával való egyesülése a kolozsvári zenei élet hirtelen fellendülését eredményezte. A két új állami intézmény, a román Konzervatórium (1919) és Opera (1920) érvényesülést kereső muzikusok rajait vonzotta városunkba: Craiováról Jean Bobescu s Rózsa Annát, Bukarestből Rudolf Steinert, Anastasia Dicescut és másokat, Iaşi-ból Theodorescut és Sibianut, Németországból a már évekkel előbb oda szerződött Aca de Barbut, osztrák és cseh városokból egy teljes opera-zenekart kitevő hangszeres művészt... Másrészt: a zenei élet pezsgése számos felfedezésre váró tehetséget vetett felszínre (erre vonatkozólag elég Traian Grozăvescurot hivatkozunk, aki a Román Opera kóristájaként került kapcsolatba a zenével), a felfedezetteknek pedig módot adott a kibontakozásra, képességeik teljesértékű gyümölcsöztetésére. A húszas évek kolozsvári zenei életének legtöbb kiválóságát az utókor mint az *országos* zenei élet kiemelkedő személyiségét igazolta. Az Erdélyi Szalon hangversenysorozata mint ennek az előadóművész-nemzedéknek a seregszemléje feltétlenül konstruktív vállalkozás volt; javára vált volna, ha más erdélyi városok művészeinek is alkalmat ad a kolozsvári bemutatkozásra.

A kor sajtója arról tanúskodik, hogy ez a négy hangverseny aktuális politikai és művészetpolitikai missziót is teljesített: a maga szűk körében híven szolgálta a testvéri közelítés ügyét. Nem kétséges, hogy ebből a szempontból nézve a Szalon hangversenyei is éppoly dicséretes, úttörő szerepet játszottak, mint a kiállítás, amelynek keretében elhangzottak.

László Ferenc

Tanulásdinamika az általános iskolában

„...kevés, hihetetlenül kevés tényt ismerünk, nem értünk a tények összegyűjtéséhez...”

Lenin

Megfigyeléseink a torockói általános iskola tanulóinak tanulási tevékenységére vonatkoznak. Konkrét tanuláslélektani és tanulásszociológiai felmérésről van szó, azzal a lazítással, hogy a tények feltárásában nem egyetlen módszert követünk, a tudományosság sem azonosul mindig a számszerűsítéssel, s adott esetben megengedett az elméleti és elmélkedő kiterő is. Tanulásdinamikán a tanulók alakuló teljesítmény-színvonalát kell érteni a tanulmányi eredményt befolyásoló szubjektív és objektív hatásrendszerek erőterében. Az iskolát olyan társadalmi alakulatlak tekintjük, melyben a társadalom törekvései szerint egyéni és társadalmi képesség-felelősítés történik a nevelő és a tanuló együttműködésével. Az így értelmezett iskola a társadalmi információáramlás hálózatrendszerének jól meghatározható pontján áll, ahol a nevelő irányításával értéktartalmak alkotó elsajátíttatása történik azzal a céllal, hogy a tanulók pillanatnyi és távlati társadalmi kapcsolatrendszerének felületén biztosítva legyen a legmegfelelőbb pszichés átváltás, társadalmi beilleszkedés a felnőtt nemzedék munka- és személyiségnormái szerint.

A tanulásdinamika belső és külső oklángolatának feltárása az oktatáslélektanban és szociológiában eléggé szétdaraboltan jelentkezik. Egyesek (D. P. Harris, A. N. Leontyev, L. Zs. Bozsovcics, Hunyadi György, Juhász Ferenc) a személyiség indító- és vezérlő struktúráj felől (motiváció, tanulási magatartás, ideológia), illetve a feldolgozó- és tervező folyamatok (gondolkozás; K. Duncker, Lénárd Ferenc), vagy a tudás-, illetve elsajátítási szint s a tevékenység felől közelítik a kérdést (N. A. Mencsinszkaja, P. I. Galperin, Kelemen László, Kiss Árpád, Salamon Jenő).. Sokan a kiscsoportok tanulásmódozó hatását tárják fel (A. P. Hare, Mérei Ferenc, Várhegyi György), vagy élettani tényezőkre (idegműködés, endokrin-rendszer) figyelmeztetnek (A. G. Ivanov-Szmolenszkij, N. I. Krasznogorszkij). Szociológusok és szociálpszichológusok a nagy társadalmi összefüggések és személyi viszonyulások vonalán kutatnak (E. Durkheim, T. Jaccard, H. Hiebsch, M. Vorweg, Pataki Ferenc). Tanulási determinánsok kiszűrését ígéri az oktatási folyamat és iskolavezetés szociológiai és társadalomlélektani megközelítése (E. R. Hulett, M. K. Thomson, Báthory Zoltán, Kiss Gyula, C. Weiss, Ormai Vera), a rendellenes magatartású tanulók biopszichikai és környezeti kontextusának elemzése (J. E. Benteley, Gegessi Kiss Pál, G. Robin), s nem utolsó sorban az oktatási folyamat konkrét vizsgálatára objektív módszereket kínáló információs pszichológia és didaktika (V. P. Beszpalko,

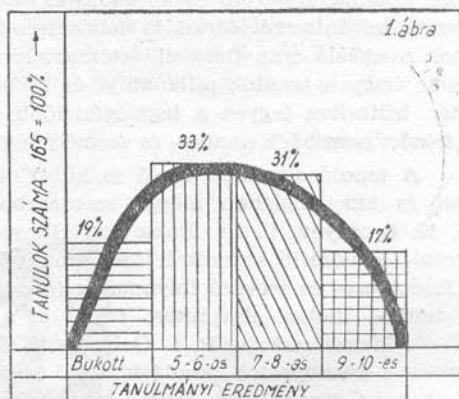
H. Franck). Hasonló tartalmú célkitűzéseket követ több hazai kutató is (P. Apostol, T. Bogdan, Csögör Erzsébet, Dancsuly András, N. Dumitru, Fodor Katalin, Lászlóffy Ilona, D. Salade, Stanciu Stoian, I. Străchinaru, Gh. Zapan, Zörgő Benjámin). Kiváló indítástú hagyományok (Nagy László, Ranschburg Pál, Kenyeres Elemér, Cser János, Várkonyi Dezső, Baranyai Erzsébet) mellett a kérdéssel a harmincas évek folyamán előremutató szempontok alapján még élvonalbeli szépírók is foglalkoztak (Illyés Gyula: *Lélek és kenyér*; Németh László: *A Medve-utcai polgári*). Ma már gyakorló nevelőink idevágó konkrét vizsgálódásai is utat törtek (Fábián Ernő, Török István).

Az oktatói munka hatékonyabbá tétele érdekében fontos a tanulásdinamika lélektani és szociológiai meghatározóinak konkrét *tanulásközpontú* felmérése és értelmezése. A megfigyelések tárgyát egyidejűleg kell hogy alkossa a tanuló és a család, a pedagógus és az iskola a tanuló személyiségi, kis- és nagytársadalmi, valamint az iskola oktató- és nevelőmunkájának összefüggéseiben. A tanulási tevékenység ilyen értelmű megismerése az eredményes oktatói és nevelői munka feltétele, s ugyanakkor egyik forrása a szocialista nemzetiségi önismeretnek és tájékozódásnak.

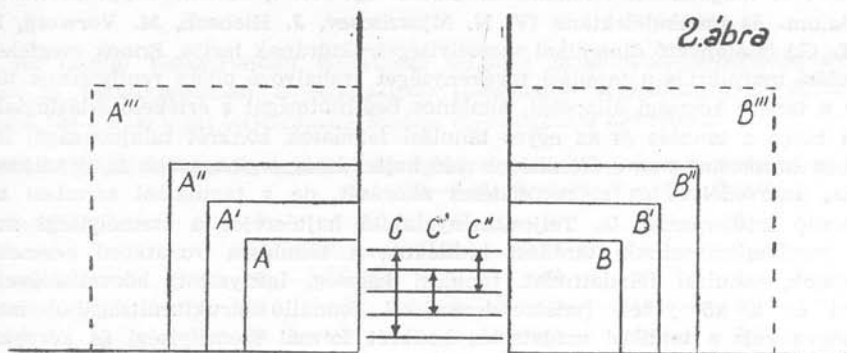
Vizsgálataink kettős vonatkozásban konkrétak: egyrészt a tanulmányi eredményt alakító hatásrendszerek, másrészt a teljesítményfokozás érdekében mozgósítható erőforrások feltárása tekintetében.

A témaválasztást az a körülmény indokolta, hogy a vizsgálatot megelőző időszakban (1967—68-as tanév) az iskolában a tanulmányi eredmény az átlag közepesenél gyengébb volt. A 19%-os bukási arányhoz hozzáadva az 5—6-os osztályzatú tanulók 33%-át, 52%-nyi olyan tanulótömeg alakult ki, amely selejtnek, illetve selejtes munkatermékeknek tekinthető, s ez nagyon megdöbbentő. Jóllehet az iskola és az osztályok viszonylatában az osztályzatokban tükröződő teljesítményszóródás általában a harang alakú Gauss-görbe vonulatát követte, normális gyermekek szocialista rendszerű iskoláiban ez a szintű szóródás nem tartható törvényszerűnek, illetve megnyugtatónak.

Ilyen esetben végső fokon az oktatási rendszer s az iskola és egyéb környezeti koordináták (család, kis- és nagytársadalmi folyamatok) függvényében a tanulásdinamika vonalán ható *hibás emberanyag-gazdálkodásról* van szó. A jelenségnek szerteágazó oklángolata van, mely a tananyag mennyiségi és minőségi kérdéseitől a pedagógus és a tanuló személyiségéig s a nyelviség problematikáján át a család, az iskola és pályaválasztás kérdéseiig terjed. Ennek az oklángolatnak sűrűjében való vizsgálódás közben olyan folyamatok kiszigetelése került előtérbe, melyeknek befolyásolása részben az iskola és a család hatáskörében is megvalósítható. Az energiaalap kiaknázatlanságát sejtettük és feltételeztük: tanulók és pedagógusok pszichikai és erkölcsi energiájának lappangását, elterelődését, beszűkülését vagy morzsolódását, illetve helytelen foglalkoztatását.

A cél általános iskolások tanulási teljesítményének értelmezése, az oktatási helyzet, illetve a tanulási teljesítmény javítása végett. A célkitűzés megkívánja, hogy a kérdést a pedagógiai valóság sokszínű strukturáltságában vegyük szemügyre. A tanulási teljesítmény ugyanis soktényezős hatásrendszerek eredménye, s a személyiség mechanizmusaival környezeti, kis és nagytársadalmi hatásrendszerekbe tagolódnak be. Iskolai szinten a hatásrendszerek közül első megközelítésre a tanuló és a nevelő személyközi együttműködése szembeötlő. A tanuló személyisége egyrészt s a pedagógus személyisége másrészt dialektikusan szövődnek a közvetlen és közvetett környezet hatásrendszereivel. Vizsgálati tervképletünk a tanuló személyiségén túl két irányba utal: egyik a tanuló közvetlen kiskörnyezete (család, iskolai osztály, baráti kör), ahonnan hasznos és káros hatásokat szerez és érvényesít, a másik a munkába szervezett társadalom, ahova pozitív vagy negatív hatások, célok és eszmények, értékrendszerek, elvárások és kivetített szerepek jegyében készül bekapcsolódni. Míg a kiskörnyezet inkább a pillanatnyi indítékok síkjáról mozgósítja a tanulási magatartást, a társadalom a távlati indítékok felől. Az együttműködés keretében alapvető hatásrendszereket közvetít a pedagógus személyisége, hivatáscsoportja, kis- és nagytársadalmi változók függvényében. Személyiségi szinten az együttműködés alapján megvalósuló iskolai tevékenységet a tanulási, illetve oktatási-nevelési magatartás vezérli, s mint ilyen döntő teljesítménytényező. A vizsgáló

lódás viszonyítási rendszerét a fenti séma érzékelteti: A = a tanuló tanulási magatartása; A' = a tanuló egyéb szubjektív hatásrendszerei; A'' = a tanuló iskolai környezete; A''' = a tanuló iskolán kívüli környezete; B = a pedagógus oktatási-nevelési magatartása; B' = a pedagógus egyéb szubjektív hatásrendszerei; B'' = a pedagógus hivatáscsoportja; B''' = a pedagógus hivatáscsoportján kívüli környezete; C, C', C'' = a kommunikációban (C) megvalósuló személyközi együttműködés (C') eredménye, a teljesítmény (C'').

A vizsgálati módszer megválasztását esetenként az a körülmény döntötte el, hogy az illető módszer milyen mértékben volt alkalmazható a vizsgált struktúra, illetve hatásrendszer természetéhez. A személylélektani struktúrákat a személyiség cselekvésrendszerének különböző szféráiban vizsgáltuk: külső viselkedésben (a tanulást megvalósító szokásokban, cselekedetekben, tettekben); élményekben (a tanulással kapcsolatos értelmi, érzelmi és akarati színeződésű viszonyulások kifejeződése véleményben, nézetben, értékelésben, meggyőződésben) és teljesítményben (gyakorlati és elméleti feleladat- és problémamegoldásokban vagy más munkatermék-

ben). A külső viselkedésbeli mutatókat elsősorban megfigyeléssel, beszélgetéssel és véleményezés útján közelítettük meg. Az élménybeli mutatókat beszélgetéssel és kérdőívvel, a teljesítménybelieket pedig házi feladatok, iskolai dolgozatok, munkadarabok és egyéb alkotások elemzése útján. Kiegészítette ezt a munkát iskolai dokumentumok, osztályfőnöki naplók elemzése, a különböző hatásrendszerek magatartásformáló körülményeinek megfigyelése, beszélgetés és kérdőívezés alapján történő vizsgálata. A hangsúlyt a vizsgálati célpontok megállapítására s a feltárt adatok értelmezésére helyeztük.

A tanulásdinamika lényegi összefüggéseit tükröző kulcsfogalmak alapján megalkotott vizsgálati tervképletet mindenekelőtt a pedagógiai gyakorlat sugallta. A vizsgálati célpontok feltárását fokozatos, a tárgyhoz érzékenyen igazodó vizsgálat-, értelmezés- és ábrázolás-finomítással lehet tovább mélyíteni az egyszerű tapasztalati megfigyeléstől és szisztematizálástól a statisztikai matematikát, illetve kibernetikai kísérleti szempontokat is alkalmazó tanulásméréstani technika szintjéig.

Teljesítmény és tanulási magatartás

A tanulók tanulmányi eredménye az iskola „termelő” munkájának egyik legfontosabb mutatója. A tanulás sokrétűen strukturált dinamikus rendszeréből első lépésként a teljesítmény és a tanulási magatartás összefüggését igyekeztünk megvizsgálni. A magatartást nemcsak az iskolai gyakorlat, hanem napjaink nevelés-, társadalom- és munkalélektana (V. N. Mjasziscsev, J. Hiebach, M. Vorweg, Horváth L. G.) is alapvető dinamikai személyiségstruktúrájának tartja. Ennek megfelelően a tanulási magatartás a tanulási tevékenységet szabályozó olyan rendszernek tűnik, amely a tanuló készségi állapotát, általános beállítottságát s értékelő állásfoglalását jelenti maga a tanulás és az egyes tanulási feladatok konkrét tulajdonságai iránt. Magában hordozhatja az erőfeszítésre való hajlandóság legmagasabb fokú változatát, a tudás szenvedélyes és meggyőződéses akarását, de a tanulóval szemben megnyilvánuló intoleranciát is. Teljesítményalakító hajtóerejét a személyiségi szféra egyéb mechanizmusainak (tanulási indítékok, a tanulásra vonatkozó nézetek és értékelések, tanulási feladattudat, tanulási készség, igény szint) közvetítésével az élettani és a környezeti hatásrendszerekkel fennálló strukturáltságából meríti. Más szavakkal: a tanulási magatartás konkrét formái személyiségi és környezeti, természeti és társadalmi hatásrendszerek függvényében alakulnak.

A tanulók tanulási magatartásának „létárba vétele” során ismétlődő összefüggések kerültek felszínre. Ennek alapján az oktató-nevelő munka területén használható osztályozás kínálkozott: a szenvedélyes, az önkéntes, a kényszeredett, a közönyös, az elutasító, a zavart és a fölényeskedő tanulótípus. Ezek tanulásdinamikája a következő jegyek alapján határolódott el. A *szenvedélyes* tanuló egész személyiségét átfogó elkötelezettséggel kapcsolódik iskolai munkájához. Ernyedetlen szorgalommal, céltudatosan, belső és társadalmiasultságában fokozatosan erősödő indíték alapján végzi feladatait; tanulási teljesítménye kiváló, s ezt gondolkodásának fejlettsége, állhatatos kitaratása és hatékony egyéni tanulási munkamódszerei biztosítják. Az *önkéntes* tanuló pozitívan viszonyul a tanulásához, inkább belső indítékok alapján; fokozott tanulási kedv, feladattudat, fejlett tanulási készség és értékes tanulási teljesítmény a sajátja. A *kényszeredett* külső megszorítások alapján tanul. Jellemzője a belső tanulási indítékok csökkentendősége, a fogyatékos tanulási készség és feladattudat s a kicsikart teljesítmények. A *közönyöst* érdektelenség jellemzi a tanulást illetően, tanulási indítékok hiánya, csökkent tanulási készség, feladattudat

s fogyatékos tanulási szint. A *zavartnál* a tanuláshoz történő viszonyulásban értékrendi tájékozatlanság és következetlenség uralkodik, lazakötésű, esetleg torzult tanulási indítékok és meddőszült tanulási készség. A *főlényeskedőt* a tanulási tevékenység lekicsinylése s a tanulási indítékrendszer fejletlensége miatt más pozitív, de inadekvát motívumok beépülése különíti el, továbbá a feladattudat csökkentrendűsége, a tanulási készség kialakulatlansága s a tanulási teljesítmény gyenge színvonala. Az *elutasító* tanulótípus főbb ismertető jegyei: negatív viszonyulás a tanuláshoz, a tanulási indítékok hiánya, kialakulatlan tanulási készség és feladattudat s alacsony tanulási teljesítmény.

A tanulási magatartás-fajták előfordulását iskolai vonatkozásában a következő táblázat mutatja:

MAGATARTÁS	Kis mértékben	Közepes mértékben	Nagy-mértékben	Összesen
szenvédélyes	2	4	3	9
önkéntes	11	12	11	34
kényszeredett	14	13	10	37
közömbös	11	10	8	29
zavart	11	16	12	39
főlényeskedő	0	2	3	5
elutasító	3	6	3	12
Összesen:	52	63	50	165 tanuló

Az iskolai viszonylatban mutatkozó tanulási magatartás-csoportokat összevettük az osztályzatokban konkretizálódó tanulmányi teljesítménnyel. A tanulási magatartás s a tanulási teljesítmény közötti összefüggés a következő:

MAGATARTÁS	Tanulók száma	Az egyes típusok tanulmányi eredménye			
		10-9-es	8-7-es	6-5-ös	Bukott
szenvédélyes	9	9	9	0	0
önkéntes	34	19	14	1	0
kényszeredett	37	0	16	20	1
közömbös	29	0	7	16	6
zavart	39	0	11	19	9
főlényeskedő	5	0	0	1	4
elutasító	12	0	0	0	12
Összesen:	165	28	48	57	32 tanuló

Idegműködési mutatók

A tanulási tevékenységben az élettani fogantatású hatásrendszerek erővonalait megkülönböztetett gonddal kell felmérnünk. Ezek között alapvetőnek tűnik az idegtípus, illetve az idegműködés talaján formálódó vérmérséklet. E hatásrendszer egyéni viszonylatban jellegzetes eltéréseket produkál a pszichikus tevékenységek szférájának (érzékelés, gondolkodás, érzelem, beszéd, mozgás) működési módját illetően a serkentés és a fékezés, illetve az első és a második jelrendszer viszonya függvényében. Ezeknek az idegműködési sajátosságoknak az ismerete elengedhetetlen nemcsak a tanuló személyiségének s tanulási munkájának hatékony szervezése és tárgyilagos értékelése céljából, hanem a tanulónak mint emberanyagnak s mint

a közösség képességtartalékának megfelelő kezelése és irányítása érdekében is. A kutatók hosszú sora Hippokratésztől Pavlovon át a legújabbakig (Ivanov-Szmolenszkij, Krasznogorszkij, Leitesz, Merlin) hangsúlyozzák ennek a tényezőnek az egész személyiséget átfogó szerepét.

A vérmérsékleti jegyeket egyrészt a pavlovi iskola törzsfogalmai (erő, dinamika, labilitás, mozgékonyosság), másrészt a hippokratészi osztályozás (szangvinikus, flegmatikus, kolerikus, melankolikus) és újabb keletű megfogalmazás (aktivációs szint) alapján vittük számba. A megközelítés legegyszerűbb formáját követve iskolai és iskolán kívüli helyzetekben rendszeresen figyeltük tanulóink viselkedésében, mozgásrendszerében, beszédében, tanulási munkájában, játékában megnyilatkozó pszichomotoriumát, válaszaik erejét és gyorsaságát, érzelmi ingerlékenységüket, illetve fékrendszerüket, fogékonyságukat, fáradékonyságukat és hangulati életüket. A megnyilvánulások rögzítése és értelmezése a tanulók neurodinamikai, illetve vérmérsékletbeli besorolását tette lehetővé. Ennek alapján személyiségi összefüggéseikben váltak láthatóvá a növendékek tanulási tevékenységének olyan idegműködési mutatói, mint például az információvétel és -feldolgozás gyorsasága, a figyelemösszpontosítás, az emlékezési szilárdság, a képzelet- és gondolkodásbeli hajlékonyság, az érzelmi és akaratú folyamatok ritmusa, a beszéd, az olvasás, írás és egyéb ügyességek fontosabb dinamikai vonásai.

A vizsgálatok során a tanulási tevékenység egyénenként eltérő vérmérsékletbeli színeződéssel jelentkezett, de értékes tanulási magatartás- és indíték-struktúrát találtunk mindegyik normálszintű idegtípusnál. Így az V—VIII. osztály 5 szenvedélyesen tanulni szerető növendéke közül 1 élénknek (szangvinikus), 1 ingerlékenynek (kolerikus), 2 nyugodtnak (flegmatikus), 1 pedig gyenge (melankolikus) idegtípusúnak mutatkozott. Ugyancsak az V—VIII. osztályok 20 önkéntes típusú tanulója közül 3 élénk, 7 ingerlékeny, 9 nyugodt és 1 gyenge típusú volt. Az V—VIII. osztályban 10 a tanulással szemben elutasító magatartást tanúsító diák közül 1 az élénk, 5 az ingerlékeny, 2 a nyugodt és 2 pedig a gyenge típust közelítette meg.

A vérmérsékleti színeződés abban mutatkozott meg, hogy a tanulási magatartás sajátos vérmérsékletbeli kontextussal, dinamikai hangoltsággal jelentkezett. Ez azt jelentette, hogy a tanulási magatartás érvényre jutását neurodinamikai-vérmérsékletbeli irányulások előnyösen, illetve hátrányosan befolyásolták. Ezek az irányulások a felsőbbrendű idegműködés erőssége, egyensúlya és mozgékonyága függvényében szerveződtek. Ezért tűnt fontosnak a tanulási magatartás vérmérsékletbeli kontextusa olyan szerveződéseinek feltárása, mint az ellenállóképesség és fáradékonyság, határozottság és önuralom, befolyásolhatóság és türelmesség, nyugodtság és meggondoltság, egyensúlyozottság és zavartság, indulatosság és hajlékonyság, zárkózottság és féltékenység, a tanuló hangulati élete, érzelmi fogékonysága, sugalmazhatósága, ügyessége és leleményessége.

A vérmérsékleti kontextus az adott személyközi viszonylatrendszerben s a tanuló személyiségén belüli struktúrák kölcsönösségében hat a tanulás dinamikájára. A személyközi kommunikáció síkján a tanuló társas státusmeghatározódása is alakul másoknak a tanuló vérmérsékleti megnyilvánulásaira vonatkozó preferenciális értékeitel, becslései és döntései révén.

A nevelői munka buktatóinak, a tanulók tudománytalan megítélésének s az ebből származó iskolai eredetű ártalmaknak tekintélyes százaléka tapad a személyközi kapcsolatoknak ehhez a sávjához. Hajlamosak vagyunk ugyanis egyrészt a normálszintű, másrészt a normálszint alatti vagy feletti idegműködési megnyilvánulásokat erkölcsi élel kezelni, lebecsülni, illetve túlértékelni. Erkölcsi fogalmakban minősítjük adott esetben például az idegműködésileg gyenge típus zárkózottságát, illetve

fáradékonyságát („gyáva“, „elzárkózó“), a nyugodt típus esetleges érzelmi tompaságát („közömbös“), az ingerlékeny végtelenségre törő hajlamát („figyelmetlen“, „kapkodó“, „erőszakos“, „szemtelen“), vagy az élénk típus hajlékonyságát („alkalmazkodó“). Ebben az összefüggésben 8 ingerlékeny idegtípusú tanuló neurodinamikai fogantatású viselkedési eseteit, számszerint 5—5 esetet tanulmányoztunk. A 40 eset kiváltó oka gyakorlati nevelői megfogalmazásban: 18 figyelmetlenség az órán, 12 beleszólás az óra menetébe, 10 szemtelenkedés alacsony érdemjegy miatt. Mindegyik eset nevelő—tanuló közötti konfliktusba ment át, amit a nevelő tüneti kezeléssel zárt le. A konfliktus lezárása: 10 esetben elégtelen osztályzat, 8 esetben eltávolítás az óráról, 15 esetben osztály előtti megrovás, 7 esetben pedig tantestület előtti intés. Az esetek historikumához hozzátartozik, hogy az alkalmazott eljárások folytán a tanulók beállítódásában nem pozitív változás következett be. Ugyancsak ebben az összefüggésben volt alkalmunk nyomon követni 4 olyan esetet, amelyeknél a jelentkező negatív megnyilvánulások (érdektelenség, kedvetlenség adott tantárgyakkal szemben) oki vizsgálat és kezelés folytán pozitív irányt vettek: 2 ingerlékeny idegtípusú növendéknél a szóródó és fölös energiának alkotó módon történő levezetésével, 2 kedvetlenséget tanúsító gyenge idegtípusú tanulónál pedig energiamozgósítással, sikerélmények biztosítása révén.

Ezek az egyszerű megfigyelések is bizonyítják, hogy a tanulási tevékenység a tanuló idegműködéséből folyó dinamikai vonások összefüggésében tör felszínre. Ez az idegműködési adottság azonban a tanuló személyközi kapcsolatainak, személyiségén belüli pszichikai struktúráknak (tanulási magatartás, tanulási készség, érdeklődés stb.) s a végzett konkrét feladat tartalmának, tárgyi, személyi és társadalmi feltételeinek a függvényében dinamikailag átszerveződhetik.

Konkrét és távlati indítékok

A tanulás konkrét indítékai elsősorban az adott tanulási helyzetek körülményeiből (tanóra, szülői otthon) fakadó tárgyi, személyi vagy eszmei-tartalmi természetű hatóerők. Ilyenek az alkalmilag felkeltett vagy elterelt érdeklődés, a pedagógus, a szülő vagy más személy jelenléte, átmeneti szubjektív állapotok vagy tárgyi körülmények. A konkrét indítékokat átszövik a távlati hatások. A távlati motívumok az iskolaválasztással, pálya- és élettervekkel, eszményekkel és vágyakkal kapcsolatosak. Olyan egyéni és társadalmi jellegű célkitűzések, amelyek a holnap örömeinek és boldogságának a reményében tanulásra mozgósítanak és értelmet kölcsönöznek a tevékenységnek. Sokrétű indítékalapok működnek itt: tudatosult hajlam, tudásvágy, anyagiak, kényelemszeretet, a munka tartalmi és formai sajátosságai, érdeklődés, szórakozásvágy és társas jellegű megfontolások különféle változatai.

A konkrét motiváltsággal kapcsolatban a tanórai érdeklődésre, figyelésre és a cselekvő részvételre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a tanulók tekintélyes részének magatartása alakuló stádiumban van. 120 tanuló közül tanórákon különböző indítékok alapján 30 tanuló minősült cselekvően résztvevő, 25 érdeklődően figyelmes, 35 kényszeredetten figyelmes, 20 zavaró, 10 pedig zavart magatartásúnak. Ezt a képet magyarázhatják részben az oktatási folyamat adott szervezési formáinak korlátai, illetve a tanulóknak a továbbtanulással kapcsolatos terv- és magatartáshelyzete.

A VII—VIII. osztály 58 tanulója közül szeretne tovább tanulni 30: óvónőképzőben 5 tanuló, tanítóképzőben 4, elméleti iskolában 3, szakmai, illetve műszaki iskolában 20 tanuló. Nem akar tovább tanulni 28 tanuló. Ennek indoklása: 3 tanuló: „otthon maradok“; 4 tanuló: „keresni akarok“; 8 tanuló: „nem bírom meg“; 12 tanuló: „úgysem vesznek fel“; 1 tanuló: egyéb okok.

Az iskolaválasztással kapcsolatos 28 tovább tanulni nem akaró iskolás esete sajátos kiugrást jelent, s az iskola hatáskörét meghaladó motiváló bázis szerepére utal. Részben tájékoztatanságról, esetleg hagyományokról, nagyrészt azonban távlati lehetőségek beszűkülésének a továbbtanulás elutasításában jelentkező lereagálásáról van szó. Ez a körülmény részben magyarázata lehet a konkrét oktatási helyzetekben jelentkező csökkentendű tevékenységi szintnek, illetve helytelen magatartásformáknak is.

Sok pozitívumot tartalmaznak a pályaválasztásra vonatkozó tervezetetek. A tanulók az adott valóság keretei között mozognak, s határozott tervük van. 58 tanuló közül 17 tanuló kőműves, 10 varrónő, 7 üzemi munkás, 5 asztalos, 5 óvónő, 4 tanító, 3 gépkocsivezető, 3 szövetkezeti dolgozó, 1 tanár, 1 autószerelő szeretne lenni, 2 tanuló pedig még nem választott. A választások indoklásai körültekintést és józanságot mutatnak, de sok esetben a társadalmiasultság kezdeti szintjeire utalnak. 17 tanuló így indokol: „jól lehet keresni“; 14: „másnak úgysem mehetek“; 5: „így akarják a szüleim“; 5: „szeretem a gyermekeket“; 4: „mert hamarabb keresek“; 4: „apám mellett megtanulom“; 4: „tetszik“; 3: „érdekes munka“; 3: „fizikailag könnyű“.

A vizsgálódás a lemorzsolódó tanulók eseteit is feltárta. Ezeknél a motiváció és a tanulási magatartás sajátos összefüggéseire derült fény. Ot tanulónál a tanulási motivációs bázis fejletlensége, illetve gyengesége és lazasága miatt — megfelelő pedagógiai beavatkozás híján — erősebb hatást kiváltó keretek függvényében más motivációs bázis épült be: a termelőmunkával és pénzszerzéssel kapcsolatos, egyébként pozitív indítékok és beállítódások. Ezek beszűkítették, elfojtották, végül pedig eltorzították a tanulók pozitív viszonyulását a tanuláshoz és az iskolához, s leki-csinylő és egyéb negatív tanulási magatartást eredményeztek. Mind az 5 tanuló a selejtesek csoportjába került, és menet közben tanulmányaikat félbeszakították.

Tanulási készség, bontakozó értékrend

A tanulási tevékenység eredményessége nagyon sok tanulónál azon bukik, hogy nem tanítottuk meg őket tanulni. A tanulási készség kialakulása maradt el ezeknél, jóllehet szellemileg egészségesek. A tanulási készség ugyanis értelmileg, érzelmileg és akaratilag beágyazott mechanizmus, amely hosszas tervszerű gyakorlás útján alakul ki és szilárdul meg. A megfigyelés és beszélgetés alapján szolgáltatott adatok azt mutatják, hogy az iskola 120, 11—15 éves tanulója közül 67 tanuló csak egész kis mértékben tudja, hogyan kell tanulni, illetve azt, hogy tantárgyak szerint melyek az eredményes tanulás feltételei. Ezt bizonyítja tanulási tevékenységük olyan mozzanatainak megfigyelése, mint a tanulás megszervezése és végrehajtása, illetve a munkarend-betartás, fűzetvezetés, tanszerek ápoltsága, a munkahely rendezettsége és a leckevégzés szintje. Kevés számú pozitív kiugrástól eltekintve a tanulók nagy részének tanulási munkarendje inkább lazának mondható: 61%-a tanul véletlenszerűen, beosztott és átgondolt munkarend nélkül, 67% fűzetvezetése rendetlen és hiányos, a munkahelyrendezettség csak 17%-nál kielégítő; a leckevégzés tekintetében kifogástalan a készütsége 19%-nak, 15% egyáltalán nem készül, 41% tessék-lássék, 25% pedig közepes mértékben.

A tanulók tanulási magatartásának és motivációjának forrásaira utalnak azok az adatok, amelyek bontakozó tanulásértékelő véleményeikben, tanulási igényszintjükre és feladattudatukra vonatkozó vallomásaikban jutnak kifejezésre. A tanulásértékelés vonalán ilyen kérdésekre kerestünk választ: szeretsz-e tanulni; érintene-e,

ha valamilyen oknál fogva félbe kellene hagynod a tanulást; fontos és hasznos dolgnak tartod-e a tanulást? Az igényszintnél a tanulási feladat elvégzésének minőségére és mennyiségére vonatkozó előzetes célra voltunk kíváncsiak, arra, amit a tanuló siker- s kudarcélmények szövedékében saját maga tűzött ki: mit akar elérni tudásban, teljesítményben, illetve osztályzatban. Alapvetően fontos az iskolai tanulás gyakorlatában a tanulási feladattudat: a feladat elvégzésére irányuló finomvezérlésként működik és egyéb pszichikai regulátorok (meggyőződés, lelkiismeret) szintjétől függően pozitív vagy negatív irányban befolyásolhatja a tanulási teljesítményt. Az idevágó adatok szerint a tanulók 63%-a kialakulatlan feladattudat hiányában nagyrészt mások (szülő, hozzátartozó, pedagógus) unszolására, figyelmeztetésére kezd tanulni, az órán feladott új leckeit és házi feladatot pontosan átlagban 37%-a jegyzi meg, s a tanulók 33%-át foglalkoztatja előzetesen és utólagosan is a lecke. Szorosan kapcsolódik ehhez a tünetterülethez a tanulók tanulásiértékelő magatartása. A tanulók 45%-ánál meggyőződésesnek tűnik a tanulás egyéni fontossága, 10%-ánál társadalmi jelentősége is, 45%-ánál azonban még csak sablonszerű szövegek jelzik az értéktételek bontakozását. Alakuló tanulásdinamikai struktúrára utalnak az igényességre vonatkozó adatok. A tanulóknál szinte egyöntetűen él a tudásvágy, s tudásban a legjobb tanulókat szeretnék megközelíteni. Ez az igény azonban sok esetben inkább az alkalmi vágyakozás szintjén mozog az önérvényesítéstől hajtott határozott cél, következetes törekvés és eredmény nélkül.

Fontos tendenciák mutatkoztak a tantárgyválasztás, illetve a tanulási magatartás és motívum társadalmiasultása kérdéskörében. Míg a tantárgyválasztás bontakozó értékrend és értékelés irányulásait jelzi, a magatartás és motívum társadalmiasultása esetében olyan tartalmakról van szó, melyek kifejezik a társadalmilag szükségyszerű személyi síkon történő szükségyszerűvé válásának mélységét és terjedelmét. Ennek a jelenségkörnek az alakulása felől 120 11—15 év közötti tanulóknál érdeklődtünk. Ez az érdeklődés fejlődéslélektani okok miatt korainak tűnhetik, de a különböző kérdések alapján végzett fogalmazási feladatok és beszélgetések eléggé fontos mutatók felszínre törését jelzik. Ilyen kérdések szerepeltek: kedvenc tantárgyadat miért szereted; kedvenc tanárodát milyen tulajdonságai miatt kedveled; miért tanulsz; sarkall-e fokozottabb tanulásra a félelem attól, nehogy megszégyenülj szüleid, iskolád, osztálytársaid vagy a falu előtt? — 31 tanuló azért szereti kedvenc tantárgyát, mert: „hasznát fogom venni az életben“; 22: „mert szép és érdekes történeteket tanulok“; 19: „mert megismerem a világot“; 17: „mert könnyen tanulom“; 9: „mert sokat mozoghatok és erősödünk“; 5: „nincs kedvenc tantárgyam“; 5: nem válaszolt. — 35 tanuló kedvenc tanárát azért szereti, mert: „foglalkozik velünk és segít“; 31: „mert igazságos“; 28: „jól magyaráz“; 12: „rend van az óráján“; 10: „nem osztályoz szigorúan“; 9: „szépen beszél és tréfálkozik“. — 40 tanuló inkább azért tanul, mert: „szüleim úgy akarják“; 20: „szakmára szeretnék menni“; 19: „szeretek tanulni“; 9: „könnyebben boldogulok az életben“; 5: „képzett és hasznos állampolgár akarok lenni“. — 35 tanuló közepes mértékben tart attól, nehogy szégyent valljon családja és barátai előtt, ezért fokozza tanulását; 29 tanuló kis mértékben, 23 egész kis mértékben, 16 tanuló pedig nagyon nagy mértékben tart attól, nehogy szégyent valljon; 17 tanuló nem érti a kérdést.

Megjegyzések

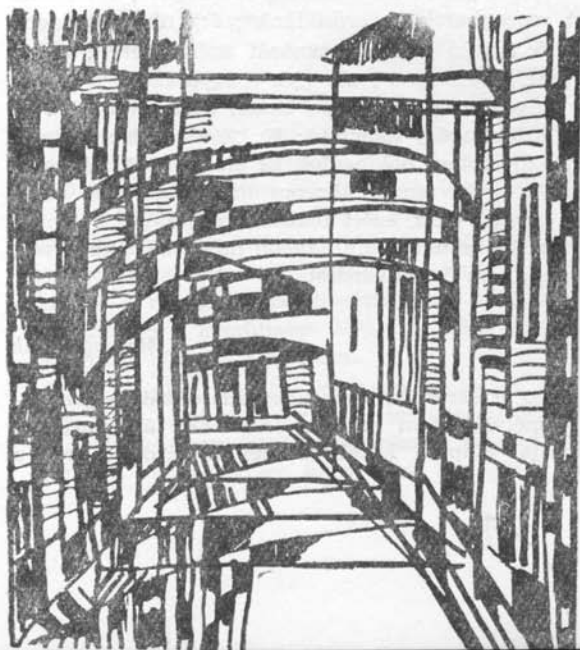
A tanulási készségre és bontakozó értékrendre vonatkozó adatokkal megszakítjuk tanulóink tanulásdinamikája személylélektani hatásrendszerének állapotrajzát. Az emberanyaggazdálkodás szempontjai alapján közelítve meg a kérdést, ezek a

struktúrák mint tanulási és jövőendő munkapremisszák dolgozó népünk termelőerőinek virtuális részét alkotják, s ezért nem lehet közömbös formáltságuk, mozgósíthatóságuk, kezeltségük, foglalkoztatottságuk és irányítottságuk színvonala.

A feltárt adatok sejtetik a tanulmányozott iskola tanulásdinamikájának erős és gyenge láncszemeit. A tanulók magas szintű munkatgényére utalnak a 48%-ot képviselő pozitív tanulócsoportok (szenvedélyes, önkéntes, kényszeredett) olyan személyi jegyei, mint a tanulás melletti elkötelezettség, a nehézségeket legyőző szorgalom, a hatékony indítékok, a fejlett tanulási készség, a szocialista értékek iránti vonzódás s az iskola- és pályaválasztás kérdéseiben megmutatkozó helyes tájékozódás és határozottság. Meggondolkozatók azonban az 52%-ot képviselő s nagyrészt a negatív tanulócsoportoknál (közönyös, zavart, fölényeskedő, elutasító) feltárt tendenciák: hiányos tanulási készség, csökkentrendű feladattudat, zavartság és elidegenültség, elterelt érdeklődés, illetve értékrendi tájékozatlanság; a távlati indítékok (iskola- és pályaválasztás) síkján mutatkozó elbizonytalanodási, beszűkülési és lemorzsolódási jelenségek („nem bírom meg“, „úgysem vesznek fel“, „otthon maradok“, „pénzt akarok keresni“ indokolással 28 tanuló nem óhajt továbbtanulni); a tanulók elutasító magatartása s nem utolsósorban a tanulás vérmérsékleti és érzelmi kontextusának kezeletlensége (23% zavart típusú tanuló), illetve kiaknázatlansága.

A tanulmányi teljesítmény személylélektani tényezőinek állapotrajzával nem merül ki az iskola tanulásdinamikájának oklancolata. Mind a tanulmányi teljesítmény, mind pedig a feltárt személyiségi szerkezetek és működési formák további magyarázatot igényelnek. A magyarázatot a tanulók kis- és nagytársadalmi strukturáltságának tanulásközpontú elemzése szolgáltathatja, más szóval olyan hatásrendszerek pszichoszociológiai vizsgálata, mint a család, az iskolai osztály, a baráti kör, az iskolai szervezetek és a tantestület csoportdinamikája, a pedagógus nevelő- oktató magatartása, az iskolai vezetés és iskola-ellenőrzés, az iskolai és osztálylégkör s mindenekelőtt a tanórai oktatás-tanulás s a tanuló és pedagógus terhelése. A tanulók és az iskola össztársadalmi kommunikációs hálózati bekapcsoltságának tanulásközpontú vizsgálata sokszintűen tárhatja fel a tanulásdinamika hatásforrásait, a teljesítményerősítő vagy- gyengítő erőket, a lappangó tartalékokat, s biztos alapot szolgáltathat hatékony oktatási és nevelési stratégiák számára.

Demény Dezső

Kozma István:
Nagybánya

Irodalom és iskola

Az írás-olvasás viszonyban (amely egészséges körforgás helyett ma egyre inkább ellentétpárrá válik!) más-más helyet foglalva el, e helyünk-től, beosztásunktól, illetve alkati demokratizmusunktól-arisztokratizmusunktól függően naponta marasztaljuk el hol az író, hol az olvasót a viszony megromlásáért. Szívünk és lelkiismeretünk akár ide, akár oda húzson, a „tényálladék“ tekintetében a vitafelek között megvan az egyetértés: az író hovatovább elszakad az olvasótól, az olvasó elszakad az írótól. Sőt, író az írótól is eltávolodik; az intellektuális szabadvers, a filozofikus töltésű parabola szerzője nemigen tekinti szakmabelinek a százezres példányszámú bestsellerek, történelmi-művészettörténeti regényfeldolgozások, krimik íróját, a sikeres tv-bedolgozót — elnézően mosolyog vagy dühösen legyint. És közben változatlanul érvényesül a kettős értékskála: az olvasói, az anyagi sikert biztosító és a szakmai, szerintünk az igazi — amely azonban még az erkölcsi sikernek sem feltétlen záloga.

Mindezért legegyszerűbb a kritikát szidni — rosszul tölti be transzmissziós szíj szerepét. Az okokat keresve, meg-megemlítjük az iskolát is, de az elemzésig már ritkán jutunk el; a pedagógia amúgyis kissé lenézett tudományág (vajon e megkülönböztetésnek nincs némi alapja?), az irodalmár pedig éppen nem szól bele az iskolai irodalomoktatásba, az a tanárok dolga. Lehet persze, hogy csak a magam tudatát vetítem ki másokra, bár az irodalmi lapok mást bizonyítanak; alig-alig találni ezzel a kérdéssel érdemben foglalkozó cikket, tanulmányt — holott e lapokban közölt konzervatív vagy legmodernebb szépirodalom sorsa, visszhangja vagy visszhangtalansága elsősorban az iskolán múlik. Nem napilap-aktualitásban, hanem — a gazdasági példákon felbuzdulva — legalább öt éves tervekben gondolkozva.

Azt hiszem, nemcsak eredendő arisztokratizmusunkat kell ostromoznunk, amikor észbe kapunk, hogy iskoláink évente újabb és újabb nem-olvasó vagy keveset, vagy nem jót olvasó nemzedékeket indítanak jövőendő pályájuk felé (tisztelet egyes iskoláknak, tanároknak, diákoknak). Igaz, jóideje tapasztalhatjuk, hogyan próbálják bevonni a tanügyi illetékesek az irodalomtörténészeket, irodalomkritikusokat, sőt a költőket és novellistákat is a tankönyvirásba, a tantervek összeállításába — de az irodalmárok sem éppen galambepéjű emberek, s érthető, ha egyikük-másikuk felfortyan, amikor látja, hogy legjobb (pártos!) meggyőződése ellenére mindenféle kisszerű szempontot akarnak érvényesíttetni vele, s

a mindenkori tankönyv-felelősök többéves szemléletbeli lemaradása miatt mindegyre az élő irodalom számára már régen nyitott kapukat kell döntnie. Ehhez sok energia és jó idegek kellene.

Érvényes ez a megállapítás az alsóbb osztályok tananyagára, vagyis a régebbi korok irodalmának oktatására is, de fokozottan érvényes a 20. századi s azon belül a kortárs irodalom szemléletére. Viszonylag könnyű volna a megoldás, ha elfogadnánk azt a — szerintem konzervatív — nézetet, hogy az iskolában fizikából sem tanítják az atomfizika vagy csillagászatból az asztronautika legújabb eredményeit, az iskola feladata az alapok megismertetése. Igen, az alapok megismertetése; csakhogy irodalomórán — más esztétikai tárgyakhoz hasonlóan — nem egy zárt irodalomtörténeti rendszert kellene megtanítani elsősorban, hanem az esztétikai megismerés, még pontosabban az esztétikai befogadás alapjait kellene lerakni. A tudományosan kialakított, középiskolai lehetőségekhez alkalmazott irodalomtörténeti rendszert nem lenne szabad célnak, legalábbis nem egyedüli célnak tekinteni a tanítás során; az írói életrajzok adatait, évszámait a legtöbbször ugyanis elfelejtik az iskola elvégzése után — a felelevenítésre ott vannak vagy lesznek a lexikonok (még az irodalmár asztalán is!) —, a könyv szeretetét azonban nem lehet később semmilyen lexikonból pótolni. És jaj annak (s mindazoknak, akik ilyen emberrel kerülnek kapcsolatba), aki a jó irodalomban érvényesülő etikai értékeket nem tanulja meg idejében becsülni, és ezt a hiányt is lexikonból vagy füzet-vékonyaságú „segédkönyvekből” akarja majd pótolni. Irodalomórán — nevezzék ezt a tanügyiek akár liberalizmusnak! — nem is az oktatás, hanem a nevelés a lényeges, az esztétikumban az egyetemesen-humánus és a hazafias-helytállásra biztató felismertetése.

Márpedig ha így van, akkor nem lehet kikerülni a közelmúlt és a jelen irodalmát — valóban reprezentatív és nem alkalmilag reprezentáló irodalmát! —, amely közvetlenül, a történelmi ismeretek vízváltatója nélkül képes megértetni korunk főproblémáit. Ennek a mábanfogantságnak van egy hihetetlenül nagy pedagógiai előnye is: eltűnhet a tantárgy-jelleg, a diák ösztönös idegenkedése, minthogy olvasmányai (idősebb testvérei, szülei olvasmányai), a folyóiratok vitaanyaga, a könyvesboltok kirakatainak áruja a számonkért tananyag. Persze, nem Balassi, Vörösmarty vagy Ady és nem Shakespeare meg Goethe ellen beszélnek — elsősorban a végzős osztály tananyagáról van ezúttal szó. Tankönyvben is „az irodalom életét” megismerni, benne Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról, Déry Tiborról, Weöres Sándorról, Tamási Áronról, Juhász Ferencről meg Hemingway-ről, Faulkner-ről, Sartre-ről, a Gruppe 47-ről és a beat irodalomról olvasni — hogyne volna a fiatalok számára vonzó. A magyar irodalomból „érett” diáknak nem a pad alatt kell böngésznie Fejes Endre Rozsdatemetőjét vagy a modern irodalmi szociográfia termékeit (mondjuk Csoóri könyvét), és az olvasmányélményt az esztétikai elemzéssel szembesítheti. (Az esztétikai elemzés jelenkori legjobbait megismerni — köztük például Bori Imrét — szintén csak hasznos lehet.) S vajon nem jobb, ha a tanár — remélhetőleg — értő irányításával vitatják meg Peter Weiss színházból, rádióból már ismert dokumentumdrámáit, Jevtusenokóék közéleti líráját, Osborne, Robbe-Grillet filmre vitt irodalmát?

Bármennyire is felemásan, ellentmondásosan, sőt rosszul valósuljon is meg Marosi Péter viták kereszttüzébe került, Utunk-beli kísérlete (a tankönyvi változatot még nem ismerjük!), ezért tudok egyetérteni szándékával, hogy a romániai magyar irodalom második huszonöt évének felmérésekor még javában alakuló írói pályákat is figyelembe vesz, vagy akár előtérbe állít. Mert hogyan is várhatnánk el egy kolozsvári vagy szatmári diáktól, hogy lelkesen feleljen irodalomórán ebből a korszakból, ha nem beszélhet kedvenceiről, mondjuk Lászlóffy Aladárról, Paskándíróról vagy Szilágyi Domokosról is — mert az nem tananyag. Közben pedig tanárai elvárnák, hogy történelemből vagy osztályfőnöki foglalkozáson tudja, mi az elkötelezettség, az elidegenedés, a kozmikus életérzés, a múlt mába épülése...

Természetesen nem nevekkal és címekkel (ráadásul: még újabb nevekkal és címekkel) kell megterhelni a tanulókat, hanem a korunkat leginkább, legszínvonalasabban kifejező művek megközelítésére, megszerrettetésére, megértésére törekedni. Ne „megtanulható“ (azaz bemagolható) leckéket akarjunk adni (jelenkori névsorokban eddig sem volt hiány). hanem figyelmet felhívó, kedvet csináló, irodalmi igényű tankönyv-szöveggel csalogassuk a holnap felnőtt olvasóit. A mi XI. osztályos, 20. századi klasszikusokat bemutató szöveggyűjteményünk már nyújt néhány ilyen példát (főképp a Láng Gusztáv írta fejezetek), a végeredmény azonban még nagyon egyenetlen. (E tekintetben Boriék könyve is bírálható, a tudományos precizitást nem ötvözik a kifejezés plaszticitásával.) Pedig a középiskolai irodalomoktatásnak — ma igazán időszerű hangzatosan! — egyik első feladata a stílusfejlesztés; s emellett és ezzel egyserre az egyéniség kibontakoztatása.

Iskolának és irodalomnak ebben aztán igazán egy a célja.

Vidnyánszky

Benkő Mrazek Berta
rajza

◆ *A romániai német nemzetiség tudományos folyóirata, a Forschungen zur Volks- und Landeskunde (Nép- és honismereti kutatások) betöltötte megjelenésének első évtizedét, és XI. évfolyamába lépett. Ebből az alkalomból Nagyszombenben méltó ünnepség zajlott le, melyen Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának erdélyi vezető képviselői köszöntötték a folyóirat szerkesztőit és munkatársait.*

Carl Göllner, a folyóirat főszerkesztője, a legújabb szám vezérhelyén ismerteti és méltatja a tíz esztendő (1959—1968) alatt elért eredményeket, s kiemeli azt a szerepet, melyet a félévenként megjelenő kötetek a hazai német lakosság korszerű szellemi arculatának kialakításában játszanak. „Vajon megfelelt-e a »Forschungen« a maga programadó célkitűzésének?” — veti fel a cikkíró, s részletezi az önelemző kérdést: „Folytatta és előmozdította-e a »Forschungen« országunk hagyományos honismereti kutatását, mely Nagyszomben ősi kulturális talaján különlegesen otthonos volt?” A válasz biztatóan sorolja fel mindazt, amit a német folyóirat egyrészt a hazai németiség széleskörű tudományos munkássága terén, másrészt a román nép és az együttélő nemzetiségek tudományos össz munkájának szócsovéként tíz év alatt elért.

Néprajzi és nyelvtudományi, régészeti és történelmi, irodalmi és esztétikai tanulmányok mellett a „Forschungen” eddig megjelent évfolyamai sűrűn közöltek politikai és világnézeti, főleg társadalomtudományi elemzéseket, s a lap különlegessége volt eddig is az erdélyi szászok gondolkodástörténetének mélyreható feltárása. A lap mint a korszerű nemzetiségi önismeret

Lengyel Tamás első tanulmányával nemcsak Magyarországon, de a szomszéd államokban is azonnal közismert lett. 1938 februárjában jelent meg a budapesti *Apollo* III. 2. számában nagy tanulmánya: *A magyar emigráció és a nemzetiségek Világos után*, az 1850-es évek nagy magyar államférfiainak elképzelései, tervei, tárgyalásai a szomszéd népek demokratikus vezetőivel. Eppen Prágában voltunk egy Középeurópa-kongresszuson. En mint az *Apollo* szerkesztője a kongresszus kulturális bizottságának alelnöke lettem, és kezemben ezzel az *Apollo* számmal és benne Lengyel Tamás tanulmányával egy közös közép-európai folyóirattervet vetettem fel. Egy hónap múlva bekövetkezett az Anschluss, és a tervből nem lett semmi. De Lengyel Tamás a kongresszus résztvevőinek ünnepléséből érezhette, milyen fontos témakörhöz nyújtott adalékokat a magyar levéltárak anyagából. A következő három-négy évben lázas sietéssel írta Teleki-könyvét és többi tanulmányát, amelyek túlnyomórészt csak angolul, franciául és németül jelentek meg, magyarul máig sincsenek összegyűjtve. Ezek alapján nevezhetjük őt a dunai egymásrautaltság történetírójának.

Lengyel Tamás 1913-ban Kisbaconban született, anyai nagyapja, Benedek Elek házában. Szüleivel Budapesten élt ugyan, de a nyarat minden évben a Székelyföldön töltötte, abban a környezetben, amelyen Benedek Elek és Benedek Marcell oly sokszor megörökített. Elek apó szellemi életünkben méltán tekintélyre szert tett többi unokájával, a dramaturg Benedek Andrással, az orvos-író Benedek Istvánval és az irodalomtörténész Lengyel Dénessel együtt ő is feltűnő tehetség volt. Középiskolába a VIII. kerületi Zrínyi-gimnáziumba járt. Ennek igazgatója volt édesapja, Lengyel Miklós, a humanizmusáról és liberalizmusáról ismert kiváló pedagógus, aki kitűnő tudósok és pedagógusok légióját szervezte be tanárnak iskolájába. Fia érdeklődését ő terelte a történelem felé. A kisdíák földrajzi és történelmi kérdézősködésének írott nyoma *Tamás érdeklődik* című háromkötetes munkája, amely először Elek apó *Cimborájában* jelent meg folytatásokban, majd a Pantheon adta ki könyvformában.

A fiatal Lengyel Tamás a budapesti egyetemen latin—történelem szakra iratkozott be, Szekfű Gyula tanítványa lett, de tőle csak forráskritikai módszert tanult, állásfoglalása és szemléletmódja a magyar liberalizmus és radikalizmus múlt századi nagyjai felé terelte érdeklődését. Nem kétes, hogy ebben a családi környezet döntő hatással volt rá, de bizonyos, hogy évenkénti erdélyi tartózkodása is hozzájárult a dunatáji együttélés problémakörének megkedveléséhez. Közérthető, mégis választékos és könnyed fogalmazásra törekedett. Szövegét hangosan felolvastva, kitűnő emlékezőtehetsége, egybelátó képzelete és vi-

lágos logikája ezért vált stílusában annyira élvezhetővé.

Doktori disszertációját *Klapka György emlékiratai és emigrációs működése* címmel dolgozta ki. Ebben a szabadságharc és az emigráció addig elhanyagolt nagyságának szerepét és eszmevilágát az ellentmondó források szigorú megvizsgálásából bontja ki. Az Apolló-beli, már említett tanulmányában Kossuth, Bălcescu, Golescu, Teleki, Pulszky, Vukovics Sebő és Szemere Bertalan dunakonföderációs tárgyalásait ismerteti a kiadatlan levelezések és iratok alapján. Pulszkyhoz, Kossuth londoni követéhez többször visszatér. A magyar történeti életrajzok új sorozatában az azóta sem fölülmúlt *Gróf Teleki László* című monográfiát írja meg, az anyagán fölényesen uralkodó és azt könnyedén, de pontos fogalmazásban az olvasó elé táró egyik legjobb magyar portréban. Bécsi levéltári kutatásainak eredménye a magyar emigráció széles körű tevékenységének bemutatása a krimi háború körül. Legnagyobb tanulmánya a franciául megjelent *A Dunakonföderáció eszméje Magyarországon a XIX. században*; Wesselényi, Kossuth, Teleki, Eötvös és mások törekvéseinek magyar szerzőtől eredő egyetlen idegen nyelvű összefoglalása.

Nem kétséges, hogy az emigráns Kossuth máig hiányzó történetét és az eddig talán legnagyobb magyar diplomata Pulszky szerepét ő írhatta volna meg méltóképpen. A 30-as években egy új magyar történetíró-generáció jelentkezett, amely újra érdeklődött a magyarság nemzetközi kapcsolatairól, s illőnek tartotta, hogy az írnudást ne vesse meg. Benda Kálmán, Guoth Kálmán, Gyóni Mátyás, Jakó Zsigmond, Kosáry Domokos, Kósa János, Makkai László, Mérei Gyula és Perényi József sorában eredeti és határozott tárgyválasztásával, meggyőződéses liberális állásfoglalásával és kivételes írástudásával Lengyel Tamás is a magyar történelemtudomány egyik jeles ígérete volt. Teleki-könyvben kívül munkái idegen nyelvű folyóiratokban jelennek; ideje volna egy vaskos kötetbe összegyűjteni őket.

Bécsi ösztöndíjas kutatóévén kívül csak Rómában és Prágában fordult meg, neve és munkássága mégis ismertebb külföldön, mint számos azóta is tevékeny történészé. Tárgyköre és állásfoglalása nem tudott neki a második világháború idején állást biztosítani; sem az egyetem, semelyik tudományos intézet nem hívta meg tagjai sorába. Könyvtárakban, levél- és kéziratárakban töltötte idejét. Ha rá gondolkok, a Széchényi Könyvtár folyosóján látom kissé hajlott, szikár termetét, amint legújabb leleteitől mámorosan jön felém. Benedek Marcell szerint dédapjára, Huszár Jánosra hasonlított leginkább, én Elek apó jószágos feleségének arcát ismertem fel az unokák közül leginkább őbenne.

Bátyja, Lengyel Dénes írja végzetes sorsáról: „Szarmazása miatt munkaszolgálatra kellett bevonulnia. Hála nagybaconi Nagy Vilmos közbenjárásának, egy féléves halasztást sikerült neki biztosítani, majd a 701/16 zlj.-hoz vonult be, és 1944 júliusában az északi frontra irányították. A munkaszolgálatot nehezen bírta; mindig szökési tervei voltak. A nyári szovjet offenzíva után ismét Magyarországon szolgált, majd társaival megszökött. Társainak nagy része hazaér-

orgánuma valóban hozzájárult mindannak a romániai sajtó-tosságnak a felfedezéséhez és nemzetközi értékké váltásához, ami a román nép és a vele együttélő nemzetiségek nagy családjának közös szocialista erőfeszítéseiből emberi értéként kibontakozik.

◆ *Petőfire emlékezett az ország — a népszabadság csillagára, aki 120 évvel ezelőtt halálával pecsételte meg szent eszméit, együtt bukván a forradalommal és szabadságharc-cal.*

A tisztelgést előtte könyvkiadásunk kezdte meg válogatott költeményeinek újabb megjelenésével. Emlékének felidézésében széles körű szerepet vállalt magára a sajtó is. A rendkívül sokrétű és gazdag anyagból is messze kimagaslók az Igaz Szó Petőfi-émlékszáma. Feltűnően gazdag anyagot közölt a Művelődés is, de méltó keretek között emlékezett meg Petőfiről az Utunk és a Korunk is. Az Előre meg — Petőfi-legendák sorozatos közlésével — mintegy előkészítette és felfokozta a figyelmet. Mindezt heti- és napilapjainknak a fehéregyházi és segesvári emlékünnepekre időzített Petőfi-oldalai tetőzték be. Jelentősen növeli ezek értékét néhány újabb fölfedezés és eredeti gyűjtés. Mindenekelőtt a Hargitában megjelent eddig ismeretlen dokumentumra és a Falvak Dolgozó Népeben költött eredeti lejegyzésekre kell utalnunk.

Az évforduló alkalmából több jelentős kulturális központban rendeztek nagyobb szabású emlékünnepeket. Bukarestben a Köztársasági Palota kistermében magasrangú közeleti személyiségek és külföldi vendégek jelenlétében Zaharia Stancunak, az Írószövetség elnökének bevezető szavai után Szemlér Ferenc, Aurel Martin irodalomkritikus

és Kónya Lajos magyarországi költő, Craiován a Művészeti Múzeumban Avram P. Todor irodalomkritikus, valamint Rodica Fireescu tanársegéd, Kolozsvárt az Egyetemi Könyvtár dísztermében Dumitru Radu Popescu, Bajor Andor, Aurel Gurghianu és Kányádi Sándor, Temesvárt a Barátság Házában Victor Iancu, a Temesvári Egyetem tanára és Franyó Zoltán mondott ünnepi megemlékező beszédet.

Az 1969-es ünnepségsorozat nyomon követte Petőfi utolsó útvonalt. Július 26-án Marosvásárhelyt a Művelődési Palota nagytermében Hajdu Győző és Sütő András. Székelykeresztúron meg az egykori Gyárfás-kúria kertjében, a Petőfi legendás fája körül tartott ünnepségen, majd a helyi Művelődési Házban Bedő Gyula polgármester és Kányádi Sándor emlékezett a költőre. 27-én vasárnap került sor az ünnepségsorozat nagyszabású befejező részére. Dél előtt Fehéregyházán megkoszorúzták a 48-as szabadságharc hősi halottainak emlékoszlopát, és ennek tőzsomszédságában megnyitották az új rendezett Petőfi-emlékmúzeumot.

A Korunk szerkesztőségét Segesváron és Fehéregyházán Gáll Ernő főszerkesztő képviselte, a Korunk koszorúját a Petőfi-sírra Balogh Edgár és Kántor Lajos helyezte el.

A nap második jelentős eseményeként Fehéregyháza és Héjjasfalva között az Ispánkútnál, Petőfi halálának valószínű helyén leleplezték Hunyadi László marosvásárhelyi szobrászművész gránit obeliszkjét. Ezek után kezdődött Segesvárt, fenn a vár piacán az ünnepi népgyűlés, ahová — a szervezés minden nehézsége és késedelmeskedése ellenére — ezrek meg ezrek vonultak meghallgatni Valer Giurgiunak, Segesvár muni-

kezett, Lengyel Tamásnak örökre nyoma veszett.“

Lengyel Tamás 31 éves koráig, rövid életében a legkedvezőtlenebb időben, mostoha körülmények között olyan kerek életművet alkotott, amely nevét a magyarság radikális, haladó eszméinek történelmi között fenn fogja tartani.

Gál István

A „negyedik műfaj” reneszánsza?

Védőbeszéd az esszé önállósága mellett — írta zászlótbontó címként kötetbevezető tanulmánya főle Nicolae Balotă*, s hogy a műfaj igénye s joga mellett bizonyítson, egyszerismind igazolja elméleti posztulátumait is, harmincnégy — közöttük több, részekre tagolt, nagyívű — esszét sorakoztatott programírása mögé. Esszét — hangsúlyozzuk —, mert távolról sem minden esszé, ami annak nevezi manapság önmagát, és e tény fokozott óvatosságot követel a definíció-szerűen nem realizálható műfaj változatainak vizsgálatában.

Híg írárok mellett az olcsó fogalomhasználat is devalválja a kortársi esszét. Ma minden szépirodalommal kacérkodó közírás, oda nem illő összefüggéssel — néha elméncséggel! — megspékelt szubjektív tanulmány igényt tart erre a lényegében exkluzív jellegű, sőt némi szellemi különállást is éreztető műfajjelölésre. Nicolae Balotă azonban valóban esszét ír, a modern, a XX. századi európai esszé vívmányait szerencsésen olvasztva bele abba a román esszékultúrába, melynek forrásvidékén — az ugyancsak kontinentális sugallatra kialakult — Pseudokynghetikus áll, s jelenkori csúcsait George Călinescu, Tudor Vianu neve jelzi. Hogy Balotă a műfaj szerelmese, sőt megszállottja, egyik túlzó megjegyzése is sejteti — melyet azonban az ildomos óvatosság zárójelbe tétetett a szerzővel —, s mely szerint Odobescu pompás csevegő-értekezése s Lucian Blagának a Saeculumban közölt anyagai közti esszétértékes összege-reblyézése kétségkívül a román szellemiségnek az esszéműfaj iránti sajátos hajlamait bizonyítaná. Nos, bár Montaigne franciái, Bacon angoljai, Hermann Grimm németjei vagy Péterfy Jenő magyarjai is elmondhatnák ezt — önmagukra vonatkoztatva, mivel sem kevesebb érvénnyel —, a lelkesedésből táplálkozó túlzás mit sem von le Balotă kísérleteinek értékéből; figyelmet érdemlő s csíholó művelője a „negyedik műfaj”-nak. Ebben alkati ráhangoltsága, széles, sőt mély műveltsége, szintetizáló képessége, gondolkodás-módjának rugalmas autonómiaja segíti. Esszéi, melyek javarészt a kortárs — főleg nyugati — irodalom személyiségeivel, jelenség- és tünetcsoportjaival, probléma-gócaival foglalkoznak, az elemző szép-tani, bölcséleti és történelmi átvilágítás szépirodalom

* Nicolae Balotă: Euphorion. Editura pentru literatură. București, 1969.

felé való átcsapásának határövezetébe tartoznak. Legjobb megvalósításaikban önmagukban is irodalomról szóló műalkotások, relatív szuverenitásukban megőrizve következtetések és összegezéseik kötelező „nyitottságát” s tartalmiságuk emberközpontúságát.

Balotá írásai szóljanak bár Malraux-ról, Thomas Mannról, Céline-ről, Joyce-ról, Claudelről, Eliotról vagy Mircea Eliadéről, műalkotás-típusok és modellek műfaji fejlődésirányok, csoportosulások, iskolák vagy tünetek tartalmi, jellegi vagy szimbólum-kérdéseiről — a szűken vett műfaji kérdéseken túlmenően. Közvetlen vagy közvetett tükröképpen —, emberi közérzet- és sorskérdéseket is faggatnak, igyekeznek megválaszolni, tehát nem elhanyagolható lélektani és morális töltettel bírnak, s a szerző hangsúlyozottabb kontemplatív és kombinatív hajlamáról árulkodnak.

Ez a montaigne-i esszé-típusra emlékeztető, lírai közérzetjelzéseket is irradiáló jelleg módosultan — részben visszafogottabban, részben másként kanalizálódva — jelentkezik Mihnea Gheorghiu esszéiben*. A kortárs magyar irodalomból vett példaként egy nevet állíthatnánk melléje, a *Világtájak* és a *Madártávtal* Sötér Istvánját. Persze minden ilyen analógia csakis peremjelzésként vehető figyelembe. Mihnea Gheorghiu beállítottsága — e kötetében összegyűjtött írásaiban — a szó konkrét mindennapi és elvont szellemi értelmében egyaránt az utazó művelődéstörténészé és író-diplomatáé. Jellegzetesen erről vall a „Jegyzetek és ellenjegyzetek” című ciklus. Kötetének alcíme viszont összefoglalóan „lírai esszék”-et ígér. A „Melpomenade” fejezetcím alá sorolt tizenkét írás az is: a szerzőt fokozottabban foglalkoztatja a tárgy érzelmi, mint fogalmi megragadása. Az esszé nem kísérlet és nem vegyelemzés az író számára — mint ahogyan azt Bacon vallotta munkaprogramjáról —, hanem szellemi és emberi viszonyulások hatásimpulzusainak dokumentációja. Az írás magatartás, tartalmilag művelődéstörténeti képzetársításokkal — néha meglepően eredetiekkel — átitatott szellemállapot. Okos írások — ez a minősítés talán a leginkább. Viszont a Miltonról, Swiftől, Stendhalról, Lawrence Durrellről szólókat a görcsösebben kategorizáló aggályoskodás inkább a Halász Gábor-i értelemben használt „portré” csoportba sorolná, s hogy egy kezem ügyében levő öszszevetéssel illusztráljak, Rónay György írásaival rokonítanám.

A *Fordítás közben*** két borítója közé sorolt írásokat szerzőjük, a neves költő, kiváló műfordító és érzékeny kritikus „tanulmányok”-nak nevezi. Véleményem szerint ez a besorolás a szakmabeli alázata. Ugyanis ha figyelembe vesszük, hogy a klasszikus irodalomtörténeti tanulmányok tárgyiassága csak héj a forró mag körül, melyben személyesebb mondanivalók forrnak s törnek fel, a kötet legjobb írásait a magyar irodalmi esszé mintadarabjai közé kell sorolnunk. Esszék, mert ezekben az írásokban a nagy

cípiumi pártbizottsága első titkárnak megnyitó szavai után Pompiliu Macoveinak, a Művelődés- és Művészetiügyi Allami Bizottság elnökének, Zaharia Stancunak, Darvas Józsefnek, a Magyar Népköztársaság Írószövetsége elnökének és Méliusz Józsefnek emlékezetes és messze szárnyaló beszédeit. Az emlékezésedeket művészi műsorok követték.

A hazai Petőfi-ünnepségek az együltérzés, kegyelet és összefogás felemelő tanúbizonyságai is voltak. Elsősorban irodalomtörténészeinkre vár mind a sajtó impozáns anyagainak, mind a maradandó hatást kiváltó ünnepi megnyilvánulásoknak részletes felmérése és összegezése.

A 120. évforduló ugyanakkor további tennivalóinkra is figyelmeztetett — kezdve az emlékmúzeum bővítésétől Petőfi életművének és örökségének még előbbé tételéig —, amint azt Sütő András, Zaharia Stancu, Darvas József és mások is hangsúlyozták, átváltozva „az ünnepet téglarakó hétköznapra”.

* Mihnea Gheorghiu: *Dionysos. Eseuri lirice. Editura pentru Literatură. București, 1969.*

** Rónay György: *Fordítás közben. Tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.*

téka

Barbu Theodorescu

Nicolae Iorga

A román kultúra egyik leg-bonyolultabb egyénisége Iorga. Enciklopédikus műveltsége, történettudományi és irodalmi tevékenysége a román művelődéstörténet legnagyobbjainak sorába emeli.

Theodorescu szintetizáló igényű munkájában felhasználja a levéltárak anyagát, egykorú levelezéseket, kortársak — barátok és ellenfelek — visszaemlékezéseit, újságcikkeket és tanulmányokat. Végigkíséri Iorga életét a családi háztól, iskoláin és utazásain át rendkívül gazdag és szerteágazó tudományos, valamint közéleti tevékenységéig. Különös súlyt helyez a Kultúrligában, valamint a Vălenii de Munte-i szabadegyetem megszervezésével kapcsolatban kifejtett tevékenységének bemutatására.

Hasznos és jó könyv, tele a tanítvány és a munkatárs író személyes élményeivel, a nagy ember és tudós iránti hűség megnyilatkozásával. (Editura tineretului, 1968.)

Mihail Macrea

Viața în Dacia Romană

Mihail Macreának a kolozsvári egyetem tragikus hirtelenséggel elhunyt professzorának olvasmányos formában, de tudományos alapoossággal megírt több mint 500 lapra terjedő posztumusz könyve bemutatja a római kori Dácia közigazgatását, katonai, gazdasági, társadalmi és művelődési életét, a provincia feladásának körülményeit, valamint a római visszavonulás utáni helyzetét. Az első fejezetek áttekintő képet nyújtanak a római kor előtti Dáciáról, felvá-

erudícióval élő tanulmányíró a költő szolgálatában áll, s a vállalt témákban egyéniség-strukturák, sorsképletek, az életpályákban jellemalakulások tárulnak fel. A műhelytéma ürügy, az esszéíró „idegen” emberi világok rokon fénycsíkjaikat igyekszik lencséjébe fogni, távolról sem eredménytelenül, az önvalóság hevületével, de értelmi szigorral. Kitűnő Rónay kötetében az olasz-utao Goethe portréja, vagy a már százszor megírt téma: Balzac s a Malherbe-ről a Larbaud-ról szóló vallomások. Véletlen-e, hogy éppen ez utóbbival kapcsolatban fogalmazódik meg — ha szabad általánosítanunk és kiterjeszteniünk — Rónay, az esszéíró művészi hitvallása: „...esszéi arra is kitűnő példát adnak, hogy az erudíciónak nem kell szükségképp lomposnak és unalmasnak lennie, és fordítva, az esztétikai hajlékonyságnak, a dolgok költői, írói szemmel szemlélésének sem kell óhatatlanul felszínesnek, kalandosnak, hitelre méltatlan fecsegésnek lennie, s itt is létrejött a kétféle modor, tudományos és írói... között a hasznos találkozás...”

Ez a Rónayra is vonatkoztatható értékítélet jellegű citátum s a benne rejlő szigorú elhatárolási igény ismételen felveti az esszé minőségének, másképpen „műfaji tisztaságának” örök kérdését. És ismételen jelzi azt — a szinte levegőben lógó — igényt, hogy elméletileg is szüntelenül „tisztázzuk” és „tisztítsuk” a legproteuszibb műfajt. Idetartozik hát, hogy néhány évvel ezelőtt jelent meg az esszével foglalkozó elméleti irodalom egyik kiemelkedő alkotása, Ludwig Rohner szintetizáló műve*. A kötet címében és anyagában ugyancsak a német esszé történetét — Herdertől és Lessingtől Gottfried Bennig és Max Frischig — igéri, ezen belül pedig a fogalmi koordináták kijelölését, de általános következtéseiben — az elméleti és a fenomenológiai részben — az esszé nemzeti hagyományokon és nyelvi strukturákon túlmutató vizsgálatát is nyújtja. E mű akár hozzávetőleges ismertetése az adott keretben képtelenség, viszont hivatkoznunk kell rá, mert felhívta a figyelmet a szöveginterpretáció és statisztikai — hasonlító és összevető — módszerek termékenységére az esszévizsgálódásban. Ugyanakkor a svájci irodalomtudós objektív rugalmassággal szemrevételezte a jelenkori esszé jelenségeit, érzékeltetve az esszé műfaji határainak „terjedését” s azokat a változásokat, melyeket a műfaj korunkban egyre jellegzetesebben mutat.

Ezeknek az eligazításoknak figyelembevételével nélkül például igen hajlamosak volnánk arra, hogy a mai jugoszláv esszéírók természetének javát, talán a legrangosabb részét, elemző tanulmányként fogjuk föl, annyi „idegen” elemet szívtak magukba. Mi a számunkra meghökkentő és szokatlan *A csönd elemei*** kötetke írásaiban? És mi a feltétlenül imponáló, sőt követésre méltó?

Elsősorban az, amire a kötet összeállítója, válogatója, Danilo Kiš szabadkai író és műfordító *Pillanás a jugoszláv esszére* című rövid tanulmányában

* Ludwig Rohner: *Der deutsche Essay. Materialien zur Geschichte und Ästhetik einer literarischen Gattung.* Luchterland Verlag. Neuwied und Berlin, 1966.

** *A csönd elemei.* Mai jugoszláv esszék. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968.

felhívja a figyelmet: „...a jugoszláv esszéirodalom [a kötetben közölt nyolc írás egytől egyig 1955 után keletkezett — V.D.] mindinkább távolodik a szociológiai, biográfiai és szociográfiai technikától, s egyre inkább *irodalomfilozófiává* válik... Ez elsősorban annak a fölismerésnek a következménye, hogy az elavult és már kompromittált pozitívista és naturalista technika elégtelen ahhoz, hogy megvilágítsa az irodalmi jelenségek minden vonatkozását; a tudomány és filozófia az irodalomra is hatott; az irodalom így bonyolultabb és gazdagabb lett annál, semhogy az idő, személy és színhely technikájával vagy pedig olyan naív biográfiai eljárásomóddal megmagyarázhatnók, amely az írók csak társadalmi lényként vizsgálja. Más szóval, az irodalom átfogó kritikát és eredményesebb kritikai módszereket követelt, néha eklekticizmus árán is...”

Szakítsuk meg itt az idézetet, melynek érdemi megállapításaival messzemenően egyetértünk, és figyeljünk az utolsó szavakban rejlő megállapításra. Ezek a fiatal, a 30 és 40 éves nemzedékhez tartozó jugoszláv esszéírók, miközben hasznosítják vizsgálódásaikban rendkívül nagy ismeretanyagukat, s meglepő logikai biztonsággal építkeznek, bevezették eszköztárukba a műalkotások strukturális törvényeinek, kommunikációs és hatásimpulzusainak „mérését“, szinte valamennyien egy fenyegetett, széttört, elsivárodott és nyugtalan jelenkori világ íróinak és gondolkodóinak üzenetét tolmácsolják! Ha például Janko Koš *A költészet témája* című esszéjében hű is marad a jó értelemben vett szociológiai elemzéshez, és az embert — a krležai hagyomány folytatójaként — mint társadalmi lényt tekinti, Vjeran Zuppa *Rendszerint boldogtalan órák* (Bevezetés az újabb horvát költészet néhány nyílt problémájába) című esszéjében vagy Vlado Gotovac *A csönd elemei* (Bevezetés, avagy korunk hálós szerkezete) című esszéjében az ontológiai és tisztán egzisztenciális szempontokat helyezi előtérbe, s csak másodlagosként kapcsolja hozzá a szociológiát, Nikola Milosevičnél — *A negatív hős problémája Faulkner Szentélyének perspektívájából* — az antropológiai szempontok dominálnak az irodalmi hősök vizsgálatában; Branimir Donatnál (*Megnevezhetetlen jelenlét*) a nyelv válik a vizsgálat elsődleges premisszájává. Szellemi mestereik Kafka, Joyce, Camus, Proust — ha az irodalom felől állítjuk fel a névsort — és Husserl, Sartre, Jaspers, Heidegger — ha a filozófiai hatások fele nyomozunk. Íme, éppen ez lenne az a bizonyos „eklekticizmus“, mely egyfelől az esszé-horizontok kitérítését, szempontjaik emelkedett bonyolultságát determinálja, másfelől viszont az egzisztencialista spektrum túlzott s talán egyoldalúsított uralmát biztosítja. A közép-nemzedék igen tehetséges és művelt jugoszláv esszéírói vizsgálódásának korrespondenciái mint eszmei nézőpontot ez a hatásegység szabja meg. Mintha Pégy egyik megállapítása lenne a ki nem mondott vezérelvük: „Az a nagy filozófia, amely mond valamit... amely nyugtalanságot okoz.“ És: „Nem az a legnagyobb filozófia, melynek nincsenek hibái, nem az az igazán nagy filozófia, amely ellen semmit sem lehet felsorakoztatni.“

És mintha éppen ez a többfele sújtó megállapítás

zolja a hódítás lefolyását és Dácia politikai történetének fontosabb mozzanatait. A vas-kos monográfia igyekszik felhasználni a régebbi és az újabb kutatások valamennyi eredményét, felveti a még vitatott problémák egész sorát, valamint a különböző álláspontokat; ilyen módon az olvasó nemcsak Dácia római kori életét, hanem a tudományos kutatás egész problematikáját megismeri. Bár megállapításaival nem érhetünk mindig egyet, Macrea professor műve kétségkívül figyelemre méltó érték, az érdeklődők, a szakkutatók, a tanárok egyaránt haszonnal forgathatják. (Editura științifică, 1969.)

I. H. Crișan

Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania

A Tudományos Akadémia kolozsvári intézetének főkutatója, I. H. Crișan, úttörő munkát végzett, amikor arra vállalkozott, hogy bemutassa a dák-géta agyagművesség fejlődését az i.e. VI. századtól egészen a római hódítás koráig. E feladat teljesítése végett felkutatatta a múzeumokban kiállított és lappangó anyagot, megállapította a dák-géta agyagművesség kialakulásának körülményeit, az egyes korokra jellemző formákat és típusokat, a belső hagyományokat és a külső hatások érvényesülését és mibenlétét. Monográfiája értékes iránytűt nyújt szűkebb hazánk rég múltjának tanulmányozásához. Bevezetőt, öt fejezetet, jegyzetapparátust, valamint 140 lapra terjedő illusztrációs anyagot tartalmaz. A bevezető az elvi tisztázás mellett az eddigi kutatások történetével, továbbá a kronológia és

a periodizáció problémájával foglalkozik. Az első négy fejezet a dák-géta agyagművéség különböző fázisait elemzi, az utolsó a tanulmányozott anyagból adódó történeti konklúziókat vonja le. Értékes, a szakkutatás számára nélkülözhetetlen munka. (Editura științifică, 1969.)

Vera Călin

Alegoria și esențele

Mindnyájan úgy tanultuk, hogy az allegória jellegzetes eszköze volt a középkori irodalomnak, és hogy az újabb irodalmakból, egy-két műfaj, főként a fabula kivételével, gyakorlatilag eltűnt, mivel ez az ábrázolásmód nem felel meg a „modern ember szellemi szükségleteinek”. Vera Călin könyve cáfolja ezt a hiedelmet. Miután könyve elméleti részében megvizsgálja az allegorikus ábrázolás jellemző vonásait és irodalmi hagyományát, feltárja az allegorikus ábrázolás újjászületését és új funkcióit a legújabb irodalmi törekvésekben. Nem állítja szembe az allegóriát sem a mimetikus ábrázolással, melynek legjellemzőbb formája a realista ábrázolás, sem a szimbolikus ábrázolással. Egyszerűen azt igyekszik bizonyítani bőséges adatolással és meggyőző érveléssel, hogy a modern allegóriák, ahogy azok Kafkánál, Beckett-nél és másoknál jelentkeznek, ezen ketős jelentésű ábrázolást valóban mély és korszerű mondanivalók kifejezésének szolgálatába állítják. Az eszközök rokonsága mit sem változtat azon, hogy alapvetően eltérő tartások és tartalmak irodalmi megformálásáról van szó az allegória ősi és új felhasználásában. (Editura pentru literatura universală, 1969.)

lenne a kalauza az azonos társadalmi talajon és történeti-szellemi körülmények közt alakuló jugoszláviai magyar esszéirodalomnak is. Legalábbis ezt látszik bizonyítani Major Nándor újvidéki kötete*; Majort — mint ez oly gyakori a magyar irodalomban — a prózaírói gyakorlat ösztönözte az okfejtő és magyarázó esztétikai vizsgálódásra, a tanulmány mellett az irodalmi esszé tágabb műfajában is. Major Nándor lényegében a művészet úgymond „konstitúciós funkciójáért” hadakozik (*A kritikkáról, Funkció és helyzet, Műalkotás és összefüggés, A művészet közérthetőségéről, Tárgyak, tér, regény*). Szó szerint hadakozik, mert Major esszéje elsősorban nem vizsgálódó és önvizsgáló műfaj, sokkal inkább polemikus, sőt bizonyos mértékben provokatív jellegű is. Esszéi az eszmei felülvizsgálat indulatában készültek. Ami bennük számunkra is érdekes, az, hogy egy szélesebb eszmei példatáron keresztül a magyar irodalom „anakronizmusai” vagy „ütemtévesztései” foglalkoztatják az esszéírót, a rávitt szempontok éppannyi helyes, ahány gyökerében helytelen következtetésnek nyújtanak tápot.

E néhány, véletlenszerűen asztalomon egymás mellé kerülő kötet válasz is a címben felvetett kérdésre: a „negyedik műfaj” felvirágulásának vagyunk tanúi. (Bár lennének részesei is!) Persze ez távolról sem szubjektív esetlegesség. A műfajok jelentkezését, vándorlását, időleges elhalását és újjászületését minden esetben konkrét és objektív tényezők befolyásolják. Az esszé jelenkori kivirágása kétségkívül korunk jellegében találja meg magyarázatát. A modern esszé, legalábbis részben, a „védekezés” és a „támadás” műfaja. S hangsúlyozottan az a magyar esszé, melyből — legjobb példáit véve szemügyre — ez a jellegzetesség soha nem hiányzott. De ha Heinrich Böll-re, Günter Grassra vagy Snow-ra gondolunk, akkor is igaznak érezzük ezt az irányvétel-megjelölést. A kortárs esszé, akár a harmincas éveké, fokozottabban a napi aktualitások felé fordult, a ma sürgősnek érzett emberi mondanivalók felé és felől keresi a választ, politikusabb, mint múlt századbéli művelőinek tollán „a riasztás és ellenállás műfaja”.

Az idézet Fábry Zoltántól származik. Írásai, Illyés Gyula szavaival, „a magasság szövegei”, bizonyítják megállapításunk igazát. Hogy esszék-e a Fábry-írárok? Részben azok. Példánk a *Stósz délelőttök***, mely alapszövegében magatartás-könyv: titkokat bont meg, fejt fel, leplez le az igazság érdekében, s nem mint írói-esztétikai vagy gondolkodói teljesítmény rendhagyó, hanem mint emberi erkölcs és magatartás. De nem ez volt mindig az igazi esszé? Az élet sorskérdései felé fordult ember sikolya, az ész vallo-mása a világról és egyben lírai közérzetjelzés? A kötet leggyönyörűbb darabjának, *A vádolt megszólal*-nak abban a nagy képzeletbeli esszé-antológiában a helye, melyet Montaigne Raymond Sebond védelmére írt apológiája nyitna meg. Nyilvánvaló, hogy nem tartalmi hasonlóságot látok a két írás közt! Ami

* Major Nándor: *Esti órák. Esszék. Fórum Könyvkiadó. Novi Sad, 1968.*

** Fábry Zoltán: *Stósz délelőttök. Madách Könyvkiadó. Bratislava, 1968.*

magasabb szinten rokonítja őket, az az elkötelezettségből következő módszer, az eszmék és anyag, az emberről, történelemtől való tudás és személyes bölcsesség viszonyának feldolgozása.

A műfajról van tehát szó, melyet minden egyes rangos írás gazdagít, de szüntelenül tágít, sőt korrigál is, s melyek az esszét — új genotípusokat alakítva — a lelkiismeret szaván felparázsló kordokumentum-alkotások rangjára emelik.

Veress Dániel

Szociológia a modern ipari társadalomban

Az osztrák Alpok festői környezete, egy a hegyekben elszigetelten álló szálloda csendje és kényelme, érdekes és sokrétű — a címben jelzett — tárgykör; több szocialista országból, valamint Ausztriából és Németország Szövetségi Köztársaságából egybegyűlt szociológusok nézőpontjainak, véleményeinek színes és élénk találkozási-összecsapása; nem protokolláris kongresszusi rend, hanem a munkaértekezletek közvetlensége, élénk véleménycsere minden kérdésben — ezek jellemezték azt a tudományos találkozót, amelyet ez év májusában Gösingben rendeztek.

A nagy tudományos összefüggések forgatagához nem szokott, külső országokban nemigen járatos ember legszívesebben élménybeszámolót írna a látottakról-hallottakról, a megismert emberekről, országok és népek inkább megsejtett, mint részleteiben is megértett problémáiról. Ellenálló azonban a kísértésnek és csupán egy rövid, az eseményről szóló *tartalmi* ismertetésre szorítkozom. Az objektivitásra törekszem — persze nem minden szubjektív hozzáállás nélkül. Sok közlés, még több hozzászólás hangzott el, valamennyiről nem írhatok. Választanom kell, Választásom korántsem fejez ki értékítéletet, csupán a magam érdeklődési irányát követem. Nyilvánvaló, ha a résztvevők közül bárki más írna e sorokat, más részleteket ragadna ki, más tudósokat említene meg, más véleményt alakítana ki.

Az értekező három, előre megállapított témakörrel foglalkozott: 1. Társadalomelmélet és empirikus kutatás, 2. A technikai-tudományos haladás hatása az ipari munkásságra, 3. Az értelmiség szerepe a modern ipari társadalmakban. A továbbiakban csak az első és a harmadik témakör anyagát fogom röviden ismertetni.

*

Négy előadás foglalkozott a szociológia feladataival, tudományos státusával, fejlődésének feltételeivel; valamennyi arról szökött, amit e beszámoló szerzőjének

téka

Petelei István

A kakukkos óra

A századvégi erdélyi novelláirodalom kiemelkedő képviselője Petelei István, de pszichologizmusával már a modern irodalom úttörője. Jól ismeri a kisvárosok szűk körű világát, a hazai talaj termelte „felesleges embert”, a deklaszálódott nemesség életmódját. A népművészetért rajongó Petelei a népköltészetből meríti novellái balladás hangvételét. A hargitai fenyveseket idéző üdehangú írásaiban ott él a székely falu, szokásaival és hagyományaival. Az akkori tipikus kisváros, Marosvásárhely távlatlanságát, polgárainak kicsinyességét bőrien tapasztalta az ott élő író. A gazdagodni vágyás, úrhatnámosság, műveletlenség, szemforgatás, a kisváros polgárainak jellemző tulajdonságai. Petelei novelláinak figurái áldozatok, akiknek testi-lelki összeomlását, a korlátolt, pletykára éhes nyárspolgár-kicsinyesség okozza. Szinte valamennyi Petelei-novella egyéni sorstragédia. A legújabb Petelei-válogatás az író legsikerültebb novelláit tartalmazza. Az előző és a válogatás Máthé József munkája. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Szabó Ervin

(1877—1918)

A halálának 50. évfordulójára megjelent kötet anyagát Remete László gyűjtötte, válogatta, gondozta és jegyezte; a szerkesztésben részt vett Bóna Márta. A gyűjtemény Szabó Ervinnek néhány újabbban feltárt, eddig javarészt idegen nyelvű folyóiratokban rejtőzködő, többségében számon sem tartott írását tartalmazza, az 1967-ig keletkezett.

vele foglalkozó irodalomból ad válogatást, majd az élő kortársaktól a legutóbbi időben kapott emlékezőseket sorolhatja fel. A kiadvány Szabó Ervin alakja és életműve megértésének hathatós eszköze, a marxizmus század eleji fejlődésének és térhódításának szemléltető dokumentuma. (A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadása, 1968.)

Sőni Pál

A romániai magyar irodalom története

Rég időszerű összegezés ez a könyv, s a XII. osztályos magyar irodalmi szöveggyűjtemény és a szintén Sőni szerkesztette romániai magyar líra-antológia (Magasra száll az ember dallama) után újabb alkalom a romániai magyar irodalom félszázados történetéről végre formálódó összeképünk nyilvános megmérése. Sőni kétségtelen érdeme, hogy erre az összegezésre elsőnek vállalkozik, s így a sikerrel megoldott részek (főként az egyes írókat bemutató monografikus jellegű fejezetek) teljesítményén túl az alapvető kérdések sorát remélhetőleg tisztázó termékeny viták kiprovokálásának érdemét is magának tulajdoníthatja majd. A valóságnak megfelelő és helyes arányú összképpel egyelőre egész irodalomtörténet-írásunk adós, és nem lebecsülendő, hogy Sőni ennek az adósnak a tudatában is vállalkozni mert művének közrebocsátására. Eredményei kiindulási alapul szolgálnak, hézagai, hibái pedig egész romániai magyar irodalomtörténetírásunk rég törlesztésre váró adósságainak esedékességére figyelmeztetnek. (Editura didactică și pedagogică, 1969.)

az értekezlet elején előterjesztett közleménye már címében is a szociológia szociológiájaként jelölt meg*.

Hegedűs András professzor (Budapest) *A szociológia fejlődésének dilemmái az európai szocialista országokban* címmel tartott előadást. Miután utalt a szociológia hosszú ideig tartó hivatalos el nem ismerésére, mellőzésére, alábecsülésére, a szerző kifejtette, hogy az alkotó gondolkodás polgárjogának elismerésével együtt a szociológia ma a szocialista társadalom önismeretének és önbírálatának módozataként a társadalmi viszonyok realista elemzésének és tökéletesítésének eszközeként jelentkezik.

Hegedűs a következőkben látja a társadalmi aktualitással foglalkozó diszciplína „társadalmi dilemmáját”: a manipuláció apologetikus tudománya legyen-e a szociológia, vagy pedig analitikus és egyben kritikus tudomány. A szociológiának ahhoz, hogy a tudományosság belső követelményei szerint fejlődjék, a második utat kell választania. Ehhez azonban egyszerűsíteni kell haladnia a veszélyes empirizmuson, el kell kerülnie a „menedzserizmus”-ból fakadó egyszerűsítést, amely a szociológiát csak partikuláris kérdések vizsgálatára és megoldására szűkíti le, fel kell emelkednie a társadalmi fejlődés általános problémáinak horizontjára. Ebből következik azután a szociológia „metodológiai dilemmája” a szocialista országokban, amely az „esszé-jelleg” és a „szakzerűség”, a szakosított kutatómunka közötti választásra kötelez.

Az esszéstílus, állapítja meg Hegedűs, kevésbé alkalmas egzakt ismeretek kimunkálására, de alkalmasabb a társadalmi élet problematikussá oldalainak, ellentmondásos vonatkozásainak feltárására; a *szakzerű-tudományos stílus* viszont jobban megfelel az egzaktág igényeinek, de jobban ki van téve a banalitás, a felszínesség veszélyének is. A szerző tehát e két stílus „együttműködését” javasolja egy olyan szociológiai felfogás keretében, amely elsősorban probléma-centrikus és ugyanakkor prognózisra képes, a feltárt kérdésekre megoldásokat is javasol. E gondolatsorban egymás után következik az „ami van” és az, „aminek lennie kell”, valamint a tényítélet versus értékítélet dilemmája. A létezőt a leendő fényében kell kutatni és megítélni, mondja Hegedűs, az „aminek lennie kell” csak a létezőből következhet, csak a valóságból kiindulva meghatározható. A szociológia nem zárkozhat el teljesen az értékítéletek elől, ha csak nem akarja önmagát a szociotechnika szintjére lefokozni, de nem is szabad értékítéleteit a ténymegállapításokkal összetévesztenie. Ez elfogadott értékeket is kritikai vizsgálatnak kell alávetnie, olyan vizsgálatnak, amely a szociológia sajátos szempontjának megfelelő, amely az osztársadalmi fejlődési tendenciák feltárásán alapul.

Más közlésekben és hozzászólásokban az előbbiektől eltérő nézetek is elhangzottak. Így Radomir Lukić professzor (Belgrád), aki ismeretelméleti szempontból szkeptikusan ítélte meg elmélet és empiria kapcsolatát, a szociológia feladatát egy operacionális, pragmatikus funkcióra korlátozta, arra, hogy főleg módozatokat javasoljon bizonyos kérdések megoldására,

* Lásd cikkemet a *Korunk* 1969. 5. számában.

Jancsó Elemér

A magyar irodalom a felvilágosodás korában

eszközöket biztosítson adott célok elérésére. A célok megállapítása, a megoldandó kérdések megválasztása azonban nem a szociológus feladata, véli Lukić. A szociológus csupán szakmáját gyakorolja, függetlenül attól, hogy milyen célokat állítunk eléje. A vitákban ezzel a nézettel ellentétben — s ez indokolt — az az álláspont kerekedett felül, amely szerint a szociológus nem lehet közömbös azokkal a célokkal szemben, amelyeknek szolgálatában működik, hogy a társadalmi viszonyok egészére vonatkozó elméleti felfogásának feltétlenül ki kell terjednie az egyes társadalmi erők kitűzte célok — éppen a társadalom általános fejlődési tendenciáinak szemszögéből történő — tudományos vizsgálatára is.

Lukić professzor több „szerénységre“ intette a szociológiát és a szociológusokat, mondván, hogy nem szabad a maguk számára követelniük mások irányításának a jogát, mivel minden ember mint tudatos lény önmaga választhatja meg követendő útját. Lukić azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy az emberek különböző mértékben tudatosíthatják helyzetüket és szerepüket a társadalmi viszonyok bonyolult hálózatában, és hogy a köztudat nyújtotta tájékozódás semmiképpen sem ér fel a rendszeres és következetes kutatásokra alapozott, elméletileg alátámasztott tájékozódással, hogy ami a köznapi magánéletben elégséges, az elégtelen az állami és társadalmi gyakorlat követelményeinek a szintjén.

Miloš Kaláb professzor (Prága) *Elmélet és empiria viszonya a szociológia marxista felfogásában* című közleményében szintén e tudomány fejlődésének társadalmi feltételeivel és feladataival foglalkozott. A mai, ellentmondásokkal terhes világban — így a szerző — a szociológiának hozzá kell járulnia a társadalom tervszerű vezetéséhez, a társadalmi folyamatok legmegfelelőbb irányításához. Ehhez azonban egyfelől különbséget kell tennünk a szociológia két funkciója között. A szociológia egyrészt — a szociotecnika segítségével — lehetővé teszi az egyén alkalmazkodását a társadalomhoz, az egyéni tevékenység racionalizálását és manipulálását. Másfelől viszont a szociológia a társadalmi viszonyok optimalizálását szorgalmazza az egyén, a konkrét emberi lény követelményeinek, érdekeinek, vágyainak megfelelően. Hivatása tehát nemcsak az, hogy az egyént a társadalomhoz idomítsa, hanem az is, hogy a társadalmi viszonyokat humanizálja. Az empirista irányzat az első funkció számára sok támpontot kínálhat, mondotta Kaláb professzor; a második funkciót viszont csak egy átfogó, makroszociológiai elmélet szolgálhatja.

A második témakörben előadott munkáknak — az előbbiektől eltérően — főként empirikus jellegű volt, „terepen“ végzett kutatások eredményeit közölték. Az ilyen kutatások, a dolgok természetéből kifolyólag, részlet-jellegűek, nem nyújtanak átfogó, egységes képet a kitűzött témáról. De igen érdekeseznek bizonyultak ezek a közlések, amennyiben összehasonlítási alapot kínáltak különböző társadalmi realitások megismeréséhez, különböző országok sajátos társadalmi problémáinak jobb megértéséhez.

Több román szerző közlése szerepelt az értekezet napirendjének ebben a részében. Petre Cristea és

Az egyetemi jegyzetek sorában Jancsó Elemér professzor könyve saját több évtizedes kutatásainak eredményeire s a magyar marxista irodalomtörténetirés eddigi teljesítményeire támaszkodva foglalja össze a felvilágosodás és a XIX. század eleji megújulás kora magyar irodalmának történetét. A könyv részletes, monografikus fejezetekben foglalkozik a kor kimagasló íróegéniségeivel (Bessenyei, Kármán, Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, Kisfaludy, Károly, Katona, Kőlcsey és mások), elemzi a felvilágosodás, a magyar jakobinus mozgalom, a korai reformkor művelődés- és irodalomtörténeti jelentőségét, felszínre hozza — itt döntően saját korábbi tudományos eredményeit szintetizálva — az erdélyi magyar irodalom, művelődés és színház történet hagyományait, s figyelemmel kíséri a román—magyar szellemi kapcsolatok kibontakozását is. (Editura didactică și pedagogică, 1969.)

Kalevala földjén

Vikár Béla 1909-ben megjelent Kalevala-fordítását Kosztolányi méltatása óta a magyar műfordítás-irodalom klasszikus értékei közt tartjuk számon. Már csak ezért is érdeklődést kelthet Nagy Kálmán vállalkozása arra, hogy új teljes Kalevala-fordítással jelentkezzék. A fordító bevezetésével most megjelent kis kötet egyelőre csupán ízelítő ebből a hatalmas munkából: a kiválasztott részek azonban — az előhang, a varázserejű táltos és énekmondó Väinämöinenről, a hősies és mesteri ügyességű Ilmarinnenről, az alvilágjáró, könnyelmű Lem-

téka

minkäinenről szóló énekek, s mintegy műfordítói teljesítmény-próbaként a lakodalmi verseket tartalmazó 22. és a szempó-mondák egy részét tartalmazó 43. ének — kellően értékeltetik már, hogy Nagy Kálmán fordításában egy máibb, modernebb Kalevalát nyerünk majd. Az elkészült részeket a magyar népköltészet formakincséhez közelítő Vikár-féle lecsiszolt fordítással összevetve úgy érezzük, hogy az új fordítás többet ad vissza a finn népi eposz ősi tudatvilágot hordozó sejtelmességéből is. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Pavel Dan

Vírasszó

A két világháború közötti erdélyi román próza fiatalon elhunyt novellista-tehetsége annak idején mint a Slavici—Rebreanu—Agârbiceanu-vonal folytatója, a Mezőség és a Mócvidék világának megelevenítésével keltett feltűnést. A drámai feszültségű novellákból megismert falu a kiüttlanság nyomasztó súlya alatt vergődik, s az író ennek a kapitalista viszonyok között konkretizálható társadalmi vetületét éppúgy látatja, mint morális és a népi tudatvilág messzi rétegeibe nyúló misztikus vetületeit. Művészetének bizonyos vonásai (naturalizmusa például) még az elődökre mutatnak vissza, de megvan benne a transzcendentális iránti érzékenység is, s ha az előbbi vonatkozásban a fiatal Möriczhoz és az Ormánságból tudósító Kodolányihoz érezzük közelebb, a második — komorabb tónussal ugyan — Tamási és Nyíró egyes írásaira emlékeztet. Ezeket a közelítéseket különben az előszót szignáló Varró János hiteles atmoszférát teremtő fordítása is sugallja. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Pompiliu Grigorescu *A technikai-tudományos haladás, a munkások szakmai minősítése és mobilitása* és *Az iparosítás és az ipari munkába történő szakmai integráció* című munkáikat terjesztették elő; Aculin Cazacu *A szakmai gyakorlat és az ipari-városi integráció kérdéséről* beszélt, Virgil Constantinescu előadásának címe: *A rurális-urbánus zónák városodása az iparosodás folyamatában*. Az említettek közül az első országos méretekben zajló változásokról számol be, a többi főként a Slatina városban és környékén lejátszódó folyamatokkal foglalkozik, amelyeket a Bukaresi Egyetem szociológiai tanszéke Miron Constantinescu professzor vezetése alatt részletes és sokoldalú vizsgálat tárgyává tett. Amint a vitákból kitűnt, ezeknek a kutatásoknak kétségtelen elméleti jelentőségük van, amennyiben az iparosodás és városiasodás néhány jellemző ismérvét *in statu nascendi* ragadják meg, a falusi és városi életmód közötti átmenet momentumában.

*

A szociológia helyzetéről és feladatairól kifejtett gondolatok sajátos visszhangra találtak az értelmiség kérdésével foglalkozó vitákban. Az eszmecsere az értelmiség kategóriájának meghatározására irányuló vizsgálódásokból indult ki.

Oleg Mandić professzor (Zágráb) *Az értelmiség a modern ipari társadalomban* című előadásában kifejtette, hogy ezt a társadalmi kategóriát nem lehet csupán az intellektuális-kulturális felkészültség alapján meghatározni, mert nincs általános érvényű kritériuma annak, hogy milyen felkészültségi foknál kezdődik az értelmiségi réteghez való tartozás. A múlt században minden érettségizett embert értelmiséginek tekintettek, ma már sokkal magasabb fokú képzettség szükséges ehhez. De a felsőfokú képzettség sem biztosítja önmagában az értelmiségi minőséget, véli a szerző, aki élesen elhatárolja a „szakember“-t — még ha magasfokú képzettséggel rendelkezik is — az „értelmiségi“-től. Az első, szerinte, rutinmunkát végez, a második alkotó tevékenységet fejt ki a kulturális tevékenység területén. Az alkotó szellemű ember, aki a társadalom kulturális javait gyarapítja, értelmiségi még akkor is, ha formális-konvencionális szempontból nem rendelkezik felsőfokú képzettséggel (na nincs is egyetemi oklevele). Ugyanakkor — Mandić szerint — csak a haladó, humanista értékek vonalán mozgó alkotások létrehozója tekinthető a szó szoros értelmében értelmiséginek.

Ezek a nézetek több szempontból vitathatóak. Előszörban talán a túl éles demarkáció a „szakember“ rutinmunkája és az „értelmiségi“ alkotó tevékenysége között. Eppen a jelenkori technikai-tudományos forradalom — amelyről annyi szó esett ezen a találkozóon — teremt egyre több lehetőséget arra, hogy a szakemberek alkotó tevékenységet fejtsenek ki, hogy átlépjék ezt a vonalat. De „szakember“ és „értelmiségi“ megkülönböztetését, más szavakkal és más indoklással több résztvevő megismételte, kifejtve, hogy nem tekinthető értelmiséginek az a szakember, aki bezárkózik örsz szakterületére, akit nem foglalkoztatnak saját tevékenységének társadalmi körülmé-

Hankiss Elemér

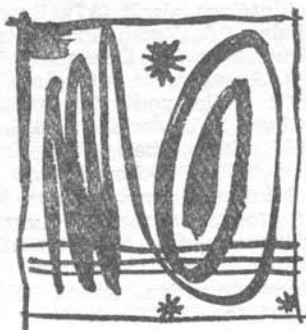
A népdaltól az abszurd drámáig

neyei és következményei, aki nem fogékony, vagy éppen közömbös az emberi kultúra egésze iránt. Az értelmiségi minőség azonban nem szűkíthető le csupán a humán-tudományok művelőire, valamint a művészekre és irodalomárokra. Ugyanakkor az értekezlet résztvevői szerint nem lebecsülendő az a veszély sem, amelyet a jelenkori ipari társadalomban a szűk professzionalizmus képvisel, s amely fenyegeti a technikai értelmiség egy részét.

Hans-Joachim Lieber professzor és René Ahlberg docens (Berlin) meggyőzően beszéltek azokról a káros következményekről, amelyekkel az irracionálisnak a technikai-tudományos haladás kapcsán bekövetkező újrakezdés jár. Egyes természettudósok és magas kompetenciájú technikai szakemberek teljes közömbösséget tanúsítanak a jelenkor általános társadalmi-emberi problematikája iránt, kizárólag munkájuk termelékenységére összpontosítják figyelmüket, nem érdeklik őket munkájuk társadalmi következményei, az, hogy mire használják fel eredményeiket. Éppen ez a közömbösségük teszi őket könnyen manipulálhatókká a retrográd társadalmi erők számára. *Megjegyzések az értelmiség funkciójáról a modern ipari társadalomban* című előadásukban az említett szerzők Karl Mannheim nyomán hangsúlyozták a jelenkori tőkés társadalomban élő értelmiség kritikai funkciójának fontosságát, megjegyezvén, hogy a természettudományos beállítottságú és technikai értelmiség fokozódó szakosodása elkerülhetetlen és progresszív folyamat, ez pedig óhatatlanul csökkenti a társadalmi munkamegosztáson belül azoknak a pozícióknak a számát, amelyek látószögéből lehetséges az össztársadalmi folyamatok átfogása, egységes értékelése. Az értelmiség egy részének bíráló álláspontja a tőkés országok társadalmi valóságával szemben egyfajta biztonsági szelepként is működhet az adott rendszeren belül, e rendszer egyensúlyának megőrzését szolgálhatja, bizonyos elégedetlenségek levezetésével anélkül, hogy a rendszer alapjait érintené.

Az a kérdés merül tehát fel, milyen mértékben képes az értelmiség, kritikai funkcióját teljesítve, az antagonista ellentmondások jellemezte társadalomban „pressure group“-pá válni, olyan társadalmi erővé, amely a társadalmi cselekvés síkján előmozdíthatja a bírált valóság pozitív irányú megváltoztatását.

Roth Endre

Hankiss kötete nyolc tanulmányt tartalmaz. Ami össze-köti őket, az a szemlélet: a modern, elméleti jelentőségű és nyelvi, stilisztikai érdekű irodalomkutatás. Könyvének elsősorban modernségét kell kiemelnünk és méltatnunk. Jórészt az információ-elméletre alapoz: az irodalmi alkotást mint üzenetet, közleményt vizsgálja. Ilyen megvilágításban beszél József Attila képeiről, a vershelyzetről, a költő és az olvasó viszonyáról és Shakespeare Hamletjéről. Figyelemmel van továbbá a strukturalista vizsgálati lehetőségekre is. Részletezően ír az irodalmi mű egy alapvető strukturális mozzanatáról, az ismétlésről, amely különböző valóság- és tudatsíkok közti vibrálásra készíti az olvasó tudatát (ezt vizsgálja meg a népdalban, a műköltészetben, a regényben és a drámában). És nem hanyagolja el a matematikai módszereket sem. Kvantitatív módszerek az irodalomtudományban címen remek szintézist nyújt az összes eddigi matematikai jellegű kísérletekről és eredményekről. Végül irodalomtudományi vizsgálatnak veti alá a slágerszövegeket. Az olvasót, az érdeklődőt meglepi a szerző nagy szakirodalmi tájékozottsága, és egészen imponáló a vizsgálati lehetőségek eredeti értelmezése, továbbfejlesztései és nyilván produktív alkalmazásai is. Hankiss tanulmánykötetéből a szakember is sokat tanulhat, de a laikus olvasó is jól megérti. (Magvető, 1969.)

TALLÓZÁS

Szociológiai előrejelzés

(Lupta de clasă, 1969. 7.)

A jövő kifürkészése már a legrégebbi időktől kezdve szenvedélyesen foglalkoztatta a gondolkodókat. Az előrejelzés fontos helyet vívott ki magának a természettudományok számos ágában, egyes vonatkozásai pedig — mint például a meteorológiai prognózis — szerepet játszanak a jelenkori ember mindennapi életében — írja tanulmányában Silviu Brucan. Majd tovább bontva a gondolat-sort, rámutat: a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek felfedezésével a történelmi materializmus megteremtette a tudományos előrelátás elfeltételeit a társadalomtudományok területén is. Természetesen, a társadalom életének nagyobb bonyolultsága és a társadalmi fejlődés törvényeinek megismerésében jelentkező sajátosságok hátráltatták a társadalomtudományok prospektív funkciójának érvényesülését.

Marx és Engels — hogy elejét vegyék a jövővel kapcsolatos képzelgéseknek — leszögezték, hogy a tudományos előrelátás csupán a társadalmi fejlődés fő irányát állapíthatja meg, s semmiképpen sem jósolhat meg konkrét történelmi eseményeket, amelyeknek előidéző okai között éppúgy szerepelhetnek szükséges tényezők, mint véletlen, előre nem látható tényezők.

A szerző megemlíti, hogy a tudományos-műszaki forradalom okozta eufória nyomán az utóbbi két évtizedben rendkívüli módon fellendült a jövőt kutató irodalom. Az idevágó műveknek azonban még nincs szociológiai prognózis jellegük.

Clarke angliai tudós tudományos-műszaki előrejelző kutatásokat végzett (Profiles of the Future — 1962) a szállítás, távközlés biológia, kémia és fizika területén. Egy másik angol tudós, Calder Ritchie a jelenlegi tendenciák és az új tudományos-műszaki felfedezések alapján a jövő részletes prognózisát dolgozta ki (After the Seventh Day — 1961). Guszev és Vasziljev szovjet publicisták nagyszámú szovjet tudóssal interjúkat

készítettek, s ezeket *Az orosz tudomány a XXI. században* című kötetben jelentették meg. Az Egyesült Államokban Gordon (1965), Michel (1965), Harrison Brown (1957) hasonló munkákat adtak közre különös tekintettel a társadalom kibernetizálására. Landers (1966) olyan világot jósol meg, amelyet gépesített emberek és élőlényként viselkedő humanizált robotok népesítenek be. Ez utóbbiaknak azonban nincs belső életük és emberi értékük. Landers előrejelzéseiben e jelenség következményeit kivetíti a társadalmi, gazdasági és lelki életre. Halacy (1965) a kibernetikus szervezetű szuperember (Cyborg) fejlődésével foglalkozik és előrejelz új típusú kísérleti embereket, tervszerűsített genetikai mutációkat, számítógéppel irányított élőlényeket, járkáló gépeket, s megjósolja a nemek szabályozhatóságát.

Újabbban a jövőkutatás időszerű téma a szociológiai vizsgálódásokban is. Számos könyv jelent meg, különleges kutatóintézeteket létesítettek, szimpozionokat és nemzetközi értekezleteket tartottak. Az 1970-ben Várnában tartandó szociológiai világkongresszus témája: A jelenkor és a jövő társadalmi — a társadalmi fejlődés prognózisa, tervezése és tudományos vezetése.

A szociológiai prognózissal foglalkozó művek sorából különös figyelmet érdemel az a hat kötetes nagyszabású tanulmány, amelyet az Egyesült Államokban a 2000. évvel foglalkozó bizottság támogatásával és Daniel Bell irányításával rendeztek sajtó alá. Ezt a tanulmányt nagyrészt a Hudson Intézet (igazgatója Herman Kahn) közreműködésével állították össze. A munkában szociológusok, politológusok, közgazdászok, matematikusok, fizikusok vettek részt.

Kahn és Wiener alapvető prognózisában elének vetül a jövő képe, amelyet a két szerző *standard-világnak* nevez. Ebben a világban a 2000. évben 6,4 milliárd ember él. Ázsia öleli fel a népesség tekintélyes részét (3,7), Európára 0,9, Afrikára 0,8, Észak-Amerikára 0,5, Dél-Amerikára 0,4, Óceániára, 0,025 milliárd jut. Az egy főre jutó társadalmi össztermék értéke pedig így oszlik meg: Afrikában 277, Ázsiában 577, Európában 5055, Óceániában 4310, Észak-Amerikában 6255, Dél-Amerikában 695 dollár.

Miután elemzi a Kahn-féle prognózisok fogyatékosságait, Silviu Brucan hangsúlyozza, hogy a kibernetikus szociológiai előrejelzések kérdése még távolról sincs megoldva. Ennek előfeltétele az egységes elméleti alap, az államok kölcsönös kapcsolatainak mélyreható ismer-

rete, valamint a nemzetközi rendszerben végbemenő objektív és szubjektív folyamatok kvantifikálása. E módszertani és elméleti problémák megoldásában a marxista szociológusok közreműködése nélkülözhetetlen.

Román filmtörténet

(*Caiet de documentare cinematografică*, 1961. 1.)

A román nemzeti film történetét megvitató tudományos értekezletet a Nemzeti Filmarchívum és a Románia Szocialista köztársaság Akadémiája Művészet-történeti Intézetének szervezésében 1968 decemberében tartották meg Bukarestben. A bukaresti filmdokumentációs folyóirat teljes számban foglalkozik ezzel az eseménnyel; közli a vitaanyagot és a hozzászólásokat.

Az ülésszakon megvitatták a már 1967-ben tervbe vett *Román nemzeti filmtörténet* szerkesztésére vonatkozó fontosabb elméleti és gyakorlati problémákat, konkrétan az 1896 és 1930 között hazánkban gyártott némafilmek rendszerezését és azokat az alapelveket, amelyeket a filmtörténet összeállításakor érvényesítenek.

Amint a bevezető tanulmányban Ion Cantacuzino és Bujor T. Ripeanu közli, 828 dokumentumfilm, 11 rajz- és 153 játékfilm szerepel a már összegyűjtött, feldolgozásra váró anyagban. „Ami a dokumentumfilmeket illeti — írja Cantacuzino —, figyelembe vettük ezeknek a román történelemre vonatkozó bizonyító értékét, s ezért felvettük a filmtörténetbe az összes román tárgyú dokumentumfilmet, amelyek a jelenlegi Románia területén készültek.”

Az esztétikai alapelvek megállapítása mellett a vita egyik fő tárgyát érintette Jordáky Lajos hozzászólása: „Kérdés: a nemzeti filmtörténetnek, végleges formájában, vajon csak román és román tárgyú filmeket kell tartalmaznia, vagy kiindulópontként figyelembe véve a területi adottságokat, le kell vonni a végső következtetéseket ennek az elvnek az alkalmazásából? Ugy hiszem, hogy figyelembe kell vennünk a földrajzi-területi tényezőket. Ebben az esetben a filmtörténetbe beletartoznak mindazok az alkotások is, amelyeket Janovics vezetésével készítették Kolozsvárt.”

„Rendkívül szükséges — mondotta a vita során Ervin Voiculescu —, hogy az együttélő nemzetiségek alkotásait is tartalmazza ez a filmtörténet. A könyv szerkesztését az említett két intézmény Ion Cantacuzinóra és Bujor Ripeanura bízta.

Adorno és a diákok (*Der Spiegel*, 1969. 19.)

Theodor W. Adorno már három és fél évtizede a német kultúrmozgalmak és gondolkodásmód élesszemű kritikusa. Apja kereskedő, anyja korzikai származású énekesnő volt, egyetemi éveit alatti zenét, szociológiát és filozófiát tanult. 1930-ban a frankfurti Társadalomtudományi Intézet tagja lett, és az intézet alapítójával, Max Horkheimerrel együtt írta meg „A felvilágosodás dialektikájá”-t (*Dialektik der Aufklärung*, 1947), melyben tudományos nézeteit fejti ki. A zene és a polgári élet keresztmetszetének bemutatásával a békés, nyugatitól Ted-dynek nevezett esztéta a barátaitan diáknemzedékek bölcseleje lett. A frankfurti iskola négy nagyja közül (Adorno, Horkheimer, Habermas, Marcuse) 1967-ben a berlini diákok elsőnek neki mondták föl a baloldallal fenntartott szolidaritást, és szimbolikusan egy vörös játékmackót nyújtottak át neki. Frankfurti társaik pedig két héten át zavarták előadásait. Így a 65 éves Adorno két fronton harcol. A *Der Spiegel* munkatársa ilyen előzmények után kereste fel a filozófust. Kérdéseire Adorno kifejtette, hogy előadásait csak ideiglenesen szakította félbe. A diákok fizikai erőszakot nem alkalmaztak ugyan ellene, de annyira zavarták, hogy nem lett volna értelme előadásait folytatni. Korábban teljes egyetértés volt közöttük és a diákság között, hogy ez megszakadt, annak oka feltehetően a televízióban tartott előadása, melyben egy általa kidolgozott elméleti eszményképről beszélt, bár akkor nem tudta elképzelni, hogy emiatt ilyen nehéz helyzetbe kerüljön. Írásaiban soha semmiféle akcióttervet nem dolgozott ki, hiszen elméleti ember, aki az elméleti gondolkodást nagyon közel érzi művészi intencióhoz. Bölcselete már régóta csak nagyon közvetett kapcsolatban van a gyakorlattal. Talán annyiban van gyakorlati jelentősége, hogy a tudat bizonyos mozzanatait átcsapnak a gyakorlatba, de sohasem mondott olyasmit, ami a közvetlen gyakorlati tevékenységre célzott volna. A diákok mind egyre megpróbálják rávenni, hogy vállaljon velük szolidaritást, és szánja rá magát a cselekvésre. Ezt ő azonban mindig megtagadta. Nevezzék bár bírálatát „kritikai szertartásnak”, ő mindig csak arra törekedett, hogy kimondja, amit gondol: nem az ő dolga, hogy azzal, amit mondott, mihez kezdenek, vagy mi lesz belőle. Vajon elefántcsonttorony-tudományt

jelent ez? Ha igen, akkor sem aggódik az „elefántcsonttorony“ kifejezésért. Ennek a kifejezésnek valamikor jobb napjai is voltak, Baudelaire-nak is szüksége volt rá. Az elmélet és a gyakorlat viszonyának a nehézsége ma abban áll, hogy az elméletet előzetes gyakorlati cenzúrának vetik alá. Például megtiltják neki, hogy kimondjon egyszerű dolgokat, amelyek rámutatnának sok, a diákságtól helyeselt politikai célkitűzés illuzórikus jellegére. Különböen is a harcos diákoknak csak látszólag van nagy táboruk, mert harcuk egy kis csoportra épül, a baloldali diákok nagy tömegeit azonban nem tudják magukkal sodor- ni. Hogy a diákok némelykor közvetve, máskor közvetlenül hivatkoznak az ő társadalombírálatára, és azt állítják, hogy nélküle nem lenne diákmozgalom — ezt valószínűnek tartja, mégis úgy véli, hogy az elmélet és a gyakorlat közötti összefüggést gyakran rövidzárlato- san állapítják meg. Az ún. egységakció- nak a társadalmi totalitás hangsúlyozásá- val hirdetett értéke végtelenül korláto- zott. Ő ugyan nem tudja, hogy a társa- dalmi totalitás megváltoztatható-e egy- ségkció nélkül, mert csak azt kutathat- ja és elemezheti, ami van. Ha erre azt válaszolják, hogy aki a társadalmat bí- rálja, annak azt is meg kell mondania, hogyan lehet a társadalmat jobba tenni, ő csak annyit felelhet, a történelem több példával bizonyítja, hogy a tiszta elmé- leti szándék kifejtését követően meg- változott a tudat és vele a társadalmi valóság. Nincs abban semmi érthetetlen, ha a diákság magáévá tette azt a mon- dását, mely szerint „a kritikai elmé- let felemeli a követ, amely alatt a ren- detlenség kotol“, és most ezzel őt do- bálja meg. Ugyanis az a meggyőződése, hogy az akcionizmus a kétségbeesésre ve- zethető vissza, mert az emberek érzik, nagyon kevés hatalmuk van a társadalom megváltoztatására. Az az állítás, hogy „semmi más, csak a kétségbeesés sza- badíthat meg bennünket“, provokatív ugyan, de nem ostoba. Jobb, ha az em- berek kétségbeesnek attól a világtól, a- melyben élnek, borulátók vele szemben, mintha „optimista“ szemellenzöt hord- danának.

Végül Adorno kifejti a tanügyi re- form szükségességét, és hangsúlyozza, hogy egész múltját meg kellene tagadnia, ha most az erőszak az erőszak ellen el- vet hirdetné. Szerinte ugyanis ez megold- hatatlan körforgáshoz vezet, bár elis- meri, hogy a tényleges fasizmusra csak erőszakkal lehet reagálni. Mégis, ha ma, miután a totalitárius államokban millió

és millió embert meggyilkoltak, még mindig erőszakot prédikálnak, ő meg- tagadja az ilyen irányzatok követését.

A művészetszociológia tárgyáról és módszeréről

(*Revue internationale des sciences so- ciales*, 1968. 4.)

A művészetszociológia, a második vi- lágáború óta különösen, világszerte egy- re nagyobb érdeklődést kelt, de talán éppen ezért mindjobban érződik a szük- sége annak, hogy tárgyat és módszereit tudományos precizitással körülhatárolva, megóvják mindenfajta külső és belső torzítások és félremagyarázások vesze- delmétől. A növekvő népszerűség ugyan- is — amely bizonyára összefügg az eg- zakt tudományos módszerek iránt nap- jainkban általában megnyilvánuló ér- deklődéssel — egyidőben kétirányú tor- zítással is járhat: egyfelől azok részéről, akik területét túlságosan leszűkítve, csak a műalkotás terjedésének mérhető ada- tok tükrében való szociológiai vizsgálá- tára korlátozódnak, megrekedve vége- redményben az alkotás problematikájá- val csak lazább kapcsolatban lévő kér- dések vizsgálatánál; a másik torzítás a területét túlságosan is kitágítók részéről fenyeget, akik minden jelenségre érvé- nyes, egyetemes hatású módszert látnak benne, s ezzel óhatatlanul — reális le- hetőségein és területen túllépve — az erőltetett magyarázatok, vulgarizáló le- egyszerűsítések kátyújába juttatják.

A számos külföldi és hazai folyóirat- ban és szakszemlében megjelent tanul- mány közül, amelyek különböző vonat- kozásokat vizsgálva lényegében a művé- szet-(s ezen belül az irodalom-)szocioló- gia iránti érdeklődés növekedését tanú- sítják, kiemelkedik Alphonse Silber- man-nak, a kölni és lausanne-i egyetem szociológia-professorának, a neves zene- szociológusnak az UNESCO társadalom- tudományi szemléjében megjelent tanul- mánya (*Situation et vocation de la socio- logie de l'art*). A tanulmány első felében bíralt mai művészetszociológiai elméle- tek és nézetek (G. Gurvitch „szellem- szociológiája“, Karl Mannheim „tudás- szociológiája“, a történeti szempontú „kultúrszociológia“, Max Weber ideál- típusokra épített szociológiai vizsgálódá- sai, Lucien Goldmann „genetikai struk- turalizmusa“ stb.), ismertetésére most nem térünk ki, helyette — lehetőség sze- rint a szerzőt idézve — próbáljuk össze- foglalni a tanulmány második részében adott megfogalmazásait a művészetszo- ciológia tárgyáról és módszereiről.

„A modern szociológia — szögezi le a szerző — a művészetben vagy a művészetekben társadalmi jelenséget lát, amely a társadalmi tevékenység bizonyos formájában nyilvánul meg, és feltételezi a két partner: az adó és a befogadó jelenlétét... E jelenségeket nem kell szükségszerűen és kizárólag mint okot és okozatot felfognunk, hanem mint egymást kölcsönösen feltételező, viszonyosságban és kölcsönhatásban lévő tényezőket.“ E tételének megfelelően, J. M. Guyaura támaszkodva a művészetszociológiát mint „a kulturális élet társadalmi aspektusainak tudományát“ jelöli meg, de hangsúlyozza, hogy érdeklődésében döntő helyet foglal el a *művészi élmény*, ugyanis maga a műalkotás csak általa válik társadalmi (s a szociológia által tanulmányozható és tanulmányozandó) tényezővé. Természetes, hogy az ilyen fajta vizsgálódás középpontjában *magá az ember* áll, nemcsak mint eszköz, hanem — művészeti-társadalmi lényként — mint *cél* is. A művészetszociológia arra törekszik, hogy megvizsgálja a művészeti alkotás keltette élményt annak a társadalomra gyakorolt hatásában, hogy felszínre hozza azokat az imponderabilitásokat, amelyek vele járnak.

„Éppen ezért — írja tovább Silberman — a művészetszociológiában végzendő minden egyes elemzés esetében világosan meg kell különböztetnünk a strukturálist a funkcionálistól és ugyanakkor tisztán kell látnunk, hogy ez utóbbi is két különböző síkon helyezkedik el: egyfelől az esztétikai funkció síkján, amely lehetővé teszi, hogy a művészi anyag, a tartalom és forma közvetítésével kapcsolat jöjjön létre az alkotó és a fogyasztó között; másfelől a *társadalmi* funkció síkján, amely kapcsolatot teremt a személyek, eszmék, kulturális normák, magatartástípusok között. Igaz, e kapcsolatokban maguk az esztétikai funkciók is részt vesznek, de csak másodlagosan.“

Az alkotó és a közösség kapcsolatának szociológiai vizsgálatában a szerző tételéről sem egyoldalú. Hangsúlyozza e hatás kölcsönösségét, reverzibilitását: magára a művészre s a születő műre való visszahatását. A művészeti folyamatoknak ez az alapvető, az emberből kiinduló és az emberhez visszatérő koncepciója érvényes a művészetszociológia minden ágára.

A továbbiakban a művészetszociológia négy tárgykörét jelöli meg: tanulmányozza a *teljes művészi folyamatot* (azaz a művész, a műalkotás és a közönség kölcsönhatását, kölcsönös feltételezettse-

gét a művészi formákra való hatásuk szempontjából); *magát a művészt* (egyéni és társadalmi viszonyait s azokat a tényezőket, amelyek a mű megszületésében közrejátszottak); *törekszik magának a műalkotásnak a szociológiai megismerésére* (ebben a vonatkozásban szembenáll azokkal, akik a születő művet csak az alkotó egyéniségének belső determinánsaiból akarják magyarázni); végül vizsgálja a *művészet közönségét* (hatás-, izlés-, közönségszociológia, a művészetpolitika és a művészi nevelés, a társadalmi ellenőrzés tanulmányozása).

A tanulmány végén, összefoglalóban, kijelöli a művészetszociológia célját: 1. a művészet mint társadalmi jelenség dinamikus jellegének felszínre hozása annak különböző kifejezésformáiban; 2. a műalkotás egyetemlegesen érthető, meggyőző és érvényes megközelítésének lehetővé tétele és 3. olyan törvények kidolgozása, amelyek lehetővé teszik számára egyik vagy másik művészeti esemény ilyen vagy olyan következményének előrelátását.

A szerző végig hangsúlyozza, hogy a művészetszociológia nem vállalkozik a művészet természetének, mibenlétének magyarázatára, az ilyen kísérleteket a maga tudományágán belül idegen: történetfilozófiai, pszichológiai, filozófiai, esztétikai beütéseknek tartja, s többek között épp a tőlük való elhatárolódásban látja a művészetszociológia eredményességének egyik kulcsát.

Lukács György műve — román szemmel

(Románia irodará, 1969. 27.)

Lukács György neve nemrég román fordításban is megjelent esztétikai tanulmányait megelőzően sem volt éppen ismeretlen a román kritika előtt. Művének nem egy vonatkozásáról — nemzetközi visszhangot kiváltott viták kapcsán — a román irodalmi sajtó is szólt, mégsem túlzás talán arról beszélni, hogy kötete megjelenésével jött el felfedezésének, a román kritikai és esztétikai gondolkodásban való hasznosításának ideje is. Legalábbis erre enged következtetni, hogy a könyv visszhangja gyümölcsöző eszmei találkozás formáját ölti. Ez indokolja Edgar Papu cikkének (*In jurul lui Georg Lukács*) kiemelését, mint amely a könyv ürügyén figyelemre méltó megállapításokat tesz a Lukács-mű egyes, eddig kellő súllyal nem értékelt aspektusairól.

Edgar Papu szerint Lukács gondolatrendszerének legfontosabb vonása a tények pozitivisták megállapítása helyett

egy forrongásban lévő világ változandóinak megragadására s az azokban körvonalazódó újra irányuló figyelme: beállítottsága a „hogyan is van?” kérdése helyett a „hogyan kell lennie?” megválaszolására. Ezt a vonást — melyet a lukácsi gondolkodásmód lényegi vonásának tart — már a marxizmus előtti idealista szakaszból való írásaiban is felfedezi, a hangsúlyozását azért tartja fontosnak, mert ebben látja magyarázatát Lukács marxistává válásának. Ezt a tipológiai gondolkodást még csak erősítette analitikus hajlama s a jelenségek összehasonlító elemzés útján való vizsgálata, amelynek sikerében nagy szerepe van rejtetezései rendkívül széles körű műveltség-alapjának is. Lukács — állapítja meg Edgar Papu — „századunk legjelentősebb szellemeinek egyike”, „egészen napjainkig egyike az esztétikai gondolkodás legkifinomultabb és legmélyebb tipológiai analitikusainak”.

Különösen fontosnak tartja, hogy ez a tipológiai gondolkodás az átfogó és általános síkokban éppúgy megnyilvánul, mint az aprólékosan körülírható jelenségek vizsgálatában. Külön felhívja a figyelmet néhány olyan elemzésre, melyek elmentéses analógiákban jártas gondolkodását jelzik: az antik és modern dráma párhuzamba állítására, a Thomas Mann — Goethe párhuzamra, Balzac és Zola összevetésére (amelynek során Lukács tipológiai megkülönböztetést tesz a hiteles *elbeszélő* epika és a *leíró* epika között, sőt az elemzést még tovább gördítve a kétféle epika mögött álló kétféle: *résztevő* és *megfigyelő* írótypus, és az ezeket kialakító korok tipológiája között; s végül a Balzac—Stendhal összehasonlításra, amelynek eredménye a tipológiai elemzés stílustörténeti hasznosítása. Szerinte Lukács művének nagy értéke, hogy „a *leíró* tipológiát, amelynél napjaink oly sok művészet-teoretikusa megáll, továbbviszi, kiegészítve *magyarázó* tipológiával”. E vonásában látja hatásának titkát is: „Szerintünk ez a tipológiai ábrázolás, amelynek során az olvasó előtt az ellentétes révén erőteljesen kidomborodnak a két egymás mellé állított jelenség legfontosabb — legfinomabb megkülönböztető jegyei — titka annak a lebilincselő erőnek, amellyel Lukács György hatott nemzedékek egész sorára.”

Lukács György a magyar kultúráról (Kortárs, 1969. 7.)

Talán nem véletlen, hogy a magyar irodalomról szóló tanulmányait, cikkeit

összegyűjtő kötete kapcsán Lukács György szükségesnek érzi végigtekinteni a magyar irodalomhoz — és tágabban — a magyar kultúrához való viszonyát. Írása (*Utam a magyar kultúrához*) érdekes, mint szellemi önéletrajzi dokumentum is, de az önszembeállítás — épp mert ebben a vonatkozásban is annyi vád, félreértelmezés és ignorálás kelt nyomában — jóval több ennél. A gazdag életpálya főbb állomásai — irodalomtörténetekből, lexikonokból is — közismertek s itt azokat épp csak jelzesszerűen említjük: Lukács útja a gyermekkori lipótvárosi életviteltől, a milleniumi Magyarország dzsentri-szemléiségével való igen korai szembefordulástól, a Thália körén, a háború előtti radikális polgári tömörüléseken át vezet a proletárforradalomban való részvállalásig s onnan, nem kevés biográfiái és eszmei hányattatás során az emigrációba: Bécsbe, Moszkvába, a felszabadulás után pedig, marxista fegyverzetben egy „új magyar kultúra” építőjeként vissza Magyarországra. Eközben született meg az életmű, amelyről maga mondja: „Ideológiai tevékenységem súlypontját egész idő alatt általános filozófiai problémák teszik ki. Ezeknek természetszerűleg túl kell mutatniuk a magyar világságon. Filozófiát (természetesen az esztétikát is beleértve) a legnagyobb világtörténelmi nép fia sem gondolhat végig puszta saját nemzeti tapasztalatai alapján.”

Érthető, hogy Lukács találkozása a századfordulón a magyar kultúrával az erős taszítás jegyében ment végbe. „... nagyon korán heves ellenzéki érzelmek uralkodtak bennem a hivatalos Magyarország egészével szemben”, és tovább: „ezt az ellenérzést kritika nélkül általánosítottam, kiterjesztettem az egész magyar életre, történelemre, irodalomra egyaránt (az egyetlen Petőfi kivételével) ...” Viszont ennek ismeretében még többet mond az, hogy a *Nyugat* és a *Huszadik Század* körében „izolált jelenségnek” megmaradó Lukács számára döntő élményt jelent találkozása Adyval, mégpedig nem is egyszerűen irodalmi, hanem egész későbbi világnézetét döntően befolyásoló eszmei élményt. „Ady döntő hatása — írja Lukács — rám éppen abban érte el csúcspontját, hogy ő soha, egy pillanatra sem békült ki a magyar valósággal és rajta keresztül az egész akkor létezővel sem... Amióta Adyval megismerkedtem, ez a kibékíthetlenség mint kiküszöbölhetetlen kíséret jelen volt minden gondolatomban, bár hosszú ideig képtelen voltam mindezt jelentőségéhez mérten tudatosítani.” Az

Ady-élményen keresztül volt képes Lukács eljutni a magyar kultúrához, ennek fedezete hitelesíti a proletárdiktatúra alatti szerepét éppen úgy, mint a 30-as évek végén Moszkvában írott tanulmányait (természetesen Adyról, de mellette Babitsról, a népiekről is), s ez igazolja 1948-as kötetében (*Új magyar kultúráért*) megjelent írásainak eszmeiségét is. Ezért vállalhatja magáénak „Csonkoni és Petőfi, Ady és József Attila a népből kinövő, annak saját sorsát megteremteni akaró aktivitását” s ezért kapcsolhatja az Ady-hatás mellé „Bartók művészetének plebejus demokratizmusát” is.

Ebben az összefüggésben Lukács György kapcsolódása a magyar irodalomhoz mélyebb, mint ahogy azt műve egészében a magyar irodalommal kapcsolatos tanulmányok részaránya sejteti, és nem keveset elárul az a tény sem, hogy ez az írás is — amely, mint maga jegyzi meg: „végső fokon mégis egész munkásságom társadalmi-emberi alapjait kísérli megvilágítani” — épp a magyar irodalomról írott tanulmányait egybe-gyűjtve fogalmazódott meg benne.

Eugenika Angliában

(*Nature*, 1969. 5195.)

Emberi populációk szaporodásának ellenőrzésében elért eredményekről, az angol eugenika eddigi tapasztalatairól számol be röviden a tekintélyes angol természettudományi figyelőben dr. C. O. Crater, az angliai Klinikai Örökléstani Intézet igazgatója. Az ismertetés bevezetőül aláhúzza, hogy Angliában minden száz gyermek közül egy olyan kromoszóma-rendellenességekkel születik, melyek az élete folyamán elkerülhetetlenül hátrányos helyzetbe juttatják társaival szemben. Hasonló azoknak a gyermekeknek az aránya, akik károsan megváltozott, mutáns gének öröklése miatt szenvednek. Ez — az egyébként világszerte hasonlóan magas arányszám — tette indokolttá Angliában a genetikai tanácsadást, az első tudatos eugenetikai intézkedések bevezetését. A mai tanácsadó gyakorlatban azonban a genetikus csupán figyelmeztet az abnormális gyermek születésének veszélyére, a szülők döntik el, vállalják-e a kockázatot, és ha igen, akkor hány gyermek esetében.

A szerző csoportosításában az öröklődő károsodásokat előidéző okok között első

helyen a *kromoszómakészlet rendellenességei*, kromoszómahiányok vagy kettőzések szerepelnek. Ennek a betegségcsoportnak a klasszikus példája a mongoloid idiotizmus, de halmozottan fordul elő rendellenes kromoszómakészlet a szexuális viselkedészavarokat mutató betegek esetében is. A második csoportba sorolja a cikk a károsan változott *mutáns gének* okozta örökletes betegségeket. Ezek a betegségek általában egy káros vegyület szintézisével vagy egy életfontosságú vegyület szintézisének elmaradásával jellemezhetők. A harmadik öröklődő betegségcsoport oka az ún. *poligenikus predispozíció* — több kiegyensúlyozatlan gén összjátékából kialakuló betegségre való hajlam. Ez vezethet például szkizofréniához, valamint néhány ideg- és szívbetegséghez. A szerző hangsúlyozza, hogy míg az első okcsoport nincs közvetlen kapcsolatban a környezeti feltételekkel, addig a harmadik predisponált csoportban éppen a környezeti feltételek váltják ki a betegséget. Az öröklődő betegségek kiváló okaival párhuzamosan csoportosíthatók a módszerek is, melyekkel Angliában az egyént és a társadalmat igyekeznek a genetikai tehertételtől megóvni. Így, amikor a kromoszóma-rendellenességek veszélye világosan felismerhető — mint az idézett mongoloid idiotizmus esetében —, a terhes anyán embrionális szövetből kromoszómavizsgálat végezhető, és szükség esetén javasolható a terhesség megszakítása. Káros, mutáns géneket öröklő gyermekek születését, ezeknek a géneknek a továbbszaporodását a társadalomban genetikai tanácsadással igyekeznek megelőzni. A tanácsadó orvosgenetikus a szülők öröklődő betegségeinek ismeretében figyelmezteti a házastársakat a gyermeket fenyegető veszélyre. Ami a poligenikus predispozíciót illeti, ki lehet ugyan már mutatni azokat a szülőpárokat, ahol a betegség veszélye valószínűbb, de a genetikai tanácsadás semmiképpen sem védhet meg a környezet betegségi-váltó hatásai ellen.

A cikk befejezőként leszögezi, hogy amikor a családtervezési és genetikai tanácsadás megindult Angliában, sokan kételkedtek a módszer eredményességében, mivel azt a „csúcson” kezdték, a magasabb foglalkozási osztályú (első-sorban értelmiségi) családokban, ahol kevesebb gyermekkel, kisebb szaporulattal lehetett számolni. Ahogy azonban a családtervezési tanácsadás elterjedt, a helyzet megváltozott, és ma már a gyermekszám növekedésének tendenciája határozott párhuzamot kezd mutatni Angliában az intelligenciafok növekedésével.

A Fekete Kontinens történeti múltja

(Le Monde, 7613.)

Mintegy harminc afrikai vagy Afrika múltja iránt érdeklődő történész értekezletet tartott az UNESCO párizsi székhelyén, hogy előkészítsék Afrika egységes összefüggő történetének megírását. Már eddig is sok monográfia jelent meg e földrész különböző területeinek és országainak történetéről; most az a feladat, hogy kidolgozzák Afrika egységes történetét. Az első tennivaló a hivatott szerzők névsorának összeállítása, továbbá azoknak a szervezeteknek és intézményeknek a számbavétele, amelyek a Fekete Földrész problémáival foglalkoznak, valamint a különböző kiadványok, a munkában levő tanulmányok repertóriumának elkészítése. Ezt követően a történeti források, okmányok számbavételére és kiadására kerül sor. Az előkészítő munkák eredményeként a történetkutatás rendelkezésére állanak majd az észak- és nyugat-afrikai arab kéziratok, a nigériai hauszák, az etiópiai amharik vagy a kelet-afrikai szuahéli okmányok. Az első kötet: *Kalauz az afrikai történet forrásaihoz*, még ez év folyamán megjelenik. Majd sorra kerül a francia, spanyol, olasz, a vatikáni, a német és a skandináviai levéltárak tanulmányozása. Az eddigi felmérések alapján különösen gazdag anyag lappang az Egyesült Államok archívumaiban.

Joseph Ki-Zerbo, az ougadougoui egyetem (Felső-Volta) professzorának az értekezleten elhangzott jelentése szükségesnek tartja a forgalomból már kifogyott munkák újrakiadását, valamint az UNESCO Afrikára vonatkozó történeti füzeteinek gazdagítását. Afrika történetének tanulmányozásában különös jelentősége van a szájhagyománynak. Ennek összegyűjtése a legsürgősebb feladat, mert azok a „vének“, akik ma még hordozói a hagyománynak, kihalóban vannak. Minden ilyen „bölcös öreg“ halála egy levéltár pusztulását jelent — állapította meg méltán az értekezlet egyik neves résztvevője. A tradíció pusztulását akarják megakadályozni az a néhány évvel ezelőtt Niamey-ban létesített központ,

melynek feladata a szájhagyomány összegyűjtése a Niger folyó mentén. Nem kevésbé foglalkoztatják a munkaközösséget a módszer kérdései: hogyan lehet egységes szemléletbe foglalni az összes afrikai népek történetét Algériától Fokvárosig, Dakartól Nairobiig. De Afrika története nem merülhet ki az események, a dinasztiák, a külső és belső harcok történetében, hanem magában kell foglalnia a gazdasági, társadalmi, technikai és kereskedelmi történetet, valamint azokat a nagy jelentőségű népvándorlásokat, amelyek Afrika különböző területein végeztek. Mindez megköveteli a történeteszek mellett a szociológusok, a régészek, az antropológusok, a nyelvészek, a vallástörténészek és a közgazdászok közreműködését. Afrika múltjának feltárása nem jelentheti autonómiájának eltűnését, és a belső fejlődés mellett szüntelenül hangsúlyt kapnak a többi kontinenssel kialakult kapcsolatai, a sokoldalú kölcsönös befolyások és hatások. A történeti múlt periodizálását már el is végezték. Az első periódus: Afrika az iszlám megjelenése előtt, felöleli e földrész őstörténetét, ókorát és az afrikai civilizációk fejlődését a VII. századig; a második a VII—XVI. századra terjed ki; ezt követi a XVI—XIX. század, vagyis az idegen uralom kora; az utolsó periódus a második világháború utáni korszakot foglalja magában. A három utolsó szakasz az Amerikában kialakult különböző néger közösségek történetét tartalmazza.

A szerkesztés feladatát nemzetközi bizottság látja el, melynek irányítása alatt, az UNESCO keretében egy 12 tagú titkárság működik majd. Az egyes köteteket zsebkönyv alakban is kiadják, angol, francia, szuahéli, pól, hausszász, afrikáner és arab nyelven. A kiadás költségeit az UNESCO fedezi. Egy XVI. századbeli francia történész, Jean Bodin mondata ki először az elmarasztaló ítéletet: *nihil ab Africa*. Az Afrika múltjáról készülő nagyszabású munka most a tények alapján fogja bebizonyítani ennek az állításnak tarthatatlan voltát, és azt a hozzájárulást, amellyel a Fekete Kontinens gazdagította az emberiség közös kincsesházát.

Tervszerű legelőgazdálkodás és vetőmagtermesztés

A *Korunk* ez évi 5. száma közölte Balázs Béla agrármérnök cikkét a korszerű állattenyésztés problémáiról. A tárgyalt kérdés országos jelentőségű, de hangsúlyozottan érinti Hargita megyénket, s ebben még erősebben csiki részünket. Az utóbbi időkben, különösen a meggyésítés óta nagyon sokat foglalkozunk az állattenyésztés kérdésével. Hargita megyei lapunk szívügyének tartja ezt, sok segítséget kaptunk már az *Előre* és a *Falvak Dolgozó Népe* hasábjain, s íme most a *Korunk* is jóakarattal áll mellénk.

Olvasom Balázs Béla értékes cikkét, s aláhúzogatom a fontosabb és a nekem tetsző megállapításokat. A végén látom: csaknem mindent aláhúztam, mert minden fontos, mert a cikk legnagyobb részben az állattenyésztés alapjával, nagyon helyesen a takarmányozási feltételekkel, takarmányalappal, takarmánybiztosítással, a szalastakarmányok minőségével, takarmánynövények magtermesztésével, pillangósvirágú szalastakarmányok nagybani termesztésével, legelőgazdálkodással foglalkozik.

Sokszor elmondottuk már, hogy a célszerű állattenyésztés előfeltételei: higiénikus téli és nyári szálláshely minden termelőállat részére, megfelelő fajtájú állomány beállítás a ennek szelekcioja, a takarmányalap biztosítása, az állatok helyes gondozása és egészségvédelme, a gépesítés és sok más részletkérdés megoldása.

Ha feltételezzük, hogy a szálláshelyi követelmények megvannak s szelektált, jó az állatállomány, akkor a takarmányalap biztosítása szükséges mennyiségileg és minőségileg. Itt engedményt tenni nem lehet. Bármilyen jó az elhelyezés, kiváló az állomány faj és fajta szerinti, ha nincs mennyiségi és minőségi ellátás, takarmányozás-gondozás, csak vesztetünk. A kiváló minőségű állatnak is meg kell kapnia — mégpedig egyedenként — a „létfenntartó takarmányt”, plusz a „termelőtakarmányt”. Nem elég, ha kilóban megkapja a mennyiséget, ha gyenge a minőség, márpedig nem gondozott kaszálónak s legelőnek a füve is csak gyenge. Ha itt kiesés van, a legjobb fajtájú magastermelésű állat is visszaesik, termelőtulajdonsága csökken, vagy el is vész. S jöhet a kiselejtezés. Következésképpen nincs intenzív, jövedelmező állattenyésztés minőségi takarmány és jó legelő nélkül.

Hivatalos és szakmegállapítás szerint Hargita megyének mezőgazdasági ösztérületének 72,4%-át természetes rétek (kaszálók) és legelők alkotják. Tehát jó nagy a takarmánytermő terület, de gyorsan tegyük hozzá, hogy a kaszálóknak 34%-a, a legelőknak pedig 31%-a erdősítve van, ez pedig kikerekítve mintegy 90 000 hektár. Ezért szükséges nagyon sürgősen — mint azt a *Hargitában* írtam — elkészíteni a katasztert, hogy rendszeres, évtizedekre szóló rét- és legelőjavításokat lehessen végezni. Ezt egyébként előírja a tavaly megjelent földvédelmi törvény is.

A gyepek termése kevés és gyenge. Néha 1000 kg-os a hektáronkénti szénahozam, mennyi lehet akkor az elhanyagolt legelő állatteltartó képessége? A növénydékállatok rosszul fejlődnek, s keveset termelnek.

Kétségtelen, hogy az utóbbi időkben nagyon sokat dolgoztak a legelőjavítás terén, a haladás nagy, az állam is nagy összegeket juttatott e célra, az mtsz-ek is komolyan fogták fel a dolgot, de a területek nagyságát nézve, még sok, évekre szóló teendő van hátra.

A rendszeres, tervszerűen végzett rét- és legelőjavítás és -trágyázás magával hozza a takarmányok minőségének javulását, hogy így a gyepterületek jó, édes fűvet, fehérjében gazdag pillangósokat adjanak. A minőségi és mennyiségi takarmánytermesztés ezeken a nagy területeken nem haladhat olyan rohamosan, ahogy ki-

vánatos volna, szükségesnek látszik a szántóföldeken nagyobb területeken pillangósokat — lóherét, lucernát, bükkönyt, baltacimot — termelni akár 15—20%-án is a szántóknak. E növények előnye: jó takarmányok, kiváló elővetemények és talajgazdagítók.

A rétek és legelők feljavításához szorosan hozzátartozik a takarmánynövények magtermesztése is. Ezt a problémát már többször felvetettük a *Hargita* hasábjain. A magtermesztés nem nehéz, mert megyénkben, különösen a csíki részben, régi hagyománya van. Ezért nem értek egyet Balázsy Béla kollégámmal, amikor ezt mondja: „A takarmánynövények magtermesztésének igazi jelentőségét még a szakemberek nagy része sem ismerte fel idejében.“ Ez nem olyan különleges dolog. Sok tízévvvel ezelőtt magam is termeltem — és több egyszerű gazdaember is — nagyon jó eredménnyel. Csak neki kell feküdni, egy kicsi tudással és sok türelemmel. Sok derék kolléga és mtsz-elnök, valamint brigádos lesz, akik nem irtóznak ettől. Ha már a takarmánynövények magtermesztésénél tartunk, tudatosítani szeretném, hogy megyénkben, főképpen a csíki részben, már évtizedekkel ezelőtt nemcsak gyepvetőmagot, hanem lóherét és lucernát is termeltünk magnak. Lóheréből még eladásra is jutott, a mag elsőrendű volt, exportra is érdeklődtek iránta.

Ezekkel akartam Balázsy Béla mellé állani, bizonyítandó, hogy Erdélyben, főképpen Hargita megyében, jelentősen fejleszteni kell és lehet az állattenyésztést.

Csíkyszereda, 1969. augusztus.

Kozán Imre
agrármérnök

HELYREIGAZÍTÁSOK. Idei 5. számunk 819. lapján, Engel Károly cikkében szövegcsere esik „a lángesze áldozatául esett ezermester Bodor Andrásról“, akit azonban Bodor Péternek hívtak; 6. számunk 923. lapján, Gy. Szabó Gyula „bodos Budai József“ természettudósról ír, aki valójában Budai Domokos volt Bodosról (az ő nemesítése a „Budai Domokos-alma“); 8. számunk 1223. lapján a régi kolozsvári „Nagy piac“ képén a háttérben nem a Bánffy-palota, hanem a Rhédey- és Jósika-palota látható. Kérjük olvasóinkat, közöljék velünk hibáinkat.

Întreprinderea Poligrafică Cluj 3216—1969

42101

Felhívás könyvrendelésre

Néhai Tóth Samunak a betű esztétikai és mai szerepéről írt könyve néhány évvel ezelőtt románul jelent meg a Tudományos Könyvkiadónál. Ezidén a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó magyar szerkesztősége a művet A betű cím alatt Benkő Samu gondozásában magyarul is megjelenteti.

Meggyőződésünk, hogy e munka magyar nyelvű kiadása minden művész- és könyvbarát embert, minden vérbeli könyvgyűjtőt, minden humánszakos egyetemi hallgatót, minden újságíró, nyomdászt, képzőművészt, író érdekel, s így szerintünk nem elégséges a könyvkereskedések összesített 500 példányos rendelése.

Arra kérünk minden érdeklődőt, küldje be előzetes egyéni vagy csoportos rendelését Cluj, Piața Libertății 12. Editura pentru literatură. Redacția tehnică címre. A könyvet a rendelés alapján utánvéttel küldik a rendelő megadott postai címére.

Munkatársainkhoz, olvasóinkhoz

Kérjük, hogy a szerkesztőséghez címzett leveleik borítékán tüntessék fel: Căsuța poștală 65.